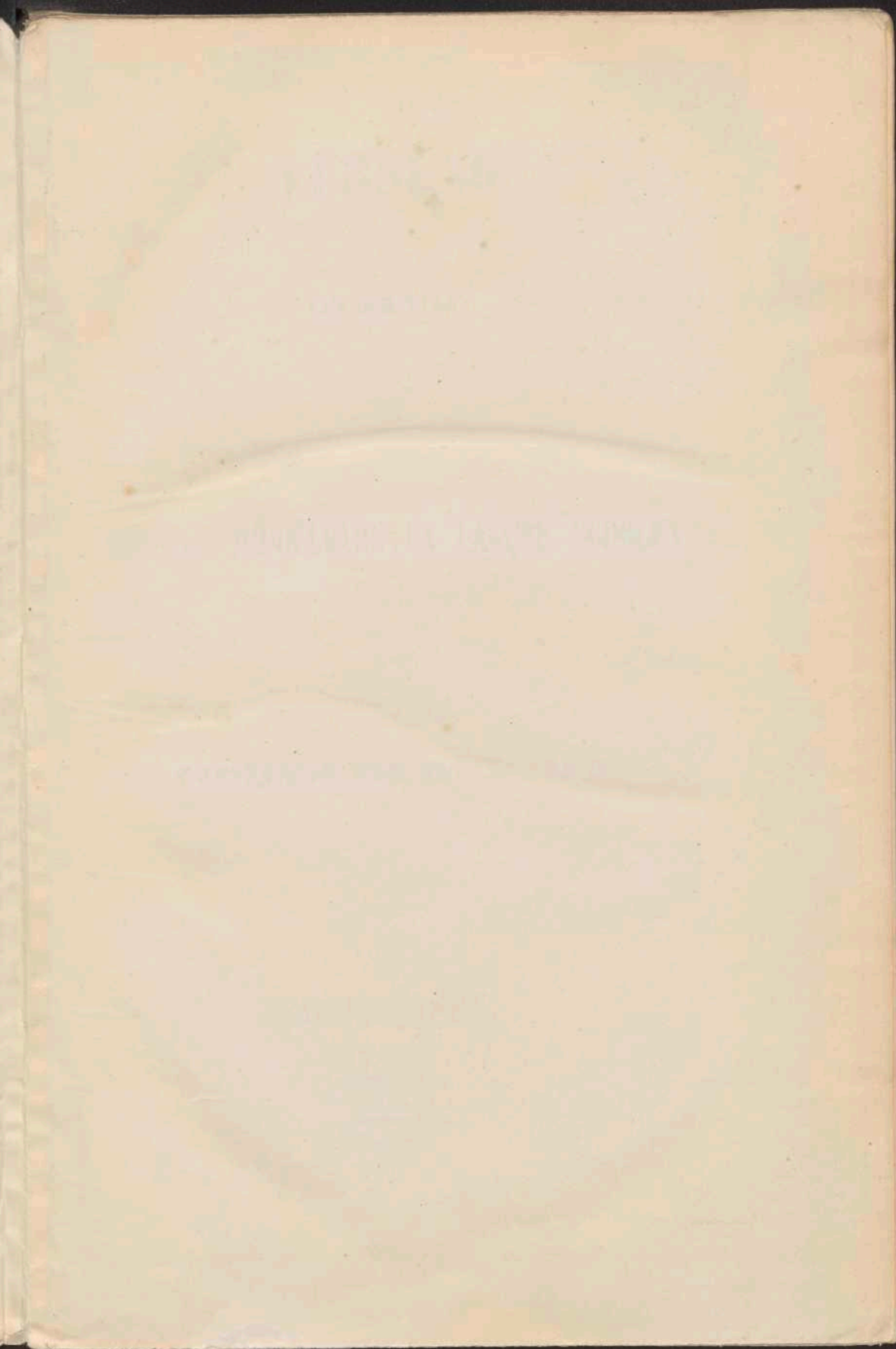
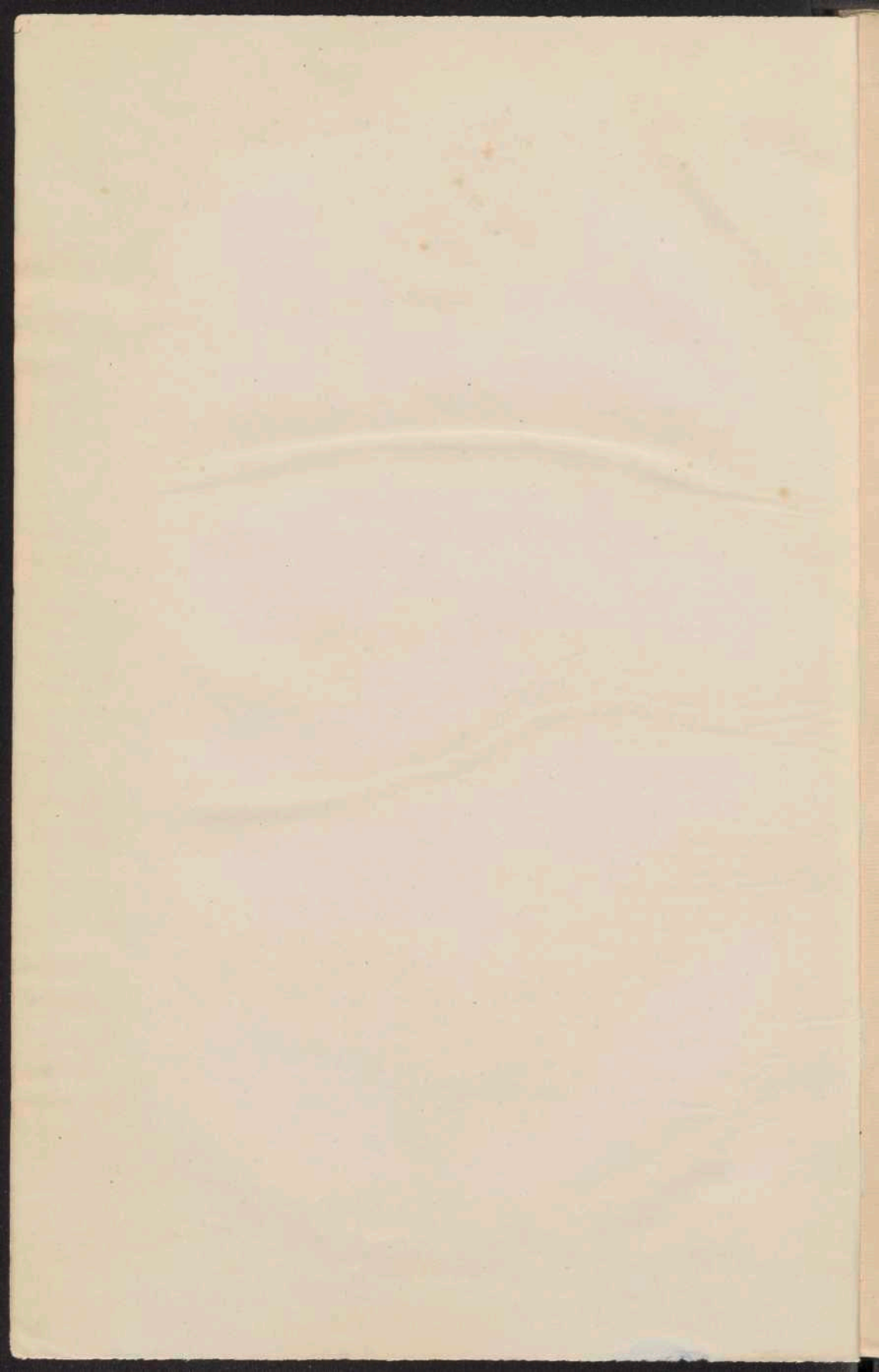

~~672 B7~~

VERSLAG

VAN DEN STAAT

DER

HOOG-, MIDDELBARE EN LAGERE SCHOLEN

IN HET

KONINGRIJK DER NEDERLANDEN

OVER

1860—1861.

LIBRARY

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

INLEIDING.

Het tegenwoordig verslag, loopende, wat het lager onderwijs betreft, over het burgerlijk jaar 1860, wat de andere inrigtingen aangaat, van September 1860 tot Augustus 1861, heeft der Regering geen aanleiding gegeven tot het mededeelen van algemeene beschouwingen bij wijze van inleiding; hetgeen haar toescheen meer bijzonder de aandacht te verdienen heeft zij, ter plaatse waar het te huis behoorde, vermeld. Wat vorm en indeeling betreft, komt dit verslag nagenoeg met de beide voorgaande overeen. De mededeelingen omtrent het militair onderwijs hebben ditmaal aan uitvoerigheid en, zoo de Regering vertrouwt, ook aan belangrijkheid gewonnen. Nadat dit onderwijs voor het eerst in het Regeringsverslag over 1848/49 was opgenomen, en daarbij een overzicht was gegeven van den vroegeren toestand, scheen het niet ongepast thans andermaal zoodanig overzicht te geven met betrekking tot de sedert verloopen jaren en tevens in eenige nadere bijzonderheden te treden aangaande den tegenwoordigen toestand van dit belangrijk deel van het onderwijs. Dat het voortdurend het streven der Regering blijft hare verslagen over het algemeen vollediger en belangrijker te maken, zal, naar zij vertrouwt, ook uit het nu aangeboden blijken.

HOOGESCHOLEN TE LEIDEN, UTRECHT EN GRONINGEN.

§ 1. COLLEGIËN VAN CURATOREN.

Het collegie van curatoren der Leidsche hoogeschool leed een gevoelig verlies door het overlijden op den 18den Februarij 1861 van den heer mr. L. C. LUZAC. Sedert vele jaren was hij onvermoeid werkzaam ter bevordering van alles, wat den bloei der hoogeschool kon verhoogen. In de door dit overlijden ontstane vacature was bij het einde van het akademiejaar nog niet voorzien; bij Koninklijk besluit van den 2den October 1861, n°. 105, is in zijne plaats tot curator benoemd de heer mr. E. J. A. graaf VAN BYLANDT, te 's Gravenhage.

Den 11den Julij 1860 overleed de heer mr. W. H. DOZY, sedert een aantal jaren secretaris van het collegie van curatoren. Bij Koninklijk besluit van den 20sten September 1860, n°. 61, is in zijne plaats benoemd de heer mr. J. LUZAC, commies ter provinciale griffie van Zuidholland, die echter eerst den 1sten Januarij 1861 zijne functien heeft aanvaard.

In het personeel der curatoren van de hoogeschoolen te Utrecht en te Groningen is gedurende het akademiejaar 1860—1861 geene verandering gekomen.

§ 2. PERSONEEL DER HOOGLEERAREN.

Het personeel der hoogleeraren van de Leidsche hoogeschool onderging geene verandering; de in het vorig akademiejaar reeds benoemde hoogleeraren L. W. E. RAUWENHOFF en R. J. FRUIN hebben hunne lessen met den aanvang van het akademiejaar 1860/61 geopend. De hoogleeraar W. H. DE VRIESE keerde in het voorjaar van 1861 van de hem opge-

dragen zending naar Oost-Indië in het vaderland terug, en hoopte met den volgenden cursus zijne werkzaamheden te hervatten.

Aan de hoogeschool te Utrecht werd het emeritaat verleend aan den hoogleeraar mr. J. ACKERSDIJK van de regtsgeleerde faculteit; bij Koninklijk besluit van den 4den October 1860, n°. 108, is in zijne plaats benoemd de heer mr. O. VAN REES, hoogleeraar aan de hoogeschool te Groningen. Deze is aan laatstgemelde hoogeschool vervangen door den heer mr. B. D. H. TELLEGEN, die bij besluit van den 12den November 1860, n°. 3, tot gewoon hoogleeraar bij de regtsgeleerde faculteit der Groningsche hoogeschool is benoemd, en den 20sten December van dat jaar zijne functien heeft aanvaard.

Het getal der hoogleeraren der godgeleerde faculteit bij de hoogeschool te Groningen is van drie tot vier vermeerderd, hoofdzakelijk ten gevolge van den min gunstigen gezondheidstoestand van den hoogleeraar PAREAU. Bij Koninklijk besluit van den 4den Augustus 1860, n°. 59, is de heer dr. E. J. DIEST LORION, predikant bij de Hervormde gemeente te Groningen, tot buitengewoon hoogleeraar bij gemelde faculteit benoemd; hij heeft den 10den October 1860 zijne betrekking aanvaard.

Het getal der hoogleeraren bij de drie hoogeschoolen bedroeg bij het einde van het akademiejaar 1860/1861, met uitzondering van eenigen, aan welke het emeritaat is verleend, 72, waarvan 28 te Leiden, 22 te Utrecht en 22 te Groningen. Van deze 72 behoorden er 11 tot de faculteit der godgeleerdheid, namelijk 4 te Leiden, 3 te Utrecht en 4 te Groningen; 13 tot de faculteit der regtsgeleerdheid, namelijk 5 te Leiden, 4 te Utrecht en 4 te Groningen; 13 tot de faculteit der geneeskunde, te weten 5 te Leiden, 4 te Utrecht en 4 te Groningen; 17 tot de faculteit der wis- en natuurkundige wetenschappen, namelijk 6 te Leiden, 6 te Utrecht en 5 te Groningen; 18 tot de faculteit der wijsbegeerte en letteren, te weten 8 te Leiden, 5 te Utrecht en 5 te Groningen.

§ 3. BESCHOUWINGEN OVER HET ONDERWIJS.

In de drie laatste verslagen is telkens een uitvoerig overzicht gegeven van de onderscheidene collegien, welke aan de drie hoogeschoolen door de hoogleeraren bij de verschillende faculteiten gehouden werden; in de beide laatste verslagen werd daarbij nog een tabellarisch overzicht dier collegien gevoegd. Het schijnt onnoodig ieder jaar deze beschouwingen, welke slechts weinig kunnen verschillen, te herhalen. Daarom bepaalt zich het tegenwoordige verslag tot de mededeeling van het tabellarisch overzicht, als bijlage A hierbij gevoegd, en waarin, behalve de namen der collegien, ook die der hoogleeraren zijn vermeld door wie zij gegeven zijn, alsmede het getal der studenten, die ze bijwoonden. Hetgeen bovendien der vermelding waardig scheen, is in het volgende vervat.

a. *Faculteit der godgeleerdheid.*

Ten gevolge van het in het vorig verslag vermelde overlijden van den hoogleeraar KIST en de daarop gevolgde benoeming van den hoogleeraar RAUWENHOFF, heeft er in de verdeeling der collegien eenige verandering plaats gehad. Het collegie over de christelijke zedekunde werd door den hoogleeraar KUENEN gegeven, dat in de kerkgeschiedenis door den nieuw benoemde. De lessen over de geschiedenis der Israëlitische godsdienst worden door den hoogleeraar KUENEN in den regel om het andere jaar gehouden. De hoogleeraar SCHOLTEN behandelde dit jaar de natuurlijke godgeleerdheid niet afzonderlijk, maar vereenigd met de dogmatiek, in dier voege evenwel, dat daaraan zes uren 's weeks werden gewijd. Behalve de op de tabel vermelde collegien werd er nog een dispuutcollegie om de veertien dagen gehouden onder voorzitterschap van een der hoogleeraren der faculteit. De praktische oefeningen, onder toezigt van den hoogleeraar PHIXS gehouden, omvatten katechetische oefeningen in het weeshuis, reciteeroefeningen en een zoogenaamd schetscollegie, waar de studenten zich oefenen in het opmaken en beoordeelen van ontwerpen van preken.

De berigten aangaande de vorderingen en de vlijt der studenten luiden over het algemeen gunstig. Van de 20 candidaatsexamens werden 2 met den hoogsten, 12 met den tweeden en 6 met den derden graad afgelegd; 5 kandidaten legden met goeden uitslag het doctoraal examen af. Het getal der promotien bedroeg 3, alle met den hoogsten graad; 2 waren privaät, 1 publiek; 2 hadden plaats na verdediging eener in de latijnsche, 1 na verdediging eener in de nederlandsche taal geschreven dissertatie.

Aan de Utrechtsche hoogeschool werden door de hoogleeraren der godgeleerde faculteit geene andere lessen gegeven dan de op de tabel genoemde; alleen verdient hier nog

vermeld te worden een door den hoogleeraar H. C. MILLIES, van de letterkundige faculteit, gegeven collegie over de geschiedenis van de uitbreiding des Christendoms in den Oost-Indischen Archipel gedurende de heerschappij der Portugezen, hetwelk door 10 studenten werd gevolgd. De hoogleeraar VINKE besprak bovendien nog met de candidaten in de theologie de dogmatiek van den hoogleeraar SCHOLTEN. Onder toezigt van den hoogleeraar TER HAAR werden theologische disputen en oratorische oefeningen gehouden, waarvan de laatstgenoemde met veel, de eerste met minder ijver werden bijgewoond. De catechetische oefeningen geschieden onder toezigt van den hoogleeraar DOEDES.

Van de studenten in de godgeleerdheid legden 16 het candidaatsexamen af, namelijk 10 met den eersten, 2 met den tweeden en 4 met den derden graad; 7 candidaten legden een voldoende doctoraal examen af. Het getal der promotien bedroeg 4, waarvan 3 met den hoogsten en 1 met den tweeden graad, alle na publieke verdediging eener in de latijnsche taal geschreven dissertatie.

Aan de hoogeschool te Groningen heeft ook, ten gevolge van de benoeming van een vierden hoogleeraar, eene andere verdeeling der lessen plaats gehad. De hoogleeraar HOFSTEDE DE GROOT gaf dien ten gevolge collegien over de kerkgeschiedenis, de natuurlijke godgeleerdheid, de encyclopaedie der godgeleerdheid, de exegese van den brief aan de Hebreërs, den toestand der theologie in Nederland en de bijbelsche en kerkelijke godgeleerdheid. De hoogleeraar PAREAU behandelde de hermeneutiek van het Oude Verbond, de dogmatiek en de christelijke zedekunde; de hoogleeraar MUURLING de uitlegkunde van het Nieuwe Verbond en de praktische godgeleerdheid, terwijl hij tevens het toezigt hield over de oefeningen in het maken en voordragen van preken, en in het catechiseren. De hoogleeraar DIEST LONGION gaf collegien over de geschiedenis van de boeken des Nieuwen Verbonds en over de patristiek.

Ook hier luidden de berichten omtrent de vorderingen en de vlijt der studenten gunstig. Het getal der candidaatsexamens bedroeg 12, waarvan 5 met den hoogsten, 4 met den tweeden en 3 met den derden graad. Doctorale examens werden er niet afgelegd; er had ééne publieke promotie met den hoogsten graad plaats na verdediging eener in de latijnsche taal geschreven dissertatie.

b. Faculteit der rechtsgeleerdheid.

Door de hoogleeraren der rechtsgeleerde faculteit te Leiden werden dit jaar dezelfde collegien gegeven als in het vorige. Bovendien werden er verschillende dispuutcollegien gehouden, namelijk een over het romeinsche regt, dat beurtelings door de hoogleeraren DE WAL en GOLDSMIT werd gepreseed; één over onderwerpen van staatshuishoudkunde onder toezigt van den hoogleeraar VISSERING; alsmede een pleitcollegie, waaraan, onder toezigt van den hoogleeraar VAN BONEVAL FAURE, 21 studenten deel namen. De berichten omtrent de studenten zijn vrij gunstig. Het getal der candidaatsexamens bedroeg 48, waarvan 8 met den eersten, 15 met den tweeden en 21 met den derden graad, terwijl 4 werden afgewezen. Door 46 werd een voldoende, door 4 een niet voldoende doctoraal examen afgelegd. Promotien hadden er 35 plaats, namelijk 9 met den hoogsten, 16 met den tweeden en 10 met den derden graad; 16 geschieden na verdediging van theses, 2 na verdediging van eene in de latijnsche, 17 na verdediging eener in de nederlandsche taal geschreven dissertatie; van de 19 promotien op eene dissertatie waren 9 publiek en 10 privaat.

Te Utrecht werden eveneens dezelfde collegien gehouden als in het vorig jaar, met uitzondering van een toen door den hoogleeraar G. W. VREEDE gegeven buitengewoon collegie over de diplomatische betrekkingen van Nederland sedert 1813, en het collegie over staatkundige geschiedenis, dat vroeger door den hoogleeraar ACKERSDIJK gegeven werd, doch door zijnen opvolger, den hoogleeraar O. VAN REES, die in Januarij 1861 zijne lessen geopend heeft, niet is gehouden, daar er in dezen cursus geen studenten waren, welke het behoorden bij te wonen. Een buitengewoon collegie over de literatuur van het nederlandsche staatsregt sedert 1775 werd door den hoogleeraar VREEDE aanvankelijk gegeven voor 13 studenten, doch gestaakt bij gebrek aan genoegzame belangstelling. Eigenlijke dispuutcollegien werden er niet gehouden; de hoogleeraar VREEDE liet kwestien uitwerken; alleen dan wanneer deze voldoende werden uitgewerkt, gaf hij getuigschriften van het bijwonen zijner collegien. Over het algemeen was hij over de wijze, waarop het opgegevene werd behandeld, zeer tevreden. De hoogleeraar FRUIN hield met zijne studenten praktische oefeningen in verband met zijne lessen over de burgerlijke regtsvordering. Over het algemeen luidden de berichten over den ijver en

de vorderingen der studenten dezer faculteit niet zeer gunstig. Het candidaatsexamen werd afgelegd door 20 studenten, waarvan 2 met den hoogsten, 8 met den tweeden, 9 met den derden graad, terwijl 1 werd afgewezen. Van de 27 doctorale examens waren er 2 onvoldoende. Het getal der promotien bedroeg 24, waarvan 10 met den hoogsten, 8 met den tweeden en 6 met den derden graad; 16 geschieden na verdediging van theses, 4 na publieke en 4 na private verdediging eener in de nederlandsche taal geschreven dissertatie.

Aangaande de te Groningen gehouden collegien der regtsgeleerde faculteit valt op te merken, dat de lessen over strafvordering dit jaar niet zijn gehouden. Volgens berigt van den hoogleeraar GRATAMA hadden zich daarvoor geene toehoorders aangemeld; daar aan de studien voor het doctoraal examen minstens twee jaren werden gewijd, konden de candidaten deze lessen het vorige jaar bijwonen, of zouden dit nog het volgende jaar kunnen doen. Alle hierdoor vrijvallende uren zijn evenwel besteed tot behandeling van bepaalde onderwerpen van natuurregt en strafregt. Het collegie over staatshuishoudkunde is gegeven door den hoogleeraar VAN REES; vermits dit bij zijn vertrek te Utrecht geheel was ten einde gebragt, heeft zijn opvolger, de hoogleeraar TELLEGEN, zich bepaald tot het staatsregt en het volkenregt; daar hij zijne lessen eerst na de wintervacantie heeft kunnen aanvangen, zijn die over de statistiek tot het volgende jaar uitgesteld. Disput-collegien werden onder toezigt van den hoogleeraar GRATAMA gehouden over natuurregt, strafregt en strafvordering. De berigten over de vlijt en de vorderingen der studenten zijn over 't algemeen gunstig. Het getal der candidaatsexamens bedroeg 11, waarvan 2 met den hoogsten, 5 met den tweeden en 4 met den derden graad; 12 candidaten legden een voldoende doctoraal examen af. Het getal der promotien bedroeg 13, namelijk 3 met den hoogsten, 6 met den tweeden en 4 met den derden graad. Daarvan had ééne plaats na openbare verdediging eener in de latijnsche taal geschreven dissertatie, de andere alle op theses.

c. Faculteit der geneeskunde.

De door de hoogleeraren der Leidsche geneeskundige faculteit en door den prosector dr. BOOGAARD gegeven lessen zijn op de tabel vermeld. Bijzonderheden zijn daarbij niet mede te deelen; alle gingen zooveel mogelijk gepaard met praktische oefeningen, en de studenten woonden ze over het algemeen met veel lust en goeden uitslag bij. Het getal der candidaatsexamens bedroeg 12, waarvan 4 met den hoogsten, 3 met den tweeden en 4 met den derden graad, terwijl één student werd afgewezen; doctorale examens werden er 23 afgelegd, waarvan 19 met goeden uitslag. Het getal der promotien bedroeg 20, namelijk 4 met den hoogsten, 13 met den tweeden en 3 met den derden graad. De dissertatien waren alle in de nederlandsche taal geschreven; 9 promotien waren publiek, 11 privaet. Het getal der promotien in de verloskunde bedroeg 9, dat in de heilkunde 4; op deze werd geen graad gegeven.

Aangaande de lessen, door de hoogleeraren der Utrechtsche geneeskundige faculteit gegeven, valt alleen op te merken, dat door den hoogleeraar J. L. C. SCHROEDER VAN DER KOLK een buitengewoon collegie werd gehouden over den aard en de wijze van behandeling van krankzinnigen. Wat de beide op de tabel vermelde collegien over natuurkunde van den mensch betreft, waarvan het eene door den hoogleeraar SCHROEDER VAN DER KOLK, het andere door den hoogleeraar DONDERS werd gegeven, zij opgemerkt, dat eerstgenoemde de physiologie op meer systematische wijze in haren geheel omvang voordroeg, terwijl laatstgenoemde enkele gedeelten, vooral in verband met de praktische oefeningen in het physiologisch laboratorium, behandelde. Het collegie over geregtelijke geneeskunde, dat door den hoogleeraar DONDERS in den regel om het andere jaar gegeven wordt, werd dit jaar niet gehouden. De vlijt en vorderingen van de studenten dezer faculteit worden door de hoogleeraren geprezen; het getal der candidaatsexamens bedroeg 15, waarvan 3 met den hoogsten, 9 met den tweeden en 2 met den derden graad, terwijl één student werd afgewezen. Van de 17 doctorale examens waren er 16 voldoende. Het getal der promotien in de geneeskunde bedroeg 7, waarvan 5 met den hoogsten, 1 met den tweeden en 1 met den derden graad; 2 waren publiek, 5 privaet; de dissertatien waren alle in de nederlandsche taal geschreven. Bovendien hadden er nog 6 promotien plaats in de verloskunde en 1 in de heilkunde, alle met den tweeden graad.

Het te Groningen gegeven onderwijs in de geneeskundige wetenschappen geeft tot geene bijzondere beschouwingen aanleiding. De hoogleeraren prijzen zeer den lust en ijver der studenten, waarvan de meeste examens de blijken hadden gedragen. Van de

3 candidaatsexamens waren er 3 met den hoogsten, 2 met den tweeden en 2 met den derden graad, terwijl er ééne afwijzing plaats had; van de 10 doctorale examens waren 9 voldoende. Van de 4 promotien in de geneeskunde, welke alle plaats vonden na private verdediging van in de nederlandsche taal geschreven dissertaties, waren 2 met den hoogsten en 2 met den tweeden graad. Bovendien hadden er nog 4 promotien in de verloskunde plaats, alle met den tweeden graad.

Nog verdient hier vermeld te worden, dat aan alle drie de hoogeschoolen zich personen hebben aangemeld ter aflegging van het examen, voorgeschreven bij het Koninklijk besluit van den 25sten October 1858 (*Staatsblad* n°. 71); te Leiden bedroeg hun getal 9, waarvan 6 werden toegelaten en 3 afgewezen; te Utrecht werden er 3 toegelaten en geen afgewezen, te Groningen geen toegelaten en 3 afgewezen. Het verdient opmerking, dat de 6 afgewezenen allen een diploma van de universiteit te Jena hadden.

d. Faculteit der wis- en natuurkundige wetenschappen.

De lessen, welke dit jaar door de hoogleeraren der wis- en natuurkundige faculteit te Leiden gegeven zijn, komen nagenoeg overeen met die van het vorige jaar. De hoogleeraar RIJKE heeft ditmaal geen collegie over de meteorologie gegeven, daar dit in den regel slechts om het andere jaar gehouden wordt. De berigten omtrent den ijver der studenten luiden gunstig. Het candidaatsexamen, voorbereidende tot de studie der geneeskunde, werd afgelegd door 9 studenten, namelijk door 3 met den hoogsten, door 3 met den tweeden en door 3 met den derden graad; bovendien legden 2 studenten het candidaatsexamen af voorbereidende tot het doctoraal in de wis- en natuurkunde, 1 met den hoogsten en 1 met den tweeden graad; 6 candidaten legden een voldoende doctoraal examen af. Er had ééne publieke promotie met den hoogsten graad plaats na openbare verdediging eener in de nederlandsche taal geschreven dissertatie.

Aan de Utrechtsche hoogeschool werd het collegie over de beginselen der wiskunde, vroeger door den hoogleeraar BUYS BALLOT gegeven, dit jaar voor het eerst door den hoogleeraar M. HOKK gehouden. Eerstgenoemde hield daarentegen een tot dusver niet gegeven collegie over de methode van wiskundig onderwijs, waarvan 8 candidaten gebruik maakten, alsmede een over de meteorologie, dat door 3 candidaten in de wis- en natuurkunde werd bijgewoond. In de lessen over wiskundige natuurkunde van den hoogleeraar VAN REES werd de theorie van het licht behandeld. De hoogleeraar MIQUEL hield, behalve de op de tabel vermelde lessen, nog openbare voorlezingen over populaire geologie, van welk een groot aantal studenten van alle faculteiten gebruik maakten. Behalve de op de tabel vermelde scheikundige collegien, behandelde de assistent dr. OUDEMANS met de studenten nog de theoretische, de analytische en de geregelijke scheikunde. In de meeste vakken werden door de hoogleeraren met de studenten praktische oefeningen gehouden; de berigten over deze oefeningen, zoowel als over den ijver in het geregeld en nauwkeurig bijwonen der lessen, zijn gunstig. Het getal der candidaatsexamens, voorbereidende tot de geneeskunde, bedroeg 11, waarvan 3 met den tweeden en 4 met den derden graad, terwijl 4 werden afgewezen; door 4 studenten werd het candidaatsexamen, voorbereidende tot de studie der wis- en natuurkunde, afgelegd, door 1 met den hoogsten en door 3 met den tweeden graad; 2 candidaten legden een doctoraal examen af. Promotien hadden er dit jaar bij deze faculteit niet plaats.

Aangaande de collegien, door de hoogleeraren der wis- en natuurkundige faculteit te Groningen gehouden, valt niets bijzonders te vermelden. De vorderingen der studenten worden over 't algemeen zeer voldoende genoemd. Het getal der candidaatsexamens, voorbereidende tot de studie der geneeskunde, bedroeg 9, waarvan 1 met den hoogsten, 4 met den tweeden en 4 met den derden graad. Candidaatsexamens, voorbereidende tot het doctoraal, doctorale examens en promotien hadden er dit jaar bij deze faculteit niet plaats.

e. Faculteit der wijsbegeerte en letteren.

De collegien, gedurende het jaar 1860/61 door de hoogleeraren der letterkundige faculteit gegeven, verschilden slechts weinig van die van het vorige jaar. Van de drie collegien over de latijnsche taal van den hoogleeraar HULLEMAN was het eerste bestemd voor alle studenten, het tweede voor hen, die het candidaatsexamen, en het derde voor hen, die het doctoraal examen zouden afleggen. Hetzelfde geldt voor de collegien in de

grieksche taal van den hoogleeraar COBET, waarvan het tweede uitsluitend voor de studenten in de letteren bestemd was. Het collegie over de arabische codices en Al-Makkari werd niet gegeven, daar de studenten, welke dit vroeger bijwoonden, gepromoveerd waren en zich geene nieuwe toehoorders hadden aangemeld. De hoogleeraar DE VRIES heeft, behalve de op de tabel vermelde collegien, nog met 28 studenten praktische stijl-oefeningen gehouden; met 4 anderen, die reeds meer gevorderd waren, hadden eveneens zoodanige oefeningen plaats. De hoogleeraren COBET en HULLEMAN zijn geslaagd om een dispuutcollegie, dat vroeger had moeten gestaakt worden, weder te doen aanvangen. Over de vlijt en de vorderingen der studenten zijn dit jaar gunstiger berigten ontvangen dan in de vorige jaren; de hoogleeraren klagen echter nog zeer over de geringe kennis en ontwikkeling der nieuw aankomende studenten, blijkbaar ook uit den ongunstigen afloop van de examens, door de letterkundige faculteit afgenomen. Van de 28 candidaatsexamens, voorbereidende tot de studie der godgeleerdheid, hadden er 3 met den hoogsten, 7 met den tweeden en 7 met den derden graad plaats, terwijl 11 studenten werden afgewezen; van de 83 voorbereidende tot de studie der regten waren 12 met den hoogsten, 17 met den tweeden, 27 met den derden graad, terwijl 27 studenten werden afgewezen. Door 4 studenten werd een candidaatsexamen voorbereidende voor het doctoraal in de letterkunde afgelegd, door 2 met den hoogsten, door 1 met den tweeden en door 1 met den derden graad; 4 candidaten legden een voldoende doctoraal examen af. Het getal der promotien bedroeg 4, alle met den hoogsten graad, 1 na publieke en 3 na private verdediging eener in de latijnsche taal geschreven dissertatie.

De lessen der letterkundige faculteit te Utrecht ondergingen geene noemenswaardige verandering. De hoogleeraar KARSTEN hield voor medici een afzonderlijk collegie over grieksche en latijnsche letteren. Dispuutcollegien hadden er niet plaats; de hoogleeraren KARSTEN en ROVERS belastten zich echter, even als vroeger, met de leiding der werkzaamheden van een letterkundig gezelschap. De collegien werden getrouw bijgewoond; de vorderingen waren vrij voldoende; over gebrekkige ontwikkeling bij de nieuw aankomenden wordt ook hier geklaagd. Het getal der candidaatsexamens voorbereidende tot de studie der godgeleerdheid bedroeg 38, waarvan 3 met den hoogsten, 14 met den tweeden en 11 met den derden graad, terwijl 11 werden afgewezen; van de 36 examens, voorbereidende tot de studie der regten, waren er 2 met den hoogsten, 12 met den tweeden en 13 met den derden graad, terwijl er 8 werden afgewezen. Bovendien legden 7 studenten het candidaatsexamen af voorbereidende tot het doctoraal in de letteren, namelijk 2 met den hoogsten, 3 met den tweeden en 2 met den laagsten graad. Een candidaat legde een voldoende doctoraal examen af; er had ééne promotie plaats met den tweeden graad, na private verdediging eener in de latijnsche taal geschreven dissertatie.

Te Groningen werden niet gegeven de op de series lectionum aangekondigde collegien over paedagogiek, daar geen der studenten in de letteren nog den graad van candidaat verkregen had; over de geschiedenis der wijsbegeerte en over het midden-nederlandsch ten behoeve van meer gevorderden, voor welke zich geene toehoorders hadden aangemeld. Door de zorg van den hoogleeraar FRANCKEN is in het tweede gedeelte van den cursus een latijnsch dispuutcollegie geopend; vóór het einde van het akademiejaar was het echter bij gebrek aan deelneming reeds weder gesloten. De berigten over de vlijt en de vorderingen der studenten zijn gunstiger dan in den vorigen cursus, hoewel in vele opzigten verbetering wenschelijk werd geacht, ook wat de voorbereidende ontwikkeling betreft. Het getal der candidaatsexamens voorbereidende voor de studie der godgeleerdheid bedroeg 8, waarvan 4 met den tweeden graad, terwijl 4 studenten werden afgewezen; 15 legden het candidaatsexamen voorbereidende tot de studie der regten af, namelijk 2 met den hoogsten, 5 met den tweeden en 4 met den derden graad, terwijl 4 werden afgewezen. Een student legde het candidaatsexamen voorbereidende tot het doctoraal in de letteren af, doch zonder goeden uitslag. Doctorale examens en promotien hadden er niet plaats.

Aan de drie hoogeschoolen hebben zich tot aflegging van het examen, voorgeschreven bij het Koninklijk besluit van den 4den Augustus 1853 (*Staatsblad* n°. 31), in 't geheel 92 personen aangemeld, waarvan 52 zijn toegelaten en 40 afgewezen. Te Leiden werden er 35 geëxamineerd, waarvan 14 toegelaten en 21 afgewezen; te Utrecht 51, waarvan 36 toegelaten en 15 afgewezen; te Groningen 6, waarvan 2 toegelaten en 4 afgewezen.

§ 4. STUDENTEN.

Behalve hetgeen in de beschouwingen over het onderwijs reeds is opgemerkt aan-

gaande de vorderingen en de vlijt der studenten van de drie hoogeschoolen, zij hier nog het volgende dienaangaande medegedeeld.

Curatoren der Leidsche hoogeschool geven in hun verslag aan de Regering te kennen, dat bij het grootste gedeelte der studenten een lust tot studie bestaat, welke meer en meer toeneemt en voedsel vindt in de onafgebroken pogingen der meeste hoogleeraren om de vruchten van hun onderzoek en hunnen arbeid op de meest geschikte en aan de behoeften van den tegenwoordigen tijd het best beantwoordende wijze ingang te doen vinden. Die gunstige toestand blijkt, volgens curatoren, op meer dan ééne wijze, en door den bloei van de meeste dispuutcollegien en dergelijke oefeningen, en door het aantal geheel onverplicht geschreven dissertaties, waaronder er zijn, die de sporen van grondig onderzoek en prijzenswaardigen ijver dragen. Dat evenwel op vele studenten van het eerste studiejaar deze gunstige getuigenis minder van toepassing is, blijkt voldoende uit hetgeen hiervóór is gemeld aangaande de bevindingen van de hoogleeraren der letterkundige faculteit.

Door de curatoren der Utrechtsche hoogeschool is gewezen op het ongeregeld bijwonen van die collegien, waarin geen examen wordt gevorderd, op de weinige ontwikkeling bij de aankomende studenten, en vooral ook op de gebrekkige kennis der latijnsche taal; dit laatste is volgens hen grootendeels toe te schrijven aan de omstandigheid, dat genoeg geene collegien meer in die taal gegeven worden en dat dus, terwijl de kennis der aankomende studenten in dit opzicht schijnt te wenschen over te laten, er geen prikkel bestaat om de kennis der latijnsche taal te onderhouden. De hoogleeraar van de geneeskundige faculteit, die het klinisch onderwijs geeft, heeft dan ook medegedeeld, dat aan den eisch om zich bij de kliniek van de latijnsche taal te bedienen, hoe langer hoe minder kan voldaan worden. Wat de nieuw aangekomen studenten aangaat, zoo wordt nog gemeld, dat deze over 't algemeen de collegien het minst getrouw bijwoonden. Sommige hoogleeraren schrijven dit daaraan toe, dat velen dier jongelieden reeds spoedig bemerken, dat zij eigenlijk niet op eene voldoende hoogte zijn om die lessen met vrucht te kunnen volgen. Een der hoogleeraren der wis- en natuurkundige faculteit hield daarom met de studenten der beide eerste studiejaaren, welke zijne lessen bijwoonden, afzonderlijke oefeningen, hoofdzakelijk met het doel om hen te ontwikkelen en tot het met vrucht bijwonen van hooger onderwijs geschikt te maken.

Door curatoren der Groningsche school werden dit jaar aangaande de vorderingen en vlijt der studenten geene bijzonderheden medegedeeld; alleen wordt de klacht over onvoldoende voorbereiding tot studien aan de hoogeschool herhaald.

Het getal der studenten die op den 31sten December 1860 aan de hoogeschoolen waren ingeschreven, is vermeld in de volgende tabel:

FACULTEITEN.	LEIDEN.		UTRECHT.		GRONINGEN.		TOTAAL.
	Aldaar	Elders	Aldaar	Elders	Aldaar	Elders	
	studerende.		studerende.		studerende.		
Godgeleerdheid. . . .	143	29	195	7	60	"	434
Rechtsgeleerdheid . . .	268	42	180	14	93	"	597
Geneeskunde	94	39	77	3	52	"	265
Wis- en natuurkunde. .	17	2	12	1	6	"	38
Letteren	22	3	12	"	4	"	41
Totaal . .	544	115	476	25	215	"	1375
Algemeen totaal .	659		501		215		1375

Aan de Groningsche hoogeschool waren geen studenten ingeschreven, welke elders studeerden; enkelen, die verzuimd hadden zich te doen recenseren, doch werkelijk aan de hoogeschool vertoefden, zijn onder de aldaar studierenden medegemeld. Het getal studenten van de theologische faculteit is moeilijk met volkomen juistheid op te geven, omdat dezen in den regel de hoogeschool verlaten zonder den doctoralen graad verkregen te hebben en de namen van sommigen hunner dus wel eens langer op de rolle der ingeschrevenen blijven, dan hun verblijf aan de hoogeschool eigenlijk duurt.

Eene vergelijking van bovenstaande cijfers met die van het vorig jaar leidt tot de volgende uitkomst.

Het getal der studenten in de godgeleerdheid bedroeg 40 minder dan in het vorig jaar; voor Leiden bedroeg de vermindering 26, voor Utrecht 14, te Groningen was het getal hetzelfde. Het getal der studenten in de regten bedroeg daarentegen 18 meer, namelijk 22 meer te Leiden en 4 minder te Utrecht. De geneeskundige faculteiten telden 6 studenten meer; de Leidsche telde er 9 minder, de Utrechtsche 12 meer en de Groningsche 3 meer. Het getal der studenten in de wis- en natuurkunde was toegenomen met 7, namelijk met 6 te Leiden en met 2 te Groningen, terwijl er te Utrecht 1 minder was. Daarentegen verminderde het getal der studenten in de letteren met 11, namelijk te Leiden met 5, te Utrecht met 2 en te Groningen met 4. Het geheele getal der studenten bedroeg 20 minder dan in het vorig jaar. Te Leiden bedroeg de vermindering 12, te Utrecht 9; te Groningen werd er 1 meer geteld.

Hetgeen in § 3 over de onderscheidene academische examens is medegedeeld kan op de volgende wijze worden zamengevat.

Het getal der candidaatsexamens bedroeg te Leiden 206, dus 52 meer dan in het vorig jaar, zoodat de schade van de beide laatste jaren kon geacht worden grootendeels te zijn ingehaald; het getal der doctorale examens bedroeg 88, dus 25 meer dan in het vorig jaar. De vermeerdering van het getal examens had enkel plaats bij de regtsgeleerde en vooral bij de letterkundige faculteit; bij alle andere werd vermindering, bij sommige zelfs eene vrij aanzienlijke, waargenomen. De uitslag der examens mogt echter niet zeer gunstig genoemd worden, daar van de 206 candidaatsexamens er slechts 35 met den hoogsten, 59 met den tweeden en 69 met den derden graad plaats hadden, terwijl niet minder dan 43 studenten op het candidaatsexamen en 8 op het doctoraal-examen werden afgewezen; deze afwijzingen hadden echter alleen plaats bij de regtsgeleerde, de geneeskundige en vooral bij de letterkundige faculteit.

Aan de Utrechtsche hoogeschool werden 147 candidaatsexamens afgelegd, dus slechts 2 minder dan in het vorig jaar; 23 studenten ontvingen den hoogsten, 54 den tweeden en 45 den derden graad, terwijl 25 werden afgewezen; in vergelijking met het vorig jaar hadden er dus 9 afwijzingen meer plaats, maar werden daarentegen ook meer studenten den hoogsten graad waardig geacht; van de 54 doctorale examens hadden er slechts 3 geen gunstigen uitslag.

Te Groningen werden 64 candidaatsexamens afgenomen, dus 5 minder dan in het vorig jaar; hiervan waren 13 met den hoogsten, 24 met den tweeden en 17 met den derden graad, terwijl 10 studenten werden afgewezen; de uitslag was dus ongeveer dezelfde als in 1859/60. Van de 22 doctorale examens had slechts 1 een ongunstigen uitslag.

Aan de drie hoogeschoolen te zamen bedroeg het getal der candidaatsexamens 417, waarvan 71 met den hoogsten, 137 met den tweeden, 131 met den derden graad, terwijl er 78 afwijzingen plaats hadden; van de 164 doctorale examens hadden 12 een ongunstigen uitslag. Het getal der candidaatsexamens bedroeg dus 45, dat der doctorale examens 37 meer dan in het vorig jaar.

Het getal der promotien bedroeg te Leiden 76, waarvan 21 met den hoogsten, 29 met den tweeden en 13 met den derden graad, terwijl op 13 (in de verloskunde en heelkunde) geen graad werd gegeven. Van deze waren er 29 op theses en 47 op dissertation, van welke laatste 9 in de latijnsche en 38 in de nederlandsche taal geschreven waren; 21 waren publiek, 26 of, met inbegrip der promotien op theses, 55 privaet. Vergelijken met het vorig jaar hadden er 15 promotien meer plaats, namelijk 2 meer in de godgeleerdheid, 4 meer in de regten, 5 meer in de geneeskunde, 4 meer in de verloskunde, 5 minder in de heelkunde, 1 meer in de wis- en natuurkunde en 4 meer in de letteren.

Te Utrecht hadden 43 promotien plaats, waarvan 18 met den hoogsten, 18 met den tweeden en 7 met den derden graad; 23 geschieden op theses, 20 op dissertation; van deze laatste waren 5 in de latijnsche en 15 in de nederlandsche taal geschreven; 10 waren publiek en 10, of met inbegrip van de 23 promotien op theses, 33 privaet. Het getal der

promotien bedroeg te Utrecht 5 minder dan in 1859/60, namelijk 1 meer in de godgeleerdheid, 1 minder in de regten, 1 minder in de geneeskunde, evenveel in de verloskunde, 2 minder in de heekunde, 1 minder in de wis- en natuurkunde en 1 minder in de letteren.

Aan de Groningsche hoogeschool bedroeg het getal promotien 22, waarvan 6 met den hoogsten, 12 met den tweeden en 4 met den derden graad; 16 waren op theses, 6 op dissertatien, van welke laatste 2 in de latijnsche en 4 in de nederlandsche taal geschreven waren; 2 waren publiek en 4 of, met inbegrip der 16 op theses, 20 privaet. De vermindering in vergelijking met het vorig jaar bedroeg 6, namelijk 1 minder in de godgeleerdheid, 3 meer in de regten, 2 minder in de geneeskunde, 2 minder in de verloskunde, 3 minder in de heekunde en 1 minder in de letteren.

Het getal van alle promotien aan de drie hoogeschoolen bedroeg 141, dus 4 meer dan in 1859/60; van deze waren er 8 in de godgeleerdheid, 72 in de regten, 31 in de geneeskunde, 19 in de verloskunde, 5 in de heekunde, 1 in de wis- en natuurkunde en 5 in de letteren. Vermeerdering had er plaats bij de godgeleerde faculteit met 2, bij de regtsgeleerde met 6, in de geneeskunde met 2, in de verloskunde met 2 en in de letteren met 2; daarentegen hadden er 10 minder in de heekunde plaats. Van de 141 promotien hadden 68 plaats op theses, namelijk 44 in de regten, 19 in de verloskunde en 5 in de heekunde; 73 geschiedden op dissertatien, waarvan 15 in de latijnsche en 58 in de nederlandsche taal geschreven waren. Van deze promotien waren 33 publiek en 40 privaet.

In het vorig verslag is medegedeeld, dat in 't begin van den cursus 1859/60, ten gevolge van de milde beschikking des Konings, aan de Groningsche hoogeschool acht gouden medailles waren uitgelooft voor de beste antwoorden op even zoovele prijsvragen door de faculteiten dier hoogeschool uitgeschreven. De beoordeeling der ingekomen antwoorden en de uitreiking der medailles aan de bekroonden heeft eerst in het jaar, waarover dit verslag loopt, plaats gehad. Bij de godgeleerde faculteit was één antwoord ingekomen, dat der bekrooning waardig werd gekeurd; de schrijver bleek te zijn de heer A. KUYPER, candidaat in de letteren en student in de godgeleerdheid te Leiden. Bij de regtsgeleerde faculteit was eveneens één antwoord ingekomen, dat wel geene bekrooning, maar toch loffelijke vermelding waardig werd gekeurd, en waarvan schrijver was de heer A. F. DE SAVORNIN LOHMAN, candidaat in de regten te Groningen. Het eenige bij de geneeskundige faculteit ingekomen antwoord is eveneens eene loffelijke vermelding waardig gekeurd; de schrijver heeft echter zijnen naam niet bekend gemaakt. Bij de wis- en natuurkundige faculteit zijn twee antwoorden ingekomen, het eene echter eerst na den vastgestelden tijd; het andere bleek eene loffelijke vermelding te verdienen, doch de schrijver heeft zich niet willen bekend maken. Op de door de letterkundige faculteit uitgeschreven prijsvragen is geen antwoord ingekomen.

De 15 Rijksbeurzen en de inkomsten van 5 vicarijen, door het Rijk te begeben, zijn genoten door 7 studenten te Leiden, 7 te Utrecht, 5 te Groningen en 1 te Amsterdam. Van hen studeerden 14 in de godgeleerdheid, 4 in de regten, 1 in de geneeskunde en 1 in de wis- en natuurkunde. De berigten omtrent hunne vorderingen, hunnen ijver en hun gedrag luiden in alle opzigten gunstig.

§ 5. HULPMIDDELEN VOOR HET ONDERWIJS.

In de inrigting der Leidsche bibliotheek is nog geene verandering gemaakt; eerst na de voltooiing der voorgenomen verbouwing zoude die kunnen plaats vinden. Het getal werken vermeerderde met 1102, waarvan 889 door aankoop. Onder de geschenken verdienen bijzondere vermelding de boeken, door de weduwe van den hoogleeraar VAN ASSEN als eene herinnering aan haren overleden echtgenoot geschenken. De collectie handschriften werd op gelijke wijze vermeerderd door een geschenk van de weduwe van den curator mr. L. C. LEZAC, bestaande uit onuitgegeven geschriften van VALCKENAER, benevens een aantal brieven door verschillende geleerden gerigt aan PERIZONIUS, WESSELING, VALCKENAER en RUHNKENIUS. Meer en meer werd van de voorhanden boeken gebruik gemaakt, en daardoor meer nog de behoefte gevoeld aan een gedrukten catalogus; weldra zal daarin worden voorzien, daar de voorbereidende maatregelen om tot het drukken over te gaan worden voortgezet. De verzameling van Oostersche handschriften is met een negental vermeerderd, waarvan de meeste te Parijs zijn aangekocht. De werkzaamheden tot uitgave van den nieuwen wetenschappelijken catalogus van deze handschriften zijn gestadig voortgezet, zoodat waarschijnlijk het vierde deel weldra zal

kunnen vervolgd worden. De catalogus der uit Amsterdam naar Leiden overgebragte handschriften is nagenoeg voltooid, zoodat een aanvang kon gemaakt worden met het drukken van dat werk. De verhandeling van den tweeden adjutor interpretis legati Warneriani, den heer M. J. DE GOEJE, over *Al-Magribi*, is ten einde gebragt; de Arabische tekst van het geographisch werk van *Al-Jaqubii* is door den candidaat A. W. F. JUYNBOLL uitgegeven. Bovendien is nog uitgegeven het 2de stuk van het 2de deel van het arabisch geschiedkundig werk *Abul-Mahasin* door den interpres legati Warneriani, waardoor dit werk is ten einde gebragt; eenige bladen van de annotatie op het arabisch Lexicon Geograficum zijn afgedrukt, terwijl de Bibliotheca Syriaca door dr. J. P. N. LAND waarschijnlijk weldra in het licht zal worden gegeven.

Aangaande de Utrechtsche bibliotheek valt niets te vermelden, dan dat uit de verzameling van wijlen den hoogleeraar VROLIK te Amsterdam verscheidene werken over geneeskundige en natuurkundige wetenschappen zijn aangekocht, terwijl uit het akademiefonds een buitengewoon subsidie is verleend tot aankoop van eenige noodige werken over staatshuishoudkunde.

De inwendige regeling der Groningsche boekery werd verbeterd door in sommige afdeelingen eene andere wetenschappelijke indeeling tot stand te brengen. Aan het catalogiseren werd steeds door den bibliothekaris de meest mogelijke zorg besteed. De gebouwen verkeerden voortdurend in een zeer gebrekkigen toestand.

In het akademisch ziekenhuis te Leiden zijn behandeld, onder de leiding van den hoogleeraar PRUYS VAN DER HOEVEN, 77 lijdens, waarvan 53 hersteld, 13 overleden en 11 naar elders overgebragt zijn; van de 64 lijdresses, in de vrouwenkliniek van den hoogleeraar G. C. B. SURINGAR behandeld, herstelden 55, terwijl 9 overleden. In de heilkundige kliniek van den hoogleeraar KRIEGER werden 85 patienten behandeld. In de kraamzaal hadden 75 verlossingen plaats, waarvan 13 met kunsthulp; 2 kraamvrouwen zijn overleden. Op de kinderkliniek van den hoogleeraar PRUYS VAN DER HOEVEN kwamen 280 kinderen in behandeling; op de heilkundige polykliniek van den hoogleeraar KRIEGER werden 364 patienten behandeld; de verloskundige polykliniek van den hoogleeraar SIMON THOMAS onderging eene aanmerkelijke uitbreiding, daar niet minder dan 199 vrouwen aan huis zijn verlost. In de polykliniek voor ziekten van vrouwen en zuigelingen, onder leiding van laatstgenoemden hoogleeraar, werd aan 11 vrouwen en 157 kinderen beneden twee jaar hulp verleend; deze polykliniek werd tevens, even als vroeger, dienstbaar gemaakt aan de oefening der studenten in het vaccineren.

Ten aanzien van het nosocomium had het navolgende plaats. Uit vroegere verslagen is het bekend dat de groote kosten den gemeenteraad dusver hadden weêrhouden te voldoen aan zijne verplichtingen. In den zomer van 1860 zonden burgemeester en wethouders aan curatoren een nieuw plan op minder kostbaren voet. Nadat gebleken was, dat de medische fiscaliteit met dit gewijzigd plan genoegzaam had genomen, gaf de Minister van Binnenlandsche Zaken aan curatoren te kennen, dat er ook bij hem geen bedenking tegen bestond, waarop curatoren burgemeester en wethouders nitmoedigden het ontwerp ter definitieve vaststelling aan den gemeenteraad aan te bieden. De Regering vleide zich, dat de zaak nu eindelijk haar beslag zou krijgen, maar ondervond integendeel eene nieuwe teleurstelling. Na verloop van eenige maanden toch gaf de raad te kennen, dat ook het vereenvoudigde plan de financiële krachten der gemeente te boven ging, en verzocht hij op dien grond, dat de overeenkomst zou vervallen, zich evenwel bereid verklarende mede te werken tot verbetering van het klinisch onderwijs. In dezen stand van zaken, en daar er geen uitzigt was dat weigering het doel zou doen bereiken, verleende de Minister aan curatoren in Junij 1861 de door hen gevraagde magtiging om met het gemeentebestuur in onderhandeling te treden over de voorwaarden, waarop de ontbinding der overeenkomst zou kunnen worden tot stand gebragt, in verband met de verbetering van het klinisch onderwijs. De uitslag dier onderhandelingen zal in een volgend verslag worden medegedeeld.

De verzameling van heilkundige werktuigen was in goeden staat, even als die van verloskundige instrumenten, welke met verscheidene voorwerpen is verrijkt. Van de verzameling van pathologische preparaten is in dit jaar het grootste gedeelte naar het anatomisch kabinet overgebragt en daarmede vereenigd, terwijl in het nosocomium alleen zijn achtergebleven zoodanige preparaten, welke van regstreeksch belang zijn voor het onderwijs in praktische heel- en verloskunde en de ziekten van het vrouwelijk geslacht.

Voor het anatomisch kabinet was de zoo even gemelde overbrenging eene belangrijke aanwinst. Voor zooveel de beschikbare middelen zulks toelieten, zijn de preparaten vernieuwd en in de daartoe bestemde zalen behoorlijk ten toon gesteld. De pathologisch-

anatomische sectien leverden voorts een aantal nieuwe preparaten; terwijl het physiologisch gedeelte verrijkt werd door den aankoop van een rheochoord en het Pfliuger'sche Myographion met de verder daarbij behoorende preparaten. De inrigting van het gebouw op de kleine Ruïne, waar de lessen sedert 1 October 1860 gegeven zijn, beantwoordt volkomen aan de vereischen.

Omtrent het akademisch ziekenhuis te Utrecht blijven, wat de localiteit aangaat, dezelfde gegronde klagen bestaan. Het plan, door eene commissie uit den gemeenteraad met toevoeging van deskundigen op groote schaal beraamd tot het bouwen van een nieuw ziekenhuis van gemeentewege, waarin de noodige lokalen voor het akademisch nosocomium waren aangewezen, heeft nog tot geen voldoende uitkomst geleid. De vrees, dat de geraamde kosten aan de mogelijkheid der uitvoering zouden in den weg staan, schijnt dit plan zelfs nog niet tot een bepaald onderwerp van beraadslaging in den gemeenteraad te hebben doen stellen. Intusschen is een nieuw plan, op kleiner schaal, door regenten van het ziekenhuis ontworpen, hetwelk aan de beoordeeling van curatoren is onderworpen en bij het einde van het akademiejaar bij hen in overweging was.

De overeenkomst, met regenten van het gasthuis gesloten, in verband met de benoeming van een genesheer-directeur en een econoom voor het ziekenhuis, beantwoordt aanvankelijk aan de verwachting. Als een gevolg daarvan mag men verscheidene verbeteringen aanmerken, welke reeds in de inwendige regeling gemaakt zijn.

Voor het anatomisch kabinet, dat, zoo als reeds in het vorig verslag is vermeld, door toevoeging van preparaten uit het zoölogisch museum eene aanzienlijke uitbreiding had ondergaan, zijn nieuwe kasten gemaakt. Door de zorg van den hoogleeraar SCHROEDER VAN DER KOLK zijn de voorwerpen op nieuw gerangschikt en wordt een nieuwe catalogus in gereedheid gebracht. De verplaatsing en verbetering van het anatomisch theater is door curatoren in ernstige overweging genomen, maar de vele noodzakelijke uitgaven voor andere akademische instellingen hebben het tot dusverre onmogelijk gemaakt aan den wensch naar verbetering gevolg te geven.

Het physiologisch laboratorium liet nog veel te wenschen over; het was echter niet mogelijk hierin afdoende verbetering te brengen zoolang het tegenwoordig lokaal behouden bleef. In weerwil hiervan beantwoordde de inrigting, dank zij de doelmatige wijze waarop er door den hoogleeraar DONDERS partij van wordt getrokken, aan zijne bestemming.

Te Groningen heeft het klinicum zoowel voor inwendige als voor uitwendige ziekten een voor het onderwijs allezins voldoende getal lijken opgeleverd. In het nosocomium had een voldoende getal verlossingen plaats en werden verscheidene grootere en kleinere heilkundige operaties verricht. Gedurende dit akademiejaar werden er 510 lijders ter verpleging opgenomen.

Voor het anatomisch-pathologisch onderwijs werd steeds gebruik gemaakt van de lijken van lijders, die in het nosocomium waren overleden. De verzameling van heel- en verloskundige instrumenten werd met enige nieuwe werktuigen vermeerderd. Voor het ontleedkundig onderwijs was een voldoende getal lijken aanwezig, als ook voor het verrijgen van heilkundige kunstbewerkingen. Voor het histologisch onderwijs, alsmede voor dat in physiologie en pharmacologie, waren de hulpmiddelen voldoende; de praktische oefeningen in physiologie konden niet dan gebrekkig plaats hebben, uit hoofde van gemis aan de noodige localiteit.

Aangaande de verzamelingen van natuurkundige instrumenten aan de drie hoogeschoolen valt alleen op te merken, dat zij zich in goeden toestand bevonden en weder met enige nieuwe werktuigen verrijkt zijn.

Aan de scheikundige laboratoria werd met ijver gewerkt, zoowel door de studenten als door pharmaceuten en enkele andere personen, die van deze gelegenheid tot praktische oefening gebruik maakten. De inrigting van het nieuwe laboratorium te Leiden voldeed in alle opzichten; aan dat te Utrecht is eenige verbetering aangebracht door eene andere inrigting der afvoerkanalen.

De sterrewacht der Leidsche hoogeschool is den 30sten Augustus 1860 betrokken. De aanwezige kleine instrumenten zijn, na behoorlijk opgemaakt te zijn, naar het nieuwe lokaal overgebracht. Hoewel de nieuwe werktuigen, namelijk de refractor en de meridiaancirkel, niet konden worden opgesteld en in gereedheid gebracht in het jaar, waarover dit verslag loopt, zoo schijnt het nogtans gepast, daarvan thans melding te maken. De pilaren, waarop die instrumenten rusten, zijn in 1860 gemetseld, zoodat, ofschoon de opstelling van den refractor door bijzondere omstandigheden vertraging ondervond, de instrumenten spoedig zouden kunnen gebruikt worden. Beide zijn volgens mededeeling van den hoogleeraar KAISER nitmuntend bearbeit. De hoogleeraar heeft meer in het

bijzonder de waarnemingen met den refractor op zich genomen, ten einde daarmede zijne vroegere mikromettermetingen en zijne onderzoekingen omtrent de afmetingen van de lichamen van het zonnestelsel te kunnen voortzetten. Met den ouden refractor heeft de observator, de heer N. M. KAM, de betrekkelijke plaatsbepaling van planeten en kometen en de waarneming van talrijke hemelverschijnselen regelmatig voortgezet. De meridiaancirkel vordert, volgens de berichten van den hoogleeraar, vooral in de eerste jaren na zijne opstelling, uiterst moeilijke onderzoekingen. Tot dusverre werden de waarnemingen volbragt door den hoogleeraar, bijgestaan door den heer H. G. VAN DE SANDE BAKHUYSEN, candidaat in de wis- en natuurkunde. Het getal der studenten, die zich bijzonder aan de studie der sterrekunde wijdten, was nog gering, hetgeen moet worden toegeschreven aan gebrek aan vooruitzichten in de toekomst.

Aan de Utrechtsche sterrewacht was bij het einde van het akademiejaar het reeds sedert lang bestelde universeel instrument van REPSOLD nog niet aangekomen.

Het museum van natuurlijke historie te Leiden bevond zich in een gunstigen toestand. De verzameling van osteologie en van vergelijkende ontleedkunde is van het vroegere anatomisch kabinet naar het museum overgebracht. In de werkplaatsen is met het opzetten van dieren, vooral vogels, ijverig voortgegaan, zoodat in het laatste jaar ongeveer 40 zoogdieren en 1500 vogels in de galerijen zijn geplaatst. Ook is de verzameling van eijeren en nesten aanzienlijk toegenomen, vooral wat de inlandsche vogels betreft. Door den conservator, dr. HERKLOTS, is het reeds vroeger door hem begonnen werk voortgezet van het conserveren en bepalen der kreeften, horens, schelpen en lagere diersoorten. De entomologische afdeling heeft een aantal verschikkingen ondergaan; vooral heeft men zich met de verzameling vlinders bezig gehouden; bij onderzoek is het gebleken, dat er verscheidene nog niet beschreven soorten aanwezig waren, welke dien ten gevolge zijn bestudeerd en beschreven. De coleoptera zijn gerangschikt volgens het stelsel van LACORDAIRE, zoover dit is bekend gemaakt.

Onder de nieuwe voorwerpen verdienen bijzondere vermelding eene prachtige verzameling van eijeren en nesten van Javaansche vogels, door dr. H. A. BERNSTEIN ten geschenke gegeven; eene collectie vogelhuiden, conchylien, polyparia, enz. van den heer B. B. VAN DEN BOSCH, resident op Banka, ontvangen; eene allerbelangrijkste verzameling van nagenoeg 2500 Sumatrasche insecten, gedurende eene reeks van zes jaren door den heer LUEKING in de binnenlanden van Padang bijeengebracht. Ruiling van voorwerpen heeft plaats gehad met de musea te Petersburg, Londen en Berlijn; aankopen zijn gedaan van het bestuur der diergaarde te Rotterdam en eenige buitenlandse natuuronderzoekers. In het personeel is geene verandering gekomen; allen hebben zich goed van hunne taak gekweten.

De nieuwe zaal, waarmede het kabinet voor natuurlijke historie te Utrecht is verrijkt, en waarin kasten tot berging der voorwerpen zijn geplaatst en tevens tafels met banken zijn ingerigt om te dienen tot het houden van sommige lessen, beantwoordt uitstekend aan het doel, en mag als eene groote verbetering worden aangemerkt. Omtrent de verzameling voor natuurlijke historie te Groningen is niets bijzonders mede te deelen.

Aangaande de akademische kruidtuinen te Leiden en te Groningen valt niets op te merken. Die te Utrecht heeft eene aanmerkelijke verbetering ondergaan, vooral door eene nieuwe rangschikking der planten en eene nieuw soort van etiketten. De kast voor tropische planten voldeed uitstekend.

Het Rijksherbarium te Leiden is weder in uitgebreidheid en belangrijkheid toegenomen, zoowel door verschillende geschenken als door bewerking van het voorhanden materieel. Onder de eerste moeten vermeld worden eene collectie van amerikaansche palmen, door den heer H. WENDLAND van Hannover in Centraal-Amerika verzameld; eenige musci frondosi van den heer dr. C. M. VAN DER SANDE LACOSTE, alle authentieke specimina van soorten in de Bryologia Javanica beschreven; eenige in- en uitlandsche planten en vruchten van den hoogleeraar H. C. VAN HALL; eene verzameling cerealien van den conservator dr. H. VAN HALL, enz. Onder hen die dit jaar het herbarium bezochten en raadpleegden, verdienen de heeren RAWSON, WARD, LAYALLÉE en anderen genoemd te worden. Verschillende verzamelingen planten werden uitgeleend aan de heeren VAN DER SANDE LACOSTE, VAN DEN BOSCH en Oudemans, ten einde daarvan bij hunne studien gebruik te maken. In het personeel is geene verandering gekomen.

Het archaeologisch kabinet te Leiden heeft dit jaar betrekkelijk slechts weinig aanwinsten verkregen. Zij bepaalden zich meer uitsluitend tot de hoofdafdeeling der vaderlandsche oudheden, waarvoor eenige geschenken werden ontvangen, terwijl door de zorg van den conservator eenige belangrijke voorwerpen werden aangekocht. Van het groote

werk, waarin de aegyptische monumenten van het museum op kosten van de Regering door den directeur worden bekend gemaakt, is de 20ste aflevering of de 13de van het tweede deel verschenen, waarmede de reeks van hiëratische papyrussen is afgesloten, om in eene volgende aflevering door de demotische papyrussen gevolgd te worden.

Het munt- en penningkabinet, alsmede de verzameling van pleisterbeelden, platen en prenten te Leiden hebben, meerendeels door geschenken, weder eenige uitbreiding gekregen.

ATHENAEUM TE AMSTERDAM.

Curatoren van het Athenaeum te Amsterdam, van meening zijnde dat het hooger onderwijs in de hoofdstad behoefte had aan eene reorganisatie op broede schaal, hebben, in overleg met burgemeester en wethouders, in 1860 eene daartoe strekkende voordragt aan den Raad gedaan. In de raadsvergadering van den 4den September 1860 werd het rapport van burgemeester en wethouders over die voordragt behandeld; toen werd besloten in beginsel de uitbreiding van het Athenaeum Illustre, onder den naam van Universiteit te Amsterdam, goed te keuren, op de grondslagen in genoemde voordragt van curatoren nader omschreven; het gebouw van den Grooten Doelen als universiteitsgebouw voor het onderwijs aan te wijzen, en de ontwerpen van reglement en begrooting in handen te stellen van burgemeester en wethouders, ten einde met curatoren de reorganisatie verder voor te bereiden. Daarop is door curatoren een meer uitgewerkt ontwerp ingediend, dat echter in de raadsvergadering van 29 Mei 1861 de goedkeuring van den Raad niet mogt wegdragen. Art. 1, waarbij het bestaan der nieuwe instelling was vastgesteld, werd verworpen en de overige artikelen kwamen niet in behandeling.

Het personeel der curatoren en der hoogleeraren onderging in dit studiejaar geene verandering.

Alle op de series lectionum aangekondigde lessen werden gegeven, met uitzondering van die over de populaire sterrekunde, door den hoogleeraar MATTHES aangekondigd, waarvoor zich geene toehoorders hebben aangemeld. Daarentegen gaf gemelde hoogleeraar een afzonderlijk collegie over de natuurkunde voor apothekersleerlingen en kweekelingen der klinische school, 16 in getal. De hoogleeraren MATTHES en VON BAUMHAUER gaven te zamen, eenmaal in de veertien dagen, een natuurwetenschappelijken cursus. De hoogleeraar BEIJERMAN gaf een collegie over het gedicht van den Vos Re-naerde en over VONDEL; de hoogleeraar OUDEMAN over de behandeling der droogerijen, die in de pharmacopaea neerlandica zijn opgenomen.

Het getal der studenten in het studiejaar 1860/61 bedroeg:

in de godgeleerdheid:	bij recensie 37, voor 't eerst 13, te zamen 50,
" " regtsgeleerdheid:	" " 31, " " 8, " " 39,
" " geneeskunde:	" " 9, " " 1, " " 10,
" " wis- en natuurkunde:	" " " " " " " "
" " letteren	" " " " " " " "
Totaal " "	77, " " 22, " " 99.

Er waren dus wederom 8 minder dan in het vorig jaar, namelijk 7 minder in de geneeskunde, 2 minder in de wis- en natuurkunde, 1 minder in de letteren en 2 meer in de godgeleerdheid. De berigten over de vorderingen, de vlijt en het gedrag der studenten luiden gunstig.

Behalve door de studenten werden onderscheidene lessen nog bijgewoond door 35 leerlingen der klinische school, waaronder 13 pharmaceuten, alsmede door eenige andere personen.

De bibliotheek bevond zich in een gunstigen toestand; door aankoop en vooral door geschenken onderging zij weder eenige uitbreiding. Onder de laatste verdienen bijzondere vermelding die van de heeren J. J. VAN VOORST, S. ALOFSEN en mr. J. J. TEDING VAN BERNHOUT. De in bruikleen gevende instellingen zijn vermeerderd met de Practijzjnsociëteit, in het paleis van justitie gevestigd, en de Amsterdamsche afdeeling der Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van den landbouw. De botanische bibliotheek van den hortus botanicus is grootendeels naar de stadsbibliotheek overgebracht. Het gebruik van de boeken nam zeer toe, niet alleen onder geleerden, maar ook onder de andere inwoners der stad.

Het scheikundig laboratorium, het natuurkundig kabinet, het anatomisch museum, de hortus en het physiologisch laboratorium verkeerden in een voldoende staat. De in het laatstgenoemde volbrachte onderzoekingen werden in afzonderlijke bundels bekend gemaakt.

Van de lijdens, in het binnengasthuis verpleegd, zijn voor het klinisch onderwijs in de geneeskunde 290 mannen en 162 vrouwen uitgekozen; voor de diagnostische kliniek 185 mannen en 156 vrouwen; voor het onderwijs in de praktische heilkunde 429 mannen en 340 vrouwen. Het aantal verlossingen, die alle tot oefening in de verloskunde hebben gestrekt, bedroeg 366.

ATHENAEUM TE DEVENTER.

In het personeel der curatoren en hoogleeraren van het athenaeum had geene wijziging plaats. Het had het verlies van den rustenden hoogleeraar J. VERBURG te betreuen. De nieuwbenoemde secretaris van curatoren heeft den 1sten October 1860 zijne betrekking aanvaard, te gelijk met die van bibliothekaris, waartoe hij bij besluit van den gemeenteraad van den 24sten September 1860 was benoemd.

Alle aangekondigde lessen werden geregeld gegeven.

Het getal der studenten bedroeg 21, waarvan 6 in de regten, 2 in de godgeleerdheid, 2 in de letteren; de overige 11 woonden de lessen in de natuurkundige wetenschappen bij, en onder hen 7 met het bepaald doel om zich na afgelegd examen als pharmaceuten te vestigen. Het geheel getal was dus 10 minder dan in het vorig jaar.

De berichten omtrent de bibliotheek en de verschillende verzamelingen luiden gunstig. De vrijgevigheid, waarmede het gemeentebestuur voortgaat op onbekrompen wijze de noodige subsidien voor die inrigtingen te verschaffen, wordt door curatoren zeer op prijs gesteld.

LATIJSCHESCHOLEN EN GYMNASIEN.

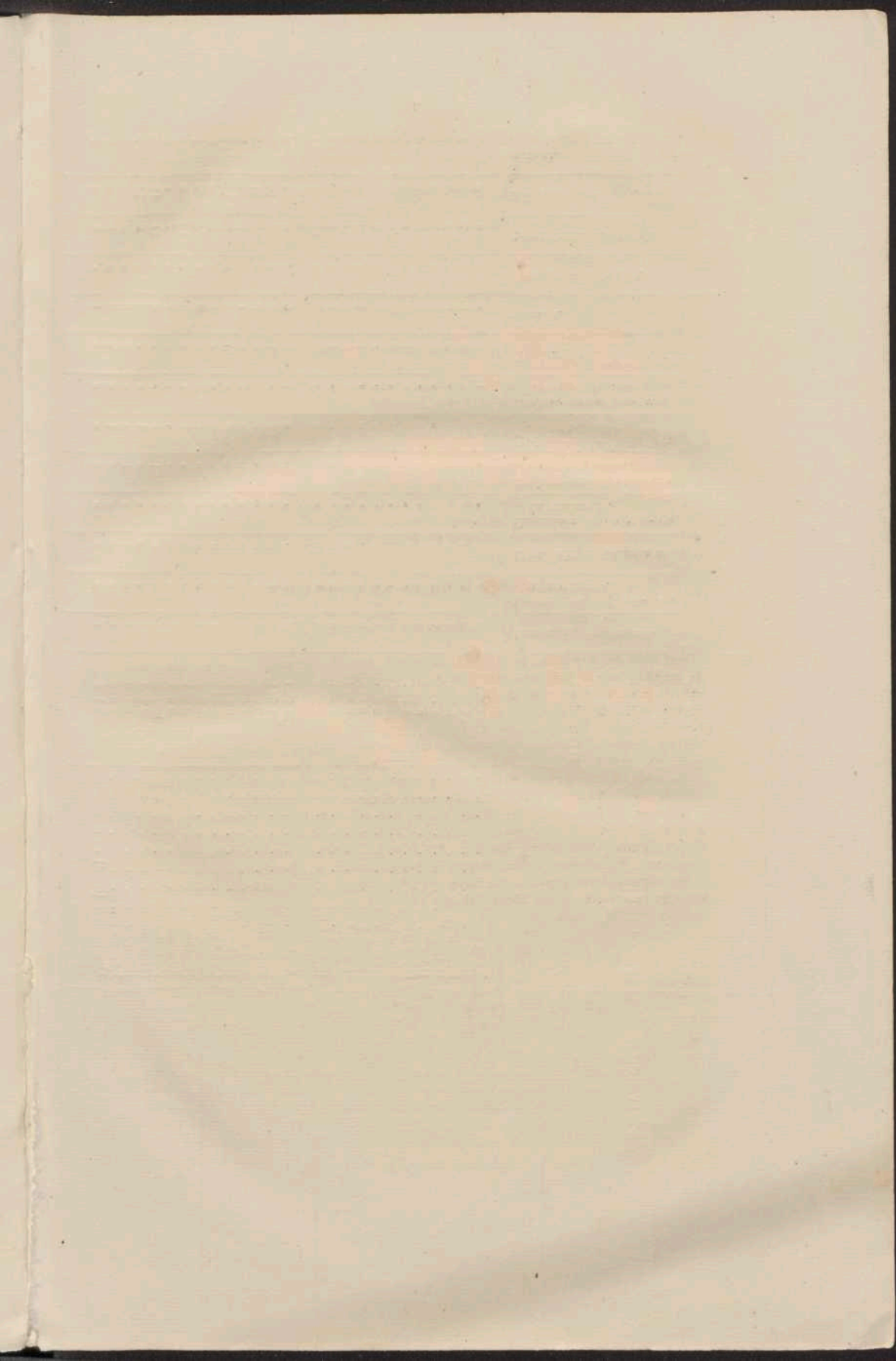
§ 1. ALGEMEEN OVERZICHT.

Het getal der gymnasien en latijnsche scholen is met één verminderd, ten gevolge van de opheffing van de latijnsche school te Joure, waarvan reeds in het vorig verslag melding is gemaakt. Het getal der latijnsche scholen bedroeg derhalve 32. Zij waren gevestigd te Breda, Bergen op Zoom, Helmond, Uden, Gemert, Eindhoven, Grave, Heusden, Meegen, Ravenstein, Arnhem, Tiel, Culemborg, Wageningen, Zevenaar, Groenlo, Elburg, Lochem, Doetinchem, Schiedam, Gorinchem, Hoorn, Utrecht, Amersfoort, Harlingen, Sneek, Dokkum, Bolsward, Zwolle, Enschedé, Almelo en Ootmarssum.

Het getal der voorloopig erkende gymnasien bedroeg 7; zij waren gevestigd te Boxmeer, Zalt-Bommel, Alkmaar, Enkhuizen, Franeker, Kampen en Oldenzaal.

Definitief erkende gymnasien waren er 23, namelijk te 's Hertogenbosch, Nijmegen, Zutphen, Harderwijk, Doesburg, Rotterdam, 's Gravenhage, Leiden, Dordrecht, Delft, Gouda, Brielle, Amsterdam, Haarlem, Middelburg, Zierikzee, Leeuwarden, Deventer, Groningen, Winschoten, Assen, Meppel en het athenaeum te Maastricht.

De volgende tabel wijst aan het onderwijzend personeel en het getal der leerlingen op gemelde inrigtingen op den 15den Januarij 1861.

PROVINCIE.	Gemeenten, waar gymnasien of latijnsche scholen gevestigd zijn.	Feitelijke bevolking der gemeenten op 31 December 1852.	GETAL DER ONDERWIJZERS.										GETAL DER LEERLINGEN.			
			Doctor in de letteren.	Doctor in de wis- en natuurkunde.	Candidaat in de letteren.	Candidaat in de wis- en natuurkunde.	Bezitter eener acte van den 1sten rang.	Bezitter eener acte van den 2den rang.	Bezitter eener acte voor loevende talen, enz.	Zonder grand of acte.	TOTAAL.	Gemeende afdeeling.	1ste afdeeling (oude talen).	2de afdeeling.	TOTAAL.	
			Doctor in de letteren.	Doctor in de wis- en natuurkunde.	Candidaat in de letteren.	Candidaat in de wis- en natuurkunde.	Bezitter eener acte van den 1sten rang.	Bezitter eener acte van den 2den rang.	Bezitter eener acte voor loevende talen, enz.	Zonder grand of acte.	TOTAAL.	Gemeende afdeeling.	1ste afdeeling (oude talen).	2de afdeeling.	TOTAAL.	TOTAAL.
NOORDBRABANT	's Hertogenbosch.	23 257	2	2	"	"	"	"	1	2	7	"	16	80	46	46
	Breda	14 930	1	1	"	"	1	"	"	"	3	"	7	"	7	7
	Bergen op Zoom.	8 895	1	1	"	"	"	"	"	"	2	"	12	"	12	12
	Helmond	5 790	1	1	"	"	"	"	"	"	2	"	4	"	4	4
	Uden	5 522	"	"	"	"	"	"	"	"	2	"	18	"	18	18
	Gemert	4 736	"	"	1	"	"	"	"	1	2	"	31	"	31	31
	Eindhoven.	3 191	"	"	"	"	"	"	"	2	2	"	16	"	16	16
	Grave	2 985	1	1	"	"	"	"	"	1	1	"	6	"	6	6
	Heusden	2 198	"	"	"	"	"	"	"	"	1	"	23	"	23	23
	Boxmeer	2 143	2	2	1	"	"	"	2	1	5	"	11	"	11	11
	Megen	1 891	"	"	"	"	"	"	"	1	1	"	9	"	9	9
	Ravenstein.	899	"	"	"	"	"	"	"	2	2	"	11	"	11	11
	Arnhem.	24 869	2	2	"	"	2	"	1	"	5	"	26	"	26	26
GELDERLAND	Nijmegen	21 641	3	3	"	"	"	1	"	1	7	"	18	"	18	18
	Zutphen	13 697	5	5	1	"	"	"	"	"	6	"	34	"	34	41
	Tiel	7 039	1	1	"	"	"	"	"	"	1	"	7	"	7	7
	Harderwijk	6 846	2	2	"	"	"	"	"	"	4	"	9	"	9	9
	Culemborg	5 413	1	1	"	"	"	"	"	"	1	"	5	"	5	5
	Wageningen	5 289	1	1	"	"	"	"	"	"	2	"	4	"	4	4
	Doesburg	3 995	2	2	"	"	"	"	"	"	3	"	13	"	13	13
	Zevenaar	3 643	1	1	"	"	"	"	"	"	1	"	7	"	7	7
	Zalt-Bommel	3 639	1	1	"	"	1	"	"	"	3	"	11	"	11	11
	Groenlo.	2 559	1	1	"	"	"	"	"	"	2	"	8	"	8	8
	Elburg	2 488	1	1	"	"	1	"	"	"	3	"	14	"	14	14
	Lochem.	2 279	1	1	"	"	"	"	"	"	2	"	1	"	1	1
	Doetinchem (Stad)	2 181	1	1	"	"	"	"	"	"	1	"	4	"	4	4

De 62 inrigtingen telden dus 252 onderwijzers en 1817 leerlingen. Het getal der onderwijzers is 1 hooger dan in het vorig jaar. Deze vermeerdering is daardoor veroorzaakt, dat te Hoorn 2 nieuwe docenten zijn aangesteld, benevens 1 te Enschedé, 1 te Almelo en 1 te Assen, terwijl er daarentegen 1 minder was te Leiden, 1 minder te Amsterdam en 1 minder te Groenlo, en ten gevolge van de opheffing der latijnsche school te Joure de rector niet meer op de tabel voorkomt. Van deze 252 onderwijzers waren 113 doctor en 12 candidaat in de letteren, 10 doctor en 1 candidaat in de wis- en natuurkunde, 9 onderwijzers in 't bezit van eene acte van den eersten rang, 49 bezitters eener acte van den tweede rang of van hoofdonderwijzer, waarvan de meesten bovendien bevoegdheid hadden tot het onderwijzen van de levende talen of de wis- en natuurkunde, voorts 38 die alleen eene acte van toelating hadden voor een of meer dezer vakken, en 20 die of vrijgesteld waren van het bezit van een graad of van eene acte, of bij gemis van de gevorderde slechts tijdelijk aangesteld waren. Daaronder waren begrepen één meester in de rechten, 2 candidaten in de godgeleerdheid, 3 onderwijzers in de teekenkunst en 1 onderwijzer in het schoonschrijven.

Van de 1817 leerlingen behoorden 1165 tot de eerste, 564 tot de tweede en 88 tot de gemengde afdeling. Deze cijfers zijn nagenoeg dezelfde als die van het vorige jaar; vermeerdering had er plaats voor de gemengde afdeling met 3, voor de tweede afdeling met 3; vermindering voor de eerste afdeling met 7: in 't geheel vermindering met 1 leerling.

Het getal der leerlingen op de 32 latijnsche scholen bedroeg 486, daaronder mederekenende de 75, welke aan de scholen te Groenlo, Enschede, Almelo en Ootmarssum alleen het onderwijs in de nieuwe talen, geschiedkundige wetenschappen en wiskunde bijwoonden. Er waren dus 21 meer dan in het vorig jaar, maar nog 18 minder dan in Januarij 1859. De vermeerdering in het laatste jaar is echter alleen toe te schrijven aan vermeerdering der tweede afdelingen; het getal van hen, die de oude talen beoefenden, was met 7 verminderd. Van deze inrigtingen waren er 15 met minder dan tien leerlingen, 8 met tien tot negentien leerlingen, 6 met twintig tot negen en twintig leerlingen, 2 met dertig tot negen en dertig leerlingen, en 1, die te Utrecht, met 73 leerlingen. Het getal der onderwijzers op de latijnsche scholen bedroeg 76, dus gemiddeld op elke tusschen 2 en 3; het gemiddelde getal leerlingen op elke school ruim 15 en voor elken onderwijzer ruim 6.

De 7 voorloopig erkende gymnasia telden in Januarij 1861 177 leerlingen, waarvan 7 op de gemengde, 102 op de latijnsche en 68 op de gemengde afdeling, dus in 't geheel 25 minder dan in het vorig jaar, namelijk 11 minder op de latijnsche en 14 minder op de tweede afdeling. Van deze inrigtingen telden er 5 tusschen de twintig en negen en twintig, eene 30 en eene 32 leerlingen. Het getal der docenten bedroeg 24; 2 hadden twee docenten, 2 drie, 1 vier en 2 vijf. Elk voorloopig erkend gymnasium telde gemiddeld 27 leerlingen en tusschen 3 en 4 docenten; op elken onderwijzer kwamen gemiddeld nagenoeg 8 leerlingen.

Op de 23 definitief erkende gymnasia waren 1154 leerlingen, namelijk 81 op de gemengde, 652 op de latijnsche en 421 op de tweede afdeling; er was dus, in vergelijking met het vorig jaar, vermeerdering met 3 op de gemengde, en met 11 op de latijnsche afdeling, doch vermindering met 11 op de tweede afdeling; in 't geheel vermeerdering met 3 leerlingen. Van deze scholen waren er 4 met tien tot negentien leerlingen, 3 met twintig tot negen en twintig leerlingen, 3 met dertig tot negen en dertig leerlingen, 5 met veertig tot negen en veertig leerlingen, 1 met vijf en vijftig, 2 met tusschen zestig en negen en zestig leerlingen. Het gymnasium te Zutphen telde vijf en zeventig, dat te Rotterdam een en tachtig, dat te 's Gravenhage honderd en twaalf, dat te Groningen honderd en vijftien en het atheneum te Maastricht honderd vijf en vijftig leerlingen. Het getal der docenten bedroeg in 't geheel 152; op 3 inrigtingen waren drie docenten, op 5 vier, op 2 vijf, op 2 zes, op 5 zeven, op 1 acht, op 2 tien, op 2 elf en op 1 zestien docenten. Elk dezer gymnasia telde gemiddeld tusschen 6 en 7 docenten en ruim 50 leerlingen; op elken onderwijzer kwamen dus nagenoeg 8 leerlingen.

Uit het voorgaande blijkt, dat er in het studiejaar 1860/61, evenmin als in het voorgaande, eenige noemenswaardige verandering heeft plaats gevonden in het getal van de onderwijzers en de leerlingen. Dat ook in het onderwijs slechts weinig verandering kwam, kan uit het volgende overzicht blijken.

§ 2. LATIJNSCHE SCHOLEN.

Het getal der leerlingen aan de tien latijnsche scholen in Noordbrabant bedroeg dit

jaar 123, dus 7 minder dan in het vorige. Eene kleine vermindering had er plaats te Broda, Uden, Gemert, Eindhoven, Heusden en Ravenstein, vermeerdering met 4 te Borgen op Zoom; het getal bleef hetzelfde te Helmond en Grave. Omtrent geene dier inrigtingen vallen bijzonderheden mede te deelen; het onderwijs werd er geregeld, even als in vorige jaren, gegeven; te Ravenstein geschiedde dat door den rector en den praeceptor, daar in de vacature der betrekking van conrector, waarvan reeds in het vorig verslag melding is gemaakt, nog niet was voorzien.

Het getal der leerlingen op de negen latijnsche scholen in Gelderland, dat in het vorige jaar eene aanzienlijke vermindering had ondergaan, herstelde zich slechts eenigermate van dien achteruitgang, daar het in dit jaar van 79 tot 85 klom. Het vermeerderde te Arnhem met 3, te Tiel met 2, te Culemborg met 2, te Wageningen met 1 en te Groenlo met 4; te Zevenaar en te Doetinchem bleef het onveranderd; te Elburg daalde het van 13 tot 9 en te Lochem van 3 tot 1. Het in het vorig verslag medegedeelde vooruitzicht, dat het getal der leerlingen aan de latijnsche school te Arnhem met een tiental zou worden vermeerderd, werd dus niet vervuld. Met den aanvang van den cursus is een gewijzigd reglement in werking gebragt, doch op eene minder volledige wijze dan men gewenscht had, daar de nieuw benoemde lector voor de wiskunde, de heer H. WERKMAN, eerst met Januarij zijne lessen heeft kunnen beginnen. In September heeft hij, naar Leeuwarden beroepen, de inrigting weder verlaten. Omtrent geene der overige latijnsche scholen in Gelderland valt iets meldenswaardig mede te deelen.

Elke der beide latijnsche scholen in Zuidholland, te Schiedam en te Gorinchem, telde één leerling meer. Het door curatoren van eerstgenoemde inrigting aan den gemeenteraad ingediende voorstel tot wijziging, waarvan in het vorig verslag gewag is gemaakt, was nog niet in behandeling genomen. Het tractement van den onderwijzer der wiskunde onderging eene aanzienlijke verhooging, vooral wegens de diensten door hem aan de stadsteekenschool en de vormschool voor lagere onderwijzers bewezen. Aangaande de school te Gorinchem is niets bijzonders mede te deelen.

Aan de latijnsche school te Hoorn hebben de nieuw benoemde conrector dr. R. J. LAMBRECHTS en de lector in de wiskunde H. WERKMAN met het begin van den nieuwen cursus hunne betrekking aanvaard. Laatsigemelde is echter slechts korten tijd aan de school werkzaam geweest, daar hij reeds in Januarij 1861 op zijn verzoek, ten gevolge van zijne benoeming te Arnhem, eervol is ontslagen. Bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken van den 15den Februarij 1861, n°. 146, 5de afdeling, is in zijne plaats aangesteld de heer J. DOORNHOS, bezitter van den eersten onderwijzersrang en van eene acte voor het onderwijs in de wiskunde; deze heeft in April zijne betrekking aanvaard. Dit jaar is voor het eerst onderwijs in nieuwe talen gegeven, het getal der leerlingen was nog hetzelfde gebleven; voor het volgende jaar rekende men evenwel op vermeerdering.

De latijnsche school te Utrecht telde dit jaar 73 leerlingen, dus 1 meer dan in het voorgaande. De berigten van curatoren betrekkelijk het onderwijs aan deze school luiden zeer gunstig. In den volgenden cursus zoude in de regeling van het onderwijs eenige wijziging worden gemaakt, hoofdzakelijk wat betreft het stelsel, dat in het Regeringsverslag over 1856/57 is beschreven, en volgens hetwelk niet ieder der drie praecoptoren steeds in dezelfde der drie laagste klassen onderwijs geeft, maar gedurende drie jaren met dezelfde leerlingen in drie achtereenvolgende klassen werkt. De praecceptor, die gedurende het schooljaar 1860/61 met het onderwijs in de derde klasse belast was, zal dien ten gevolge niet meer voor de eerste klasse invallen, maar de derde klasse gedurende het volgende jaar behouden. De ondervinding heeft doen zien, dat het wenschelijk was met het aanvankelijk als eene proeve ingevoerde stelsel niet voort te gaan. Aan de latijnsche school te Amersfoort, wier getal leerlingen met 2 was vermeerderd, is het onderwijs geregeld gegeven. De onderwijzer in de wiskunde heeft wegens lichaamszwakte vergunning verzocht en verkregen om zich voorloopig te doen vervangen.

De vier latijnsche scholen in Friesland telden 58 leerlingen, dus 3 meer dan in het vorig jaar. Te Sneek waren er 4, te Dokkum 1 meer, Bolsward telde slechts éénen leerling. De vacature, bij het einde van het vorig jaar te Sneek bestaande door het vertrek van dr. LAMBRECHTS naar Hoorn, is vervuld door de benoeming van den heer VAN GENNEP, meester in de regten en doctor in de letteren, aan wien, behalve het door zijnen voorganger gegeven onderwijs, ook nog dat in de vaderlandsche letterkunde is opgedragen. De latijnsche school te Bolsward bevond zich in een ongunstigen toestand; pogingen, door curatoren aangewend om aan deze school eenige uitbreiding en eene betere inrigting te geven, hebben niet tot het gewenschte gevolg geleid.

Omtrent de vier latijnsche scholen in Overijssel valt weinig bijzonder te vermelden. Die te Zwolle telde 13 leerlingen, dus 8 minder dan in het vorig jaar. Aan de latijnsche school te Enschede waren dit jaar, even als in het vorige, geen leerlingen op de eerste afdeling; de tweede afdeling, bestaande uit leerlingen, welke geen oude talen leeren, en welke dus meer als eene fransche school moet beschouwd worden, telde er 4 meer dan in het vorig jaar. Door de aanstelling van den heer YKERMAN is de sedert eenigen tijd bestaande vacature voor de fransche taal vervuld. Ook te Almelo is een nieuwe hulpleeraar aangesteld, namelijk de heer N. J. DROST, aan wien het onderwijs in moderne talen is opgedragen. Het getal leerlingen, welke de oude talen beoefenden, bedroeg, even als in het vorig jaar, 4; thans zijn er echter bovendien nog 25 opgegeven, welke alleen het onderwijs in levende talen, wiskunde en geschiedenis bijwoonden. De latijnsche school te Ootmarssum telde 6 leerlingen minder, namelijk 4 aan de eerste en 2 aan de tweede afdeling. Aangaande het onderwijs is niets medegedeeld, dan dat het geregeld werd gegeven.

§ 3. VOORLOOPIG ERKENDE GYMNASIEN.

Van de voorloopig erkende gymnasien telde dat te Boxmeer slechts 32 leerlingen; de eerste afdeling telde er 8 minder, de tweede 5 minder dan in Januarij 1860. In de bij het einde van het vorig jaar bestaande vacature, waarvan in het laatste verslag melding is gemaakt, is bij het begin van den nieuwen cursus door den prorector voorzien; de door hem aangestelde hulpleeraar heeft zijne betrekking in November 1860 aanvaard. Bovendien heeft de prorector zich nog bezig gehouden met de opleiding van een jong mensch, die, zoodra hij de bevoegdheid voor het onderwijs in de fransche en hoogduitsche talen had erlangd, met een gedeelte van het onderwijs is belast geworden. Het onderwijs is dien ten gevolge regelmatig gegeven en heeft de vereischte vruchten gedragen. Vier leerlingen der hoogste klasse zijn tot de hoogeschool bevorderd; als een bewijs van de degelijkheid van het aan deze inrigting gegeven onderwijs wordt nog vermeld, dat de zeven jongelieden, die in het vorige jaar de hoogste klasse van het gymnasium verlieten, allen met lof hun eerste akademisch examen hebben afgelegd.

Het gymnasium te Zalt-Bommel telde dit jaar 32 leerlingen, waarvan 12 op de eerste en 20 op de tweede afdeling; de tijd, gedurende welken het in werking was geweest, was echter nog te kort om een definitief oordeel te vellen over de vruchten, die er van te verwachten waren.

De toestand van het gymnasium te Alkmaar onderging geene verandering; ook het getal der leerlingen op elke afdeling was hetzelfde als in het vorig jaar.

Het gymnasium te Enkhuizen telde 20 leerlingen, waarvan 7 tot de gemengde klasse, 7 tot de eerste en 6 tot de tweede afdeling behoorden. Hun getal bedroeg derhalve 9 meer dan in het vorig jaar. Het examen, bij het einde van den cursus gehouden, heeft dit jaar, voor zooveel de oude talen aangaat, een drielal weken vroeger plaats gehad, uit hoofde van het vertrek van den rector dr. VITHINGA, benoemd tot conrector aan het gymnasium te Gouda. In zijne plaats werd benoemd dr. E. MEHLER, conrector aan het gymnasium te Brielle, die met den volgenden cursus zijne lessen zoude beginnen. Volgens de berigten van curatoren gaf de toestand van het onderwijs allezins reden tot tevredenheid.

Aangaande het gymnasium te Franeker valt niets bijzonder mede te deelen, dan dat het getal der leerlingen eene vermindering onderging: het daalde van 30 tot 22, daar het met 5 op de eerste en met 3 op de tweede afdeling verminderde. Ook aan dat te Kampen nam het getal der leerlingen met 5 af; de eerste afdeling telde er 3 meer, de tweede 8 minder. Dat te Oldenzaal had aan de eerste afdeling 12 leerlingen, dus 1 meer dan in het vorig jaar; aan de tweede, even als toen, 15. Omtrent geene der drie laatstgenoemde instellingen zijn eenige meldenswaardige bijzonderheden ter kennis van de Regering gebracht.

§ 4. DEFINITIEF ERKENDE GYMNASIEN.

Het gymnasium te 's Hertogenbosch telde dit jaar slechts 46 leerlingen, waarvan 16 op de eerste en 30 op de tweede afdeling, dus op de eerste 7 en op de tweede 3 minder dan in het vorig jaar. Deze vermindering mag echter voor tijdelijk gehouden worden, daar geene bijzondere redenen daarvoor schijnen te kunnen worden aangevoerd. De toestand van het onderwijs was, volgens de berigten van curatoren ontvangen, gun-

stig, vooral in de lagere klassen. In de studien in de hoogste klassen scheen hun in sommige opzichten eene andere rigting wenschelijk, waarbij de dogelijkheid meer op den voorgrond stond, en men zich minder toelagde om de leerlingen in den kortst mogelijken tijd datgene mede te deelen, wat tot hunne toelating tot akademische studien noodig scheen. Het aan het einde van den cursus gehouden examen had hun, voor zooveel de drie hoogste klassen der eerste afdeling aangaat, in deze meening verstrekt.

De berigten omtrent het gymnasium te Nijmegen luiden weder gunstig; het getal der leerlingen bedroeg 41, dus 4 minder dan in het vorig jaar; de eerste afdeling telde er 2 meer, de tweede 6 minder. De twee leerlingen der hoogste of vijfde klasse werden tot de hogeschool bevorderd; bovendien legde een leerling der 4de klasse met goeden uitslag het admissie-examen te Leiden af; curatoren vreesden, dat door dit voorbeeld welligt meer jongelieden zouden worden aangespoord om het gymnasium vóór het einde van den cursus te verlaten. Van het onderwijs in de italiaansche taal, hetwelk even als vroeger facultatief was, maakte slechts één leerling gebruik.

Ook het gymnasium te Zutphen telde dit jaar minder leerlingen, namelijk 75, tegen 82 in het vorig jaar. De vermindering kwam geheel ten laste van de tweede afdeling, die van 49 tot 41 daalde, terwijl de eerste er één meer telde. Vijf leerlingen van de hoogste klasse der eerste afdeling werden tot de hogeschool bevorderd; van de vijf, welke uit de hoogste klasse der tweede afdeling werden ontslagen, werden er twee te Breda geplaatst, terwijl één een voldoende examen voor de Delftsche Akademie aflegde en twee tot burgerlijke betrekkingen overgingen. Zoowel aan het gegeven onderwijs, als aan de ijverige pligsbetrachting der docenten wordt door curatoren de hoogste lof toegekend.

Aangaande het Nassau-Veluwe gymnasium te Harderwijk valt niets bijzonders te vermelden, dan dat de leerlingen in de gelegenheid zijn gesteld des verkiezende een cursus in het handteekenen en voor zooveel de tweede afdeling aangaat, ook in het regtlĳnig teekenen, te volgen, alsmede onderwijs in de gymnastiek te ontvangen.

De uitbreiding van het gymnasium te Doesburg, waarvan in het vorig verslag melding is gemaakt, is in dit jaar nog niet in werking getreden; het onderwijs bepaalde zich nog tot eene enkele afdeling, welke 13 leerlingen telde, dus 4 meer dan in het vorig jaar. Met den nieuwen cursus was men voornemens, krachtens de door de Regering verleende magtiging, eene tweede afdeling in het leven te roepen. In de vacature voor het onderwijs in de wiskunde is in den loop van dit jaar niet voorzien; dit onderwijs werd door den corrector en den lector voor de moderne talen gegeven. In Junij is tot leeraar in de wiskunde aangesteld de heer S. DE VRIES, die met den volgenden cursus zijne functien zoude aanvaarden.

De zeven gymnasia in Zuidholland telden dit jaar 351 leerlingen, dus 1 minder dan in het vorige. De gemengde afdelingen hadden 39 leerlingen of 7 minder, de eerste 207 of 15 meer, de tweede 105 of 9 minder. Dat te Rotterdam, waarbij in het vorige jaar eene vermeerdering met 12 was waargenomen, telde er nu 16 minder, welke vermindering zich aan alle afdelingen, doch het meest aan de gemengde deed gevoelen. Dat te 's Gravenhage telde er 112; de eerste afdeling telde er 3 meer dan in het vorig jaar, de tweede juist evenveel. De toestand van het onderwijs heeft bij curatoren een bepaald punt van overweging uitgemaakt; het gevolg van hun zorgvuldig onderzoek is geweest, dat voor den volgenden cursus eenige veranderingen in de regeling van het onderwijs zijn gemaakt, terwijl voor de toekomst meer omvattende wijzigingen zijn voorbereid. Hoewel het onderwijs in de oude talen over het algemeen zeer bevredigend mogt genoemd worden, zoo bleek het echter, dat meerdere gestrengheid noodig was, zoowel bij de toelatingsexamens tot het gymnasium, als bij den overgang van de eene klasse tot de andere. In het onderwijs in de nederlandsche taal en in dat in de geschiedenis is eene wijziging gemaakt, waarvan men zich voor het vervolg veel goeds voorstelde. Dat aan het onderwijs in de natuurkunde nog zoo weinig tijd kon worden geschonken was hoofdzakelijk daaraan toe te schrijven, dat in de lagere klassen nog zooveel tijd moest worden besteed aan eene herhaling der rekenkunde, waarin de toegelaten leerlingen in den regel zwak waren.

Het gymnasium te Leiden telde 40 leerlingen, dus 4 meer dan in Januarij 1860; van deze 4 waren er 2 op de gemengde en 2 op de tweede afdeling, die er echter in het geheel slechts 6 sterk was. De hoogste klasse der eerste afdeling telde slechts 1 leerling. Curatoren hebben omtrent den toestand van het onderwijs een gunstig bericht gegeven, vooral ook aangaande dat in de nederlandsche taal en letterkunde en de geschiedenis, hetwelk, vroeger door twee docenten gegeven, thans aan éénen is opgedragen. Ten

gevolge van de ongesteldheid van den praecceptor dr. KLEYX, heeft het onderwijs in de grieksche taal gedurende de laatste weken van den cursus gedeeltelijk moeten stilstaan.

Aan het gymnasium te Dordrecht werd vermeerdering van leerlingen waargenomen; het telde er thans 23 tegen 18 in het vorige jaar. In plaats van dr. BISSCHOP, die blijkens het vorig verslag naar Leiden was vertrokken, is aangesteld de heer H. L. DE VRIES, bezitter eener acte van den tweeden rang.

Aangaande het gymnasium te Delft, dat dit jaar 2 leerlingen meer telde, valt niets bijzonders te vermelden. Ook te Gouda werd eene vermeerdering van 4 leerlingen op de eerste afdeling waargenomen, terwijl de tweede er 1 minder, dus slechts 9 telde. Omtrent het onderwijs valt weinig anders mede te deelen, dan dat het geregeld gegeven werd en de beide afdelingen zooveel mogelijk werden vereenigd, zoodat de gelijknamige klassen te gelijk onderwijs ontvingen in wiskunde, geschiedenis, aardrijkskunde, nederlandsch, fransch, hoogduitsch en engelsch, terwijl aan de leerlingen der tweede afdeling in de meeste dezer vakken nog eenig afzonderlijk onderwijs werd gegeven. Te Brielle werd bij het einde van den cursus de conrector dr. E. MEHLER benoemd tot rector aan het gymnasium te Enkhuizen; in de hierdoor ontstane vacature moest nog worden voorzien. Het getal der leerlingen was met 2 verminderd.

Bij het gymnasium te Amsterdam is uitvoering gegeven aan het voornemen, waarvan in het vorig verslag reeds sprake was, tot opheffing van de tweede afdeling, welke steeds een kwijnend leven had geleid. Dien ten gevolge is de tweede docent der wiskunde eervol ontslagen. De nieuwe regeling is met Januarij 1861 ingevoerd. In het onderwijs aan de eerste afdeling is geene meldenswaardige verandering gemaakt. Het getal der leerlingen op die afdeling onderging weder eene kleine vermindering, daar het van 63 tot 60 daalde. De berigten omtrent het gymnasium te Haarlem luiden gunstig; het getal der leerlingen was slechts met 1 verminderd. Tot aankoop van hulpmiddelen voor het onderwijs in de natuurkunde is door den gemeenteraad gedurende twee en des gevorderd drie achtereenvolgende jaren eene jaarlijksche som van f 200 toegestaan. De jaarwedde van den onderwijzer in de wis- en natuurkunde heeft, ter zake van de vermeerdering van het aantal door hem te geven lessen, eenige verhooging ondergaan.

Omtrent de beide gymnasia in Zeeland, gevestigd te Middelburg en te Zierikzee, valt niets bijzonders mede te deelen. Aan het eerste telde men 3 leerlingen minder dan in 1860; men verwachtte het volgende jaar eenige vermeerdering. Aan dat te Zierikzee waren 5 leerlingen meer, allen aan de tweede afdeling.

Aan het gymnasium te Leeuwarden is het praecptoraat, vacant geworden door de benoeming van dr. A. H. G. P. VAN DEN ES bij het gymnasium te Groningen in Februarij 1861, tot aan het einde van den cursus door den conrector waargenomen. Door den gemeenteraad is tot praecceptor benoemd dr. C. J. DE LUSSEX DE LA SABLONNIÈRE, rector te Harlingen, doch deze heeft de benoeming niet aangenomen. In April 1861 overleed de onderwijzer der wiskunde, de heer J. M. J. PASTERKOEK; gedurende zijne ziekte en na zijn overlijden werden de lessen tijdelijk waargenomen door den onderwijzer F. MOEZELAAR. De docent in de nieuwe talen D. GHEERT VAN WIJK werd in Maart 1861 door den gemeenteraad op zijn verzoek eervol ontslagen; door den rector is zooveel mogelijk in het onderwijs voorzien.

Het gymnasium te Deventer telde 67 leerlingen, waarvan 36 aan de eerste en 31 aan de tweede afdeling; in 't geheel bedroeg de vermeerdering 4. Aangaande deze instelling, die in een gunstigen toestand verkeerde, valt slechts mede te deelen, dat in het reglement eenige wijzigingen zijn gemaakt; het gymnasium staat thans onder een raad van bestuur, aan wien, nevens het algemeen bestuur, het dagelijksch toezigt op den geregelden gang van het onderwijs is opgedragen.

Het gymnasium te Groningen onderging een gevoelig verlies door het overlijden van den rector mr. J. A. SCHNEITHER. Aan den conrector dr. H. RIEDEL is op zijn verzoek een eervol ontslag, onder toekenning van een pensioen uit de gemeentekas, verleend. De tweede praecceptor, dr. J. A. WIJNE, is benoemd tot rector, dr. A. H. G. P. VAN DEN ES tot conrector; de 3de praecceptor dr. J. W. A. RENSSER werd bevorderd tot 2den praecceptor; in zijne plaats is als 3de praecceptor aangesteld dr. H. VAN HERWERDEN. Het getal der leerlingen was wederom toegenomen, de voorbereidende afdeling, die 35 leerlingen telde, met 10, en de latijnsche, die er 78 telde, met 3; aan de tweede waren even als in het vorig jaar slechts 2 leerlingen.

Aangaande het gymnasium te Winschoten is door curatoren berigt, dat sedert de toekenning van het Rijkssubsidie als 't ware een nieuw leven in deze inrigting is gekomen; ook de gemeenteraad is niet in gebreke gebleven zijne belangstelling aan den dag te leg-

gen, eerst door het aankopen en inrigten van zeer doelmatige gebouwen, vervolgens door het bezoldigen van een vierden docent, en dit jaar weder door verlaging van het schoolgeld op de eerste afdeling van f 75 tot f 60 en op de tweede van f 50 tot f 25. De docenten genoten nu een vast inkomen uit de gemeentekas, in welke de opbrengst der schoolgelden werd gestort. Het getal der leerlingen was weder toegenomen, op de eerste afdeling van 9 tot 10, op de tweede van 19 tot 27; het liet zich voorzien, dat hun getal het volgende jaar nog aanzienlijker zoude zijn, hetgeen hoofdzakelijk aan de zoo even gemelde verlaging van het schoolgeld scheen te moeten worden toegeschreven.

Aangaande de beide gymnasia in Drenthe valt weinig bijzonders te vermelden; op beide was het getal der leerlingen toegenomen: aan dat te Meppel met 1, aan dat te Assen met 2. Aan laatstgenoemde inrigting werd een vierde docent aangesteld, namelijk de heer H. HUGES. Deze verliet echter, even als de docenten J. A. BLOMENDAAL en W. O. GEELHOED, het gymnasium omstreeks Paschen. Zij werden vervangen door de heeren J. SNIJDER, H. J. MAKINK en H. J. STAM.

Aan het atheneum te Maastricht is aan den professor der 4de klasse van de eerste afdeling, den heer G. A. GULIKERS, op zijn verzoek een eervol ontslag uit zijne betrekking verleend, waarin hij een groot aantal jaren met lust en ijver werkzaam was geweest. De heer J. GRAAF, tot dusverre leeraar der 3de klasse, is tot professor der 4de benoemd, terwijl dr. J. L. MARRES, tot dusverre leeraar der 2de klasse, tot de 3de werd bevorderd. In de hierdoor ontstane vacature is voorzien door de benoeming van dr. J. G. VAN EYKEN tot leeraar der 2de klasse. In het onderwijs aan deze afdeling is geene andere wijziging gemaakt, dan dat aan het onderwijs in de nederlandsche taal in een paar klassen eenige uitbreiding is gegeven. In de vacature, bij het einde van den vorigen cursus ontstaan door het vertrek van den docent der engelsche taal aan de tweede afdeling, den heer J. A. MELJER, naar Deventer, is voorzien door de benoeming van den heer J. A. LEERS. Het getal der leerlingen bedroeg aan de eerste afdeling 60, dus 5 minder, aan de tweede 95, dus 6 meer dan in het vorig jaar. In het verslag van de docenten der tweede afdeling wordt weder ten sterkste aangedrongen op de verlenging van den vierjarigen cursus tot een vijfjarigen; eene uitbreiding vooral ook daarom gewenscht, omdat de kennis der leerlingen, zoo als die met het oog op de meeste te Maastricht aanwezige lagere scholen moeten worden aangenomen, over 't algemeen zeer veel te wenschen overlaat. De verschillende verzamelingen bevonden zich in een goeden toestand; de tuin is op nieuw aangelegd en biedt thans eene vrij volledige verzameling aan van de voornaamste nederlandsche voedergewassen, eenige geneeskrachtige planten en in de nijverheid gebruikte gewassen.

KONINKLIJKE AKADEMIE TE DELFT.

In het personeel der akademie hebben dit jaar weder eenige veranderingen plaats gehad. De leeraar M. SIMON, de akademie verlaten hebbende om als ingenieur bij de Staatsspoorwegen werkzaam te zijn, is als leeraar der waterbouwkunde vervangen door den ingenieur van den waterstaat J. LEBRET, die bij Koninklijk besluit van den 24sten October 1860, n°. 73, in zijne plaats is benoemd en den 1sten November 1860 zijne lessen heeft aangevangen. Daar eene uitbreiding van het onderwijzend personeel voor de natuurkunde en de bouwkunde noodig werd geacht, zijn nog bij Koninklijk besluit van den 23sten April 1861, n°. 76, tot leeraars benoemd de heeren dr. C. H. C. GRINWIS voor de natuurkunde en G. J. MORRE voor de bouwkunde. Dezen hebben echter hunne betrekking eerst met den cursus 1861/62 aanvaard.

Het getal der kweekelingen onderging weder vermoedering; het bedroeg bij het begin van den cursus 254, waaronder 157 welke van den voorgaanden cursus overgebleven waren; in het vorig verslag werden wel als zoodanig 161 vermeld, doch 4 van dezen hebben zich niet weer laten inschrijven. Het getal der nieuw ingeschrevenen bedroeg 97, waaronder 6 adassistenten voor Rijksscheepsbouw, die tot dusverre aan het instituut te Willemsoord waren opgeleid, doch thans als kweekelingen der akademie werden ingeschreven, ten einde hunne studien aldaar te vervolgen. Van deze 254 kweekelingen werden 121 opgeleid voor de algemeene studie, 5 voor het ijkwezen, 6 voor den scheepsbouw, 1 tot het mijnwezen, 27 tot Oost-Indisch ambtenaar 1ste klasse en 91 tot Oost-Indisch ambtenaar 2de klasse. Bij het einde of in den loop van den cursus hebben 54 de akademie verlaten, namelijk 14 na voldoende eindexamen als civiel ingenieur, 8 als Oost-Indische ambtenaren 1ste klasse, 10 als Oost-Indische ambtenaren 2de klasse, en 2 na volbragten cursus voor het ijkwezen; 2 kweekelingen zijn overleden, terwijl 18 op

verschillende redenen de akademie verlieten; onder deze laatsten was er een, die tot docent in de wiskunde aan een gymnasium werd benoemd, een ander die zijne studien aan de hoogeschool te Leiden ging voortzetten, en een derde, die, na den cursus voor het mijnwezen te hebben ten einde gebragt, zich verder in het buitenland praktisch is gaan oefenen. De volgende tabel geeft een overzicht van het getal der kweekelingen over ieder studiejaar in 't bijzonder.

STUDIEJAAR EN BESTEMMING.	Bij den aanvang van den cursus aanwezig.	Overleden.	Vertrokken wegens veranderde bestem- ming.	Voldoend examen afgelegd.	Bij het einde van den cursus aanwezig.
<i>1ste studiejaar.</i>					
Algemeene studie	44	"	6	"	38
Oost-Indische ambten. 2de kl.	30	1	1	"	28
IJk en accijnsen	3	"	"	"	3
Scheepsbouw	1	"	"	"	1
<i>2de studiejaar.</i>					
Algemeene studie	36	"	"	"	36
Oost-Indische ambten. 2de kl.	22	1	1	"	20
IJk en accijnsen	2	"	"	2	"
Scheepsbouw	5	"	"	"	5
<i>3de studiejaar.</i>					
Civil ingenieurs	23	"	4	"	19
Oost-Indische ambten. 1ste kl.	15	"	"	"	15
" " 2de "	21	"	"	"	21
<i>4de studiejaar.</i>					
Civil ingenieurs	21	"	3	14	4
Oost-Indische ambten. 1ste kl.	12	"	2	8	2
" " 2de "	18	"	"	10	8
Mijn-ingenieurs	1	"	1	"	"
TOTAAL	254	2	18	34	200

In het vorig verslag is een tamelijk uitvoerig overzicht gegeven van het onderwijs in de onderscheidene vakken; daarom bepaalt zich dit verslag tot aanwijzing van die punten, welke eene bijzondere vermelding schijnen te verdienen.

Voor de wiskunde werden in het eerste studiejaar de lagere wiskunde, de beginselen der analytische meetkunde, alsmede die der beschrijvende meetkunde behandeld; de aanstaande Oost-Indische ambtenaren legden bij die in de beschrijvende meetkunde en bij die in het teekenen weinig leerlust aan den dag. In het tweede studiejaar werden de hogere algebra en differentiaalrekening behandeld en de analytische en beschrijvende meetkunde voortgezet. In het 3de werd voortgegaan met laatstgenoemd vak, waarbij de constructie van verschillende werktuigen werd in beschouwing genomen; terwijl

bovendien de integraalrekening en statica werden behandeld. In het 4de studiejaar werden deze beide vakken vervolgd, en tevens de hydrostatica, dynamica en hydrodynamica behandeld. Bij de lessen in toegepaste mechanica is de theorie der stoomwerktuigen behandeld.

De natuurkunde werd in de beide laagste studiejaar onderwezen; de toegepaste natuurkunde in de beide hoogste; de hoogleeraar dr. OVERDUYN heeft zich daar hoofdzakelijk bezig gehouden met de leer der water- en luchtgolven, alsmede met de theorie van het geluid en het licht, welke beide laatste onderdeelen meer in bijzonderheden behandeld werden.

Aan het voornemen om de lessen in de algemeene scheikunde voor de aanstaande Oost-Indische ambtenaren in het 2de studiejaar aan den amanuensis op te dragen, is gevolg gegeven. Hierdoor kon de leeraar dr. MULDER zich meer wijden aan de lessen van het 3de en 4de studiejaar. Het onderwijs voor de aanstaande ingenieurs in het 3de studiejaar heeft echter niet den gewenschten uitslag gehad; de leeraar was van meening, dat zoolang men bij het eindexamen van de ingenieurs geene kennis van scheikunde vorderde, dit onderwijs geen vrucht zou dragen.

De lessen in de bouwkunde aan de kweekelingen van het 1ste studiejaar werden dit jaar gegeven door den heer J. LEBRET; het onderwijs aan de kweekelingen der andere studiejaar was ingerigt zoo als in het vorig verslag is beschreven.

Het scheepsbouwkundig onderwijs aan de zes van het instituut te Willemsoord afkomstige kweekelingen was aanvankelijk opgedragen aan den hoofdingenieur der marine THOMP; deze heeft echter aan deze opdracht geen gevolg gegeven; eerst in Mei 1861 werd daarmede een aanvang gemaakt door den in zijne plaats aangewezen hoofdingenieur VAN DER SPEK OBREEN. Na zijn optreden hebben deze kweekelingen, dank zij hunne bijzondere vlijt, nog vrij aanmerkelijke vorderingen kunnen maken.

In de behoefte aan onderwijs in het laag Maleisch is in zekere mate voorzien, daar aan een der kweekelingen, die daartoe veel geschiktheid scheen te bezitten, is opgedragen, om, bij wijze van taaloefeningen, de kweekelingen van het 4de studiejaar in de gelegenheid te stellen zich daarin te bekwamen; door velen is daarvan met vrucht gebruik gemaakt.

Aangaande de overige vakken valt alleen mede te deelen, dat het onderwijs daarin geregeld en onafgebroken is gegeven geworden. Veranderingen zijn er niet in gemaakt, omdat men zich vleide met het volgende studiejaar het nieuwe reglement, dat door den Minister aan de goedkeuring van den Koning onderworpen en door Zijne Majesteit aan den Raad van State was verzonden, in werking te doen komen.

De overgangsexamens zijn op gelijke wijze afgenomen als in het vorig verslag is beschreven. Van hen, die zich aan een tweede examen moesten onderwerpen, zijn er 36 afgewezen, namelijk 12 die van het eerste naar het tweede, 13 die van het tweede naar het derde en 11 die van het derde naar het vierde studiejaar wenschten over te gaan.

Aangaande het gedrag der studenten kan gunstig berigt worden. Alleen maakt de directeur in zijn verslag melding, dat in het laatste gedeelte van het studiejaar, toen het bekend werd dat weldra eene nieuwe regeling van het onderwijs was te verwachten, door de kweekelingen een zekere drang werd uitgeoefend, opdat onbepaalde vrijheid van studie aan de akademie zoude worden ingevoerd. Bij het einde van het akademiejaar was echter hierdoor de rust nog in geen opzigt verstoord geworden.

Aangaande de bibliotheek en de verschillende verzamelingen en werkplaatsen valt niets te vermelden, dan dat zij zich in een gewenschten toestand bevonden.

ONDERWIJS BIJ DE LAND- EN ZEEMAGT.

§ 1. SCHOLEN BIJ DE CORPSEN.

Het onderwijs op de corpscholen was dit jaar weder opgedragen aan onderofficieren en korporaals, onder de leiding en het toezigt van officieren.

Het werd bij de infanterie en cavalerie gegeven in het lezen, schrijven, rekenen en het stellen van eenvoudige dienstrapporten. Behalve in die vakken, werd bij de artillerie nog onderwijs gegeven in de eerste beginselen van sommige artillerie-wetenschappen, en bij het bataillon mineurs en sapeurs in de beginselen der algebra, meerkunde, militaire administratie en sommige tot het wapen behoorende vakken.

De uitkomsten door de corpscholen in dit jaar verkregen waren voldoende te achten.

Het getal der militairen, die het onderwijs in de scholen bij de verschillende corpsen bijwoonden, is opgegeven in de volgende tabel.

Scholen bij de corpsen gedurende het schooljaar 1860--1861.

NAMEN DER CORPSEN.	AANTAL ONDERWIJZERS.			AANTAL LEERLINGEN.				Aantal leerlingen, die bij hunne toelating niet of zeer gebrekkig konden lezen en schrijven.
	Zonder het radicaal.	Met het radicaal.	TOTAAL.	Onder-officieren en korporala.	Soldaten (staande armées) tamboers enz.	Miliciens.	TOTAAL.	
INFANTERIE.								
Regement grenadiers en jagers	6	"	6	230	90	"	320	6
1ste regiment infanterie	17	3	20	178	102	155	435	116
2de "	16	2	18	151	74	104	329	48
3de "	14	"	14	180	93	165	438	72
4de "	16	1	17	162	92	160	414	129
5de "	9	2	11	136	82	112	330	73
6de "	21	2	23	180	123	157	460	78
7de "	12	4	16	175	163	85	423	70
8ste "	11	1	12	145	130	42	317	13
Koloniaal verflepôt.	"	1	1	35	36	"	71	6
Totaal	122	16	138	1572	985	980	3537	611

INFANTERIE.

CAVALERIE.

1ste regiment dragonders.	4	"	4	26	18	"	44	7
2de "	2	"	2	19	18	"	37	10
3de "	4	"	4	6	65	"	71	"
4de "	2	"	2	14	22	"	36	6
5de "	2	1	3	15	10	"	25	3
Totaal	14	1	15	80	133	"	213	26

ARTILLERIE.

Regement veld-artillerie	8	"	8	12	62	"	74	25
1ste regiment vesting-artillerie.	6	"	6	19	46	"	65	4
2de "	5	"	5	9	37	"	46	"
3de "	6	"	6	19	74	"	93	12
Regement rijdende artillerie.	5	"	5	8	15	"	23	"
Corps pontonniers	3	"	3	5	12	"	17	1
Totaal	33	"	33	72	246	"	318	42

MINEURS EN SAPEURS.

Bataillon mineurs en sapeurs	6	"	6	10	39	"	49	1
Algemeen totaal	175	17	192	1734	1403	980	4117	680

Uit deze opgave blijkt, dat de lessen gedurende het schooljaar 1860/61 werden bijgewoond door 4117 militairen, dus door 350 meer dan in het vorige jaar. Daaronder waren 680, die niet of slechts gebrekkig konden lezen en schrijven. In het vorige jaar bedroeg het getal van dezen 703 op de 3767 leerlingen.

In de regeling van het onderwijs op de school van het bataillon mineurs en sapeurs is geene wijziging gebragt. De meest gevorderde onderofficieren en korporaals waren in eene voorbereidende klasse vereenigd, waarin zij, behalve in de reken-, stel- en meetkunde en het maken van schriftelijke opstellen, ook onderwijs in de logarithmen, de goniometrie en de behandeling van metselwerken ontvingen. Uit deze klasse worden de meest geschikte leerlingen gekozen om verder tot fortificatie-opzigtters opgeleid te worden. Zij ontvangen alsdan onderwijs van officieren in de bouwkundige vakken, de werkdadige meetkunde, de versterkingskunst, stekunde, goniometrie, regtlĳnig en situatietekenen enz.; en worden niet dan na, ten overstaan eener door den Minister van Oorlog te benoemen commissie, een examen afgelegd te hebben, voor de betrekking van fortificatie-opzigtter in aanmerking gebragt. Bij den aanvang van het schooljaar 1860/61 woonden zes onderofficieren dit onderwijs bij. Een heeft verzocht er van vrijgesteld te worden tot dat hij zich beter zou hebben voorbereid. De overige vijf hebben in de maand Junij 1861 een examen voor bovengemelde betrekking afgelegd, met dien uitslag, dat vier konden worden voorgedragen om met de dienst van fortificatie-opzigtter te worden belast.

§ 2. INSTRUCTIE-BATAILLON.

De getalsterkte van de militairen bij het bataillon ingedeeld bedroeg op den 1sten December 1860 32 officieren en 586 onderofficieren, korporaals en verdere manschappen, terwijl het getal dergenen, die, hetzij tot het geven van onderwijs, hetzij om opgeleid te worden voor den graad van onderofficier hier te lande en voor dien van korporaal en onderofficier in Oost-Indië, alsmede ter voorziening in eenige bijzondere diensten, bij het bataillon gedetacheerd waren, 171 onderofficieren, korporaals en soldaten bedroeg.

Van den 1sten December 1860 tot den 30sten November 1861 werden bij het instructie-bataillon aangenomen voor de dienst hier te lande 402 jongelingen, voor die in Oost-Indië 25, benevens 1 voor de dienst in West-Indië, dus in 't geheel 428 jongelieden.

Uit de tabellen op bladz. 30 en 31 blijkt, bij welke klasse van het schoolonderwijs deze jongelingen werden ingedeeld, uit welk deel des lands of der bezittingen zij afkomstig zijn, zoodat de maatschappelijke betrekking hunner vaders.

Het onderstaand overzicht doet de uitkomsten kennen, welke het instructie-bataillon dit jaar opgeleverd heeft met betrekking tot de aanvulling van het kader bij het wapen der infanterie hier te lande en in Oost-Indië:

	Sergeanten.	Fourriers.	Korporaals.
aan de corpsen hier te lande.	4	"	395
aan het leger in Oost-Indië	20	1	6
Te zamen.	24	1	401

Bovendien werden nog van de gedetacheerde korporaals, na genoten onderwijs en afgelegd examen, als onderofficier naar de corpsen teruggezonden

	36	11	"
Zoodat door het bataillon zijn verstrekt	60	12	401

te zamen een getal uitmakende van 473 onderofficieren en korporaals.

Wat de inrigting van het schoolonderwijs aangaat, kan het volgende worden medegedeeld. De jongelingen worden naar den uitslag van een bij hunne aankomst afgelegd examen ingedeeld in eene der drie klassen, waarin het onderwijs is verdeeld. In de derde of laagste klasse wordt onderwijs gegeven in de toepassing van de vier hoofdregels der rekenkunde, de tiendeelige breuken, het lezen, de kennis der taaldeelen, de verbuigingen en het schrijven naar het voorbeeld. In de tweede of middelste klasse worden behandeld de toepassing der tiendeelige breuken op het nieuwe stelsel van maten en gewigten, de

gewone breuken, het vervoegen van werkwoorden, het verbeteren van opstellen met fouten; het vervaardigen van kleine opstellen en dienstrapporten, de geschiedenis en de aardrijkskunde van Nederland in algemeene trekken. Voorts worden oefeningen in het schrijven en in het trekken en invullen van staten gehouden. In de eerste of hoogste klasse omvat het onderwijs de leer der evenredigheden en hare toepassing op menage- en administratieve rekening; oefeningen in stijl en in het maken van opstellen en dienstrapporten, alsmede de vaderlandsche geschiedenis en de aardrijkskunde van Nederland en zijne kolonien. In de beide hoogste klassen wordt ook les in de administratie gegeven.

Het groot getal der jongelingen, in iedere klasse aanwezig, maakt eene splitsing in onderafdeelingen noodig. Het onderwijs wordt in elke klasse gegeven onder toezigt en medewerking van twee of meer officieren, bijgestaan door geschikte onderofficieren en korporals van het kader des bataillons. Wekelijks Maandag tot en met Vrijdag hebben de oefeningen op de school plaats, twee maal daags, des morgens gedurende een of anderhalf uur en 's avonds gedurende twee uren.

De leiding van het schoolonderwijs is onder toezigt van den bataillons-kommandant opgedragen aan een kapitein.

Elke maand wordt gelegenheid gegeven om het examen af te leggen tot overgang van eene lagere naar eene hoogere klasse.

Tot het vormen van geschikte hulponderwijzers op de school wordt aan een gedeelte van het kader des bataillons wetenschappelijk onderwijs gegeven; bij het bataillon wordt in denzelfden geest, als bij alle regementen infanterie geschiedt, in vier achtereenvolgende jaren alles onderwezen, wat noodig is tot het afleggen van het examen tot officier. Deze cursus wordt tevens dienstbaar gemaakt ter opleiding van militairen van het bataillon afkomstig of daarbij gedetacheerd, tot de betrekking van 2den luitenant-kwartiermeester hier te lande of in Oost-Indië, zoomede tot 2den luitenant bij de infanterie in Oost-Indië.

Het wetenschappelijk onderwijs tot vorming van onderwijzers is verdeeld in drie klassen. De derde of laagste wordt voorbereid tot het eigenlijke schoolonderwijs, de tweede klasse geeft eenmaal daags onderrigt in de school, de laagste of tweede afdeeling der hoogste klasse geeft twee maal daags onderrigt in de school; de hoogste of eerste afdeeling der eerste klasse geeft geen onderwijs, doch wordt voorbereid tot het officiersexamen. Het wiskundig onderwijs in de derde klasse omvat de theorie der cijferkunst en hare toepassing, de hoofdregels der stekunde, de meetkunde tot aan de gelijk- en gelijkvormigheid der driehoeken; in de tweede klasse eene herhaling der cijferkunst, de stekunde tot de leer der vergelijkingen en de meetkunde tot aan den inhoud der vlakke figuren; in de eerste klasse worden de cijferkunst en stekunde herhaald en de leer der vergelijkingen afgehandeld; in de tweede afdeeling wordt de meetkunde voortgezet tot en met den inhoud der vlakke figuren en de goniometrie; in de eerste afdeeling wordt de trigonometrie, alsmede de werkdadige en beschrijvende meetkunde behandeld. Het onderwijs in de aardrijkskunde is zoodanig ingerigt, dat in de laagste klasse Nederland en zijne bezittingen in andere werelddeelen worden behandeld, in de tweede Europa, terwijl dit in de hoogste wordt herhaald en ook in de wiskundige aardrijkskunde onderwijs wordt gegeven. Van de geschiedenis wordt in de derde klasse die des vaderlands en de oude geschiedenis behandeld, in de tweede die der middeleeuwen, en in de hoogste de nieuwe geschiedenis. Het onderwijs in de nederlandsche taal wordt in alle klassen gegeven; voor dat in de fransche en hoogduitsche talen worden de leerlingen, naar gelang van hunne kennis, ingedeeld bij eene der drie klassen. Het krijgskundig onderwijs omvat de versterkingskunst, de wapenleer en de velddienst, welke worden onderwezen in de derde en tweede klasse en in de laagste afdeeling der eerste klasse; in de hoogste afdeeling der eerste klasse wordt eene algemeene herhaling gehouden en tevens onderwijs gegeven in de beginselen der taktiek en in het militaire regt. In de tweede en eerste klasse wordt onderwijs gegeven in het regtlĳnĳn teekenen en in laatstgenoemde bovendien in het situatie-teekenen.

Het wetenschappelijk onderwijs wordt onder de leiding van een kapitein gegeven, uitsluitend door officieren. Het wis- en krijgskundig onderwijs ontvangt iedere klasse van een officier; terwijl het letterkundig onderwijs door twee officieren aan elke klasse gegeven wordt.

Bij het einde van iedere maand wordt een verslag omtrent het wetenschappelijk onderwijs, naar aanleiding der rapporten van de instructeurs en van een examen door den kapitein, met dat onderwijs belast, gehouden, aan den corpskommandant ingediend, terwijl bij het einde van elk jaar een eindexamen tot overgang in eene hoogere klasse wordt afgenomen van zulke leerlingen, wier ijver, aanleg of vermogens gedurende dat jaar niet voldoende bleken te zijn.

Alvorens tot het officiersexamen in aanmerking te worden gebragt, worden de leerlingen der eerste klasse, eerste afdeeling, onderworpen aan een examen ten overstaan eener commissie, bestaande uit den kommandant van het corps en drie officieren.

De uitkomsten van het wetenschappelijk onderwijs gedurende het jaar, waarover dit verslag loopt, mogen als zeer voldoende in aanmerking worden gebragt, daar het navolgende aantal overgangen plaats had:

van de 3de klasse naar de 2de klasse 12 leerlingen;
 " " 2de " " " 1ste " 2de afdeeling 12 leerlingen;
 " " 1ste " 2de afdeeling naar de 1ste klasse 1ste afdeeling 9 leerlingen.

Voorts werden bevorderd tot:

2den luitenant bij de infanterie hier te lande 5 leerlingen;
 " kwartiermeester hier te lande. 2 "
 " bij de infanterie in Oost-Indie 6 "
 " kwartiermeester in Oost-Indie 1 "
 " bij de infanterie in West-Indie 2 "

terwijl aan het examen tot 2den luitenant-kwartiermeester hier te lande voldaan hebben en als zoodanig bij vacature geplaatst zullen worden . 2 "

Te zamen. . . . 18 leerlingen.

In de beide volgende tabellen wordt een overzicht over de laatste tien jaren gegeven van het getal der leerlingen bij het instructie-bataillon, en van de maatschappelijke betrekking hunner ouders, alsmede eene aanwijzing van de provincien, waaruit zij afkomstig waren.

STATISTIEK betreffende het schoolonderwijs der bij het Instructie-bataillon in dienst getreden jongelingen, van 1851 tot 1861.

J A R E N.	Aantal der aangekomen jongelingen.	AANWEZIG IN DE			ZOO NS VAN				
		3de klasse.	2de klasse.	1ste klasse.	Officieren.	Hoofdbeambten.	Onderofficieren of soldaten.	Mindere ambtenaren, winkeliers enz.	Ambachtsteden.
1851/52.	411	145	95	171	94	112	41	89	75
1852/53.	350	189	76	85	38	65	36	129	82
1853/54.	407	167	161	79	51	52	58	182	64
1854/55.	322	125	138	59	38	65	33	131	55
1855/56.	465	134	200	131	55	119	23	195	73
1856/57.	469	112	228	129	45	134	35	196	59
1857/58.	442	97	205	140	54	105	26	194	63
1858/59.	434	108	204	122	60	117	16	189	52
1859/60.	453	95	211	147	61	118	10	212	52
1860/61.	428	119	187	122	34	106	21	197	70
Totaal . . .	4181	1291	1705	1185	530	993	299	1714	645

OVERZIGT, uit welke provincien enz., de van 1851 tot 1861 bij het Instructie-bataillon in dienst getreden jongelingen herkomstig waren.

JAREN.	Noordbrabant.	Gelderland.	Zuidholland.	Noordholland.	Zeeland.	Utrecht.	Friesland.	Overijssel.	Groningen.	Drenthe.	Limburg.	Eiland Java.	Buitenland.	Totaal.
1851/52	42	57	104	40	21	34	19	30	22	4	8	30	"	411
1852/53	41	53	88	54	16	30	5	21	14	7	11	10	"	350
1853/54	69	49	101	58	16	32	10	16	12	2	14	25	3	407
1854/55	35	42	81	48	21	19	17	19	11	5	10	13	1	322
1855/56	60	49	122	58	30	19	16	32	9	13	24	27	6	465
1856/57	53	45	127	64	31	33	17	26	7	5	27	29	5	469
1857/58	64	64	102	68	23	24	6	18	11	5	28	15	14	442
1858/59	53	48	93	75	26	24	12	17	19	5	22	26	14	434
1859/60	40	57	112	86	22	26	11	20	16	6	26	21	10	453
1860/61	40	55	92	93	16	18	22	27	12	5	21	20	7	428
Totalen	497	519	1022	644	222	259	135	226	133	57	191	216	60	4181

Uit deze tabellen kan nog het volgende worden afgeleid:

1. dat de stand der mindere ambtenaren, commiesen, boden, tolgaarders enz. en winkeliers het grootste aantal der jongelingen aan het instructie-bataillon heeft verstrekt;

2. dat het aantal der jongelingen, voortgekomen uit den militairen stand, eer vermindert dan toeneemt;

3. dat het getal der jongelingen uit den stand der hoofdamtmenaren, waaronder ook de advocaten, notarissen, geneesheeren, predikanten gerekend zijn, ongeveer op gelijke hoogte blijft; terwijl dit evenzeer het geval is met het getal der jongelingen uit de klasse der ambachtslieden. Gemiddeld kan men rekenen, dat van de 100 jongelingen bij het instructie-bataillon aangenomen, 41 zoons zijn van mindere beambten, winkeliers enz., 24 van hoofdbeambten, 15 van ambachtslieden, 13 van officieren en 7 van onderofficieren en soldaten;

4. dat sedert het jaar 1857 minder jongelingen in de laagste klasse van het onderwijs behoeften ingedeeld te worden; terwijl het cijfer der bij de hoogste klasse ingedeelden sedert 1855 eene verbetering heeft ondervonden, doch sedert dien tijd nagenoeg op gelijke hoogte is gebleven;

5. dat, met het oog op den maatschappelijken stand der ouders en op hetgeen onderwezen wordt, in de onderscheiden klassen van het schoolonderwijs het lager onderwijs geen aanmerkelijk gunstiger uitkomsten heeft opgeleverd;

6. dat de meesten der in dienst getreden jongelingen afkomstig zijn uit de provincie Zuidholland, namelijk omtrent $\frac{1}{4}$ deel van het geheele aantal; — het kleinste gedeelte uit de provincie Drenthe, en

7. dat van de 100 in dienst getreden jongelingen uit elke der provincien gemiddeld het volgende getal afkomstig waren, namelijk uit Zuidholland 24, uit Noordholland 16, uit Gelderland 13, uit Noordbrabant 12, uit Utrecht 6, uit Overijssel, Zeeland en

Limburg 5, uit Friesland en Groningen 3 en Drenthe ruim 1; terwijl gemiddeld 5 uit Java en ruim 1 uit het buitenland afkomstig waren.

§ 3. WETENSCHAPPELIJKE CURSUS BIJ DE CORPSSEN.

Deze cursus, welke wordt gevolgd door militairen, die zich tot het officiersexamen voorbereiden, is ook dit jaar geregeld voortgezet. Het getal leerlingen bedroeg in den loop daarvan 370, waaronder 319 van de infanterie, 28 van de cavalerie en 23 van de artillerie.

In dat tijdvak hebben 143 dezer leerlingen den cursus verlaten, ten gevolge van hunne bevordering tot officier of om andere redenen.

In de maand November 1860 heeft te 's Gravenhage een examen plaats gehad van onderofficieren, dingende naar den rang van officier. Dat examen is afgelegd door 70 onderofficieren, waarvan 38 aan de vereischten voldaan hebben en door den Koning tot 2den luitenant zijn aangesteld.

In de maand Junij 1861 had te 's Gravenhage een buitengewoon examen plaats van onderofficieren dingende naar den rang van 2den luitenant bij het leger in de kolonien. Aan dat examen hebben deel genomen 89 aspiranten voor de infanterie in Oost-Indie, 7 voor de infanterie en 2 voor de artillerie in West-Indie, waarvan tot officieren zijn benoemd 76 bij de infanterie in Oost-Indie, 6 bij de infanterie en 2 bij de artillerie in West-Indie.

Daarenboven had in de maand Junij 1860, mede te 's Gravenhage, een examen plaats voor de betrekking van 2den luitenant-kwartiermeester. De 12 aspiranten hebben allen daaraan voldaan en zijn in genoemden rang aangesteld, 11 bij het leger hier te lande en één bij dat in Oost-Indie.

Alle te zamen gerekend, zijn in het schooljaar 1860/61 134 onderofficieren van het leger tot officier bevorderd, als:

bij de infanterie	hier te lande	26
" " "	in Oost-Indie	79
" " "	" West-Indie	7
" " cavalerie	hier te lande	7
" " artillerie	" " "	1
" " "	in West-indie	2
" " militaire administratie		12

Sedert de maand Januarij 1861 is aan het wetenschappelijk onderwijs bij het regiment grenadiers en jagers en de acht regementen infanterie een tweede officier toegevoegd; een maatregel, die door het groote getal en de verschillende mate van kundigheden der leerlingen noodzakelijk was geworden.

Het onderwijs dat bij de corpsen wordt gegeven aan de onderofficieren, die zich tot het afleggen van het officiersexamen bekwamen, bevat de onderstaande vakken.

Voor de infanterie en cavalerie.

a. het schrijven;

b. *de talen.* De nederlandsche taal, hoofdzakelijk om zich zoo mondeling als schriftelijk duidelijk en goed uit te drukken zonder in spelling of stijl zinstorende fouten te maken; de fransche, hoogduitsche of engelsche taal, voldoende om eene der talen te kunnen spreken, lezen en daaruit in het nederlandsch te vertalen;

c. *de geschiedenis.* De gronden van de algemeene geschiedenis, in zooverre dat men een genoegzaam volledig en oordeelkundig overzicht kan geven van de voornaamste gebeurtenissen in Europa in de onderscheiden tijdperken; geschiedenis van Nederland en van zijne overzeesche bezittingen meer in bijzonderheden, voornamelijk de tijdvakken na de vestiging van het gemeenebest der Vereenigde Nederlanden;

d. *de aardrijkskunde.* De wiskundige aardrijkskunde, om bij de aanwijzing van de daarbij voorkomende cirkels, de hierop betrekking hebbende verdeelingen en verschijnselen te kunnen verklaren; bij de staatkundige aardrijkskunde wordt die van Europa en

bijzonder die van de aan Nederland grenzende Rijken meer uitvoerig behandeld dan die van de andere werelddelen; de aardrijkskunde van Nederland wordt nog uitvoeriger behandeld, ook met betrekking tot de natuurkundige aardrijkskunde en onze overzeesche bezittingen;

e. *de rekenkunde*. Bepaaldelijk de gewone en tiendeelige breuken, het stelsel van maten en gewigten, de eigenschappen en toepassing der evenredigheden, benevens het trekken van tweedemagtswortels;

f. *de stekunde*. Het behandelen der algebraïsche vormen, de theorie der exponenten en wortelgrootheden, de vergelijkingen van den eersten graad met ééne en meer onbekenden, de vergelijkingen van den tweeden graad met ééne onbekende, de theorie der rekenmeetkundige reeksen en der logarithmen, en het gebruik van de logarithmentafels;

g. *de meetkunde*. De gronden der gewone meetkunde, tot aan de ligging en snijding der vlakken, de kennis der lichamen, die in de elementaire meetkunde voorkomen, en van de formules om de oppervlakken en inhouden dier lichamen te berekenen, zonder dat evenwel het onderwijs uitgestrekt wordt tot de wijze waarop die formules worden gevonden of bewezen;

h. *de driehoeksmeting*. De kennis van de verschillende goniometrische lijnen en formules, voor zoover die noodzakelijk zijn tot de oplossing der driehoeken; de inrigting der sinustafels; het vinden van de formules om regt- en scheefhoekige driehoeken te berekenen, en het vaardig gebruik dier formules;

i. *de werkdadige meetkunst*. De kennis van de theorie van eenige meetinstrumenten, voornamelijk van het planchet, het astrolabium en de boussole; het doen van opmetingen met die instrumenten en het in teekening brengen van het opgemeten; de kennis van het situatietekenen, in zooverre die noodig is voor het in teekening brengen van het terrein; de theorie der schalen, het waterpassen, doch slechts oppervlakkig, en het doen van opmetingen op het oog, zonder behulp van instrumenten;

k. *de dienstreglementen*,

l. *de wapenkennis*,

m. *de velddienst*,

} voor de leerlingen van elk wapen, meer bijzonder hetgeen hun aangaat;

n. *de versterkingskunst*. De kennis van het profil en tracé van eenvoudige veldwerken, zoo opene als geslotene, en de wijze waarop die werken worden opgeworpen enz.; de kennis van de onderscheidene verschanste linien, in het algemeen, van de mijnen, inundation enz., meer bepaaldelijk voor zooveel elk wapen daarbij betrokken kan zijn;

o. *het regtlĳnig teekenen* van veldverschansingen en vestingfronten.

Voor de artillerie

a. *het schrijven*,

b. *de talen*,

c. *de geschiedenis*,

d. *de aardrijkskunde*,

e. *de rekenkunde*,

} als voor de infanterie en cavalerie;

f. *de stekunde*. De behandeling van geheele en gebroken vormen, de kennis der wortelgrootheden, der gebroken en negatieve exponenten, de vergelijkingen van den eersten graad met verscheidene onbekenden; de vergelijkingen van den tweeden graad met ééne onbekende; de zamenstelling en eigenschappen der hoogere magtsvergelijkingen, in zooverre dat men de wortels in geheele getallen kan vinden, en bekend zij met de meest eenvoudige wijze om de andere te benaderen; de reeksen met toepassing op de kogelstapels; de logarithmen met de onderscheidene toepassingen daarbij voorkomende;

g. *de meetkunde*. De gewone meetkunde; de eigenschappen van ligging en snijding der vlakken, de twee-, drie- en veelvlaklige hoeken; de oppervlakken en inhouden van veelvlaklige lichamen; de oppervlakken en inhouden van cilinders, kegels en bollen en van sommige deelen dier lichamen;

h. *de beschrijvende meetkunde*. De ligging en snijding van rechte lijnen, van platte vlakken en van bollen in de ruimte; de wording der gebogen oppervlakken in het algemeen;

i. *de hoogere meetkunde*. De vergelijkingen van rechte lijnen en cirkels met hare toepassingen; de vergelijkingen der kegelsneden en het afleiden van de gedaante dier lijnen, waarbij de eigenschappen der parabool uitvoerig worden ontwikkeld; de vergelijkingen van rechte lijnen en platte vlakken in de ruimte, in het algemeen;

k. *de driehoeksmeting*. De goniometrie, wat de afleiding van formules betreft, zich tot de hoofdeigenschappen der verschillende lijnen bepalende; de platte driehoeksmeting met onderscheidene toepassingen, ook wat betreft het gebruik der logarithmen; de gronden der bolvormige driehoeksmeting, met toepassing als boven;

l. *de mechanica*. De eigenschappen voorkomende bij het evenwigt van krachten in een plat vlak of in de ruimte werkende; het vinden der zwaartepunten van veelhoeken, sectoren en lichamen in de meetkunde behandeld; de evenwigtsvergelijkingen bij de enkelvoudige en de meest voorkomende zamengestelde werktuigen, de invloed der wrijving en stijfheid der touwen in aanmerking genomen; de wetten der eenparige en eenparig versnelde beweging; de baan der lichamen in het luchtledige voortgeworpen, met toepassing op het schieten en werpen; de val van lichamen langs hellende vlakken en vertikale kromme lijnen, de enkelvoudige en zamengestelde slinger; de wetten der botsing en eene oppervlakkige beschouwing der middelpuntskrachten;

m. *de geodesie*. De kennis der voornaamste meetinstrumenten, hun onderzoek en beproeving; het gebruik dier instrumenten bij het werkdadig meten in het veld; het in kaart brengen van een terrein, en de onderscheidene schalen hierbij gebezigd; het waterpassen met onderscheidene instrumenten en het berekenen der correctien daarbij voorkomende;

n. *de natuurkunde*. Voor zooveel deze bij het wapen der artillerie van toepassing is;

o. *de reglementen*. Voor zooveel het wapen aangaat;

p. *de artillerie*. De vervaardiging, beproeving, duurzaamheid, bestanddeelen, uitwerking, onbruikbaar maken enz. van het buskruid, het geschut, de draagbare wapenen, de affuiten, stoelen en voertuigen bij de artillerie in gebruik; de onderscheidene soorten van projectielen, de patronen, kardoezen en verdere ernstvuurwerken; al hetgeen voorts op de kennis, het gebruik, de toepassing en de uitwerking van het geschut, de vaste en veldbatterijen, de pontons, het militaire bruggenwezen enz. toepasselijk is;

q. *de versterkingskunst*. Al hetgeen betrekking heeft op het opwerpen en verdedigen van veldwerken en verschansingen, de aanval en verdediging van vestingwerken, voornamelijk met betrekking tot de werkzaamheden en de aanwending der artillerie;

r. *topographisch en regtlijnig teekenen* van veldverschansingen, van fortificatiën en de vestingbouw, voor zooveel de artillerie betreft.

§ 4. KONINKLIJKE MILITAIRE AKADEMIE.

a. *Personeel der inrigting.*

De speciale commissie van inspectie over het militair onderwijs heeft in den loop van het studiejaar de volgende veranderingen ondergaan: de overleden inspecteur der cava-

lerie, de luitenant-generaal baron VAN UTENHOVE, is als lid der commissie vervangen door den generaal-majoor, buitengewoon adjudant des Konings, bevelhebber in de 1ste militaire afdeling, baron VAN DER DUYN VAN MAASDAM, terwijl in de plaats van den met pensioen afgetreden inspecteur der artillerie, den luitenant-generaal, buitengewoon adjudant des Konings, jhr. SINGENDONCK, als lid der commissie is opgetreden zijn opvolger, de luitenant-generaal DANEELS VAN WILKHUYSE.

Van het personeel der officieren is de gouverneur, de generaal-majoor, buitengewoon adjudant des Konings, SCHELTUS, met pensioen afgetreden en vervangen door den tevens tot generaal-majoor benoemden kolonel der artillerie en kommandant der akademie, VAN OVERSTRATEN, die in laatstgenoemde betrekking is opgevolgd door den majoor der artillerie KUYCK. Bovendien zijn 6 officieren, die deels door bevordering, deels door verplaatsing de akademie verlieten, door anderen vervangen. Van de civiele beampten werd de op wachtgeld gestelde lector der 1ste klasse in de wis- en natuurkunde, met den personen titel van hoogleeraar, BADON GHILLEN, vervangen door den lector der 1ste klasse in de wis- en natuurkunde dr. J. BOSSCHA jr., aan wien mede de personele titel van hoogleeraar werd toegekend.

b. Inrigting en regeling van het onderwijs.

Het onderwijs wordt door 40 officieren en beampten gegeven. Hieronder zijn begrepen de kapitein-kwartiermeester, de paardenarts en drie der officieren van politie, die maar enkele lessen per week geven, zoodat zij slechts betrekkelijk als tot het eigenlijk onderwijzend personeel behorende kunnen beschouwd worden. Dit laatste dus, ten getale van 35, is op de volgende wijze over de verschillende vakken van onderwijs verdeeld:

10 officieren	geven onderwijs in de militaire vakken:
8 " " " " " "	en de wiskunde;
5 " " " " " "	wis- en natuurkunde;
4 " " " " " "	letterkunde;
2 civiele beampten	" " " " wis- en natuurkunde;
1 " " " " " "	letterkunde en het militaire regt;
2 " " " " " "	letterkunde;
3 " " " " " "	het handteekenen;

terwijl het onderwijs in het bouwkundig teekenen aan de officieren der genie, dat in het topographisch en regtlijnig teekenen aan de officieren van alle wapens is opgedragen. Het onderwijzend personeel der officieren is tevens belast met de inwendige dienst, de exercitie en de verdere praktische vorming der kadetten.

Ieder onderwijzer geeft gewoonlijk drie lessen per dag. De lessen zijn van 1 of 1 1/4 uur; van deze laatste worden de twee eerste morgenlessen gedurende het voorjaar en in den zomer op 1 1/2 uur gebragt. In het eerste studiejaar wordt het getal der leerlingen in elke klasse op 20 of hoogstens 25 genomen. In het tweede en derde studiejaar moet het getal soms op 30 tot 35 gebragt worden; terwijl men in het vierde studiejaar bij sommige vakken van onderwijs ook wel tot het cijfer van 40 moet opklimmen. Over het algemeen, indien de verhouding tusschen het getal docenten en dat der kweekelingen zulks toeliet, zou men bij alle studiejaar het getal 20 als maximum wenschen aan te nemen.

Het onderwijs geschiedt bij mondelinge voordragt; opgaven van verschillenden aard, door de leerlingen schriftelijk beantwoord, worden wekelijks vervaardigd. Elk onderwijzer onderzoekt maandelijks, bij mondelinge ondervraging en door het schriftelijk doen beantwoorden van opgaven, de vorderingen zijner klasse, en brengt daarvan een verslag uit, waarin, behalve de opgave der behandelde onderwerpen en de rangschikking der kadetten naar orde en kunde, nog voorkomt de beoordeeling van hun gedrag, hunnen aanleg en hunne vlijt. Deze rapporten worden door den kapitein of hoogleeraar, die aan het hoofd van dat gedeelte van het onderwijs geplaatst is, in handen gesteld van den kom-

mandant der akademie, aan wien de algemeene leiding van het onderwijs is opgedragen. Ten einde de juistheid van de rapporten der onderwijzers te toetsen en den gelijkmatigen gang van het onderwijs te bevorderen, houdt de hoogleeraar in de wis- en natuurkunde maandelijks in alle klassen een examen over hetgeen in de voorgaande maand behandeld is. Een dergelijk onderzoek wordt door den hoogleeraar in de letterkunde alle twee maanden ingesteld, en door de kapiteins, aan het hoofd der militaire vakken geplaatst, om de drie maanden. De daarop betrekkelijke rapporten worden door tusschenkomst van den kommandant der akademie overgelegd aan den gouverneur, en zoo noodig, indien zij eenige voorstellen betrekkelijk het onderwijs bevatten of op eene wijziging duiden, die wenschelijk mogt voorkomen, in den raad van toezigt behandeld.

Bij deze bepalingen wordt telken jare het voorgeschreven gedeelte van den cursus geregeld afgehandeld; door de aaneenschakeling van voordragten, mondeling of schriftelijk onderzoek, worden de vorderingen van elken kadet in het bijzonder maand voor maand nagegaan; zij die achter geraakt zijn, kunnen dus onmiddellijk of veelal nog tijdig worden geholpen of aangespoord, en de uitkomsten dezer leiding van het onderwijs moeten dan ook zijn, dat een veel grooter aantal kadetten hunne bestemming kunnen bereiken, dan bij elke andere handelwijze mogelijk is. Zij vordert echter een veel sterker onderwijzend personeel en van een meer deugdelijk gehalte, dan bij soortgelijke invrigtingen van onderwijs gewoonlijk ter beschikking is en in vele gevallen ook beschikbaar gesteld zou kunnen worden. De gunstige omstandigheid, dat het geschikt onderwijzend personeel bij de Koninklijke Militaire Akademie nog niet heeft ontbroken, is het gevolg der meerdere verspreiding van kennis bij het leger. Het kiezen van goede onderwijzers uit de officieren, ook voor de letterkundige vakken, is thans met veel minder zwarigheden verbonden dan vroeger.

De meerdere kennis, door de Militaire Akademie bij het leger verspreid, onderhoudt de zucht tot oefening bij de officieren, zoo als in den laatsten tijd door officieren van alle wapens, die aan de Militaire Akademie hunne opleiding ontvingen, herhaaldelijk is bewezen.

Ook bij de akademie heeft geheel het onderwijzend personeel, officieren en beamtten, zich zeer loffelijk van zijne taak gekweten; allen hebben de meest onduidelzinnige blijken gegeven van ijver en van geschiktheid voor de betrekking, in welke zij geplaatst zijn.

c. Vakken en verdeling van het onderwijs.

Het onderwijs op de akademie omvat onderscheidene letterkundige, wiskundige en krijgskundige vakken.

Wat de letterkunde betreft, strekt het zich uit over de nederlandsche, fransche en hoogduitsche talen, de geschiedenis en aardrijkskunde. Voor de kadetten, bestemd voor de dienst in Oost-Indië, worden de beide laatstgenoemde talen vervangen door de engelsche en maleische; voor de kadetten, bestemd om in West-Indië te dienen, wordt de hoogduitsche taal vervangen door de engelsche. Bij de geschiedenis moet die van Nederland en zijne kolonien, benevens die van Frankrijk, Engeland en Duitschland op den voorgrond gesteld worden. De aardrijkskunde wordt, voor zooverre zij betrekking heeft op Nederland en de aangrenzende Staten, alsmede de kolonien, met meerdere uitvoerigheid behandeld; voor de kadetten, opgeleid tot de dienst in Oost-Indië, wordt dit onderwijs gedeeltelijk vervangen door een bijzonder onderrigt in de land- en volkenkunde van die overzeesche bezittingen. Bij het wiskundig onderwijs worden behandeld de stekunde, de meetkunde, de beschrijvende meetkunde, de mechanica, de geodesie en de natuurkunde. Voor de kadetten der artillerie en genie geeft men noodwendig aan die onderwerpen eene groote uitgebreidheid en voert men die veel hooger op dan voor de kadetten der twee andere wapens. Ook worden de eerstbedoelden nog bijzonder onderwezen in de differentiaal- en integraalrekening, de werktuigkunde en de scheikunde. De kadetten der genie hebben bovendien nog een bouwkundigen leercursus, welke de burgerlijke en militaire bouwkunde, alsmede de waterbouwkunde omvat. Voor de kadetten der genie, tot de dienst in Oost-Indië opgeleid, wordt met het oog op die bestemming het bouwkundig onderrigt behoorlijk gewijzigd. Aan de kadetten der infanterie en cavalerie, voor de dienst in Oost-Indië bestemd, wordt ook onderwijs gegeven in de natuurlijke historie. De krijgskundige vakken, die bij het theoretisch onderwijs voorkomen, zijn de kennis van de dienst- en exercitiereglementen in het algemeen, en 't bijzonder voor elk wapen; de tactiek; de strategie, welke echter aan de kadetten, voor de dienst in de kolonien bestemd, niet wordt onderwezen; de artilleriekennis; de versterkingskunst; de militaire administratie

en het militair regt. Dit onderwijs wordt, wat artilleriekennis en versterkingskunst betreft, in zijnen omvang aanmerkelijk gewijzigd naar gelang van de wapens tot welke de kadetten behooren; voor de kadetten der cavalerie en artillerie wordt hierbij nog gevoegd de paardenkennis.

Tot het praktisch onderwijs behooren de grondige beoefening van de exercitien der verschillende wapens en de verrigtingen, die bij onderscheidene diensten voorkomen. In de twee laatste studie jaren worden de kadetten van 1 Junij tot 15 Julij in een kamp op de heide van Teteringen vereenigd en aldaar geoefend in het schatten van afstanden, het waterpassen, het opnemen van terroin met en zonder instrumenten, het aanleggen van veldwerken, batterijen en mijnen, het schieten naar de schijf met klein geweer en verschillende soorten van geschut, het traceren van kampementen, alsmede in de garnizoens- en velddienst.

De lichaams oefeningen, die onderwezen worden, bestaan in dansen, schermen, zwemmen, paardrijden en gymnastiek. Naar gelang der onderscheidene wapens wordt dit onderrigt gewijzigd en met meerdere of mindere uitvoerigheid gegeven. Door de infanterie wordt het bajonetschermen beoefend.

Bij het onderwijs in het handteekenen wordt voornamelijk de toepassing in het oog gehouden, welke de officier bij de dienst in het vrije veld van deze kunst moet kunnen maken. Men vordert dus in den aanvang het maken van omtrekken op eene groote schaal, en tracht de opklimming van het onderwijs in de opvolgende studie jaren zoedanig te leiden, dat men teekenaars kan vormen, die met de eenvoudigste en nagenoeg altijd voorhanden hulpmiddelen vlug eene schets weten te vervaardigen, die als eene genoegzaam nauwkeurige afteekening dadelijk bruikbaar is, en tevens vatbaar moet zijn om later tot elken verlangden graad van volledigheid gebragt te kunnen worden. Bij het bouwkundig teekenen wordt van de burgerlijke bouwkunde niet meer genomen dan volstrekt noodig is tot het zamenstellen van militaire gebouwen, en wordt ook vooral het teekenen van versieringen van gebouwen binnen die grenzen gehouden. Het topographisch teekenen wordt onderwezen naar het voorschrift, tot vervaardiging van kaarten hier te lande gegeven. Bij het vervaardigen van regtlijnige teekeningen, die artillerie- of genievoorwerpen voorstellen, of die betrekking hebben op versterkingskunst of vestingbouw, moeten steeds de meest geschikte toepassingen der beschrijvende meetkunde gemaakt worden.

Het volgende algemeen overzicht geeft een denkbeeld van de verdeling der verschillende vakken van onderwijs in de onderscheidene studie jaren, door de opgave van het aantal lessen, dat wekelijks in elk van die vakken wordt gegeven.

Winter-tijdvak (van 1 October tot 31 Maart.)

LEERVAKKEN.	AANTAL LESSEN PER WEEK IN HET			
	eerste studiejaar.	tweede studiejaar.	derde studiejaar.	vierde studiejaar.
Letterkunde	10	10	4	4
Wis- en natuurkunde.	10	12	8	6
Krijgskunde	2	4	14	16
Teekenen	12	10	10	10
Ligchaams oefeningen	8	6	6	6

LEERVAKKEN.	AANTAL LESSEN PER WEEK IN HET			
	eerste studiejaar.	tweede studiejaar.	derde studiejaar.	vierde studiejaar.
Letterkunde	9	9	4	4
Wis- en natuurkunde.	9	11	8	6
Krijgskunde	2	4	12	14
Teekenen	8	6	6	6
Ligchaams oefeningen	6	4	4	4
Praktisch exerceren	8	8	8	8

Deze getallen zijn echter slechts gemiddelde waarden, die voor de verschillende wapens belangrijke wijzigingen ondergaan. Zoo hebben bijv. de kadetten, voor de dienst in de kolonien bestemd, meer letterkundige en minder teekenlessen, dan die voor de dienst hier te lande, terwijl de kadetten der artillerie en genie in het derde en vierde studiejaar het dubbel aantal lessen in de wis- en natuurkunde hebben van die der twee andere wapens; zoo worden de kadetten der cavalerie in het vierde studiejaar veel meer geoefend in het paardrijden dan die der andere wapens, en nemen de kadetten der genie van de drie hoogste studie jaren des zomers geen deel aan de exercitien, enz. Mitsdien blijft bij elk wapen, hoofdzakelijk gedurende de twee laatste studie jaren, eene eigenaardige verscheidenheid in het onderwijs bestaan. Verder moet nog in aanmerking komen, dat gedurende den kamptijd alle lessen voor het derde en vierde studiejaar vervallen, om door de vroeger medegedeelde praktische oefeningen vervangen te worden.

d. Uitkomsten van het studiejaar.

Het aantal kadetten bedroeg bij den aanvang van het studiejaar 329; van dezen bevonden zich 87 in het eerste, 90 in het tweede, 87 in het derde en 65 in het vierde studiejaar; er waren er echter 28 onder hen, die ten tweeden male de lessen van hetzelfde studiejaar moesten volgen, namelijk 7 in het eerste, 14 in het tweede, 6 in het derde en 1 in het vierde studiejaar.

In den loop van het akademiejaar hebben de kadetten over het algemeen eene zeer voldoende vlijt betoond en goede vorderingen gemaakt. Behoudens enkele uitzonderingen, die tot meer strenge straffen of bijzondere maatregelen aanleiding hebben moeten geven, heeft hun gedrag alle redenen tot tevredenheid opgeleverd.

Gedurende dit tijdvak zijn 4 kadetten op verzoek eervol ontslagen, 3 verwijderd en 2 overleden.

Bij het leger hier te lande zijn 47 kadetten tot 2den luitenant bevorderd, als:

- 18 bij de infanterie,
- 7 " " cavalerie,
- 18 " " artillerie,
- 4 " " genie

en bij het leger in Oost-Indie tot gelijken rang 16 kadetten, namelijk:

4	bij de infanterie,
2	" " cavalerie,
6	" " artillerie,
4	" " genie;

zoodat in het geheel 63 kadetten gedurende dit jaar hunne bestemming hebben bereikt.

In een hooger studiejaar zijn overgegaan 216 kadetten, terwijl daarentegen een aantal van 41 kadetten, wegens onvoldoende vorderingen of ziekte en afwezigheid met verlof in het vorig studiejaar zullen moeten overblijven, en wel 16 in het eerste studiejaar, 13 in het tweede, 10 in het derde en 2 in het vierde studiejaar; onder dezen bevonden zich er 16, die voor de dienst in Oost-Indie worden opgeleid.

c. Algemeene uitkomsten van de opleiding aan de Koninklijke Militaire Akademie.

Ten einde een algemeen denkbeeld te geven van den invloed, welken de Koninklijke Militaire Akademie op de samenstelling van het corps officieren, zoo van het leger hier te lande, als van dat in de kolonien, heeft uitgeoefend, volgt hieronder een overzicht van het getal der kadetten en adelborsten, die in de laatste 25 jaren aan de akademie hunne opleiding ontvangen hebben.

OVERZIGT van het aantal kadetten en adelborsten, die in het tijdvak van hen, die tot officier benoemd, ontslagen of overleden zijn.

AKADEMIEJAREN.	AANGENOMEN ALS KADET OF ADELBORST VOOR DE												BENOEMD TOT OF ADE				
	infan- terie.		cava- lerie.		artil- lerie.		genie.		water- staat.		marine.		infan- terie.		cava- lerie.		
	Hier te lande.	In de kolonien.	Hier te lande.	In de kolonien.	Hier te lande.	In de kolonien.	Hier te lande.	In de kolonien.	Hier te lande.	In de kolonien.	Zeedienst.	Mariniers.	Scheepsbouw.	Hier te lande.	In de kolonien.	Hier te lande.	In de kolonien.
1836—1837	18	5	6	4	12	9	17	6	2	"	"	"	"	"	"	"	"
1837—1838	18	5	3	"	8	3	5	3	"	"	"	"	"	"	"	"	"
1838—1839	23	2	2	"	11	"	3	1	4	"	"	"	"	"	"	"	"
1839—1840	17	2	7	"	10	1	5	4	"	1	"	"	"	13	4	"	"
1840—1841	13	1	"	"	11	1	3	3	"	2	"	"	"	11	4	6	"
1841—1842	6	1	2	"	4	3	2	1	4	1	"	"	"	29	3	3	"
1842—1843	6	1	4	"	4	4	1	2	"	"	"	"	"	11	1	6	"
1843—1844	7	4	2	1	4	4	2	4	"	"	"	"	"	9	2	"	"
1844—1845	16	1	"	"	"	"	"	4	"	"	"	"	"	7	2	2	"
1845—1846	16	1	"	"	"	1	"	2	"	"	"	"	"	5	1	4	"
1846—1847	16	2	"	"	"	2	"	5	"	"	"	"	"	10	5	2	"
1847—1848	16	5	"	"	"	6	"	3	"	"	"	"	"	14	2	"	"
1848—1849	29	7	6	1	8	3	4	3	"	"	"	"	"	12	1	"	"
1849—1850	11	6	"	"	2	4	"	3	"	"	"	"	"	14	1	"	"
1850—1851	11	8	"	"	4	8	3	4	"	"	(1) 92	(2) 2	"	17	3	"	"
1851—1852	18	12	3	1	9	8	4	7	"	"	19	"	"	16	7	6	"
1852—1853	19	4	5	1	17	1	11	6	"	"	24	1	1	17	3	1	"
1853—1854	14	6	7	"	22	2	3	5	"	"	23	3	"	12	7	2	"
1854—1855	12	2	2	"	22	2	5	3	"	"	26	"	1	7	10	3	"
1855—1856	26	4	8	"	25	2	5	4	"	"	"	"	4	8	4	5	"
1856—1857	15	"	15	"	25	26	6	2	"	"	"	"	"	16	4	11	"
1857—1858	27	8	12	"	25	13	3	6	"	"	"	"	"	13	3	4	"
1858—1859	11	7	6	"	30	8	2	11	"	"	"	"	"	16	2	10	"
1859—1860	30	18	4	"	10	8	2	3	"	"	"	"	"	(6) 18	"	14	"
1860—1861	10	23	7	2	21	8	5	4	"	"	"	"	"	18	4	7	"
Totaal	405	135	101	10	284	127	91	99	10	4	(1) 184	4	8	(6) 293	73	86	15

1836—1861 aan de Koninklijke Militaire Akademie zijn opgenomen, alsmede van

TOE ADE		2DEN LUITENANT, ADSPIRANT-INGENIEUR BORST 1STE KLASSE BIJ DE										De aka- demie ver- laten.		Over- leden.	
av- erie.		artil- lerie.		genie.		water- staat.		marine.							
In de kolonien.		Hier te lande.	In de kolonien.	Hier te lande.	In de kolonien.	Hier te lande.	In de kolonien.	Zeedienst.	Mariniers.	Scheepsbouw.	Van 1836 tot 1861.				
														AANMERKINGEN.	
														In het geheel zijn er aangenomen: kadetten voor de dienst hier te lande 891 " " " " in de kolonien 375 adelborsten 196 Totaal . . . 1462 Tot 2den luitenant, adspirant-ingenieur of adelborst 1ste klasse zijn benoemd: 662 kadetten bij het leger hier te lande. 224 " " " " in de kolonien. 166 adelborsten bij de marine. 153 kadetten en adelborsten hebben de aka- demie verlaten of zijn overleden. 257 sterkte op den 31sten Augustus 1861. 1462	
														(7) 118 (8) 35	
														(1) Waarvan 70 overgenomen van het Insti- tuut te Medemblik. (2) Overgenomen als boven. (3) Waarvan 1 tot adspirant-betalemeester. (4) Waarvan 1 na volbrachte studien eervol ontslagen is, als zijnde bestemd voor de Pruisische marine. (5) Benoemd tot adsistent bij den scheeps- bouw. (6) Waarvan 1 tot 2den luitenant-kwartier- meester. (7) Waaronder 26 adelborsten. (8) Waarvan 2 adelborsten.	
														(7) 118 (8) 35	

Onder de 92 kadetten die ontslagen zijn bevinden er zich 20, die wegens voortdurend onvoldoende vorderingen hunne bestemming niet hebben kunnen bereiken, terwijl de overigen om andere redenen verwijderd zijn of eene andere bestemming hebben verkozen. De opmerking, dat in een vijf-en-twintigjarig tijdvak van 1266 kadetten slechts 20, dat is $\frac{1}{63}$ gedeelte, in hunne studien niet hebben kunnen slagen, pleit op eene voldoende wijze voor de doeltreffende leiding van het onderwijs en van de inrigting in het algemeen.

De vereeniging met de marine is van te korten duur geweest om die bijzondere uitkomsten hieronder te begrijpen of met andere in vergelijking te brengen.

f. Overzicht der aspiranten-examens.

Het examen der aspiranten tot kadet heeft dit jaar weinig bevredigende uitkomsten gegeven. Op een aantal van 183 jongelingen, die zich tot het afleggen van dat examen hadden aangemeld, waren er 5 die later van dat voornemen afzagen, terwijl bij het geneeskundig onderzoek er 36 voor de militaire dienst ongeschikt werden bevonden. Tot het examen werden er dus 142 toegelaten en van dezen hebben niet meer dan 64 aan de vereischen voldaan, zoodat 78, dat is ruim de helft, wegens onvoldoende kennis moesten worden afgewezen. Van deze laatsten werden achterlijk bevonden:

- 52 in de rekenkunde,
- 54 " " evenredigheden,
- 45 " " maten en gewigten,
- 52 " " stekunde,
- 52 " " meetkunde,
- 23 " " aardrijkskunde,
- 43 " " geschiedenis,
- 34 " " nederlandsche taal,
- 49 " " fransche taal,
- 24 " " hoogduitsche taal, van de 38 aspiranten, bestemd voor de dienst hier te lande, die niet hebben voldaan,
- 25 " " engelsche taal, van de 40 aspiranten, bestemd voor de dienst in de kolonien, die onvoldoende zijn bevonden.

Met uitzondering van de aardrijkskunde en de nederlandsche taal, die eenigzins betere uitkomsten gaven, zijn dus $\frac{2}{3}$ dier afgewezen aspiranten onvoldoende bevonden in genoeg al de vakken, over welke het onderzoek zich heeft uitgestrekt.

Over het algemeen blijven de uitkomsten van deze examens zeer onvoldoende; voortgang is er volstrekt niet te bespeuren. Bij de opmerking, dat in de laatste jaren het getal der inrigtingen van middelbaar onderwijs, waartuit voortdurend kweekelingen voortkomen, die de blijken geven dat zij eene doeltreffende opleiding hebben genoten, zeker niet is aangegroeid, heeft zich integendeel meermalen het vermoeden opgedaan, of men hierbij niet eerder aan teruggang zoude moeten denken, waarvan de nadeelige gevolgen later ook op de Militaire Akademie van invloed zouden kunnen worden; tot dusverre scheen het echter gelukt te zijn de noodige maatregelen te nemen, opdat daardoor geen schadelijke invloed wierd uitgeoefend.

g. Hulpmiddelen voor het onderwijs.

De bibliotheek wordt bestendig vermeerderd met werken, die kunnen bijdragen tot een meer volledig overzicht van de vakken van onderwijs. Van den leercursus der akademie zijn verscheidene werken herdrukt; de laatste werken, die tot de volledigheid van dien cursus ontbraken, zijn thans op de pers.

h. Toegevoegd onderwijs.

Ook dit jaar zijn geene officieren uit het leger tot het houden van toegepaste studien bij de akademie gedetacheerd geworden.

De hoefsmidschool is op den vorigen voet blijven bestaan en geeft steeds gunstige uit-

komsten. Wegens de groote behoefte aan hoefsmeden bij het leger worden de leerlingen, zoodra zij genoegzame theoretische kennis hebben verkregen en eenige behendigheid in het beslaan van paarden hebben verworven, als hulpsmeden bij de regementen geplaatst, ten einde zich aldaar de verdere praktische behandeling met meer spoed eigen te kunnen maken.

In het afgelopen jaar zijn 9 zoodanige hulpsmeden geplaatst geworden.

§ 5. KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE MARINE TE WILLEMSOORD.

a. *Personeel van het instituut.*

De betrekking van eersten officier van het wachtschip, waargenomen door den kapitein-luitenant ter zee G. C. C. PELS RIJCKEN, werd op den 1sten Januarij overgegeven aan den kapitein-luitenant ter zee A. D. S. CLARKSON, en op den 1sten Julij door dezen aan den kapitein-luitenant ter zee J. A. H. SCHREUDER. Bevordering der beide eerstgenoemde hoofdofficieren was oorzaak dier verwisselingen. Door de benoeming van den laatstgenoemde is echter de mogelijkheid ontstaan om zijne plaatsing van betrekkelijk langeren duur te doen zijn en het nadeel, aan veelvuldige verandering eigen, te vermijden.

Voor den luitenant ter zee der 1ste klasse G. W. F. MORTH, officier-instructeur, belast met het onderwijs in de artillerie, die reeds een jaar te voren den wensch had te kennen gegeven om van die taak te worden ontslagen, trad op de luitenant ter zee der 2de klasse H. VAN GOENS, die, aan het instituut verbonden, ruimschoots gelegenheid vond, zich voor zijnen nieuwen werkkring voor te bereiden.

De onvoltalligheid van het corps zeeofficieren, wat betreft de luitenants ter zee der 2de klasse, veroorloofde nog niet voor de dienst der politie het bepaalde getal officieren te bestemmen en hunne plaatsing van eenigen duur te doen zijn. Aanvankelijk werd die dienst vervuld door de luitenants ter zee der 2de klasse H. C. M. E. HABETS en H. E. A. FRUCHT en den 2den luitenant der mariniers M. C. KONING; de tweede werd den 1sten Januarij vervangen door den luitenant ter zee der 2de klasse D. G. E. WOLTERBEEK MULLER; de laatstgenoemde viel den 16den Maart uit zonder vervanging, en de eerstgenoemde maakte den 1sten Mei plaats voor den luitenant ter zee der 2de klasse J. SPANJAARD, die op den 1sten Junij gedetacheerd werd op het instructievaartuig en vervangen door den luitenant ter zee der 2de klasse J. SCHEURLEER.

Bij het begin van het studiejaar bedroeg het getal der adelborsten 122, waarvan 31 van de 2de klasse behoorden tot de 1ste afdeeling, en de overigen van de 3de klasse tot de 2de en 3de afdeeling, namelijk 50 tot de 2de en 41 tot de 3de. Bovendien was aan den aspirant-ingenieur voor den scheepsbouw A. E. DRONKERS vergund de lessen van het oudste studiejaar bij te wonen, en daarmede te zijner tijd examen als adelborst der 1ste klasse af te leggen.

b. *Onderwijs.*

In de regeling en verdeeling van het onderwijs kwam geene noemenswaardige verandering. Zij bleven in hoofdzak dezelfde als in de vorige verslagen is vermeld. Alleen vond men noodig af te wijken van den regel, om in de maand Junij de 2de afdeeling met het instructievaartuig te laten kruisen in de Zuiderzee, omdat zij te talrijk was om haar geheel een behoorlijk logement te geven. Een gedeelte embarkeerde dus slechts en een zeventiental bleef op het instituut, waartoe alleen die adelborsten in aanmerking kwamen, die de minste vorderingen hadden gemaakt en gevaar liepen om bij gemis aan onderwijs gedurende eene maand een onvoldoend overgangsexamen af te leggen. De ondervinding toch had geleerd, dat, hoe nuttig een kruistocht in sommige opzichten ook zij, de vele daaraan verbonden lichaams oefeningen en het verblijf in de open lucht een geruimen tijd ongeschikt maken tot studie en het met vrucht bijwonen van onderwijs, en velen van het geleerde zooveel vergeten, dat zij het slechts met moeite kunnen inhalen; nadeelen, welke belangrijk genoeg zijn om te overwegen, of het niet doelmatiger zou zijn, het embarkeren van het 2de studiejaar op het instructievaartuig in het vervolg na te laten.

Tot nog toe was men, uit gebrek aan eene daartoe geschikte gelegenheid, niet in staat geweest les in de zwemkunst te doen geven. Door de voltooiing van het natte dok, dat daarvoor uitsluitend geschikt is, had dit bezwaar opgehouden, en werden de adelborsten, zoo dikwerf het weder zulks toeliet, met behulp van een tot zwemschool ingericht vlot in het zwemmen geoefend, met die gunstige uitkomst, dat, op slechts een paar uitzonderingen na, allen den zwemslag magtig werden.

Het gedrag der adelborsten gaf veel redenen tot tevredenheid; over het algemeen was het goed. Kwade wil, verzet of uitspattingen kwamen nimmer voor; de overtredingen waren van lichte aard, veelal bestaande in ongeregelheden en verzuimen, eigen aan jongelingen, die de zeedienst tot loopbaan gekozen hebben, terwijl opgeruimdheid en lewendigheid de kenmerken waren van den goeden geest, die onder hen heerschte. Aan een dertigtal kon dan ook de vergunning tot het dragen van onderscheidingsteekenen en aan het grootste gedeelte een getuigschrift als belooning voor gemaakte vorderingen, aan den dag gelegden ijver en gehouden gedrag, worden uitgereikt.

De gezondheidstoestand was uitmuntend. Ernstige of langdurige ziektegevallen deden zich niet voor; slechts één adelborst, door eenen val in de gymnastiek gekwetst, bleef geruimen tijd onder geneeskundige behandeling. Onder zulke gunstige omstandigheden, geholpen door veelvuldige lichaams oefeningen, moest ook de fysieke ontwikkeling voordelig uitkomen.

De adelborsten der 2de klasse legden hun theoretisch eindexamen af in het laatst der maand Junij, kruisten in de beide volgende maanden in de Zuidzee en werden, na alvorens in zekere mate bewijzen van praktische geschiktheid gegeven te hebben, op 5 na, met den 1sten September tot adelborst der 1ste klasse bevorderd. In dien rang werd ook de aspirant-ingenieur DROKKERS in het corps zeeofficieren opgenomen.

In het laatst der maand Augustus, met welke het studiejaar eindigt, werden de overgangsexamens afgenomen; 40 adelborsten der 2de afdeling konden tot adelborst der 2de klasse worden bevorderd, en 32 van de 3de afdeling in de 2de overgaan. Van de 123 adelborsten bleven er alzoo 24 van bevordering uitgesloten, waarvan er 2, die in dezelfde afdeling voor de tweede maal niet aan het overgangsexamen voldaan hadden, van het instituut werden verwijderd.

Schijnbaar zijn deze resultaten niet voordelig. Neemt men echter in aanmerking, dat de ook bij andere inrigtingen bestaande moeilijkheid om het benoemde getal aspiranten te verkrijgen, dat aan de gestelde eischen kan voldoen, zich steeds krachtig doet gevoelen; dat de groote behoefte tot aanvulling van het corps zeeofficieren dwong om op de toelatingsexamens niet te gestreng toe te zien; dat zonder eisch van wiskundige kennis bij de toelating geen voldoende waarborg aanwezig kon zijn, dat de gekozen jongelingen vatbaar zouden zijn voor wetenschappelijk onderwijs, — dan wordt het oordeel gunstiger. Van de 24 toch, die niet tot een hooger studiejaar bevorderd werden, behoorden 9 tot het jongste studiejaar, waarvan, bij eene gestrengere toepassing van de voorwaarde tot admisie hoogstwaarschijnlijk weinigen zouden zijn geplaatst geworden; van de 15 overigen voldeden er 11 niet aan vorige overgangsexamens, en het lijdt geen twijfel of onder deze 24 bevinden er zich, die bij een hooger eisch van wiskundige kennis bij de toelating nimmer zouden hebben kunnen geplaatst worden.

Het getal aspiranten, dat dit jaar opkwam, was niet zoo talrijk als dat van vorige jaren; slechts 23 konden er aangenomen worden, in plaats van 35, voor welke de oproeping geschied was. Een en ander schijnt hoofdzakelijk het gevolg der wijzigingen, welke in de voorwaarden van toelating met betrekking tot gevorderden leeftijd en vereischte kundigheden gebracht zijn, en dit jaar voor het eerst in werking kwamen; als ook van de omstandigheid, dat de getalsterkte der adelborsten 1ste en 2de klasse, in verband met de nog ontbrekende en jaarlijks tot completering benoedigde luitenants der 2de klasse, ruimte gaf de opengestelde plaatsen niet geheel aan te vullen. De ondervinding heeft voldoende geleerd, dat zulks verkieslijk is boven het aannemen van jongelieden, die minder goed voorbereid zijn.

De Commissie, door den Koning benoemd tot inspectie van het instituut en bestaande uit den vice-admiraal D. BLIJ DE VROE, als voorzitter, den hoogleraar C. VAN HEYNSBERGEN, den kapitein ter zee J. C. BAAK en de kapitein-luitenants ter zee M. CAZAUX VAN STAPHORST, O. A. UHLENBECK en jhr. F. DE CASEMBROOT, als leden, bragt van hare bevinding een voor het instituut gunstig luidend verslag uit. Op haar voorstel werd voorzien in eene sedert het bestaan der inrigting gevoelde en herhaaldelijk erkende behoefte, namelijk het inrigten eener woning in de onmiddellijke nabijheid van het instituut voor den officier, belast met de regeling van en het voortdurend toezigt op het onderwijs, de vorderingen en oefeningen der adelborsten.

§ 6. OPLEIDING VAN BOOTSMANSLEERLINGEN AAN BOORD VAN HET WACHTSCHIP TE VLISSENGEN.

Sedert het laatste rapport is het aantal jongelieden bij deze opleiding slechts met 15 vermeerderd; terwijl van dit aantal 38 tot bootsmansleerling 1ste klasse en 19 tot leerling

2de klasse zijn bevorderd geworden. Sedert dien tijd werden er 8 leerlingen 2de klasse en 5 jongens van de opleiding verwijderd wegens mindere geschiktheid, als: 1 leerling gedegradeerd om slecht gedrag, 2 jongens ontslagen om gebrek aan lust en ijver, 1 leerling door een noodlottigen val van de kruisra van het leven beroofd, en de overigen als matroos 3de klasse, lichtmatroos en jongen op andere schepen geplaatst.

Van de tot de 1ste klasse bevorderde leerlingen zijn er 3 op de *Wassenaar*, 11 op de *Zeeland* en 3 op de *Maurits* geplaatst, en de overige 21 bevorderden doen nu, in afwachting van hunne plaatsing naar zee, meerendeels dienst als matrozen op het wachtschip, uit hoofde van volslagen gebrek aan werkelijke matrozen: zij waren onder andere behulpzaam in het vervaardigen van het tuig voor de *Maurits* enz.

Na de spoedig verwacht wordende beschikking over laatstgenoemden, zullen er mitsdien slechts 41 leerlingen 2de klasse, 1 lichtmatroos en 2 jongens, te zamen 44 jongelieden, bij deze opleiding overblijven, welk getal, wat de leerlingen betreft, overeenkomt met de primitieve bepaling voor deze instelling, en ook volkomen genoegzaam te achten is, niet enkel uit hoofde van plaatsgebrek voor een grooter aantal op het instructievaartuig de *Wesp*, maar ook en hoofdzakelijk, omdat de jaarlijkse plaatsing van een te groot aantal bootsmansleerlingen aan boord van zeeschepen aan het corps mindere schepelingen het vooruitsigt te veel beneemt om ooit onderofficier te worden.

Volgens art. 7 van de verordeningen omtrent deze opleiding, werd de leiding van en het dadelijk toezigt over de leerlingen vroeger opgedragen aan officieren en onderofficieren, welke tijdelijk op het wachtschip geplaatst waren. Dit had de onvermijdelijke nadeelen, dat tot deze dienst niet altijd geschikte onderofficieren waren aan te wijzen, en dat de officieren en onderofficieren, daarvoor aangewezen, grootelijks ten nadeele der zaak, telkens afwisselden. Hierin is thans eene gunstige verandering gekomen door de beschikking van den Minister van Marine van den 17den Mei 1861, waarbij een allezins geschikt officier en schipper voor minstens twee jaar uitsluitend bij deze opleiding werden geplaatst.

Ook heeft het eene gunstige uitwerking op de instructie der leerlingen gehad, dat hunne oefeningen in de manoeuvres met de instructiebrik de *Wesp* in het afgelopen seizoen op de Schelde zijn gehouden en niet, zoo als in het vorig jaar, op de Zuiderzee. Hierdoor was men in staat om de leerlingen, welke uit hoofde van gebrek aan ruimte op het wachtschip moesten achterblijven, geregeld te verwisselen, de meer in het scheepswerk geoefenden weder andere lessen te laten volgen, aan allen de godsdienstoefeningen te doen bijwonen enz.

Na den afloop dezer kruistogten werd aan alle leerlingen, welke zulks begeerden, te gelijker tijd een verlof van 14 dagen toegestaan en niet zoo als vroeger aan één voor één, op aanvraag der ouders, gedurende het geheele jaar. Deze maatregel werkte mede gunstig op de goede orde en op het geregeld bijwonen der lessen.

Tot beoordeeling van de uitkomsten der opleiding kan dienen, dat er sedert de instelling dezer inrigting (4 September 1855) tot nu toe, dus in zes jaren tijds, een getal van 123 leerlingen 1ste klasse bij deze opleiding zijn aangekweekt en op Zijner Majesteits schepen verdeeld, die hoogst waarschijnlijk voor het meerendeel wel geen onderofficier zullen zijn geworden, of zullen worden, maar evenwel zeer gewis onder de onderofficieren en mindere schepelingen der marine eene kennis, beschaving en nadjver zullen verspreiden, welke op geene andere wijze even goed aan deze corpsen zouden zijn mede te deelen.

§ 7. OPLEIDING VAN STUURMANSLEERLINGEN EN JONGENS AAN BOORD VAN HET WACHTSCHIP TE AMSTERDAM.

a. Stuurmansleerlingen.

Het onderwijs aan de stuurmansleerlingen aan boord van Zijner Majesteits wachtschip te Amsterdam is op gelijke wijze gegeven, als in het vorig verslag met eenige uitvoerigheid is medegedeeld.

Hun getal bedroeg 13 stuurmansleerlingen en 3 jongens, alsmede 2 4de stuurlieden, die tevens bij dat onderwijs behulpzaam zijn. De uitkomsten waren de volgende: 3 jongens, welke, zoo als in het vorig verslag is gemeld, de lessen bijwoonden, zijn na voldoende afgelegd examen tot stuurmansleerlingen bevorderd; aan een leerling, die, hoewel voldoende examen afgelegd hebbende, wegens minderen dienstijver nog niet be-

vorderd kon worden, is later, na verbetering, die rang toegekend, en is hij overgeplaatst op Zijner Majesteits stoomschip *Sindoro*; 2 stuurmansleerlingen zijn na afgelegd examen bevorderd tot 1den stuurman, waarvan één is overgeplaatst aan boord van Zijner Majesteits stoomschip *Cycloop*; 2 stuurmansleerlingen zijn overgeplaatst aan boord van Zijner Majesteits korvet *Prins Maurits der Nederlanden*; 2 stuurmansleerlingen, die minder lust gevoelden voor de studien, zijn op hun verzoek teruggebragt tot ligtmatrozen en overgeplaatst op het wachtschip te Willemsoord; 2 stuurmansleerlingen zijn gedegradeerd tot jongens en wel één uit hoofde van aanhoudend wangedrag, en één wegens minderen aanleg; 1 stuurmansleerling is bootsmansleerling geworden, wegens minderen aanleg voor stuurman en veel aanleg voor het laatste beroep, waarna hij is overgeplaatst op het wachtschip te Vlissingen; 1 stuurmansleerling is wegens ligchaamsgebreken opgezonden naar het hospitaal te Willemsoord en aldaar afgekeurd; 3 jongens zijn in den loop van dit tijdvak, na voldoende afgelegd examen, bevorderd tot stuurmansleerlingen; er zijn weder drie andere jongens toegelaten tot het bijwonen der lessen.

Over het algemeen hebben de leerlingen, de een meer de ander minder, goede vorderingen gemaakt. Wederom bevinden zich drie onder hen, die in aanmerking komen om het examen voor den rang van vierden stuurman af te leggen.

b. Jongens.

Ook het onderwijs aan de jongens is op gelijke wijze gegeven als in het vorig verslag is gemeld. Er zijn er evenwel dit jaar veel minder in dienst getreden, ten gevolge van het sluiten der werving voor onbevarenen bij Zijner Majesteits zeemagt. Hun getal is daardoor, als ook door overplaatsing aan boord van de actieve schepen, gaandeweg verminderd tot 18. Aanvankelijk waren er 77; daar zijn bijgekomen 93, zoodat het geheel getal 170 bedroeg; daarvan zijn er ten gevolge van mutaties 132 vertrokken en 20 gedetacheerd te Leiden en te Groningen, zoodat er 18 aan boord bleven.

De gedurende dit jaar verkregen uitkomsten waren de volgende: 3 der meest geschikte jongens zijn bevorderd tot stuurmansleerling; 10 anderen zijn gezonden naar Vlissingen om tot bootsmansleerlingen te worden opgeleid; 20 zijn bevorderd tot ligtmatrozen en gedeeltelijk overgeplaatst op andere schepen; 97 zijn overgeplaatst aan boord van verschillende actieve bodems; één is ontslagen wegens geheele ongeschiktheid voor de dienst, en één is gedeserteerd.

Het gedrag der jongens is, over het algemeen genomen, zeer bevredigend geweest, hoewel er onder waren, die, bij hunne families aan orde en zindelijkheid niet gewend zijnde, daarvoor dikwerf correctie noodig hadden, terwijl een viertal voor kleine verrijpen gestraft zijn geworden.

§ 8. OPLEIDING VAN MACHINIST-LEERLINGEN AAN BOORD VAN HET WACHTSCHIP TE HELLEVOETSLUIS.

In de opleiding der machinist-leerlingen is geene verandering gemaakt, zoodat daarvoor naar het voorgaande verslag wordt verwezen.

Op den 1sten Januarij 1861 waren aan boord van het wachtschip te Hellevoetsluis 2 machinist-leerlingen der 1ste en 30 van de 2de klasse; van de 30 leerlingen 2de klasse hebben op den 28sten Februarij 16 aan een examen voldaan, die met den 1sten April bevorderd werden tot machinist-leerlingen der 1ste klasse, waarna zij achtereenvolgens met de beide eerstgenoemde leerlingen der 1ste klasse aan boord der in dienst zijnde stoomschepen werden geplaatst.

Na oproeping van sollicitanten in de *Staats-Courant* zijn in de maand Mei door eene daarvoor benoemde Commissie aan een vergelijkend examen onderworpen geworden 57 aspiranten, waarvan 24 hebben voldaan, doch slechts 16 als machinist-leerling konden geplaatst worden.

In de maand Junij werden na voldoende afgelegd examen nog 10, en in September nog 5 leerlingen der 2de klasse tot machinist-leerlingen der 1ste klasse bevorderd, terwijl in de maand Augustus aan een der leerlingen op zijn verzoek ontslag uit de dienst is verleend, waardoor hun getal nog 14 bedroeg.

Het bezwaar, dat vroeger bestond in het gemis aan een of meer geschikte machinisten, die zich speciaal met het onderwijs konden bezig houden, ten einde den toenmaligen ingenieur van 's Rijks stoomvaartdienst alhier bij zijne veelvuldige bezigheden behulpzaam te zijn, heeft opgehouden te bestaan, door het plaatsen van den machinist

der 1ste klasse in het vaste corps A. W. C. G. KAMERLING en den vuurstoker der 1ste klasse P. H. DE HEN, welke de noodige geschiktheid bezitten om, onder de hoofdleiding van den officier-machinist L. C. VAN DE WATERING, deze inrigting tot het nuttige doel dienstbaar te doen blijven, dat men met de instelling daarvan op het oog had.

§ 9. 's RIJKS KWEESCHOOL VOOR MILITAIRE GENEESKUNDIGEN TE UTRECHT.

a. *Personnel.*

Het getal leeraren, bestaande uit negen officieren van gezondheid en een apotheker, is hetzelfde gebleven. De officier van gezondheid, leeraar in de verbandleer, is door bevordering verplaatst en door een ander vervangen; ook is een der beide officieren van gezondheid, met het toezigt over de kweekelingen belast, om dezelfde reden door een ander in zijne betrekking bij de kweeschool opgevolgd. De officieren van gezondheid, die met het onderwijs zijn belast, zijn niet slechts als leeraren werkzaam, maar zij verrigten tevens de genees- en heilkundige dienst in het aan de school verbonden groote Rijkshospitaal, waarvan de uitgebreide bestemming is medegedeeld in het eerste verslag van 's Rijks kweeschool over het jaar 1848/49.

Allen, die dat personeel uitmaken, hebben zich loffelijk van hunne taak gekweten en bewijzen blijven geven, dat zij hunne betrekking ten volle behartigen. Evenzeer hebben de officieren van gezondheid, belast met het toezigt over de kweekelingen, zich van hunne verplichtingen gekweten.

b. *Onderwijs.*

De gang en inrigting van het onderwijs bleven in hoofdzaak onveranderd. Het theoretisch onderwijs heeft plaats bij mondelinge voordragt; de vakken, waarover het loopt, in het eerste verslag genoemd en thans eenigzins gewijzigd, zijn de volgende: natuurkunde, scheikunde, plantenkunde, artsensj bereidkunde, geneesmiddelleer, algemeene en bijzondere natuurkunde van den mensch, mikroskopie en weefselleer, gezondheidsleer, algemeene ziektekunde, geneesleer, ontleedkunde, pathologische ontleedkunde, heilkunde en veld-dienst, verbandleer, ophthalmologie, vergifteleer en schijn dood, geneeskundige, heilkundige en oogheilkundige kliniek, alsmede de leer der reglementen en het stelselmatig onderzoek naar de lichamelijke geschiktheid voor de militaire dienst.

Dit theoretisch onderwijs gaat gepaard met praktische vorming in 's Rijks hospitaal en in de buitendienst. Hiertoe behooren ontleedkundige oefeningen op het lijk en heilkundige operationen, alsmede oefeningen in het scheikundig laboratorium, in de plantenkunde en in de pharmacie. Bovendien verrigten de kweekelingen van het 3de en 4de studiejaar in het hospitaal, onder het toezigt van een officier van gezondheid, de genees- en heilkundige dienst, voor zooverre die in andere militaire ziekeninrigtingen aan officieren van gezondheid van de 3de klasse is opgedragen; een der kweekelingen van het 4de studiejaar is bij iedere divisie zieken belast met het inschrijven van het geneeskundig dagboek; die kweekelingen ontvangen van de officieren van gezondheid aangaande de onder behandeling zijnde lijdens opgave der vormveranderingen, waaraan sommige ziekten onderhevig zijn, ten einde daarvan in het dagboek aantekening te houden. De kweekelingen van het 4de studiejaar betrekken, onder inachtneming der daarentrent vastgestelde bepalingen, de hospitaalwacht; die van het 4de studiejaar (bij beurten om de 14 dagen afwisselende) worden toegevoegd aan den officier van gezondheid, belast met de behandeling der zieken van het geneeskundig en administratief personeel buiten het hospitaal (zoogenaamde buitendienst), en ieder der kweekelingen van dat studiejaar is gedurende eenigen tijd belast met het doen van weerkundige waarnemingen. Behalve dit een en ander moet hier nog melding worden gemaakt van gymnastische oefeningen, alsmede van onderwijs in het zwemmen en in den wapenhandel.

c. *Kweekelingen.*

Bij den aanvang van dit studiejaar bedroeg het getal kweekelingen 88, voor de volgende diensten opgeleid wordende:

24 voor het leger hier te lande,

48 " " " in Oost-Indie,

16 " de geneeskundige dienst bij de zeemagt,

terwijl voor de dienst in West-Indie geen werden opgeleid.

Het getal van 16 der voor de zeemagt opgeleid wordende kweekelingen is met één verminderd, die ontslagen is; 87 kweekelingen genoten dus onderwijs.

Na afloop van den cursus was de uitkomst der examens als volgt: van de 26 kweekelingen in het 4de studiejaar hebben 23 een voldoende eindexamen voor de betrekking van officier van gezondheid der 3de klasse afgelegd en zijn in die betrekking naar mate hunner dienstbestemming benoemd, namelijk:

- 3 bij het leger hier te lande,
- 15 " " " in Oost-Indie,
- 5 " de dienst der zeemagt.

Het drietal, dat niet aan de eischen van 't examen voldeed, zoude de lessen van het 4de studiejaar op nieuw volgen.

Van de overige kweekelingen in het 3de, 2de en 1ste studiejaar, ten getale van 61, hebben 53 voldoende vorderingen gemaakt en zijn tot de lessen van een volgend studiejaar toegelaten; hoezeer die toelating voor sommigen (van het 2de en 1ste studiejaar) afhankelijk is geweest van een nader examen in een of ander vak, waarin zij bij het primitief overgangsexamen niet genoegzaam hadden voldaan.

Van het 2de studiejaar hebben 3 kweekelingen en van het 1ste 5, die in alle of in de meeste vakken achterlijk gebleven waren, tot geen hooger studiejaar kunnen overgaan, zoodat zij de lessen hunner klasse op nieuw zullen moeten volgen.

Over het algemeen waren de uitkomsten der examens gunstig en gaven de ijver en het gedrag der kweekelingen redenen tot tevredenheid. De gezondheidstoestand, houding en het uiterlijk voorkomen in 't algemeen der kweekelingen waren voldoende. Hunne gezondheid en lichamelijke ontwikkeling worden dan ook grootendeels bevorderd door de hiervoor vermelde oefeningen, die zij gedurende hunne tusschenuren houden in den wapenhandel, in het schermen, dansen enz. Behalve dien gunstigen invloed op den fysieken toestand der kweekelingen mag aan de oefeningen in den wapenhandel nog een ander gunstig gevolg worden toegeschreven, dat zich doet kennen zoodra de kweekeling tot zijne bestemming van officier van gezondheid is gekomen. Is hij namelijk zelf praktisch en grondig ervaren in de behandeling van het geweer, dan is hij reeds zonder verkregen ondervinding als officier van gezondheid minder aan misleiding van den soms onwilligen soldaat blootgesteld; hij zelf kan beoordeelen of de soldaat, gebreken aan een zijner ledematen opgevend, al of niet in staat is zijn wapen te dragen en het te behandelen; hij zal tevens in de bedoelde gevallen het al of niet voorwenden van zoodanige gebreken beter kunnen ontdekken en constateren.

Na afloop der hiervoor bedoelde examens zijn de aspiranten ter plaatsing als kweekeling aan het onderzoek in de voorbereidende wetenschappen onderworpen. De uitslag van dat onderzoek is geweest, dat van de 26 aspiranten, die zich hebben aangemeld, 15 aan de vereischten voldeden, terwijl 7 in de hierna gemelde vakken geene genoegzame bekwaamheden aan den dag legden:

- 4 in de nederlandsche taal;
- 4 " " fransche "
- 3 " " hoogduitsche "
- 4 " " engelsche "
- 4 " " latijnsche "
- 6 " " grieksche "
- 3 " " algemeene geschiedenis;
- 5 " " vaderlandsche "
- 3 " " aardrijkskunde;
- 6 " " rekenkunde;
- 7 " " stekunde;
- 6 " " meetkunde.

3 aspiranten zijn wegens lichamelijke ongeschiktheid niet tot het examen toegelaten en 1 heeft zijn verzoek om plaatsing ingetrokken.

Geen aspiranten hebben zich dit jaar aangemeld om voor de geneeskundige dienst bij het leger in West-Indië te worden opgeleid.

De 15 aspiranten, die een voldoende examen aflegden, zijn met den 1sten September 1861 als kweekelingen op de school toegelaten. Dat getal van 15 voegende bij het overige getal van 64, verkrijgt men 79 kweekelingen, die tot officier van gezondheid worden opgeleid, verdeeld in de volgende studiejaren en bestemd voor de diensten daar-bij aangeduid.

KWEEKELINGEN.	1ste studiejaar.	2de studiejaar.	3de studiejaar.	4de studiejaar.	TOTAAL.
Voor het leger hier te lande.	11	12	5	3	31
Voor het leger in Oost-Indië.	8	7	13	9	37
Voor de geneeskundige dienst bij de zeemagt	1	3	2	5	11
Totaal . . .	20	22	20	17	79

d. Hulpmiddelen voor het onderwijs.

De localiteit van het scheikundig laboratorium, meer en meer doelmatig ingerigt en van eene gasgeleiding voorzien, om de kweekelingen van het laatste studiejaar geregeld ook praktische werkzaamheden, inzonderheid in de reageerkunst, te doen verrigten, voorziet thans in eene lang gevoelde behoefte. Die werkzaamheden hebben plaats onder leiding van den officier van gezondheid, die aan het natuur- en scheikundig onderwijs is toegevoegd.

Het physisch kabinet is, voor zooveel het natuurkundig onderwijs zulks in den tegenwoordigen tijd dringend vordert, met de voornaamste toestellen en werktuigen voorzien. De plantentuin bevat onder andere ook eenige tropische gewassen; zoowel voor de arts-enijplanten als tot aankweeking der voornaamste giftplanten is de plaatsing en aanleg van den hortus met groote zorg en beleid gewijzigd en verbeterd. Voorts is, zoo als in het vorig verslag reeds werd medegedeeld, bij de rangschikking der planten, het stelsel van ENDLICHER aangenomen. Nog werd eene doelmatige verbetering verkregen door het voorzien der planten van ijzeren naambordjes, waardoor de kweekelingen zich spoediger en beter in de plantenkennis kunnen oefenen. Vervolgens is een vertrek tot botanisch laboratorium ingerigt, waarin tevens het herbarium vivum, de planten-voorwerpen op liquor, plaatwerken, mikroskopische en andere voorwerpen tot de botanie behoorende, worden bewaard.

De oefeningen in de praktische ontleedkunde zouden, wanneer genoeg lijken aanwezig waren, betere resultaten opleveren. Bij het gemis aan lijken moet, zooveel doenlijk, in die behoefte worden voorzien door het doen gebruik maken van het kunstlijk en van preparaten van dr. AUZOUX, alsmede van platen en van daartoe in het groot vervaardigde teekeningen.

Voor de physiologie en in het bijzonder voor de histologie zijn de meest noodzakelijke hulpmiddelen aanwezig, en is men eenigen tijd geleden nog in het bezit gesteld van een zeer doelmatig mikroskoop.

Het pathologisch-anatomisch museum is met een aantal nieuwe preparaten vermeerderd, gedeeltelijk aan de school zelfe vervaardigd, gedeeltelijk van elders ten geschenke ontvangen. Voor het onderwijs in de gezondheidsleer en de daarmede verbonden warenkennis zijn eenige nieuwe werktuigen aangeschaft, zoo als de aleurometer van BOLAND, de elaiometer van GOBLEY, een portatief filtreertoestel voor drinkwater enz.

De verzameling van enkelvoudige geneesmiddelen of simplicia is herzien en voor zoo-veel nodig vernieuwd. Het onderwijs in de pharmacie is thans tevens meer op een praktischen voet ingerigt, terwijl ook de verzameling van pharmaceutische werktuigen uitbreiding heeft ondergaan.

Ten behoeve der vergiftleer is, behalve dat de speciale collectie van vergiften en vergiftige dieren met eenige exemplaren van visschen en reptilia is verrijkt, eene der leezalen meer in het bijzonder ingerigt tot toxicologisch laboratorium. Daarbij is onder andere een doelmatig hok met traliewerk ingerigt tot het nemen van proeven op dieren.

Voor de geneeskundige kliniek zijn de voorhanden werktuigen tot de diagnostiek nog met andere benoodigdheden vermeerderd.

Aan de bestaande verzameling van heelkundige werktuigen en verbandtoestellen is ook eenige noodzakelijke uitbreiding gegeven. Voor praktische opereeroefeningen is, ter aanvulling van het niet voldoende getal lijken, met vrucht gebruik gemaakt van levende dieren. Ook tot het nemen van meer andere proeven op dieren voor de physiologie, toxicologie, theoretische chirurgie en ophthalmologie is een aantal dieren, zoo als geiten, honden, katten, kippen, duiven, kikvorschen enz. beschikbaar gesteld.

De vroeger als onderdeel der chirurgie en chirurgische kliniek beschouwde oogheelkunde is sedert eenigen tijd daarvan gescheiden en wordt thans afzonderlijk onderwezen. Voor het physisch onderzoek der ooglijders zijn de noodige hulpmiddelen, vooral de oogspiegels, aanwezig; terwijl tevens een vertrek, meer bepaaldelijk voor het onderzoek ingerigt, bij de lessen zeer voldoet. De verzameling van ooginstrumenten is met eenige van latere vinding uitgebreid.

Van de bibliotheek der school is een nieuwe catalogus ontworpen, die thans voltooid en van veel nut is. Verder is op last van den inspecteur van de geneeskundige dienst der landmagt een reglement op het gebruik der boeken enz., zoomede eene nieuwe instructie omtrent de bewaring enz. der kunstverzamelingen en verdere hulpmiddelen, ten dienste van het onderwijs bij 's Rijks kweekschool voorhanden, zamengesteld.

De boekerij is met eenige belangrijke werken vermeerderd. De handleidingen ten dienste der kweekelingen, door de leeraren der school zamengesteld, zijn uitgebreid en gewijzigd door het uitgeven van: VAN HASSELT, *Handleiding tot de leer van den dood en van den schijn dood*, 1ste deel; VAN DEN BROEK, *Handleiding tot het onderwijs in de scheikunde*, 2de deel; VAN RIJN VAN ALKEMADE, *Stelselmatig overzigt der voornaamste artseneijen en vergifplanten*; laatstgenoemd werk is inzonderheid bestemd tot hortusboekje ten gebruike bij de praktische oefeningen in den plantentuin.

e. Examens en toegeweigd onderwijs.

Behalve de hiervóór bedoelde examens der kweekelingen zijn bij de school gedurende dit studiejaar nog de volgende examens afgenomen:

voor officieren van gezondheid der 1ste klasse (voor het leger hier te lande) 1 met gunstig gevolg;

voor officieren van gezondheid der 2de klasse (7 voor het leger hier te lande en 1 voor het leger in West-Indie) 8 met gunstig gevolg;

voor officieren van gezondheid der 3de klasse (voor het leger in Oost-Indie) 1 ongunstig;

„ apotheker der 1ste klasse, voor het leger hier te lande, 2 met gunstig gevolg;

„ „ „ 2de „ „ „ „ „ „ „ 4 „ „ „

„ „ „ 3de „ „ „ „ „ „ „ 3 „ „ „

„ „ „ 3de „ „ „ „ „ in West-Indie, 3 ongunstig.

De officier van gezondheid der 3de klasse voor het leger in West-Indie, volgens het vorig verslag bij de school gedetacheerd, heeft zijne studien volbragt.

Overigens zijn gedurende dit studiejaar geen officieren van gezondheid, noch apothekers uit West-Indie ter voortzetting hunner studien en aflegging van examen bij de school gedetacheerd geweest.

f. Algemeen overzigt.

(Als vervolg op het slot van het verslag over het jaar 1848/49).

Uit dat verslag bleek, onder andere, dat sedert het jaar 1822 tot den 31sten

December 1849, bij 's Rijks kweekschool zijn aangesteld geworden 541 kweekelingen, waarvan op den 1sten Januarij 1850 als kweekelingen overbleven 76

Sedert den 1sten Januarij 1850 tot aan het einde van het studiejaar 1860/61 zijn aangesteld tot kweekelingen 301

Te zamen . . . 377

Bevorderd tot officieren van gezondheid 284

Ontslagen 19

Overleden 10

Thans nog aanwezig 64

Te zamen . . . 377

behalve de 15 kweekelingen in 1861 aangenomen en niet in het hiervóór genoemd getal van 301 begrepen.

Het getal der examens sedert den 1sten Januarij 1850 bij 's Rijks kweekschool afgelegd (behalve de kweekelingen-examens) voor de onderscheidene rangen en diensten, met of zonder goed gevolg, heeft tot aan het einde van het studiejaar 1860/61 225 bedragen.

§ 10. OPLEIDING VAN MILITAIRE APOTHEKERS VOOR HET LEGER IN OOST-INDIË.

De cursus voor militaire apothekers voor het leger in Oost-Indië, even als in de voorgaande jaren onder toezigt van den hoogleeraar G. J. MULDER te Utrecht gehouden, werd gedurende het jaar 1860/61 gevolgd door slechts vier kweekelingen, waarvan 2 in het eerste en 2 in het tweede studiejaar. In de beide hoogste studie jaren waren geene kweekelingen, en het schijnt naar het oordeel van den hoogleeraar grootendeels aan deze omstandigheid toe te schrijven, dat de vorderingen van de aanwezige kweekelingen in vele opzichten hebben te wenschen overgelaten. De ondervinding toch heeft hem geleerd, dat juist de omgang met en het voorbeeld van andere en meer ontwikkelde kweekelingen, die reeds meer het einddoel hunner studie voor oogen hebben, op de jongere een sterken invloed uitoefent en meer dan eenige andere zaak geschikt is om hen op een goeden weg te brengen. Door het gemis van het voorbeeld van hen, die reeds meer wetenschappelijke ontwikkeling verkregen hebben, was nu in zekere mate de geregelde gang gebroken; de hoogleeraar hoopte evenwel, dat deze achteruitgang slechts tijdelijk zoude zijn en in een volgend jaar zou kunnen worden ingehaald.

Het gedrag der kweekelingen heeft tot geene klagen aanleiding gegeven; integendeel had de hoogleeraar in dit opzigt reden tot tevredenheid. Ook de lessen werden regelmatig bezocht, zoowel als het scheikundig laboratorium en de apotheken, in welke hunne praktische pharmaceutische oefeningen plaats hadden. De overgangsexamens tot een hooger studiejaar lieten daarentegen te wenschen over. De antwoorden der kweekelingen, die van het tweede tot het derde studiejaar wenschten over te gaan, over scheikundige en geologische onderwerpen, waren over 't algemeen de beste, die over dierkunde en plantkunde beter dan over natuurkunde en artseneijbereidkunde. Die van de beide kweekelingen van het eerste studiejaar waren nog minder voldoende.

KLINISCHE SCHOLEN.

Het aantal der leerlingen op de klinische school te Rotterdam bedroeg gedurende den cursus 1860/1861 48, namelijk 46 mannelijke en 2 vrouwelijke, terwijl de kliniek der lectoren dr. MOLEWATER en dr. POLANO, ook buiten den gewonen leertijd, gedurende de vacantien werd bezocht door sommige candidaten in de geneeskunde aan de Leidsche en Utrechtsche hoogeschoolen, die deze gelegenheid wenschten te baat te nemen om hunne praktische studien op ruimer schaal voort te zetten. Een der bedoelde candidaten liet zich als leerling aan de school inschrijven, ten einde de verschillende lessen over genees- en heilkunde regelmatig te kunnen bijwonen en hij keerde eerst na een jaar verblijf te Rotterdam, tot het afleggen van zijn doctoraal examen, naar de hoogeschool terug. Van de 46 mannelijke kweekelingen waren voor de genees-, heel- en verloskunde ingeschreven 41; voor de artseneijbereidkunde 5. Van het onderwijs in de verloskunde voor

vrouwelijke kweekelingen werd gebruik gemaakt door twee aanstaande vroedvrouwen. Deze cijfers toonen op nieuw eene vrij belangrijke toename aan van het getal dergenen, die hunne opleiding aan de school wenschen te genieten.

Voldoende examens werden afgelegd door één als stedelijk vroedmeester; door één als plattlandsheel- en verloskundige; door één als plattlands- en scheepsheelmeester en door twee als stedelijke apothekers.

Het onderwijs der zeven lectoren werd ook in dezen cursus, even als vroeger, aangevuld door den bijstand van sommige genees-, heel- en artsnijbereidkundigen, die, hoewel in geene onmiddellijke betrekking tot de school staande, echter met grooten ijver en bereidwilligheid hunne onmisbare en zeer gewaardeerde hulp verleenden tot leiding der studien in die vakken, waarbij het grootendeels op dagelijksche oefening aankomt, of waarin geene afzonderlijke collegien door de docenten kunnen gegeven worden. In het personeel der docenten had gedurende dezen cursus geene afwisseling plaats, terwijl zij allen, zonder uitzondering, hunne lessen geregeld en onafgebroken konden voortzetten.

De hulpmiddelen voor het onderwijs werden uitgebreid en vermeerderd. Van den heer inspecteur-generaal der geneeskundige dienst in Nederlandsch Indie dr. WASSINK ontving men eene rijke collectie anatomisch-pathologische preparaten betreffende de ziektevormen, die het veelvuldigst in onze Oost-Indische bezittingen voorkomen. Door mevrouw de wed. van WAGENINGEN werd ten geschenke gegeven eene vroeger door haren verdienstelijken echtgenoot bijeengebrachte verzameling van gipsafgietsels en andere meestal op orthopaedie betrekkelijke voorwerpen. De plaatselijke commissie van geneeskundig toezicht te Rotterdam vereerde aan de school, uit de opbrengst van sommige bij haar beschikbare gelden, een stel van vier fraaie verloskundige modellen uit de fabriek van VASSEUR te Parijs; terwijl door andere vrienden der inrigting hare verzamelingen nu en dan met kleinere, maar dikwerf zeer nuttige giften zijn verrijkt.

Op aanzoek van den lector in de botanie werden de inrigtingen in den hortus botanicus in meer dan één opzicht aanmerkelijk verbeterd. Hatzelfde had plaats met de hulpmiddelen voor het onderwijs in de anatomie.

De lessen van den lector in de algemeene ziektekunde en geneesleer, dr. GROSHANS, werden in den regel vier malen 's weeks gegeven, en liepen over algemeene pathologie in haren geheelen omvang en over de belangrijkste hoofdstukken der algemeene therapie. Na de paaschvacantie gaf hij eenige lessen over de ziekten der schepelingen en over die welke meer bepaald aan de tropische gewesten eigen zijn. Eindelijk wijdde hij nog enkele uren aan de geschiedenis der kinderziekte, waarbij tevens kritische beschouwingen gevoegd werden ten opzichte der oorzaken, waarom de vaccinatie in tropische gewesten niet altijd even gunstige resultaten als in Europa heeft opgeleverd.

De lessen over plant- en dierkunde en pharmacognosie werden gehouden door den lector dr. RAUWENHOFF. Met uitzondering van de maanden Januarij, Februarij en Maart had het onderwijs over plantkunde en pharmacognosie in den hortus botanicus plaats, alwaar, behalve de aanzienlijke voorraad van levende planten, ook de onlangs aangelegde pharmacologische verzameling van groot nut bleek te zijn. Daarentegen werd het collegie in de dierkunde steeds gegeven in het theatrum anatomicum, omdat in de lokalen der inrigting eene kleine verzameling van natuur-historische voorwerpen aanwezig is, die bij zoölogische studien niet kan worden gemist.

De leerlingen in de pharmacie hielden weder geregeld twee malen 's maands onder de leiding van dr. RAUWENHOFF wetenschappelijke bijeenkomsten ter onderlinge bespreking van eenig onderwerp uit de plant- of dierkunde.

Bij het onderwijs in de scheikunde werd gedurende dezen cursus door den lector, den heer VAN DER BURG, voornamelijk over de metalen en derzelver verbindingen gehandeld; waarna in de laatste lessen een aanvang is gemaakt met de studie der zoogenoemde organische chemie.

In de pharmaceutische lessen werd het scheikundig gedeelte der nederlandse pharmacopea aan de leerlingen verklaard, en op verschillende dagen der week vonden zij, even als vroeger, gedurende eenige uren ruime gelegenheid, om zich, onder het toezigt van den lector, in het chemisch laboratorium praktisch te oefenen, waarbij de aanzienlijke verzameling der aldaar aanwezige instrumenten en toestellen geheel aan het onderwijs werd dienstbaar gemaakt.

In de ontleedkunde en natuurkunde van den mensch werd onderwijs gegeven door den lector dr. GODDARD. Hij behandelde in dezen cursus voornamelijk de leer der beenderen, der gewrichten en der spieren, de ademhaling, de spijsvertering en de bloods-

omloop; als aanvulling werden in bijzondere uren de beginselen der algemeene physiologie en der weefselleer ter sprake gebracht.

Voor de praktische oefeningen op het cadaver onder de leiding van den prosector, den heer LAGE, zijn gedurende het wintersaizoen negen lijken dienstbaar gemaakt, terwijl bij het anatomisch onderwijs een ruim gebruik gemaakt werd van de in het theatrium anatomicum aanwezige preparaten, platen, diagrammen enz.

De lessen over bijzondere ziektekunde en geneesleer werden gehouden door den lector dr. MOLEWATER. Het onderwijs liep in dezen cursus, na eenige voorafgaande algemeene beschouwingen, over de ziekten der werktuigen voor de ademhaling en den bloedsomloop.

Het behandelde vond dagelijks de beste praktische toepassing aan het ziekbed, daar de klinische waarnemingen in de zalen der geneeskundige inrigting van het ziekenhuis zich uitstrekten over een getal van bijna 1300 verpleegden.

Het heelkundig onderwijs en de heelkundige kliniek van den lector, dr. POLANO, hadden insgelijks regelmatig plaats. De laatstgenoemde was, even als in vorige jaren, rijk aan alle ziektevormen, die in de heelkundige kliniek eener groote handeldrijvende stad onder een getal van meer dan 650 lijders kunnen worden verwacht. Zoo konden dan ook de leerlingen, gedeeltelijk als helpers, behalve eene reeks van kleine operatiën, 21 groote chirurgische kunstbewerkingen bijwonen. Bovendien werd hun veelvuldig de gelegenheid verschaft tot operatieve oefeningen op het cadaver en tot obductien.

De cursus over de verloskunde van den lector, dr. VAN DER LOOY, werd bijgewoond door 14 mannelijke en 2 vrouwelijke kweekelingen. De praktische oefeningen in de kraamzaal hadden, even als in vorige jaren, geregeld onder de leiding van mejufvrouw J. C. SCHURMAN plaats. Er bestaat groote behoefte aan eene vernieuwing der aanwezige preparaten voor het obstetrisch onderwijs.

De oefeningen in pathologische anatomie hadden regelmatig plaats onder de leiding van den heer dr. F. J. J. SCHMIDT. De heer HARTEVELT, assistent-heelmeester in het ziekenhuis, gaf op nieuw een cursus in de verbandleer; de heer BROUWER, apotheker in voornoemd gesticht, verschaftte aan de leerlingen der school de gelegenheid om zich, onder zijn toezigt, in de praktische pharmacie te oefenen, en door de welwillendheid van dr. VAN VOLLENHOVEN konden sommige der meergevorderden zich bekend maken met de diagnose en behandeling der syphilitische ziekten bij vrouwen.

Omtrent het gedrag der leerlingen had men in het algemeen reden van tevredenheid.

Bij de klinische school te Amsterdam bedroeg het der aantal leerlingen gedurende den cursus 1860/61 35, waaronder 13 pharmaceuten.

De hoogleeraren, met het klinisch onderwijs aan deze school belast, hebben ook dit jaar wederom een ruim gebruik gemaakt van de gelegenheid, welke hun het binnengasthuis aldaar voor dat gedeelte van hun onderwijs aanbiedt.

De bijzonderheden aangaande de gelegenheid tot het bijwonen van het klinisch onderwijs zijn reeds hiervóór medegedeeld in het verslag van het athenaeum te Amsterdam. Ook omtrent de onderscheiden verzamelingen wordt naar dat verslag verwezen.

Aan het onderwijs in de bijzondere therapie en de chirurgie namen 18 leerlingen van het derde en vierde studiejaar deel. De lessen over de algemeene therapie, alsmede die over de ziektekunde en de diagnostische kliniek werden bijgewoond door twee leerlingen van het tweede jaar, en tien candidaten in de geneeskunde. Het onderwijs in de verloskunde door dr. LEHMAN gedurende dezen cursus gegeven is, behalve door de leerlingen van het derde en vierde studiejaar en de candidaten in de geneeskunde, ook gevolgd door acht vrouwelijke leerlingen.

De klinische school te Hoorn werd bezocht door 10 leerlingen, waaronder twee vrouwelijke; 3 daarvan behoorden tot het eerste, 4 tot het tweede en 3 tot het derde en vierde studiejaar. Zij, die tot de laatste categorie behoorden, ontvingen bepaald onderwijs in de praktische vakken. Het onderwijs werd geregeld gegeven en de lessen door de leerlingen getrouw bijgewoond. Eene vrouwelijke leerling is na afgelegd examen als verloskundige toegelaten.

De heer P. VERKADE, med. doctor te Hoorn, die gedurende een tweektal jaren, op verzoek der lectoren en tegen eene tegemoetkoming uit hunne eigene middelen, het onderwijs in de physiologie, pathologie en materies medica op zich had genomen, werd, bij ministeriele dispositie van den 4den Januarij 1861 tot lector in die vakken benoemd, nadat vooraf bij Koninklijk besluit van den 29sten December 1860, art. 2 van het reglement op de klinische school in dier voege was gewijzigd, dat voortaan het onderwijs

aan die school niet langer door drie, maar door vier lectoren zou gegeven worden. De vroegere abnormale toestand van het onderwijs is daardoor thans opgeheven. Omtrent de school en het onderwijs is een gunstig rapport uitgebracht.

Bij de klinische school te Haarlem waren in den loop van den cursus ingeschreven 14 leerlingen voor alle vakken, 3 voor de pharmacie, benevens 2 mannelijke en 4 vrouwelijke voor de verloskunde, zoodat in het schooljaar 1860/61 door 23 personen gebruik van het onderwijs is gemaakt. Gedurende dat tijdvak zijn 5 leerlingen, na afgelegd examen, tot de uitoefening van verschillende takken der geneeskunde toegelaten en hebben 2 wegens verandering van woonplaats de school verlaten. Bij het einde van December 1860 waren ingeschreven 11 leerlingen voor alle vakken, 3 voor de pharmacie en 5 voor de verloskunde, dus in 't geheel 19 leerlingen.

Aan het einde van den cursus werden de leerlingen, na het gewoon jaarlijksch tentamen, in onderscheidene studiejaren gerangschikt, met dien uitslag, dat van de 10 leerlingen voor alle vakken 1 in het eerste, 5 in het tweede en 4 in het derde studiejaar werden geplaatst, terwijl het vierde studiejaar er geene telde; van de 3 leerlingen in de pharmacie is één van het tweede tot het derde studiejaar bevorderd en zijn de beide anderen op nieuw voor het eerste studiejaar ingeschreven.

Het onderwijzend personeel onderging, ten gevolge van het eervol ontslag aan den heer H. WILKHOFF uit de betrekking van lector in de heel- en verloskunde op zijn verzoek verleend, eene belangrijke wijziging. Het heel- en verloskundig onderwijs werd opgedragen aan dr. P. VAN REYSEN, die tot hertoe met het onderwijs in de anatomie en physiologie was belast, terwijl, bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken van den 8sten December 1860, tot lector in de beide laatstgemelde vakken benoemd werd de heer dr. D. LUBACH.

Het getal der gedurende dezen cursus gegeven lessen bedraagt 428; terwijl er door de leerlingen van het derde en vierde studiejaar in het gasthuis 10 lijkopeningen werden bijgewoond. Over het geheel werd het onderwijs vrij getrouw en met belangstelling gevolgd. Omtrent de vorderingen der leerlingen in het afgelopen studiejaar kan het oordeel, behoudens enkele uitzonderingen, gunstig zijn.

Bij de geneeskundige school te Alkmaar onderging het onderwijzend personeel geene verandering. Het praktisch onderwijs in de ontleedkunde is dat jaar even als in vorige jaren gegeven zoo dikwerf daartoe lijken beschikbaar waren. Het klinisch onderrigt is dagelijks gegeven in de lokalen van het gasthuis, waartoe het niet aan ziektegevallen, zoowel in- als uitwendige, ontbroken heeft. Het aantal der leerlingen bedroeg op den laatsten December 1861 tien; bevorderingen hebben in dit jaar niet plaats gehad. De hulpmiddelen voor het onderwijs, zoo als de hortus botanicus, de anatomische preparaten en de simplicienkas, worden alle in goeden staat gehouden.

De geneeskundige school te Middelburg staat, als gemeente-instelling, alleen onder het bestuur van den gemeenteraad. De zes leeraren gaven geregeld het aan elk hunner opgedragen onderwijs aan 28 leerlingen, namelijk 16 aanstaande heel- en vroedmeesters, 9 aanstaande apothekers en 1 aanstaande vroedvrouw. Voldoend examen werd afgelegd door 2 als heel- en vroedmeester en door 5 als apotheker. Als nieuwe leerlingen werden ingeschreven voor heel- en vroedmeester 3, voor apotheker 1 en voor vroedvrouw 1. Het gedrag en de ijver der leerlingen waren bevredigend.

Bij het onderwijs in de ontleed- en in de heelkunde werd het gemis van lijken zeer gevoeld; voor physiologische proeven werd van tijd tot tijd gebruik gemaakt van konijnen. Voor het klinisch onderwijs in de geneeskunde dienden 57 en voor dat in de heelkunde 94 lijders in het gasthuis. Er werden 5 obducties verrigt. De 140 zieken, welke de polykliniek bezochten, leverden eene belangrijke bijdrage op tot praktische oefening. De leerlingen verrigten onder toezigt van den lector 33 verlossingen. In de apotheek oefenden zij zich praktisch in de bereiding der geneesmiddelen. Door den leeraar in de schei- en artsensijbereikunde werden driemaal 's weeks lessen gegeven in de anorganische, twee maal in de organische scheikunde en eenmaal in de artsensijbereikunde. In het scheikundig laboratorium werd analytische scheikunde onderwezen en beoefend. Van April tot October werd het botanisch onderwijs in den kruidentuin gegeven.

Voor de hulpmiddelen tot het onderwijs in de verlos-, natuur-, schei- en ontleedkunde werden verscheidene instrumenten en boeken aangekocht.

De aangevangen verbouwing van het gasthuis beloofde ook voor het onderwijs aan de school verbetering te zullen geven.

'S RIJKS KWEESCHOOL VOOR VROEDVROUWEN.

Meermalen werd met regt geklaagd over de vermindering van den maatschappelijken stand en van de wetenschappelijke ontwikkeling der vroedvrouwen. Om daarin te voorzien werd door de Regering besloten tot de oprigting eener Rijkskweekschool, in welke vrouwen van voldoende verstands- en lichaamsontwikkeling en van goed zedelijk gedrag kosteloos zouden onderwezen en verpleegd worden.

Nadat de daarvoor gevorderde som van f 7000 op de Staatsbegroting voor 1861 was toegestaan, werd het reglement der school vastgesteld bij Koninklijk besluit van den 24sten Augustus 1861 (*Staatsblad* n°. 77), deze te Amsterdam gevestigd, en den 15den September 1861 geopend met een getal van 13 leerlingen. Een jaar later werd een gelijk getal gewacht. Het getal der Rijksleerlingen is namelijk op 26 bepaald, in twee afdelingen gesplitst. Zij worden tot de school toegelaten na onderzoek en op aanbeveling van den president der geneeskundige commissie harer provincie. Zij hebben gemeenschappelijke inwoning en verpleging ten huize der meesteres-vroedvrouw. Aan deze wordt daarvoor betaald f 200 voor elke kweekeling. Zij is tevens bij de studien aan huis behulpzaam.

Het onderwijs is opgedragen aan den directeur-leeraar dr. L. LEHMAN, die dit dagelijks theoretisch en praktisch geeft in het binnengasthuis. De cursus duurt 2 jaren. Behalve in de verloskunde worden de kweekelingen ook geoefend in de verpleging van zieke vrouwen en van kinderen. Het toezigt over de school wordt uitgeoefend door den president en twee leden der provinciale geneeskundige commissie. Aan de provinciale en gemeentebesturen is vrijheid gegeven kweekelingen naar de school te zenden om van het onderwijs kosteloos, en ten hunnen koste zoo mogelijk van de inwoning, gebruik te maken.

Men mag verwachten dat door dezen maatregel de zoo nuttige stand der vroedvrouwen in degelijkheid en waardering door het publiek winnen zal. Elk jaar zullen nu 13 bekwaame en fatsoenlijke vroedvrouwen door de school aan de maatschappij worden geschenken.

'S RIJKS VEEARTSENIJSCHOOL.

Met den aanvang van 1861 onderging de huishoudelijke inrigting der veeartsenijschool eene aanmerkelijke wijziging. De benoeming van eenen econoom, welke betrekking sedert 1851 was opgeheven, werd op nieuw raadzaam geacht. Tevens werd in verband hiermede bepaald, dat de kweekelingen niet meer buiten 's huis tegen een vasten prijs, maar, even als vroeger plagt te geschieden, in het gebouw zouden gevoed worden.

Ten aanzien van het dienstpersoneel werd mede vastgesteld, dat zij voortaan inwonende zouden zijn en dat aan hen, van wege de inrigting, voeding en verpleging verstrekt zouden worden.

Het steeds toenemend aantal kweekelingen gaf aanleiding tot het nemen dezer maatregelen, en maakte het noodzakelijk om terug te komen op een beginsel, hetwelk vroeger, toen slechts drie kweekelingen aanwezig waren, als minder kostbaar was aangewezen, doch dat thans ondoelmatig bleek te zijn.

Ofschoon de eigenaardige moeilijkheden aan eene groote huishouding verbonden zich ook hier doen gevoelen, valt het echter niet te ontkennen, dat de thans aangenomen huishoudelijke inrigting in de meeste opzigten doeltreffend is, en eene niet onbelangrijke geldelijke bezuiniging oplevert. Er heerscht meer orde en regelmaat; de kweekelingen ontvingen een, wel eenvoudig, maar gezond en goed toebeïd voedsel, en voor hunne behoorlijke verpleging wordt grootere zorg gedragen. Hoewel hunne vrijheid om zich buiten het terrein der school te begeven eenigermate beperkt is, nu de aanleiding ontbreekt om dagelijks naar de stad te gaan, wordt hun, ten einde hieraan te gemoet te komen, een ruimer verlof verleend, om nu en dan na afloop der lessen te mogen uitgaan. Zooveel mogelijk wordt eene te veel van de maatschappelijke zamenleving geïsoleerde opvoeding, waartoe de kazernering der kweekelingen aanleiding zou kunnen geven, vermeden.

In het personeel der leeraren is geene verandering gekomen. De aan ieder hunner opgedragen lessen zijn op de bepaalde tijden geregeld voortgezet. Dat hun onderwijs, zoowel ten opzichte der onderwerpen als der methode, doeltreffend is en aan de gestelde eischen voldoet, kan blijken uit het gunstig rapport, den Minister van Binnenlandsche

Zaken aangeboden door de tijdelijke leden der commissie, belast met het afnemen van het eindexamen.

Het onderwijs werd gegeven aan 26 kweekelingen; hun ijver was over het algemeen zeer voldoende; hun gedrag, ook buiten de lessen, heeft nimmer aanleiding tot belangrijke aanmerkingen gegeven; vóór het einde van den zomercursus werden de overgangsexamens afgenomen aan de kweekelingen van het eerste en tweede studiejaar. De blijken van vlijt en gemaakte vorderingen, daarbij aan den dag gelegd, gaven reden tot bevrediging. Onder die van het eerste studiejaar was er slechts één, die wegens onvoldoende bekwaamheid niet tot een volgend studiejaar kon toegelaten worden. Zijne vrij beperkte geestvermogens gaven aanleiding om hem aan te raden van de verdere studie af te zien en de inrigting vrijwillig te verlaten; deze raad werd opgevolgd.

Aan het eindexamen, hetwelk volgens ministeriele bepaling voor eene gemengde commissie, bestaande uit den directeur en de leeraren van deze inrigting, waaraan drie tijdelijke leden waren toegevoegd, heeft plaats gehad, hebben zich, na volbragten studietijd, vier kweekelingen onderworpen. De uitkomst van dit examen was, blijkens het zoo even genoemde rapport, van dien aard, dat op eenparig oordeel der commissie aan allen het radikaal van veearts, met bijvoeging der woorden: » met lof », derhalve gelijkstaande met de vroegere benaming » eerste klasse », werd toegekend. Aangenaam is het hierbij te mogen opmerken, dat de bepaling betreffende het tusschentijds afleggen van overgangs- en disciplinaire examens op de vorming en studie eenen zeer gunstigen invloed schijnt uit te oefenen. Meer dan vroeger beijveren zich de jongere kweekelingen, om voldoende in staat te zijn tot een volgend studiejaar te worden toegelaten, terwijl aan de oudere kweekelingen meer tijd overgelaten blijft om zich onverdeeld op de meer praktische veeartsenijkunde toe te leggen.

Met den aanvang van den cursus zijn 11 kweekelingen, waaronder één voor rekening van het Ministerie van Oorlog, aangenomen; daarentegen hebben zich twee van het eerste en één van het tweede studiejaar vrijwillig verwijderd. De lessen werden derhalve gedurende het loopende schooljaar door 26 kweekelingen bijgewoond.

Het onderwijs is met geringe wijziging in de verdeling en opvolging der verschillende leervakken, in verband met de bepaling betreffende de overgangsexamens, op dezelfde wijze voortgezet.

De kliniek, zoowel de in- als uitwendige, heeft dit jaar een ruim veld tot waarneming en oefening opgeleverd.

Het aantal der voorgeschreven recepten, onder de leiding van een deskundige door de kweekelingen gereed gemaakt, bedroeg 3060.

De hulpmiddelen van het onderwijs zijn behoorlijk onderhouden en aangevuld. Voor de lessen in de natuurkunde werden aangeschaft: een centrifugaal-toestel, een compensatieslinger, een echappement, een differentiaal-thermometer van LESLIE, een model van een nonius, een zelfregelende toestel voor koolspitsenlicht en een apparaat voor inductie bij wrijvings-electriciteit.

Aan het zoölogische kabinet zijn meerdere preparaten, zoowel op ziekelijke als vergelijkende ontleedkunde betrekking hebbende, toegevoegd. De volledige reeks van praeparaten van den *Limax Rufus* en van den *Caracol* mag belangrijk genoemd worden.

Voor de operatielessen is aangekocht eene verbeterde schedeverwijder van CHARLIER ter wegneming der eijernesten bij koeijen. Dit werktuig is door den leeraar HENGVELD aangewend bij de castratie van 10 stuks koeijen onder Weidum en Alkmaar. De uitslag dezer kunstbewerking was steeds gunstig, zoodat men mag aannemen dat zij, zonder gevaar voor het leven van het dier, kan ondernomen worden.

Voor de lessen in de operatieleer, het hoefbeslag en de ontleedkunde werden aangekocht 19 paarden, 5 koeijen en 1 ezel. Voor eerstgenoemde lessen is mede gebruik gemaakt van de in deze inrigting gestorven dieren.

De bibliotheek werd verrijkt met vele boekwerken. De tijdschriften en vervolgwerken zijn bijgehouden.

De gebouwen zijn, voor zoover de subsidien het toelieten, onderhouden en verbeterd. In verband met de gewijzigde huishoudelijke inrigting moesten sommige localen van het hoofdgebouw tot een ander gebruik bestemd worden, en heeft er dien ten gevolge eene verbouwing van sommige moeten plaats hebben.

Bij gelegenheid der algemeene tentoonstelling van nijverheid, in 1861 te Haarlem gehouden, is aan den prosecutor VERHAAR voor de inzending van waspreparaten en opgezette dieren eene eervolle melding en aan den onderwijzer in het hoefbeslag VAN DER KLUUT, voor zijne ingezonden hoefijzers, eene bronzen medaille te beurt gevallen.

LANDHUISHOUDKUNDIGE SCHOOL TE GRONINGEN.

In het beheer der landhuishoudkundige school te Groningen heeft dit jaar eene belangrijke wijziging plaats gehad, zoodat deze onderneming, tot dusverre geheel van bijzondere personen, veranderd is in eene maatschappij, met nieuwe bestuurders, in die maatschappij benoemd, terwijl één bestuurder overeenkomstig de statuten door den Minister van Binnenlandsche Zaken wordt benoemd; daartoe is aangewezen dr. W. C. H. STARING te Haarlem, terwijl door de aandeelhouders als zoodanig zijn benoemd de heeren J. W. C. baron VAN ITTERSUM en de hoogleeraar H. C. VAN HALL, te Groningen, C. REINDERS te Noordpolder en J. J. VELTMAN, te Noorddijk.

De lessen en examens in het winterhalfjaar 1860/61 zijn voorloopig op den ouden voet gelaten, alleen met dit onderscheid, dat de teekenlessen, die vroeger door de leerlingen zelfden betaald werden, hun thans kosteloos worden gegeven. De tot dusverre verhuurde boerderij te Haren is thans voor eigen rekening gehouden, zoo ook de verpleging van de kweekelingen, die in de gebouwen der school verblijf houden. Men ontveinsde zich de groote bezwaren niet, welke hieraan verbonden waren, waaronder vooral de noodzakelijkheid van een grooter bedrijfskapitaal moet genoemd worden; maar men meende in het belang der zaak daartoe te moeten overgaan, ten einde de bezwaren en klagen, bij de vroegere regeling meermalen goudt, te kunnen tegengaan.

Daar alle ambtenaren der school berigt ontvangen hadden, dat zij konden rekenen met Maart 1861 ontslagen te zijn, is men tot nieuwe benoemingen overgegaan. De heer J. BOEKE is benoemd tot onderdirecteur, even als vroeger, en tevens tot bestuurder der boerderij; een tweede ambtenaar zoude hem hierbij, als ook in het op de kweekelingen uit te oefenen toezigt, behulpzaam zijn. De vroegere huurder der boerderij, de landbouwer E. LEENDERS, is aangesteld als bouwmeester of hoofd der praktische werkzaamheden, tevens belast met het onderwijs in den werkdadigen landbouw. In plaats van den heer G. JURLING, die de leerlingen bij zich in den kost had en tevens met het wiskundig onderwijs belast was, is aangesteld de heer T. M. A. JACOMETTI, aan wien met zijne echtgenoot de bezorging der huishouding voor rekening der school zelve is opgedragen. Deze nieuwe regeling heeft tot dusverre in alle opzichten tot tevredenheid aanleiding gegeven.

Het getal der leerlingen bedroeg bij den aanvang van den cursus 1860/61 20; bij de nieuwe regeling in Maart 1861 waren er slechts 11. De kosten door de leerlingen te betalen voor inwoning, levensonderhoud en alle gewone lessen, met inbegrip van die in het teekenen en van vuur en licht op de kamers in het winterhalfjaar, zijn bepaald op f 300 's winters en f 240 des zomers.

Het onderwijs in het zomerhalfjaar is voorloopig zoodanig geschikt, dat de heer BOEKE les geeft in de boekhouding en den praktischen landbouw, de heer JACOMETTI in de eerste beginselen der wiskunde en in den tuinbouw; dr. VAN BEMMELN geeft eenmaal 's weeks les in de scheikunde; de hoogleeraar VAN HALL om de andere week in de praktische kruidkunde of in de beginselen der weerkunde; terwijl de heer civiel-ingenieur K. VAN RIJN op zich heeft genomen om eenig praktisch onderwijs in het landmeten en waterpassen te geven. Vóór den aanvang van het volgende winterhalfjaar heeft eene nieuwe regeling van het onderwijs, zoowel voor den zomer als voor den winter plaats gehad, die met het schooljaar 1861/62 is ingevoerd en waarvan in het volgende verslag mededeeling zal worden gedaan.

INRICHTING VOOR ONDERWIJS IN KOOPHANDEL EN NIJVERHEID TE AMSTERDAM.

Het getal der leerlingen bij de school voor handel en nijverheid te Amsterdam is dit jaar weder toegenomen en bedroeg 73, een cijfer dat tot dusverre nimmer was bereikt. Aan het onderwijs is enige uitbreiding gegeven door de opening van een cursus in de italiaansche en duitsche talen, waarvoor zijn aangesteld de heeren BIANCARDI en FOMMENÛR; het getal der onderwijzers, in wier personeel overigens geene veranderingen hebben plaats gehad, klom daardoor tot 15.

Het openbaar examen werd door vele belangstellenden bijgewoond en gaf voldoende bewijzen van de vorderingen der leerlingen; 20 hunner zijn bij die gelegenheid eervol ontslagen. Ook hun gedrag had tot tevredenheid aanleiding gegeven; de ijver der onderwijzers wordt zeer geprezen. Alleen wordt geklaagd over het onvoldoende der lokalen, die bij de aanzienlijke vermeerdering van het getal der leerlingen veel te klein

worden. Uitbreiding was onmogelijk; het bestuur bleef echter pogingen aanwenden om daarin zoo spoedig mogelijk op eene doelmatige wijze te voorzien.

SCHOLEN VOOR DE ZEEVAART.

De cursus van de Kweekschool voor de Zeevaart te Amsterdam is den 3den September 1860 aangevangen met 61 onbevaren en 1 bevaren, dus met 62 kweekelingen in het gesticht, terwijl 54 kweekelingen, namelijk 36 op de eerste en 18 op de tweede reis, zich buiten het gesticht bevonden. Van de 61 onbevaren jongelingen zijn in den loop van het jaar 21 op koopvaardij schepen geplaatst tot het doen hunner eerste reis, terwijl 5 zijn ontslagen, namelijk 3 op hun verzoek, 1 om onvatbaarheid en 1 om zijn minder goed gedrag. Bij het einde van den cursus bleven er dus 35 over. Van de 36, die zich op hunne eerste reis bevonden, is 1 als vermoedelijk overleden afgeschreven en 1 op zee verongelukt, terwijl 31 van die eerste reis in het gesticht zijn teruggekeerd, allen met voldoende getuigenschriften van hunne gezaghebbers. Met de 21, die in den loop van den cursus zijn geplaatst, bleven er dus bij het einde van het jaar 24 op hunne eerste zeereis. Van de 18 jongelingen, die bij den aanvang van den cursus op de tweede reis waren, zijn 3 op zee overleden, de overigen zijn in het gesticht teruggekeerd en hebben eervol ontslag als kweekeling bekomen. Van de 31, die van hunne eerste reis terugkwamen, zijn er 7 eervol ontslagen wegens langdurige reis en vergeworderden leeftijd, 22 zijn voor hunne tweede reis op koopvaardij schepen geplaatst, zoodat er bij het einde van den cursus nog 2 in het gesticht overbleven. Een kweekeling, die bij den aanvang van het jaar als bevaren in huis was, heeft kort daarna zijne tweede reis aanvaard, zoodat er in 't geheel bij het einde van het jaar 23 op hunne tweede reis waren.

Wegens de verlenging van den leercursus met zes maanden voor de jongelingen, bestemd voor de dienst op de gouvernements-schoeners en kruisbooten in Nederlandsch Oost-Indië, zijn dit jaar geene jongelingen voor die dienst uitgezonden. Voor de leerlingen bestemd voor de koopvaardij konden commissarissen gereedelijk plaatsing op de schepen verkrijgen; de kweekelingen beantwoordden over het algemeen zeer wel aan de opleiding die hun wordt gegeven.

Het theoretisch onderwijs in de stuurmanskunst is in de laatste jaren uitgebreid tot de kennis der voornaamste meteorologische verschijnselen op den oceaan en van de instrumenten bij de waarneming gebruikt, tot de kennis van de heerschende winden en van de stroomingen, bij welke laatste gebruik werd gemaakt van de uitkomsten der ervaring van MAURY, zoo als die op zijne kaarten zijn openbaar gemaakt; eindelijk tot den invloed van het scheepsijzer op het kompas en de wijze om die op te heffen. Dit onderwijs werd gegeven door den heer JONKHERT en heeft bij de nieuwe organisatie, waarvan in het vorig verslag reeds met een woord melding is gemaakt, geene wijsiging of uitbreiding ondergaan. De bejaarde onderwijzer D. VOLLEXHOVEN, aan wien het onderwijs in de kennis van het scheepstuig en het gebruik van al wat daartoe behoort, en in de behandeling van zeilen en het touwwerk was opgedragen, is eervol ontslagen onder toekenning van pensioen; het onderwijs in het praktische scheepswerk is daarna opgedragen aan twee personen, die als stuurlieden ter koopvaardij varende waren, toen zij door commissarissen tot deze betrekking benoemd werden. De eerste stuurman FENNHOOT geeft onderwijs in de zamenstelling, het beladen en het besturen van het schip, het besturen van het stoomschip, zoowel als van het zeilschip in verschillende omstandigheden. De tweede stuurman GAEDIG geeft onder toezigt van den eersten stuurman, onderwijs in de benaming der deelen van het schip, de behandeling van het touwwerk, het optuigen en aftakelen, het roeijen en de behandeling der zeilen. Beiden wonen in het gesticht en zijn de tweede en derde in rang na den kommandeur; het toezigt op de kweekelingen is daardoor aanmerkelijk verbeterd. Gedurende den cursus 1860/61 is het onderwijs reeds op die wijze gegeven en heeft voorloopig tot zeer goede uitkomsten geleid.

Een getal van 37 aspiranten heeft zich aangemeld om op de kweekschool geplaatst te worden; 17 hunner zijn aangenomen. De nieuwe cursus zoude dus aanvangen met 52 onbevaren en 2 bevaren, te zamen 54 kweekelingen in het gesticht, terwijl bovendien 24 op hunne eerste en 23 op hunne tweede reis waren.

Aangaande het onderwijs aan de zeevaartkundige school te Harlingen is weinig bijzonders mede te deelen; het getal der leerlingen bedroeg 83, dus 4 minder dan het vorige jaar. Examens werden afgelegd door 7 leerlingen, waarvan een den rang bekam van 2den stuurman voor de groote vaart en voor de atlantische vaart, en de 6 anderen dien van 3den stuurman voor de groote vaart, terwijl 2 hunner bovendien den rang van 2den

stuurman voor de atlantische vaart verkregen. De uitkomsten van het onderwijs van den in het vorig jaar benoemden onderwijzer worden zeer geprezen.

Van het zeevaartkundig onderwijs te Nes op Ameland maakten 18 jongelieden gebruik, op één na allen van Ameland zelf. Over hun ijver en hun gedrag zijn gunstige berichten ontvangen.

Het zeevaartkundig onderwijs bij de akademie Minerva te Groningen werd gedurende de eerste helft van den cursus bijgewoond door 46 leerlingen, gedurende de tweede helft door 68. Door de commissie tot examineren van varenslieden zijn in den loop van het jaar 22 jongelieden geëxamineerd; 3 zijn bevorderd tot derden stuurman voor de groote vaart, 1 tot tweeden stuurman voor de atlantische en derden stuurman voor de groote vaart, 8 tot tweeden stuurman voor de atlantische vaart, 8 tot tweeden stuurman voor de groote vaart en 2 tot eersten stuurman voor de groote vaart.

De kweekschool voor zeevaart te Leiden telde in Januarij 1861 10 kweekelingen en 12 oud-kweekelingen. In den loop van het jaar hebben er zes keuringen plaats gehad; van de 122 jongelieden die zich hadden aangemeld, zijn er 88 goedgekeurd en van dezen reeds 59 tot dienstneming toegelaten, terwijl bovendien nog een tweetal door bemiddeling der commissie ter koopvaardij zijn geplaatst. Het onderwijs heeft goede vruchten gedragen en de berichten aangaande het gedrag en het lot der jongelingen luiden gunstig, zoo als ook blijkt uit hetgeen hiervóór is medegedeeld aangaande hunne plaatsing aan boord van het wachtschip te Amsterdam. Het nieuwe gebouw beantwoordde aan de verwachting.

Voor de kweekschool voor zeevaart te Groningen hebben zich in het schooljaar 1860/61 30 jongens aangeboden om geplaatst te worden, van welke de helft om verschillende redenen moest worden afgewezen. Van dezen zijn 11 in 's Rijks zeedienst overgegaan, terwijl 4 in de koopvaardij eene plaats vonden. Van de eerstgemelden verkregen 3 aanstonds eene plaats als bootsmansleerling en 1 als stuurmansleerling. Sedert de oprigting zijn dus opgeleid 50 knapen, waarvan 5 door later opgekomen gebreken ongeschikt voor de dienst zijn bevonden en 5 ter koopvaardij geplaatst zijn.

LAGER ONDERWIJS.

§ 1. GETAL EN SOORT DER SCHOLEN.

Bij het einde van het jaar 1860 telde men in de onderscheidene provincien het volgend getal openbare en bijzondere lagere scholen voor gewoon of voor meer uitgebreid lager onderwijs.

PROVINCIE.	OPENBARE SCHOLEN			BIJZONDERE SCHOLEN.			ALGEMEEN TOTAAL.
	waar alleen gewoon lager onderwijs wordt gegeven.	waar bovendien één of meer vakken van het meer uitgebreid lager onder- wijs worden onderwezen.	TOTAAL.	Gesub- sidieerde.	Niet- gesubsidi- eerde.	TOTAAL.	
Noordbrabant .	243	54	297	4	130	134	431
Gelderland . .	266	51	317	16	111	127	444
Zuidholland . .	208	76	284	9	218	227	511
Noordholland . .	253	35	288	6	246	252	540
Zeeland	109	33	142	2	27	29	171
Utrecht	75	7	82	8	82	90	172
Friesland	337	17	354	3	19	22	376
Overijssel . . .	184	17	201	13	38	51	252
Groningen . . .	211	5	216	3	46	49	265
Drenthe	137	2	139	3	10	13	152
Limburg	121	49	170	"	55	55	225
TOTAAL	2144	346	2490	67	982	1049	3539

In de beide vorige verslagen is eene uitvoerige aanwijzing gegeven van de gemeenten, in welke in 1858 en 1859 openbare of bijzondere scholen werden opgericht of opgeheven. Hoewel in den regel zoodanige opgave niet van genoegzaam belang schijnt om haar jaarlijks in het verslag op te nemen, zoo is het nogtans wenschelijk voorgekomen, ook over 1860 als het laatste jaar van den driejarigen termijn bij art. 70 der wet toegestaan, uitdrukkelijk van alle opgerigte en opgeheven scholen melding te maken, te meer omdat die wijzigingen veelal in een onmiddellijk verband staan met de regeling van het onderwijs volgens de voorschriften der wet.

In Noordbrabant waren voor het einde van 1859 opgegeven 303 openbare en 130 bijzondere, te zamen 433 scholen; bij het einde van 1860 waren er 297 openbare en 134 bijzondere, te zamen 431. De vermindering van het getal openbare met 6 is daaraan toe te schrijven, dat in de eerste plaats eene school te Bergen op Zoom in de beide vorige jaren als openbare was opgegeven, terwijl het thans bleek, dat de onderwijzer slechts eene onzekere en jaarlijks op nieuw te verleenen gratificatie uit de gemeentekas had getrokken, en dat in elke der gemeenten Breda, Geertruidenberg, Geffen, Ravenstein en Gastel eene openbare school is opgeheven. De opgeheven scholen te Breda en Gastel hadden, volgens opgave van den inspecteur, niets te beduiden, terwijl in de drie andere gemeenten bijzondere scholen voor de openbare zijn in de plaats gekomen. Aan die te Geertruidenberg werd eene subsidie verbonden, zoodat het getal der gesubsidieerde bijzondere scholen van 3 tot 4 aangroide, van welke alsnu 2 gevestigd waren te Geertruidenberg, 1 te Tilburg en 1 te Oisterwijk. Niet-gesubsidieerde scholen werden er zes opgeheven, namelijk te Boxmeer, te Heesch, te 's Hertogenbosch, te Tilburg, te Valkenswaard en te Oosterhout; daarentegen werden er, behalve de zoo even gemelde gesubsidieerde te Geertruidenberg, 4 nieuwe opgericht: te Geffen, te Oosterhout, te Heesch en te Ravenstein; eene meisjesschool te Breda werd in twee afzonderlijke scholen gesplitst; hetzelfde geschiedde met eene meisjesschool te Uden, terwijl eene dergelijke te Dongen in drie afzonderlijke inrigtingen werd verdeeld. Wordt nu de bovengemelde school te Bergen op Zoom ook onder de niet-gesubsidieerde bijzondere gerekend, dan blijkt het dat het getal dezer scholen in 't geheel met 3 is toegenomen. Het geheel getal der bijzondere scholen vermeerde dus met 4, terwijl het geheel getal der lagere scholen in Noordbrabant met 2 verminderde.

De provincie Gelderland telde bij het einde van 1859 316 openbare en 133 bijzondere, te zamen 449 lagere scholen; bij het einde van 1860 317 openbare, 127 bijzondere en dus in 't geheel 444 lagere scholen. Te Arnhem werd eene nieuwe openbare school geopend ter vervanging van de opgeheven school van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen; ook te Culemborg werd eene nieuwe school geopend, doch in dezelfde gemeente eene openbare school voor meisjes in eene gesubsidieerde bijzondere veranderd, zoodat de totale vermeandering slechts 1 bedroeg. Behalve de zoo even gemelde gesubsidieerde bijzondere school te Culemborg, werd er nog eene tot stand gebragt te Neede, doch daarentegen die te Bennekom, gemeente Ede, opgeheven, zoodat het getal der gesubsidieerde bijzondere scholen van 15 tot 16 klom, van welke er bij het einde van 1860 twee gevestigd waren in elke der gemeenten Barneveld, Harderwijk, Nijkerk en Zutphen, en eene te Wageningen, Ede, Culemborg, Neede, Winterswijk, Doesburg, Bergh en Waardenburg. Niet-gesubsidieerde bijzondere scholen werden er opgeheven 2 te Arnhem, 2 te Nijmegen, 2 te Zalt-Bommel, 2 te Wychen, alsmede eene in elke der gemeenten Neede, Harderwijk, Doesburg, Winterswijk en Zevenaar; daarentegen werden er nieuwe opgericht te Oosterbeek, Aalten, Wychen en 2 te Nijmegen, terwijl eene in laatstgemelde gemeente gevestigde school, welke vroeger als eene uitsluitend middelbare school was opgegeven, thans onder de lagere vermeld wordt. Dien ten gevolge bedroeg de vermindering van het getal der niet-gesubsidieerde bijzondere scholen 7, die van alle bijzondere scholen te zamen 6 en die van alle lagere scholen 5.

In Zuidholland waren bij het einde van 1859 266 openbare en 249 bijzondere, te zamen 515 lagere scholen; bij het einde van 1860 waren die cijfers 284, 227 en 511. Nieuwe openbare scholen werden er opgericht: 2 te 's Gravenhage, 3 te Rotterdam, 1 te Barwoutswaard, 1 te Dubbeldam en 1 te Hellvoetsluis, terwijl te Monster eene gesubsidieerde bijzondere school in eene openbare werd veranderd; bovendien werden te Rotterdam 13 bijzondere scholen, krachtens het laatste lid van art. 68 der wet, door het gemeentebestuur als openbare overgenomen. Daarentegen werden te Woerden twee openbare scholen voor meer uitgebreid lager onderwijs in gesubsidieerde bijzondere veranderd en te Schiedam twee openbare opgeheven, zoodat de vermeandering van het getal der openbare scholen 18 bedroeg. Het getal der gesubsidieerde bijzondere groeide aan van 8 tot 9, ten gevolge van de zoo even gemelde verandering eener zoodanige school te

Monster in eene openbare, de opheffing der Israëlitische school te Ond-Beijerland, het verleenen van een subsidie aan eene bijzondere school te Waarder en de verandering van twee openbare scholen te Woerden in gesubsidieerde bijzondere. De 9 scholen van deze soort waren derhalve gevestigd te Woerden (2), 's Gravenhage, Gouda, Hillegom, Alblas-serdam, Aarlanderveen, Sliedrecht en Waarder. Niet-gesubsidieerde bijzondere scholen werden er in den loop van 1860 opgeheven 19, namelijk 4 te Rotterdam, 2 te 's Gravenhage, 2 te Leiden, en ééne in elke der gemeenten Hazerswoude, Maassluis, Gouda, Schoonhoven, Dordrecht, Nieuw-Lekkerland, Sliedrecht, Zwijndrecht, Gorinchem, Vianen en Helvoetsluis; nieuwe werden er 10 opgericht, namelijk 3 te 's Gravenhage en 1 in elke der gemeenten Rotterdam, Zegwaard, Oudewater, Krimpen aan de Lek, Nieuwerkerk aan den IJssel, Giessendam en Hardinxveld. Bovendien werden, zoo als reeds gemeld is, te Rotterdam 13 bijzondere scholen als openbare overgenomen en te Waarder eene bijzondere in eene gesubsidieerde veranderd, zoodat het geheele getal der niet-gesubsidieerde bijzondere scholen van 241 tot 218 daalde; de vermindering van alle bijzondere scholen te zamen bedroeg 22, die van alle lagere scholen 4.

In Noordholland telde men bij het einde van 1859 295 openbare en 245 bijzondere, te zamen dus 540 lagere scholen. Bij het einde van 1860 was het totaal cijfer hetzelfde; dat der openbare was van 295 gedaald tot 288, dat der bijzondere geklommen van 245 tot 252. Van de openbare scholen werd opgeheven eene school te Wieringen, alsmede eene te Edam, die met eene andere vereenigd werd; eene te Helder en eene te Weesp werden in gesubsidieerde bijzondere veranderd, terwijl drie andere te Helder niet-gesubsidieerde bijzondere werden; de werkhuischool te Amsterdam, vroeger onder de openbare gerekend, werd eene niet-gesubsidieerde bijzondere; daarentegen werd er eene nieuwe openbare school in de gemeente Haarlemmermeer opgericht, zoodat de geheele vermindering van het getal der openbare scholen 7 bedroeg. Het getal der gesubsidieerde bijzondere klon met 3, ten gevolge van de zoo even gemelde verandering van openbare scholen te Weesp en Helder, en de oprichting eener nieuwe school te Naarden. Het getal dezer inrigtingen bedroeg dus 6, gevestigd te Hoorn, Westerschelling, Wormerveer, Weesp, Naarden en Helder. Niet-gesubsidieerde scholen werden er opgeheven 8 te Amsterdam, 2 te Haarlem, 1 te Uithoorn, te Crommenie, te Wormerveer en te Zaandijk; nieuwe ontstonden er 6 te Amsterdam, 3 te Haarlem, 1 te Uithoorn, te Helder, te Edam, te Beverwijk en te Zaandijk, terwijl, zoo als reeds is opgemerkt, de werkhuischool te Amsterdam en 3 scholen te Helder thans onder de bijzondere moeten worden geteld; de vermeerdering van het getal der niet-gesubsidieerde bijzondere scholen bedroeg dus 4, die van alle bijzondere scholen te zamen 7, terwijl in het totaal getal der lagere scholen in Noordholland geene verandering kwam.

De provincie Zeeland telde bij het einde van 1859 141 openbare en 28 bijzondere, te zamen 169 lagere scholen, welke getallen bij het einde van 1860 aangegrooid waren tot 142, 29 en 171. De vermeerdering van het getal openbare scholen met één was veroorzaakt door de splitsing van eene school te Middelburg in twee afzonderlijke inrigtingen. Het getal der gesubsidieerde bijzondere nam evenzoo toe met één, ten gevolge van het verleenen van een subsidie aan eene school aan den Kruisdijk, gemeente Groede; het getal dezer scholen bedroeg dien ten gevolge twee, namelijk de zoo even gemelde en eene te Breskens. Het getal der niet-gesubsidieerde bijzondere onderging geene verandering; behalve die aan den Kruisdijk, welke een subsidie ontving, werd nog opgeheven eene bijzondere school te Zierikzee; daarentegen werden er nieuwe opgericht te Middelburg en te Goes.

In de provincie Utrecht, alwaar bij het einde van 1859 84 openbare en 41 bijzondere scholen, te zamen 175 lagere scholen, aanwezig waren, telde men bij het einde van 1860 82 openbare en 90 bijzondere, te zamen 172. De vermindering van het getal der openbare met 2 werd veroorzaakt door opheffing eener school voor meer uitgebreid onderwijs te Utrecht en door verandering eener openbare school te Abcoude in eene gesubsidieerde bijzondere. Het getal van laatstgenoemde inrigtingen klon van 7 tot 8, ten gevolge van de zoo even gemelde verandering der school te Abcoude, van het subsidieren eener tot dusverre niet-gesubsidieerde school te Baambrugge door toekenning van een schoollocaal, en door oprichting eener nieuwe te Benschop, terwijl daarentegen aan de Israëlitische scholen te Utrecht en Amersfoort in 1860 geene subsidien meer werden verleend. De 8 gesubsidieerde scholen waren dus bij het einde van 1860 gevestigd te Amersfoort (2), IJsselstein (2), Rhenen, Benschop, Abcoude en Baambrugge. De Israëlitische scholen te Utrecht en te Amersfoort gingen derhalve over tot de niet-gesubsidieerde bijzondere; in elke van deze beide gemeenten werd danrenboven nog eene nieuwe bijzondere school

opgerigt; die te Amersfoort was eene armschool voor Rooms-katholijke meisjes. Daarentegen werden opgeheven 3 bijzondere scholen te Utrecht en 1 te Baambrugge; de zoo even gemelde school te Baambrugge ging over tot de categorie der gesubsidieerde bijzondere scholen, terwijl twee Rooms-katholijke dagscholen te Amersfoort tot ééne vereenigd werden. Het getal der niet-gesubsidieerde bijzondere scholen verminderde dus met 2, dat van alle bijzondere scholen met 1, en dat van alle lagere scholen met 3.

In Friesland waren bij het einde van 1859 aanwezig 355 openbare en 22 bijzondere, te zamen 377 scholen; bij het einde van 1860 354 openbare en 22 bijzondere, te zamen 376 lagere scholen. Er werd eene openbare voor meer uitgebreid lager onderwijs te Lemmer opgeheven; eene gesubsidieerde bijzondere werd er opgerigt te Gorredijk, gemeente Oosterland, waardoor het getal dezer scholen tot 3 klom; de beide overige waren te Leeuwarden en te Sneek. Niet-gesubsidieerde scholen werden opgeheven te Joure, te Heerenveen, gemeente Aengwirden, en te Heerenveen, gemeente Schoterland; daarentegen werden er nieuwe opgerigt te Heerenveen, gemeente Schoterland, en te Lemmer, zoodat het getal der niet-gesubsidieerde bijzondere scholen met één verminderde, dat van alle bijzondere scholen te zamen hetzelfde bleef, en het geheele getal der lagere scholen één minder bedroeg dan het vorig jaar.

In Overijssel telde men bij het einde van 1859 208 openbare en 47 bijzondere, te zamen 255 lagere scholen; bij het einde van 1860 bedroegen deze getallen 201, 51 en 252. Openbare scholen werden er opgeheven te Roebollige-Hoek, gemeente Zwollerkerkspeel, en te Holthene, gemeente Gramsbergen; te Blokzijl, alsmede te Steenwijk, werden twee openbare scholen tot ééne vereenigd; 2 scholen te Steenwijk en 1 te Kampen werden veranderd in gesubsidieerde bijzondere, zoodat het getal der openbare scholen in het geheel met 7 verminderde. Het getal der gesubsidieerde bijzondere nam daarentegen met een gelijk getal toe, vooreerst ten gevolge van de zoo even gemelde verandering van drie scholen te Steenwijk en te Kampen, en voorts door het verleenen van een subsidie aan bijzondere scholen te Wyhe en te Goor, door het verschaffen van een lokaal voor eene bijzondere school te Dedemsvaart, en door oprigting eener nieuwe te Lonneker. Het getal der gesubsidieerde bijzondere scholen bedroeg dien ten gevolge 13, welke gevestigd waren te Kampen (2), Goor (2), Steenwijk (2). Deventer, Enschede, Hasselt, Ootmarsum, Wyhe, Lonneker en Dedemsvaart. Niet-gesubsidieerde bijzondere scholen werden er opgerigt te Zwolle, Kampen, Deventer, Oldenzaal, Dedemsvaart en Stad Oamen, benevens eene aan eene fabriek te Hengelo verbonden, die echter in den loop van het jaar weder werd opgeheven; bovendien werden nog opgeheven 2 scholen te Deventer, benevens eene te Dalfsen, te Kampen en te Steenwijk; de hiervoor gemelde scholen te Wijhe, Goor en Dedemsvaart gingen over tot de categorie der gesubsidieerde bijzondere scholen, terwijl eene school voor wiskunde te Kampen werd veranderd in eene zoogenaamde industrieschool en derhalve niet langer onder de lagere scholen werd gerekend. De vermindering van het getal der niet-gesubsidieerde scholen bedroeg dus 3; het geheel getal bijzondere scholen nam echter toe met 4, terwijl dat van alle lagere scholen te zamen verminderde met 3.

In de provincie Groningen waren bij het einde van 1859 217 openbare en 49 bijzondere, te zamen 266 scholen; bij het einde van 1860 216 openbare en 49 bijzondere, dus in het geheel 265 lagere scholen. Er werden openbare scholen opgeheven te Midwolda, gemeente Leek, en te Veenhuizen, gemeente Onstwedde; daarentegen werd te Groningen eene bijzondere school krachtens art. 68 der wet als openbare overgenomen. In het getal der gesubsidieerde bijzondere scholen kwam geene verandering. De drie bestaande waren te Groningen, Winschoten en Veendam gevestigd. Niet-gesubsidieerde bijzondere scholen werden er opgerigt te Grootegast, Uithuizen en Midwolda, doch opgeheven te Groningen en te Winschoten, zoodat, met inbegrip van de bovengemelde bijzondere school te Groningen, die als openbare werd overgenomen, het getal der bijzondere scholen onveranderd bleef; het geheel getal der lagere scholen verminderde met één.

In Drenthe, alwaar bij het einde van 1859 142 openbare en 12 bijzondere, te zamen 154 lagere scholen bestonden, telde men bij het einde van 1860 139 openbare en 13 bijzondere, dus in het geheel 152 lagere scholen. Opgeheven zijn de openbare scholen te Wetten, gemeente Assen, en te Tweelo, gemeente Ruinerwold; 2 openbare scholen te Assen en 1 te Meppel zijn veranderd in gesubsidieerde bijzondere; daarentegen werd in laatstgemelde gemeente eene niet-gesubsidieerde bijzondere school, en te Coevorden eene gesubsidieerde bijzondere in eene openbare veranderd, zoodat de vermindering van het getal der openbare scholen 3 bedroeg. Ten gevolge van de gemelde verandering van 2 openbare scholen te Assen en 1 te Meppel in gesubsidieerde bijzondere en van de verande-

ring van de school te Coevorden in eene openbare, groeide het getal der gesubsidieerde bijzondere scholen aan tot 3, van welke 2 gevestigd waren te Assen en 1 te Meppel. Eene niet-gesubsidieerde bijzondere school werd opgericht te Assen; daarentegen werd eene zoodanige school te Meppel eene openbare, en werd in dezelfde gemeente de Israëlitische school opgeheven, zoodat het getal der niet-gesubsidieerde bijzondere scholen met één verminderde. Het getal van alle bijzondere scholen te zamen nam toe met 1, dat van alle lagere scholen verminderde met 2.

In Limburg waren bij het einde van 1859 171 openbare en 59 bijzondere, te zamen 230 scholen; bij het einde van 1860 170 openbare en 55 bijzondere, dus in 't geheel 225 scholen. Eene openbare school werd opgeheven, namelijk die te Wahlwiller, gemeente Wittem. Gesubsidieerde bijzondere waren er in Limburg niet aanwezig. Bijzondere niet-gesubsidieerde scholen werden er opgeheven 2 te Maastricht, 1 te Gulpen, te Brunssum en te Reuver, gemeente Boesel; daarentegen werd er te Maastricht eene nieuwe opgericht, zoodat de vermindering van het getal der bijzondere scholen 4, en die van het geheel getal lagere scholen 5 bedroeg.

Eene vergelijking van het getal der lagere scholen in het geheele land bij het einde van 1859 en van 1860 leidt tot de volgende uitkomst.

Het getal der openbare scholen, dat bij het einde van 1859 2498 bedroeg, daalde in den loop van 1860 tot 2490. Opgeheven werden 20 openbare scholen, 12 veranderd in gesubsidieerde bijzondere, en 3 in niet-gesubsidieerde bijzondere, terwijl 2 vroeger ten onregte onder de openbare waren opgegeven; daarentegen werden er 12 nieuwe scholen opgericht en in 't geheel 17 bijzondere scholen in openbare veranderd.

Het getal der gesubsidieerde bijzondere scholen groeide aan van 49 tot 67, dus met 18. Er werden 12 openbare scholen veranderd in gesubsidieerde bijzondere, aan 6 vroeger niet-gesubsidieerde bijzondere scholen werd een subsidie verleend, terwijl er bovendien nog 6 nieuwe werden opgericht; daarentegen werden er twee in openbare veranderd en 2 opgeheven, terwijl aan 2 het tot dusverre verleend subsidie werd ontnomen.

Het getal der niet-gesubsidieerde scholen verminderde van 1016 tot 982, dus met 34. Er werden in 't geheel 75 niet-gesubsidieerde bijzondere scholen opgeheven, doch daarentegen 54 nieuwe opgericht; 6 gingen door het ontvangen van een subsidie over tot de categorie der gesubsidieerde bijzondere; daarentegen werd aan 2 tot dusverre gesubsidieerde het subsidie ontnomen; 15 scholen werden openbare, doch daarentegen werden 3 openbare thans niet-gesubsidieerde bijzondere, terwijl 2 vroeger ten onregte onder de openbare en 1 ten onregte onder de uitsluitend middelbare scholen gerekend waren.

Het geheel getal der bijzondere scholen verminderde derhalve in den loop van 1860 van 1065 tot 1049, dus met 16; het totaal getal der lagere scholen van 3563 tot 3539, dus met 24. Hierbij dient echter niet uit het oog verloren te worden, dat de vermindering van het getal scholen volstrekt niet mag worden beschouwd als een blijk van achteruitgang. De opgeheven scholen waren nagenoeg alle zoodanige, die wegens haren min gunstigen toestand konden gemist worden, terwijl de leerlingen in den regel ten gevolge van die opheffing betere gelegenheid tot onderwijs verkregen dan tot dusverre het geval was geweest. De opheffing toch van enkele openbare scholen stond doorgaans in verband met eene doelmatiger regeling van het onderwijs in de gemeente en met verbetering der andere openbare scholen. De vermindering van het getal der bijzondere scholen met 16 werd grotendeels veroorzaakt door de toepassing van art. 68 der wet, daar, zoo als gezegd is, niet minder dan 15 bijzondere scholen in openbare veranderd werden. De verhouding tusschen het getal der openbare en dat der bijzondere scholen is dan ook niet merkbaar veranderd; voor het geheele land telde men even als het vorig jaar van de 100 lagere scholen er 70 openbare en 30 bijzondere. Deze getallen waren voor Friesland 94 en 6, voor Drenthe 90 en 10, voor Zeeland 83 en 17, voor Groningen 81 en 19, voor Overijssel 80 en 20, voor Limburg 75 en 25, voor Gelderland 71 en 29, voor Noordbrabant 69 en 31, voor Zuidholland 56 en 44, voor Noordholland 53 en 47 en voor Utrecht 48 en 52.

Behalve de hiervóór vermelde lagere scholen worden als bij het einde van 1860 bestaande, nog opgegeven 101 herhalingscholen en 114 zondagscholen. Van deze wordt eene opgave gevonden aan het slot van § 3.

Het jaar 1860 was het laatste van den driejarigen termijn, bij art. 70 der wet aan de gemeenten toegestaan tot het in werking brengen der voorschriften betreffende het getal der openbare scholen, den bijstand der hoofdonderwijzers, de jaarwedden der onderwijzers en in 't algemeen de kosten van het lager onderwijs. Het verslag van den staat van dit onderwijs bij het einde van dit jaar zoude dus in zeker opzigt een taferel kunnen be-

vatten van de regeling, welke overeenkomstig de voorschriften der wet uiterlijk bij het einde van dat jaar in de onderscheidene gemeenten moest zijn vastgesteld, om met den aanvang van 1861 te worden ingevoerd. Hiertegen bestaan echter overwegende bedenkingen, hoofdzakelijk voortspruitende uit de omstandigheid, dat nog niet in alle gemeenten van het Rijk op dat tijdstip de gevorderde regeling was vastgesteld. Zoo als in het vorig verslag reeds is medegedeeld, was bij het einde van 1859 de regeling voor 215 gemeenten geheel vastgesteld, terwijl zij voor 73 gemeenten nog bij Gedeputeerde Staten in behandeling was en in 120 gemeenten gedeeltelijke regeling had plaats gehad. Er bleven dus nog meer dan 700 gemeenten over, waar nog alles te regelen was, terwijl, nadat de daarop betrekkelijke besluiten door den gemeenteraad genomen waren, deze nog moesten onderzocht worden door Gedeputeerde Staten, die ze in den regel vooraf aan het oordeel van den inspecteur en den betrokken schoolopziener onderwierpen. In weerwil van de buitengewone inspanning, zoo van de provinciale besturen als van het schooltoezigt, heeft men in de meeste provincien niet mogen slagen het werk vóór het einde van 1860 geheel ten einde te brengen; niet zelden ook werd dit veroorzaakt, doordat Gedeputeerde Staten meenden de voorgedragen regelingen niet te kunnen goedkeuren, zoodat in vele gevallen de besluiten herhaaldelijk met hunne aanmerkingen moesten worden teruggezonden.

Hoezeer nu op het oogenblik dat dit verslag wordt opgemaakt, het onderwijs overal overeenkomstig de voorschriften der wet is geregeld — behoudens zeer enkele gevallen, waarin tusschen den onderwijzer en een gemeentebestuur, of tusschen dit laatste en Gedeputeerde Staten verschil van gevoelen bestaat en de uitspraak van den Koning is ingeroepen, — en dus een algemeen overzigt zou kunnen gegeven worden, zoo schijnt het nogtans meer doelmatig daarmede tot een volgend verslag te wachten, omdat in zoodanig overzigt feiten zouden moeten worden opgenomen, die tot een later tijdvak behooren. Het tegenwoordig verslag bepaalt zich dus tot eene mededeeling van hetgeen in 1860 in verband met de nieuwe regeling is geschied en tot eene aanwijzing der gemeenten, waar bij het einde van dat jaar de regeling nog niet was vastgesteld. Alleen voor enkele zaken, waar dit gevoelig schijnt te kunnen geschieden, zal in deze of in de volgende paragraphen melding worden gemaakt van den definitieven toestand, die krachtens de voorschriften der wet is verkregen.

In Noordbrabant is de nieuwe regeling van het onderwijs, voor zooverre die blijken is de voorgaande verslagen niet reeds was tot stand gekomen, in alle gemeenten ingevoerd met den 1sten Januarij 1861, met uitzondering van Emmikhoven, Bergen op Zoom, Oirschot en Deurne, en enkele gemeenschappelijke scholen, die ook eerst in den aanvang van 1861 geregeld konden worden. Te Deurne werd bij besluit van Gedeputeerde Staten van den 28sten December 1860 vermeerdering van het getal openbare scholen met eene, te vestigen in het Helena-veen, bevolen krachtens het 2de lid van art. 17. De gemeenteraad heeft zich hieraan onderworpen en de jaarwedde vastgesteld, waarvan het bedrag in Januarij 1861 door Gedeputeerde Staten is goedgekeurd.

Gemeenschappelijke scholen zijn tot stand gekomen te Gewande, voor de gemeenten Empel en Alem; te Gemonde, voor Boxtel, Schijndel, St. Oedenrode en St. Michielsgestel; te Bedaf, voor Dinthel, Nistelrode, Uden en Veghel; te Loosbroek, voor Dinther, Heesch en Nistelrode; te Oudemolen, voor Fijnaart en Willemstad; te Geldrop, voor Geldrop en Zes Gehuchten; te Vorthum, voor Vierlingsbeek en Sambeek; te Eerde, voor Veghel, St. Oedenrode en Schijndel; te St. Willebrord, voor Ruphen, Eiten en Hoeven; alsmede te Slikgat, voor Terheyden en Zevenbergen.

In Gelderland was vóór den 1sten Januarij 1861 de regeling door Gedeputeerde Staten goedgekeurd voor alle gemeenten, behalve voor Arnhem, Driel, Druten, Elst, Groesbeek, Heumen, Rossum, Tiel en Wijchen. Te Driel is de raad bij den Koning in beroep gekomen van een besluit van Gedeputeerde Staten, waarbij vermeerdering van het getal der openbare scholen was bevolen. Bij Koninklijk besluit van den 25sten December 1860, n°. 108, is het besluit van Gedeputeerde Staten gehandhaafd, en de door hen bevolen vermeerdering van het getal der openbare scholen tot twee bekrachtigd.

Gemeenschappelijke regeling had er plaats tusschen de gemeenten Apeldoorn en Voorst, voor de scholen aan de Teuge en te Oosterhuizen; tusschen Apeldoorn en Ede, voor de school te Hoenderloo; tusschen Neede en Diepenheim, provincie Overijssel, voor de school te Markvelde; voorts tusschen Laren en Boreculo, Gorssel en Lochem, Ruurlo en Lichenvoerde, Heumen en Valburg, Warnsveld en Gorssel, over de toelating van kinderen uit de eene gemeente op scholen, gelegen op het grondgebied der andere.

Behalve in het gemelde geval van de gemeente Driel is vermeerdering van het getal

der openbare scholen door Gedeputeerde Staten bevolen in de gemeenten Elst, Huissen en Wijchen.

In de provincie Zuidholland was de regeling van het lager onderwijs in *alle* gemeenten op den 1sten Januarij 1861 tot stand gebragt, zoodat zij op den bij de wet bepaalden tijd overal heeft kunnen worden ingevoerd.

Gemeenschappelijke regeling van scholen had plaats tusschen de gemeenten 's Graven-deel en Strijen, tusschen Goudswaart en Zuid-Beijerland, tusschen Giessen-Nieuwkork en Peursum, tusschen Giessendam en Peursum, en tusschen Vlist en Polsbroek; een plan tot gemeenschappelijke regeling bestond er nog tusschen Oudewater, Willeskop en Hoenkoop, maar deze is niet in 1860 tot stand gekomen.

Het tweede lid van art. 17 der wet is meermalen in de provincie Zuidholland toegepast. Te Delft bestond, naar het gevoelen van Gedeputeerde Staten, behoefte aan meer openbare scholen dan door den raad was bepaald; dien ten gevolge werd vermeerdering van het getal dezer scholen met twee voor gewoon en meer uitgebreid lager onderwijs door hen bevolen. Van dit besluit is de gemeenteraad in beroep gekomen bij den Koning, die echter bij besluit van den 15den Augustus 1860, n°. 68, het besluit van Gedeputeerde Staten heeft gehandhaafd. In de gemeenten Noordwijkerhout, Kralingen, Vianen, Nieuw-Lekkerland en Schoonhoven achtten Gedeputeerde Staten eveneens vermeerdering van het getal der openbare scholen noodig; de betrokken gemeenteraden hebben daaraan gevolg gegeven. Eveneens werd vermeerdering noodig geacht in de gemeente Zevenhuizen. Het gemeentebestuur achtte echter de stichting eener gemeenschappelijke school onder de gemeente Hillegersberg of Bergschenhoek doelmatiger. Gedeputeerde Staten, tegen de oprichting eener gemeenschappelijke school geene bedenking hebbende, wenschten die echter te zien tot stand gebragt aan het Oude-Verlaat, onder Zevenhuizen. Daar evenwel de gemeenten Hillegersberg en Bergschenhoek weigerden tot oprichting eener gemeenschapschool mede te werken, hebben Gedeputeerde Staten vermeerdering van het getal der openbare scholen in de gemeente Zevenhuizen bevolen; hieraan zoude door de gemeente uitvoering gegeven worden.

In de provincie Noordholland is de regeling vóór het einde van 1860 goedgekeurd voor alle gemeenten, behalve voor Bussum en Hoorn. Gemeenschappelijke regeling had plaats voor de school te Schardam, tusschen de gemeenten Beets en Oosthuizen, en voor de school aan den Spierdijk, tusschen de gemeenten Berkhout, Hensbroek, Obdam en Spanbroek.

In de provincie Zeeland had de goedkeuring der besluiten betreffende de regeling van het lager onderwijs door Gedeputeerde Staten op den 1sten Januarij 1861 nog niet plaats gehad in de gemeenten Axel, Bommonede, Braskens, Duivendijke, Heille, Kattendijke, Brouwershaven, Hengstdijk, Neuzen, Vlissingen en Sas van Gent.

Te Heille is oprichting eener openbare school in het godelto, genaamd Oud-Heille, door Gedeputeerde Staten krachtens het 2de lid van art. 17 der wet bevolen, welk bevel door den Koning in hooger beroep, bij besluit van den 1sten November 1861, n°. 76, is gehandhaafd.

In de provincie Utrecht was bij het einde van 1860 de regeling van het lager onderwijs nog niet door Gedeputeerde Staten goedgekeurd voor de gemeenten Maarn, Schalkwijk, Tull en 't Waal, Veenendaal, Montfoort en Tienhoven.

Gemeenschappelijke scholen werden, behalve de vroeger vermelde, geregeld voor Breukelen-Nijenrode en Breukelen-St. Pieters en voor Wilnis en Nieuwkoop met Zevenhoven in Zuidholland.

In de provincie Friesland is de regeling binnen den bij de wet bepaalden termijn goedgekeurd voor alle gemeenten, behalve voor Baarderadeel, Dantumadeel, Doniawerstal, Franeker, Franekeradeel, Gaasterland, Kollumerland en Nieuwkruisland, Leeuwarden, Menaldumadeel, Schiermonnikoog, Schoterland, Westdongeradeel, Weststellingwerf en Workum.

Gemeenschappelijke regeling had plaats voor de school te Heidenschap tusschen de gemeentebesturen van Workum en Hemelmer Oldephaert en Noordwolve, alsmede voor de school op de Leijde tusschen Ferwerderadeel en Leeuwarderadeel.

In de provincie Overijssel ontbrak op den 1sten Januarij 1861 nog de goedkeuring der besluiten betreffende de regeling in de gemeenten Stad Almelo, Avereerst, Genemuiden, Ambt Hardenberg, Hasselt, Heino, Hengelo, Holten, Kuinre, Lonneker, Raalte, Wanneperveen, Weerselo, Wierden, Wijhe en Zwolle.

Nog moet hier melding worden gemaakt van hetgeen naar aanleiding der regeling van het lager onderwijs te Deventer is voorgevallen. Bij besluit van den Gemeenteraad van den 8sten December 1859 was eene verordening tot regeling van het openbaar lager onderwijs in

die gemeente vastgesteld. Bij art. 9 was bepaald, dat op de vierde school der tweede klasse onderwijs zou worden gegeven in de fransche, hoogduitsche, engelsche en nederlandsche taal en letterkunde, de algemeene en vaderlandsche geschiedenis, de wis-, natuur- en staatkundige aardrijkskunde, het rekenen, de beginselen van de kennis der natuur en de fabelkunde, terwijl op het schrijven toezigt zou worden gehouden; onder de leervakken waren derhalve niet opgenomen het lezen, de vormleer en het zingen, welke eveneens behooren onder de vakken, genoemd onder *a—i* in art. 1 der wet, terwijl in het 2de lid van art. 16 dier wet is voorgeschreven, dat het onderwijs op de openbare lagere scholen ten minste omvat de vakken, vermeld onder *a—i* van art. 1, en dat waar de behoefte bestaat aan uitbreiding en deze mogelijk is, een, meer of alle vakken onder *k—p* vermeld, in het onderwijs worden opgenomen. Op dien grond achtten Gedeputeerde Staten van Overijssel de verordening strijdig met de wet, en stelden aan den Koning de vernietiging krachtens art. 153 der gemeentewet voor. De Minister van Binnenlandsche Zaken in hun gevoelen deelende, meende echter, alvorens zoodanig voorstel aan den Koning te kunnen ondersteunen, zich te moeten vergewissen, of het inderdaad in de bedoeling van het gemeentebestuur van Deventer had gelegen, dat de hierbedoelde school eene lagere school zoude zijn, en of zij niet eerder moest beschouwd worden als vallende onder de termen van art. 73 der wet. Daar evenwel het gemeentebestuur te kennen gaf, dat de school inderdaad eene lagere school was, en weigerachtig bleef om de verordeningen in dien geest te wijzigen, dat ook de vakken, genoemd onder *a, d* en *i* van art. 1 der wet in het onderwijs werden opgenomen, is door den Minister de vernietiging aan den Koning voorgesteld, op grond dat volgens de wet op elke openbare lagere school onderwijs behoort te worden gegeven in alle vakken, genoemd onder *a—i* van art. 1 der wet, ook dan wanneer de school moet strekken om te voorzien in de behoefte van meer uitgebreid lager onderwijs in de gemeente. Bij besluit van den 25sten Augustus 1860 (*Staatsblad* n°. 49) heeft de Koning zich met de voordragt des Ministers vereenigd en de bovengemelde bepaling van de verordening, regelende het openbaar lager onderwijs in de gemeente Deventer, krachtens art. 153 der gemeentewet vernietigd.

Gemeenschappelijke scholen zijn er in 1860 in Overijssel niet tot stand gekomen.

In de provincie Groningen is de regeling van het lager onderwijs in alle gemeenten door Gedeputeerde Staten vóór den 1sten Januarij 1861 goedgekeurd, behalve voor Sappemeer en Uithuizermeeden.

Gemeenschappelijke scholen zijn tot stand gekomen te Dorkwerd voor de gemeenten Aduard en Hoogkerk, en te Enumatil voor de gemeenten Leek en Zuidhorn. In onderscheidene gemeenten zijn overeenkomsten gemaakt tot toelating van kinderen uit naburige gemeenten.

In Drenthe was slechts voor twee gemeenten de regeling bij het einde van 1860 niet door Gedeputeerde Staten goedgekeurd, namelijk voor Dwingelo en Norg.

Eene gemeenschappelijke school kwam tot stand te Alteveer voor de gemeenten Hoozeven en Zuidwolde. Toepassing van het 2de of 4de lid van art. 17 had er in 1860 in Drenthe niet plaats.

In Limburg waren bij het einde van 1860 nog niet goedgekeurd de besluiten betreffende de regeling van het lager onderwijs in de gemeenten Born, Bunde, Elsloo, Eysden, Geulle, Grathem, Gronsveld, Heer, Heerlen, Hunsel, Itteren, Kerkrade, Kessel, Limbricht, Meijel, Neer, Neeritter, Noorbeek, Oirsbeek, Ond-Valkenburg, Posterholt, Roermond, Schimmert, Schinnen, Simpelveld, St. Geertruid, Slenaken, Stamproy, Tegelen, Wanssum, Witten en Wijlre.

De regeling van het lager onderwijs in de gemeente Weert was vastgesteld bij twee besluiten van den gemeenteraad van den 30sten November 1860; Gedeputeerde Staten schonken daaraan hunne goedkeuring bij hun besluit van den 19den December 1860. De Commissaris des Konings in Limburg, zich met laatstgemeld besluit niet kunnende vereenigen, heeft gemeend daaraan geene uitvoering te moeten geven, maar aan den Koning de vernietiging daarvan, zoowel als van gemelde besluiten van den gemeenteraad van Weert, te moeten voorstellen. Bij die besluiten was namelijk als eene der zeven openbare scholen in die gemeente aangewezen de school, gevestigd in *het gemeentegebouw op de Korenmarkt*; dit gebouw grensde onmiddellijk aan een daar naast opgericht gebouw, waarin gevestigd was het klooster van de broeders van de orde der Onbevleete Ontvan-genis, welke gebouwen uitwendig een geheel uitmaakten en inwendig gemeenschap met elkaar hadden, terwijl het onderwijs in die school door genoemde geestelijke broeders, gekleed in het geestelijk gewaad hunner orde, gegeven werd. Gemelde Commissaris, en evenzoo de Minister van Binnenlandsche Zaken, waren van gevoelen, dat zoodanige

school niet kon geacht worden toegankelijk te zijn voor alle kinderen zonder onderscheid van godsdienstige gezindheid, zoo als wordt gevorderd bij art. 16 der wet, en dat evenmin geestelijke broeders, gekleed in het gewaad hunner orde, in eene openbare school onderwijs gevende, geacht konden worden zich te onthouden van iets te leeren, te doen of toe te laten, wat strijdig is met den eerbied, verschuldigd aan de godsdienstige begrippen van andersdenkenden, zoo als art. 23 van de wet eischt. De Minister achtte derhalve het besluit van den Gemeenteraad van Weert strijdig met de wet, in zooverre als daarbij als openbare school in die gemeente werd aangewezen eene school, die door hare inrigting en haren feitelijken toestand niet kon voldoen aan de vereischten, door de wet gesteld voor eene openbare school; ook Gedeputeerde Staten hadden naar het gevoelen des Ministers gemeld raadsbesluit niet moeten goedkeuren, maar het ter vernietiging voordragen. Op grond van dit een en ander heeft de Minister gemeend aan den Koning de vernietiging der gemelde besluiten van den Gemeenteraad van Weert en van Gedeputeerde Staten van Limburg, krachtens art. 153 der gemeentewet en artt. 166—169 der provinciale wet, te moeten voorstellen. De Koning heeft zich met die voordragt verenigd en bij besluit van den 23sten April 1861 (*Staatsblad* n°. 24) de vernietiging uitgesproken.

Eene gemeenschappelijke school kwam tot stand voor de gemeenten Schin op Geul en Strucht. Bovendien gingen nog enkele gemeenten overeenkomsten aan tot toelating van kinderen uit naburige gemeenten. Toepassing van het 2de of 4de lid van art. 17 heeft in 1860 nergens in Limburg plaats gehad.

Vat men het voorgaande te zamen dan blijkt het, dat in 1042 van de 1140 gemeenten van het Rijk de regeling van het lager onderwijs overeenkomstig de voorschriften der wet binnen den door die wet toegestane driejarigen termijn heeft plaats gehad. Van de 98 gemeenten, waarvoor dit niet plaats had, waren er 4 in Noordbrabant, 9 in Gelderland, geene in Zuidholland, 2 in Noordholland, 11 in Zeeland, 6 in Utrecht, 14 in Friesland, 16 in Overijssel, 2 in Groningen, 2 in Drenthe en 32 in Limburg. Voor verreweg het grootste gedeelte heeft de goedkeuring door Gedeputeerde Staten evenwel in de eerste helft van 1861 plaats gehad; voor slechts zeer enkele is die eerst in 1862 verleend, en waar deze vertraging plaats had, werd zij alleen door bijzondere omstandigheden veroorzaakt. Hierbij valt evenwel nog op te merken, dat in onderscheidene gemeenten bij den aanvang van 1861 nog niet alle bij de regeling voorgeschreven scholen konden in werking komen, daar de vereischte lokalen nog moesten worden gebouwd. Vooral was dit het geval in eenige der aanzienlijkste gemeenten, waar het doelmatiger geoordeeld werd de aanzienlijke kosten, uit het stichten van nieuwe schoollokalen voortvloeiende, over meerdere jaren te verdeelen. Uit den aard der zaak zal er dus nog eenige tijd verlopen alvorens men zal kunnen zeggen, dat in alle gemeenten van het land aan het voorschrift van het eerste lid van art. 16 der wet in alle opzichten is voldaan.

Deze uitkomst mag inderdaad als zeer bevredigend worden beschouwd, te meer daar het zich in den aanvang van 1860 niet liet aanzien, dat de zaak op het laatst van dat jaar zoo verre zoude gevorderd zijn, dat zij nagenoeg als ten einde gebracht kon worden aangemerkt. In vele gemeenten scheen zelfs de verwachting te bestaan, dat de bij art. 70 toegestane driejarige termijn zou worden verlengd; de Minister van Binnenlandsche Zaken heeft het daarom noodig geacht deze dwaling weg te nemen, en bij zijne circulaire van den 16den Junij 1860, n°. 174, 5de afdeling, aan Gedeputeerde Staten te kennen gegeven, dat daartoe geen het minste voornemen bij de Regering bestond. Bij dezelfde circulaire is tevens het gevoelen des Ministers omtrent sommige punten, met de regeling in verband staande, medegedeeld, ten einde zwarigheden, die zich daarbij kunnen voordoen, zooveel mogelijk te voorkomen. Aan het een en ander, en vooral ook aan de ijverige pogingen van Gedeputeerde Staten der onderscheidene provincien en van het schooltoezigt, is het te danken, dat de omvangrijke zaak nog tijdig heeft kunnen worden geregeld.

Bij de regeling in de onderscheidene provincien heeft ook in 1860 in meer dan eene gemeente de toepassing plaats gehad van art. 20, volgens hetwelk in gemeenten, waarin wegens de uitgebreidheid van haar grondgebied, bij verspreide bevolking, een grooter aantal scholen vereischt wordt dan anders noodig zou zijn, aan het hoofd van eene of eenige dier scholen een hoofd- of hulponderwijzer kan worden geplaatst, wiens jaarwedde ten minste f 200 bedraagt. Gemeld wetsartikel is in twee provincien, Zuidholland en Zeeland, in 't geheel niet toegepast, in Utrecht in ééne gemeente voor ééne school, in Noordholland in 3 gemeenten voor 4 scholen, in Friesland in 7 gemeenten voor 11 scholen, in Limburg in 9 gemeenten voor 15 scholen, in Overijssel in 13 gemeenten voor 30 scholen, in Groningen in 13 gemeenten voor 33 scholen, in Drenthe

in 24 gemeenten voor 53 scholen, in Noordbrabant in 26 gemeenten voor 41 scholen, in Gelderland in 27 gemeenten voor 46 scholen, en derhalve in het geheele land in 123 gemeenten voor 234 scholen.

Toepassing van het derde lid van art. 51, volgens hetwelk, behalve in het geval, voorzien bij art. 20, de acte van hulponderwijzer, onder de door den Koning te bepalen voorwaarden, regt kan geven om aan het hoofd eener openbare school te staan, heeft, behalve in het geval vermeld op bladz. 123 van het verslag over 1859, alleen in de provincie Drenthe plaats gehad, en wel in 10 gemeenten op 13 scholen, de reeds in de vorige verslagen vermelde daaronder begrepen.

§ 2. ONDERWIJZEND PERSONEEL.

Het getal der hoofd- en hulponderwijzers, hoofd- en hulponderwijzeressen en mannelijke en vrouwelijke kweekelingen, die op het einde van 1860 werkzaam waren aan de openbare gesubsidieerde en niet-gesubsidieerde bijzondere scholen in de onderscheidene provincien, is aangewezen in de volgende tabel.

PROVINCIEIN

PROVINCIE.	Openbare scholen.	Gesub- sidieerde bijzondere scholen.	Niet-gesub- sidieerde bijzondere scholen.	TOTAAL.	Openbare scholen.	Gesub- sidieerde bijzondere scholen.	Niet-gesub- sidieerde bijzondere scholen.
Hoofdonderwijzers.				Hulponderwijzers.			
Noordbrabant	284	2	45	331	102	3	55
Gelderland	309	11	68	388	141	8	54
Zuidholland	276	7	157	440	306	3	234
Noordholland. . . .	278	5	168	451	219	2	249
Zeeland.	135	2	20	157	79	"	9
Utrecht.	78	5	60	143	46	5	70
Friesland	346	3	15	364	138	1	6
Overijssel	196	6	27	229	100	3	15
Groningen.	215	3	41	259	104	2	26
Drenthe	130	2	8	140	38	"	1
Limburg	170	"	23	193	72	"	34
Totaal .	2417	46	632	3095	1345	27	753
Hoofdonderwijzeressen.				Hulponderwijzeressen.			
Noordbrabant	2	2	83	87	2	1	205
Gelderland	8	5	40	53	14	6	62
Zuidholland	8	2	62	72	17	"	92
Noordholland.	8	1	78	87	6	2	142
Zeeland.	6	"	5	11	3	"	6
Utrecht.	1	2	22	25	3	3	25
Friesland	6	"	5	11	7	"	1
Overijssel	2	7	11	20	3	9	11
Groningen.	"	"	7	7	1	"	8
Drenthe	"	2	1	3	"	4	"
Limburg	"	"	32	32	3	"	53
Totaal .	41	21	346	408	59	25	605

TOTAAL.	Openbare scholen.	Gesub- sidieerde bijzondere scholen.	Niet-gesub- sidieerde bijzondere scholen.	TOTAAL.	Openbare scholen.	Gesub- sidieerde bijzondere scholen.	Niet-gesub- sidieerde bijzondere scholen.	TOTAAL.
Kweekelingen. (Mannelijke)					Totaal.			
160	127	"	35	162	513	5	135	653
203	130	1	46	177	580	20	168	768
543	267	3	220	490	849	13	611	1473
470	218	2	148	368	715	9	565	1289
88	83	"	18	101	297	2	47	346
121	57	"	60	117	181	10	190	381
145	91	1	8	100	575	5	29	609
118	92	5	21	118	388	14	63	465
132	93	"	20	113	412	5	87	504
39	56	1	2	59	224	3	11	238
106	67	"	15	82	309	"	72	381
2125	1281	13	593	1887	5043	86	1978	7107
Kweekelingen. (Vrouwelijke)					Totaal.			
208	"	1	18	19	4	4	306	314
82	6	1	5	12	28	12	107	147
109	8	"	37	45	33	2	191	226
150	3	1	70	74	17	4	290	311
9	"	"	"	"	9	"	11	20
31	"	"	11	11	4	5	58	67
8	2	"	2	4	15	"	8	23
23	"	"	"	"	5	16	22	43
9	2	"	8	10	3	"	23	26
4	"	2	"	2	"	8	1	9
56	1	"	14	15	4	"	99	103
689	22	5	165	192	122	51	1116	1289

Het getal der hoofdonderwijzers, in deze tabel opgegeven, bedraagt 3095, dus 31 minder dan bij het einde van 1859. Op de openbare scholen telde men er 2417, dus 14 meer; op de gesubsidieerde bijzondere 46, dus 12 meer; op de niet-gesubsidieerde bijzondere 632, dus 57 minder. Het getal der hoofdonderwijzeressen bedroeg 408, dus 15 meer dan in het vorig jaar; van dezen waren er op de openbare scholen 41, dus 7 minder; op de gesubsidieerde bijzondere 21, dus 6 meer; op de niet-gesubsidieerde bijzondere scholen 346, dus 16 meer dan bij het einde van 1859.

Het totaal der hoofdonderwijzers en hoofdonderwijzeressen bedroeg voor de openbare scholen 2458, voor de gesubsidieerde bijzondere 67, voor de niet-gesubsidieerde bijzondere 978, in het geheel 3503. Er waren dus op de openbare scholen 7 meer, op de gesubsidieerde bijzondere 18 meer, op de niet-gesubsidieerde bijzondere 41 minder, in 't geheel 16 minder. Daar, blijkens het overzicht in § 1, op gemeld tijdstip in 't geheel 3539 scholen aanwezig waren, zoo waren er minstens 36 als vacant opgegeven, daar aan het hoofd van sommige bijzondere scholen meer dan één hoofdonderwijzer of hoofdonderwijzeres was geplaatst.

Het getal der hulponderwijzers bedroeg 2125, waarvan 1345 op de openbare scholen, 27 op de gesubsidieerde bijzondere en 753 op de niet-gesubsidieerde. Het totaalcijfer was toegenomen met 44; dat voor de openbare scholen met 36, en dat voor de gesubsidieerde bijzondere met 9, terwijl er op de niet-gesubsidieerde bijzondere 1 minder was. Het getal der hulponderwijzeressen bedroeg 689, waarvan 59 op openbare, 25 op gesubsidieerde bijzondere en 605 op niet-gesubsidieerde bijzondere scholen; het was dus toegenomen met 54; op de openbare telde men er 13 minder, op de gesubsidieerde bijzondere 15 meer en op de niet-gesubsidieerde bijzondere 52 meer.

Het totaal der hulponderwijzers en hulponderwijzeressen bedroeg 2814, namelijk 1404 op de openbare, 52 op de gesubsidieerde bijzondere en 1358 op de niet-gesubsidieerde bijzondere scholen. In vergelijking met het vorig jaar was dit gedeelte van het onderwijzend personeel toegenomen met 23 op de openbare scholen, met 24 op de gesubsidieerde bijzondere en met 51 op de niet-gesubsidieerde bijzondere, dus in 't geheel met 98.

Het getal der mannelijke kweekelingen bedroeg op de openbare scholen 1281, op de gesubsidieerde bijzondere 13, op de niet-gesubsidieerde bijzondere 593, in 't geheel 1887. In vergelijking met het jaar 1859 valt dus op eene aanzienlijke vermeerdering te wijzen, namelijk 365 voor de openbare scholen, 3 voor de gesubsidieerde bijzondere en 20 voor de niet-gesubsidieerde bijzondere, in 't geheel 388. Onder de 1281 kweekelingen, welke op de openbare scholen aanwezig waren, telde men er 682, die geene toelage uit de gemeentekas trokken; de kweekelingen der normaallessen waren ook onder laatstgemeld cijfer begrepen. Van deze 682 waren er 64 in Noordbrabant, 111 in Gelderland, 102 in Zuidholland, 85 in Noordholland, 51 in Zeeland, 36 in Utrecht, 44 in Friesland, 59 in Overijssel, 67 in Groningen, 51 in Drenthe en 12 in Limburg.

Het getal der vrouwelijke kweekelingen bedroeg 182, waarvan 22 op de openbare, 5 op de gesubsidieerde bijzondere en 165 op de niet-gesubsidieerde bijzondere scholen; ook hier had dus vermeerdering plaats, voor de openbare scholen met 12, voor de gesubsidieerde bijzondere met 1 en voor de niet-gesubsidieerde bijzondere met 15, in 't geheel met 28. Van de 22 vrouwelijke kweekelingen op openbare scholen waren er 6 in Gelderland en 4 in Zuidholland, die geene toelage uit de gemeentekas trokken.

Het algemeen totaal der kweekelingen, zoo mannelijke als vrouwelijke, bedroeg derhalve bij het einde van 1860 2079, waarvan 1303 op de openbare, 18 op de gesubsidieerde bijzondere en 758 op de niet-gesubsidieerde bijzondere scholen. In vergelijking met het vorig jaar telde men dus op de openbare scholen 377 kweekelingen meer, op de gesubsidieerde bijzondere 4 meer, op de niet-gesubsidieerde bijzondere 35 meer, dus in 't geheel 416 meer.

Het geheele hulpersoneel, hulponderwijzers, hulponderwijzeressen en mannelijke en vrouwelijke kweekelingen bedroeg, blijkens het voorgaande, bij het einde van 1860 in 't geheel 4893, waarvan 2707 op openbare, 70 op gesubsidieerde bijzondere en 2116 op niet-gesubsidieerde bijzonder scholen. In vergelijking met het vorig jaar was er toename voor de openbare scholen met 400, voor de gesubsidieerde bijzondere met 28, voor de niet-gesubsidieerde bijzondere met 86, dus in 't geheel met 514.

Rekent men het geheele onderwijzend personeel der lagere scholen te zamen, dan verkrijgt men een totaal van 5043 hoofdonderwijzers, hulponderwijzers en mannelijke kweekelingen voor de openbare scholen, 86 voor de gesubsidieerde bijzondere en 1978 voor de niet-gesubsidieerde bijzondere, te zamen 7107; voorts 122 hoofdonderwijzeressen, hulponderwijzeressen en vrouwelijke kweekelingen voor de openbare scholen, 51 voor

de gesubsidieerde bijzondere, en 1116 voor de niet-gesubsidieerde bijzondere, in 't geheel 1289. Voor het mannelijk personeel bedroeg derhalve de vermeerdering 415 voor de openbare scholen en 24 voor de gesubsidieerde bijzondere, terwijl bij de niet-gesubsidieerde bijzondere eene vermindering van 38 werd waargenomen; de geheele vermeerdering van het mannelijk personeel bedroeg dus 401. Voor het vrouwelijk personeel bedroeg de vermindering voor de openbare scholen 8, de vermeerdering voor de gesubsidieerde bijzondere scholen 22, voor de niet-gesubsidieerde bijzondere scholen 83, en de totale vermeerdering 97. Het geheele onderwyzend personeel op de lagere scholen, zoo mannelijk als vrouwelijk, bedroeg derhalve bij het einde van 1860 op de openbare scholen 5165, op de gesubsidieerde bijzondere 137, op de niet-gesubsidieerde bijzondere 3094, in 't geheel 8396. De vermeerdering sedert het vorig jaar bedroeg dus voor de openbare scholen 407, voor de gesubsidieerde bijzondere 46, voor de niet-gesubsidieerde bijzondere 45, in 't geheel 498.

Uit de voorgaande cijfers kan worden afgeleid, dat in 1860 zich reeds de gunstige gevolgen deden ondervinden van de betere vooruitzichten, die aan de onderwijzers der lagere scholen geopend waren. De vermeerdering van het getal der hulponderwijzers was, wel is waar, nog gering, maar het ligt in den aard der zaak, dat eerst langzamerhand in het gebrek kan worden voorzien, vooral daar thans ter verkrijging eener acte van bekwaamheid als hulponderwijzer meer wordt gevorderd dan vóór 1858 van hen, die den vierden of derden onderwijzersrang verkregen. De aanzienlijke vermeerdering van het getal der kweekelingen met nagenoeg 400, waarschijnlijk vooral ook een gevolg der gelegenheden ter opleiding, door de Regering opengesteld, geeft gegronde hoop, dat binnen een betrekkelijk gering getal jaren in het gebrek aan hulponderwijzers op voldoende wijze zal zijn voorzien.

Niet in alle provincien heeft zich echter de vermeerdering van het onderwyzend personeel evenzeer doen gevoelen; het steikt was zij in Noordholland, waar het in 1860 226 (162 mannen en 64 vrouwen) meer bedroeg dan in 1859; in Zuidholland bedroeg de vermeerdering 97, in Limburg 52, in Noordbrabant 49, in Friesland 40, in Groningen 22, in Drenthe 12, in Utrecht 9, in Zeeland 2; in Gelderland onderging het geene verandering, terwijl er in Overijssel 11 minder waren.

Betrekkelijk de bekwaamheid, den ijver en het gedrag der onderwijzers is niets bijzonders mede te deelen; door alle inspecteurs zijn omtrent den ijver en het gedrag gunstige getuigenis afgelegd. Wel was in enkele gemeenten een zekere verflaauwing in den ijver merkbaar, daaraan toe te schrijven, dat aan de verwachtingen niet was voldaan, welke velen van de invoering der wet voor hunnen toestand hadden gekoesterd, maar men vleide zich, dat deze slechts tijdelijk zoude wezen. Wat de bekwaamheid aangaat, zoo valt ook op vooruitgang te wijzen; vele bejaarde hoofdonderwijzers, minder voor hunne taak berekend, zijn verwijderd en door jeugdiger vervangen. De hulponderwijzers besteedden over het algemeen hunnen tijd goed en trachtten hunne kundigheden uit te breiden; de gretigheid, waarmede van de verschillende gelegenheden tot opleiding werd gebruik gemaakt, toonde bovendien, dat ook bij de kweekelingen de lust tot verkrijging van degelijke kennis wakker was. Wat deze laatste aangaat, zoo werd in vele gemeenten vooral ten platten lande, de moeilijkheid ondervonden om er geschikte te bekomen, zoodat men zich niet zelden met nog zeer jeugdige en daardoor minder voor hunne taak berekende moest behelpen.

Aan negen openbare onderwijzers, die gedurende vijftig jaren hunne betrekking met bijzonderen ijver hadden waargenomen, is eene zilveren medaille door den Koning verleend, als bewijs van de erkenning hunner verdiensten. Deze waren: W. DE VRIES te Deventer, G. VAN GOOR te Ootmarssum, P. RIJKERS te Helder, K. A. KUIPER te Heeg, F. J. BUMA te Anjum, J. JELLE te 's Heer Arendskerke, H. VAN DORTH te Woubrugge, A. VAN DEN TOORN te Berkel en W. VAN MOLL te Eersel. Bovendien is aan den verdienstelijken onderwijzer J. H. SIMONS te Reek, bij gelegenheid dat hij vijf en twintig jaren als onderwijzer in dienst was, door de Regering een boekgeschenk vereerd.

Overtredingen van de bepalingen der wet, voor zooveel de bevoegdheid tot het geven van onderwijs aangaat, en daarop gevolgde veroordeelingen door den regter, hebben er in 1860 slechts weinig plaats gehad, namelijk 1 in Noordbrabant, 1 in Gelderland, 1 in Noordholland, 2 in Zeeland en 4 in Limburg.

Aangaande de huisonderwijzers en huisonderwijzeressen worden even als in het vorig jaar geene cijfers medegedeeld, daar, blijkens de van de inspecteurs ontvangen berigten, deze niet met juistheid kunnen worden gegeven.

§ 3. GETAL DER LEERLINGEN.

De volgende tabellen bevatten het gemiddeld getal leerlingen in de maanden Januarij en Julij 1860 op de openbare en bijzondere lagere scholen. Door *leerlingen op de dagschool* worden, even als in het vorig verslag, bedoeld die welke de dagschool bezochten, onverschillig of zij al dan niet op de avondschool gingen. In de kolom, waarboven de woorden: *op de avondschool* geplaatst zijn, worden alleen die leerlingen vermeld, welke de avondschool *uitsluitend* bezochten. Het totaal der leerlingen in de laatste kolom wordt dus gevonden door de som van deze beide kategorien te nemen. Bovendien wordt nog in de voorlaatste kolom: *op dag- en avondschool*, het getal opgegeven van de in de eerste kolom gemelde dagscholieren, die ook van de avondlessen gebruik maakten.

GENIDDELD GETAL DER LEERLINGEN OP DE OPENBARE SCHOLEN.

PROVINCIE.	OP DE DAGSCHOOL.			OP DE AVONDSCHOOL.			OP DAG- EN AVONDSCHOOL.			TOTAAL.		
	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
In Januarij.												
Noordbrabant	21 809	12 662	34 471	1 446	155	1 601	1 380	247	1 627	23 255	12 817	36 072
Gelderland	22 422	16 453	38 875	2 458	393	2 851	1 457	335	1 792	24 880	16 846	41 726
Zuidholland	24 566	19 670	44 236	2 035	742	2 777	2 232	650	2 882	26 601	20 412	47 013
Noordholland	20 827	16 772	37 599	932	428	1 360	1 555	557	2 112	21 739	17 200	38 939
Zeeland	9 225	6 327	15 552	988	469	1 457	1 343	387	1 730	10 213	6 996	17 209
Utrecht	5 382	4 259	9 641	501	180	681	132	23	155	5 883	4 439	10 322
Friesland	17 800	13 550	31 350	1 463	1 021	2 484	3 473	1 523	4 996	19 263	14 571	33 834
Overijssel	14 140	11 701	25 841	1 021	394	1 415	1 417	506	1 923	15 161	12 095	27 256
Groningen	13 832	11 276	25 608	1 283	511	1 794	2 471	1 048	3 519	14 615	11 787	26 402
Drenthe	7 011	5 972	12 983	1 175	346	1 521	1 313	370	1 683	8 186	6 318	14 504
Limburg	11 857	7 790	19 647	155	14	169	158	42	200	11 512	7 804	19 316
TOTAAL	167 871	126 632	294 503	13 457	4 653	18 110	16 981	5 688	22 619	181 328	131 285	312 613
In Julij.												
Noordbrabant	16 027	9 888	25 915	248	79	327	1 215	270	1 485	16 275	9 967	26 242
Gelderland	16 501	13 104	29 605	202	135	337	951	233	1 184	16 703	13 239	29 942
Zuidholland	23 851	20 464	44 315	560	372	932	2 025	614	2 669	24 411	20 586	45 247
Noordholland	21 714	18 355	40 069	145	88	233	535	154	689	21 859	18 443	40 302
Zeeland	6 674	5 488	12 162	89	136	225	641	158	799	6 763	5 624	12 387
Utrecht	5 206	4 424	9 630	101	54	155	61	21	82	5 307	4 478	9 785
Friesland	16 533	13 758	30 291	510	474	984	1 855	888	2 743	17 043	14 232	31 275
Overijssel	11 234	9 563	20 797	436	295	731	1 056	410	1 466	11 670	9 868	21 538
Groningen	11 840	10 638	22 478	247	163	410	1 082	360	1 442	12 087	10 821	22 908
Drenthe	4 965	4 529	9 494	397	320	717	475	259	734	5 362	4 849	10 211
Limburg	8 587	5 865	14 452	10	3	13	92	38	130	8 597	5 868	14 465
TOTAAL	143 132	116 096	259 228	2 945	2 119	5 064	9 988	3 436	13 423	146 077	118 215	264 292

PROVINCIE.	GEMIDDELD GETAL DER LEERLINGEN OP DE GESUBSIDIEERDE BIJZONDERE SCHOLEN.					
	OP DE DAGSCHOOL.			OP DE AVONDSCHOOL.		
	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
						TOTAAL.

GEMIDDELD GETAL DER LEERLINGEN OP DE NIET-GESUBSIDIEERDE BIJZONDERE SCHOLEN.

PROVINCIE.	OP DE DAGSCHOOL.			OP DE AVONDSCHOOL.			OP DAG- EN AVONDSCHOOL.			TOTAAL.		
	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
	In Januarij.											
Noordbrabant . . .	3 029	9 079	12 108	197	50	247	811	275	1 086	3 226	9 129	12 355
Gelderland . . .	3 334	3 661	6 995	492	115	607	872	252	1 121	3 826	3 776	7 602
Zuidholland . . .	10 336	9 384	19 720	787	637	1 424	1 318	373	1 691	11 123	10 011	21 134
Noordholland . . .	10 886	9 751	20 637	533	356	889	744	246	990	10 319	10 107	21 026
Zeeuwsch . . .	1 044	778	1 822	89	70	159	193	24	217	1 133	848	1 981
Utrecht . . .	3 369	3 080	6 449	225	182	407	506	77	583	3 594	3 262	6 856
Friesland . . .	506	496	1 002	81	68	149	167	149	316	590	564	1 154
Overijssel . . .	1 651	1 584	3 235	310	216	526	329	160	489	1 961	1 800	3 761
Groningen . . .	1 386	1 398	2 784	310	276	586	733	370	1 103	2 246	1 674	3 920
Drenthe . . .	273	229	502	91	83	177	16	23	39	367	312	679
Limburg . . .	1 849	3 011	4 860	108	26	134	10	12	22	1 957	3 037	4 994
TOTAAL	37 713	42 451	80 164	3 229	2 099	5 328	5 699	1 961	7 660	40 942	44 550	85 492
	In Julij.											
Noordbrabant . . .	2 936	8 221	11 157	92	42	134	786	250	1 036	3 028	8 263	11 291
Gelderland . . .	2 900	3 247	6 147	156	61	217	755	265	1 020	3 056	3 308	6 364
Zuidholland . . .	10 268	9 471	19 739	610	630	1 240	1 146	341	1 487	10 878	10 101	20 979
Noordholland . . .	10 666	10 017	20 683	331	334	665	743	285	1 028	10 997	10 351	21 348
Zeeuwsch . . .	1 025	833	1 858	37	36	73	227	36	263	1 062	869	1 931
Utrecht . . .	3 426	3 151	6 577	196	176	372	580	72	652	3 622	3 327	6 949
Friesland . . .	539	497	1 036	45	72	117	180	131	311	584	569	1 153
Overijssel . . .	1 629	1 531	3 160	225	167	392	314	145	459	1 854	1 698	3 552
Groningen . . .	1 891	1 459	3 350	219	262	481	759	406	1 145	2 110	1 721	3 831
Drenthe . . .	227	171	398	79	69	148	22	11	33	306	240	546
Limburg . . .	1 788	2 723	4 516	75	35	110	2	222	224	1 863	2 763	4 626
TOTAAL	37 295	41 326	78 621	2 065	1 884	3 949	5 494	2 164	7 658	39 360	43 210	82 570

GEMIDDELD GETAL DER LEERLINGEN OP ALLE BLIZONDERE SCHOLEN TE ZAMEN.

PROVINCIE.	OP DE DAGSCHOOL.			OP DE AVONDSCHOOL.			OP DAG- EN AVONDSCHOOL.			TOTAAL.		
	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
In Januarij.												
Noordbrabant . . .	3 073	9 109	12 182	197	50	247	833	300	1 133	3 270	9 159	12 429
Gelderland . . .	3 804	4 023	7 827	569	126	695	997	278	1 275	4 373	4 149	8 522
Zuidholland . . .	10 544	9 532	20 076	797	658	1 455	1 354	375	1 729	11 341	10 190	21 531
Noordholland . . .	10 492	9 819	20 311	533	359	892	758	246	1 004	11 025	10 178	21 203
Zeeland . . .	1 127	853	1 980	98	71	169	197	28	225	1 225	924	2 149
Utrecht . . .	3 466	3 149	6 615	225	182	407	511	77	588	3 691	3 331	7 022
Friesland . . .	569	538	1 107	84	68	152	219	188	407	653	606	1 259
Overijssel . . .	1 801	1 822	3 623	345	246	592	392	212	604	2 147	2 068	4 215
Groningen . . .	2 077	1 501	3 578	312	278	590	781	420	1 201	2 389	1 779	4 168
Drenthe . . .	313	306	619	99	84	183	25	54	79	412	390	802
Limburg . . .	1 849	3 011	4 860	108	26	134	10	12	22	1 957	3 037	4 994
TOTAAL	39 115	43 663	82 778	3 368	2 148	5 516	6 077	2 190	8 267	42 483	45 811	88 294
In Julij.												
Noordbrabant . . .	2 984	8 246	11 230	92	42	134	812	270	1 082	3 076	8 288	11 364
Gelderland . . .	3 287	3 551	6 838	156	61	217	875	294	1 169	3 443	3 612	7 055
Zuidholland . . .	10 475	9 623	20 098	615	630	1 245	1 178	342	1 520	11 090	10 253	21 343
Noordholland . . .	10 775	10 119	20 894	331	337	671	757	285	1 042	11 109	10 456	21 565
Zeeland . . .	1 075	895	1 970	37	36	73	227	36	263	1 112	931	2 043
Utrecht . . .	3 524	3 220	6 744	196	176	372	587	72	659	3 720	3 396	7 116
Friesland . . .	617	543	1 160	48	72	120	247	174	421	665	615	1 280
Overijssel . . .	1 769	1 789	3 558	259	190	449	383	197	580	2 028	1 979	4 007
Groningen . . .	2 022	1 553	3 575	224	270	494	787	444	1 231	2 246	1 823	4 069
Drenthe . . .	269	242	511	79	69	148	22	28	50	348	311	659
Limburg . . .	1 788	2 728	4 516	75	35	110	2	222	224	1 863	2 763	4 626
TOTAAL	38 585	42 509	81 094	2 115	1 918	4 033	5 877	2 364	8 241	40 700	44 427	85 127

GEMIDDELD GETAL DER LEERLINGEN OP ALLE LAGERE SCHOLEN TE ZAMEN.

PROVINCIE.	OP DE DAGSCHOOL.			OP DE AVONDSCHOOL.			OP DAG- EN AVONDSCHOOL.			TOTAAL.		
	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
In Januarij.												
Noordbrabant	24 882	21 771	46 653	1 643	205	1 848	2 213	547	2 760	26 525	21 976	48 501
Gelderland	26 226	20 476	46 702	3 027	519	3 546	2 454	613	3 067	29 253	20 995	50 248
Zuidholland	35 110	29 202	64 312	2 832	1 400	4 232	3 586	1 025	4 611	37 942	30 602	68 544
Noordholland	31 319	26 591	57 910	1 465	787	2 252	2 313	803	3 116	32 784	27 378	60 162
Zeeland	10 352	7 380	17 732	1 086	540	1 626	1 540	415	1 935	11 438	7 920	19 358
Utrecht	8 848	7 408	16 256	726	362	1 088	643	100	743	9 574	7 770	17 344
Friesland	18 369	14 088	32 457	1 547	1 089	2 636	3 692	1 711	5 403	19 916	15 177	35 093
Overijssel	15 941	13 523	29 464	1 367	640	2 007	1 809	718	2 527	17 308	14 163	31 471
Groningen	15 409	12 777	28 186	1 595	789	2 384	3 252	1 468	4 720	17 004	13 566	30 570
Drenthe	7 324	6 278	13 602	1 274	430	1 704	1 338	424	1 762	8 538	6 708	15 246
Limburg	13 206	10 801	24 007	263	40	303	168	54	222	13 469	10 841	24 310
TOTAAL	206 986	170 295	377 281	16 825	6 801	23 626	23 008	7 878	30 886	223 811	177 096	400 907
In Julij.												
Noordbrabant	19 011	18 134	37 145	340	121	461	2 027	540	2 567	19 351	18 255	37 606
Gelderland	19 788	16 655	36 443	358	196	554	1 826	527	2 353	20 146	16 351	36 497
Zuidholland	34 326	30 087	64 413	1 175	1 002	2 177	3 203	986	4 189	35 501	31 089	66 590
Noordholland	32 489	28 474	60 963	479	425	904	1 292	439	1 731	32 968	28 999	61 967
Zeeland	7 749	6 383	14 132	126	172	298	868	194	1 062	7 875	6 555	14 430
Utrecht	8 730	7 644	16 374	297	230	527	648	93	741	9 027	7 874	16 901
Friesland	17 150	14 301	31 451	558	546	1 104	2 102	1 062	3 164	17 708	14 847	32 555
Overijssel	13 008	11 352	24 355	695	485	1 180	1 439	607	2 046	13 638	11 837	25 535
Groningen	13 862	12 211	26 073	471	433	904	1 369	804	2 673	14 333	12 644	26 977
Drenthe	5 234	4 771	10 005	476	389	865	497	287	784	5 710	5 160	10 870
Limburg	10 375	8 593	18 968	85	38	123	94	260	354	10 460	8 631	19 091
TOTAAL	181 717	158 605	340 322	5 060	4 037	9 097	15 865	5 799	21 664	186 777	162 642	349 419

Even als in de beide voorgaande verslagen, worden deze cijfers vergeleken met de bevolking op 1°. Januarij 1860, en met het getal kinderen van 6 tot 12 jaren in de onderscheidene provincien. Daar op den 31sten December 1859 de vierde tienjarige volkstelling heeft plaats gehad, kunnen de cijfers, zoowel der werkelijke bevolking, als van het getal der kinderen van beiderlei geslachten tusschen 6 en 12 jaar, met meer naauwkeurigheid worden opgegeven dan in de beide laatste jaren. Het een en ander is opgenomen in de volgende tabel:

PROVINCIE.	WERKELIJKE BEVOLKING OP DEN 1STEN JANUARIJ 1860.			GETAL DER KINDEREN TUSSCHEN 6 EN 12 JAREN.		
	Mannel.	Vrouwel.	TOTAAL.	Jongens.	Meisjes.	TOTAAL.
Noordbrabant . .	203 019	204 775	407 794	24 035	23 477	47 512
Gelderland . . .	203 119	200 521	403 640	26 018	25 162	51 180
Zuidholland . . .	296 302	323 078	619 380	38 979	39 464	78 443
Noordholland . .	250 607	273 269	523 876	34 356	34 163	68 519
Zeeland	81 411	84 701	166 112	10 753	10 837	21 590
Utrecht	78 420	81 686	160 106	9 821	9 624	19 445
Friesland	136 401	137 904	274 305	18 697	17 986	36 683
Overijssel	119 148	116 007	235 155	15 376	14 627	30 003
Groningen	102 389	105 299	207 688	14 181	13 583	27 764
Drenthe	49 109	46 122	95 231	6 209	5 999	12 208
Limburg	109 002	106 680	215 682	13 690	13 084	26 774
TOTAAL .	1 628 927	1 680 042	3 308 969	212 115	208 006	420 121

Vergelijkt men deze opgaven met die op bladz. 76 van het vorig verslag, dan bemerkt men aanstonds, dat niet alleen het totale cijfer der bevolking, zoo als het door de jongste volkstelling is verkregen, geringer is dan het voor den 1sten Januarij 1859 opgegevene, maar dat vooral de cijfers voor het waarschijnlijk getal kinderen tusschen 6 en 12 jaren toen te hoog zijn gesteld. Die cijfers waren, zoo als toen is opgemerkt, bij gebrek aan een beteren maatstaf, berekend naar de feitelijke bevolking op den 1sten Januarij 1859 en de reden, welke, blijkens de uitkomsten der volkstelling van den 19den November 1849, voor het geheele land geacht werd te bestaan tusschen het cijfer der bevolking en het getal jongens en meisjes tusschen 6 en 12 jaren. Het blijkt nu, dat die reden, althans voor de laatste jaren, niet meer als juist mogt worden aangenomen, en dat het getal der kinderen van gemelden leeftijd, zoowel op zich zelf als in reden tot het geheel bevolkingscijfer, lager had moeten worden gesteld. Om deze reden onthoudt zich het tegenwoordig verslag van eene vergelijking tusschen de verhoudingscijfers voor het jaar 1860 en die, welke voor 1859 in de tabel op bladz. 77 van het vorig verslag zijn opgegeven; zoodanige vergelijking toch zoude, bij de thans gebleken mindere naauwkeurigheid van de getallen in laatstgenoemde tabel, tot onjuiste gevolgtrekkingen kunnen leiden. Daarom bepaalt men zich thans tot mededeeling van het volgend overzicht:

PROVINCIEËN.	REDEN TUSSEHEN HET GETAL DER KINDEREN TUSSEHEN 6 EN 12 JAREN, EN HET GETAL VAN HEN DIE LAGER SCHOOLONDERWIJS HEBBEN GENOTEN.								
	Op de dagschool.			Op de avondschoon.			Op dag-en avondschoon.		
	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
	Als 1 000 tot			Als 1 000 tot			Als 1 000 tot		
Noordbrabant. . . .	1 035	927	982	68	9	39	1 103	936	1 021
Gelderland.	1 008	814	913	116	21	69	1 124	835	982
Zuidholland.	900	740	820	73	35	54	973	775	874
Noordholland. . . .	912	778	845	42	23	33	954	801	878
Zeeland.	963	681	821	101	50	75	1 064	731	896
Utrecht.	901	770	836	74	38	56	975	808	892
Friesland.	983	783	885	83	61	72	1 066	844	957
Overijssel.	1 037	925	982	89	44	67	1 126	969	1 049
Groningen.	1 088	940	1 015	112	58	86	1 200	998	1 101
Drenthe.	1 180	1 046	1 114	205	72	139	1 385	1 118	1 253
Limburg.	965	826	897	19	3	11	984	829	908
Gemiddeld.	976	819	898	79	32	56	1 055	851	954

Uit deze tabel volgt, dat overal voor de jongens de reden gunstiger was dan voor de meisjes; hieruit mag echter niet het gevolg getrokken worden, dat de meisjes meer dan de jongens van onderwijs verstoken waren, daar het eene bekende zaak is, dat de meisjes, vooral in meer gegoede standen, meer huisonderwijs genieten dan de jongens. Dat sommige cijfers hooger zijn dan 1000, laat zich daartuit verklaren, dat verscheidene kinderen beneden de zes en boven de twaalf jaren schoolonderwijs ontvingen; vooral was zulks met zeer jeugdige kinderen het geval in Drenthe, voor welke provincie dan ook in bovenstaande tabel de hoogste cijfers gevonden worden. Zoolang de opgaven van het getal der leerlingen zich niet uitstrekken tot hunnen leeftijd, kunnen uit eene vergelijking als de voorgaande geene stellige gevolgtrekkingen gemaakt worden. Er zijn echter maatregelen genomen om hierin verandering te brengen; voor de schoolstatistiek zijn nieuwe voorschriften gegeven, die met het jaar 1862 zijn in werking gekomen, en waarvan de uitkomsten dus eerst in het verslag over dat jaar zullen kunnen worden opgenomen. Voor het jaar 1860, als ook voor 1861, zal men zich met de bovenstaande minder volledige opgaven moeten tevreden stellen.

Van meer belang zijn de gevolgtrekkingen, welke men kan maken door vergelijking van het volstrekt getal schoolgaande kinderen in 1860 met dat in 1859. Het verschil der cijfers is aangewezen in de volgende tabel:

PROVINCIEËN

VERMEERDERING ⁽¹⁾ VAN HET GETAL DER SCHOOLGAANDE KINDEREN VAN
JANUARIJ 1859 TOT JANUARIJ 1860.

PROVINCIE.	OP DE DAGSCHOLEN.						OP DE DAG- EN AVONDSCHOLEN TE ZAMEN.											
	Op de openbare scholen.			Op de bijzondere scholen.			Op alle lagere scholen te zamen.			Op de openbare scholen.			Op de bijzondere scholen.			Op alle lagere scholen te zamen.		
	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Noordbrabant	705	643	1348	133	205	72	888	438	1276	115	178	63	1187	422	1609			
Gelderland	322	424	746	244	218	462	566	642	1208	269	219	488	1016	723	1739			
Zuidholland	1588	1163	2751	1064	403	1467	524	760	1284	1460	994	2454	1152	566	1718			
Noordholland.	28	164	192	434	290	724	462	454	916	19	142	123	561	213	774			
Zeeland.	108	53	161	165	80	245	57	133	190	243	52	191	187	117	304			
Utrecht.	111	89	200	158	110	268	47	21	68	81	103	184	121	146	267			
Friesland	199	439	638	7	104	97	206	335	541	98	475	573	46	21	25			
Overijssel	93	154	247	65	59	6	158	95	253	288	195	483	14	33	19			
Groningen	732	576	1308	267	90	357	465	486	951	673	541	1214	257	129	386			
Drenthe.	17	101	84	66	6	72	49	107	156	137	75	62	54	11	65			
Limburg	324	440	764	68	36	32	392	404	796	525	485	1010	99	35	64			
TOTAAL	961	1486	2447	623	347	276	1584	1139	2723	2149	1790	3939	623	76	547			
																		4486

(1) Het teeken — duidt vermindering aan in plaats van vermeerdering.

Uit deze tabel blijkt, dat het getal der schoolgaande kinderen van Januarij 1859 tot Januarij 1860 eene vrij aanzienlijke vermindering heeft ondergaan, namelijk van 2772 jongens en 1714 meisjes, te zamen 4486 kinderen; zij is evenwel minder aanzienlijk dan de in het vorig jaar ondervonden vermeerdering, welke 2925 jongens en 3577 meisjes, te zamen 6502 kinderen, bedroeg, zoodat het getal der schoolgaande kinderen in Januarij 1860 toch nog ruim 2000 meer bedroeg dan in Januarij 1858.

Neemt men alleen het getal van hen die de dagscholen bezoeken, dan is het verschil minder groot; men vindt dan slechts eene vermindering van 1584 jongens en 1139 meisjes, te zamen 2723 kinderen, terwijl van Januarij 1858 op Januarij 1859 eene vermeerdering met 4880 jongens en 4472 meisjes, te zamen 9352 kinderen, wordt waargenomen. Men schijnt dus eer den toestand in Januarij 1859 als een bijzonder gunstigen, dan dien in Januarij 1860 als een bijzonder nadeeligen te moeten beschouwen. Daarenboven is niet in alle provincien vermindering waargenomen; in Zuidholland, Noordholland, Zeeland en Utrecht had zelfs eenige vermeerdering plaats. Uit Noordbrabant en Gelderland wordt gemeld dat in 1860, het laatste jaar van den driejarigen termijn bij art. 70 der wet toegestaan, ten platten lande niet weinig ouders de kinderen niet naar school zonden, omdat zij in de meening verkeerden dat met Januarij 1861 overal kosteloos onderwijs zou worden gegeven. In de noordelijke provincien hebben veel koorsten en kinderziekten geheerscht, die, volgens de opgaven van sommige inspecteurs, als de hoofdfreden van een geringer schoolbezoek moeten worden beschouwd. Dit een en ander wordt nog bevestigd, wanneer men den toestand in Julij 1860 vergelijkt met dien in Julij 1859; alsdan blijkt het, dat voor de dagscholen kan geweest worden op eene vermeerdering van 2643 jongens en 2221 meisjes, te zamen 4864, voor de dag- en avondscholen te zamen op eene vermeerdering van 3447 jongens en 2522 meisjes, te zamen 5969 kinderen.

Uit het laatste volgt, dat de verhouding tusschen het getal der dagscholen in Januarij 1860 en dat in Julij 1860 eenigzins gunstiger moet zijn dan het laatste jaar. Dit wordt nog nader bevestigd door de volgende tabel:

PROVINCIEËN.	REDEN VAN HET GETAL DER DAGSCHOLIEREN IN JANUARIJ 1860 TOT DAT IN JULIJ 1860.								
	Op de openbare scholen.			Op de bijzondere scholen.			Op alle lagere scholen te zamen.		
	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
	Als 100 tot			Als 100 tot			Als 100 tot		
Noordbrabant	72	78	74	97	91	92	76	83	80
Gelderland	74	79	76	87	88	87	75	81	78
Zuidholland	97	104	100	99	101	100	98	103	100
Noordholland	104	109	106	103	103	103	104	107	105
Zeeland	72	84	77	95	105	100	75	87	80
Utrecht	97	104	100	102	102	102	99	103	101
Friesland	93	101	96	108	101	104	93	101	97
Overijssel	79	82	80	98	98	98	82	84	83
Groningen	89	94	91	97	103	100	90	96	93
Drenthe	71	76	73	86	79	82	72	76	74
Limburg	75	75	75	97	90	93	79	79	79
Gemiddeld	85	92	88	99	97	98	88	93	90

Eene vergelijking met eene dergelijke opgave voor het vorig jaar doet zien, dat op de

openbare scholen de reden 2 ten honderd gunstiger was voor de jongens, 3 voor de meisjes en 3 voor alle schoolgaande kinderen. Op de bijzondere scholen was de reden nagenoeg niet veranderd; alleen voor de meisjes was zij iets minder gunstig. Voor alle lagere dagscholen te zamen was de reden, zoowel voor de jongens als voor de meisjes, en dus ook voor alle kinderen te zamen, 2 ten honderd gunstiger geworden. De gunstige verandering had nagenoeg in alle provincien plaats, wanneer men alle lagere scholen te zamen neemt; zij bedroeg 4 ten honderd voor Zeeland, Utrecht en Friesland, 3 voor Limburg, 2 voor Noordbrabant, Zuidholland, Overijssel, Groningen en Drenthe, 1 voor Gelderland, terwijl de verhouding in Noordholland dezelfde was als ten vorigen jare. Men wachte zich echter, zoo als reeds is aangewezen, hieruit te willen afleiden, dat er in het verzuimen van de school in den zomer reeds aanmerkelijke verbetering zou zijn gekomen, en verliese niet uit het oog, dat in verscheidene provincien die schijnbaar gunstiger toestand waarschijnlijk gedeeltelijk, zoo niet grootendeels, aan een minder talrijk schoolbezoek in Januarij moet worden toegeschreven.

De reden tusschen het getal der leerlingen in Januarij 1860 op de openbare en op de bijzondere dagscholen is in het volgende overzicht aangewezen:

PROVINCIEËN.	VAN DE 100 LEERLINGEN, IN JANUARIJ 1860 DE DAGSCHOOL BEZOEKENDE, WAREN OP DE					
	openbare scholen.			bijzondere scholen.		
	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Noordbrabant . . .	88	58	74	12	42	26
Gelderland . . .	86	80	83	14	20	17
Zuidholland . . .	70	67	69	30	33	31
Noordholland . . .	66	63	65	34	37	35
Zeeland	89	88	89	11	12	11
Utrecht	61	57	59	39	43	41
Friesland	97	97	97	3	3	3
Overijssel	88	86	87	12	14	13
Groningen	87	88	87	13	12	13
Drenthe	96	95	95	4	5	5
Limburg	86	72	80	14	28	20
Gemiddeld	81	74	78	19	26	22

Daaruit blijkt dat deze reden nagenoeg geene verandering heeft ondergaan. In verscheidene provincien is zij iets gunstiger geworden voor de bijzondere scholen, alleen in Zuidholland gunstiger voor de openbare, hetgeen waarschijnlijk daaraan moet worden toegeschreven, dat in die provincie verscheidene bijzondere scholen krachtens art. 68 der wet als openbare door de gemeenten zijn overgenomen; deze verandering is echter op het gemiddelde cijfer van het geheele land van geen invloed geweest. Voor de meisjes is de reden thans iets gunstiger voor de bijzondere scholen, wellicht omdat verscheidene openbare scholen voor meisjes in 1860 bijzondere zijn geworden, veelal met een subsidie uit de gemeentekas.

Het getal der leerlingen, die in 1860 kosteloos onderwijs op de lagere scholen hebben ontvangen, is in de volgende tabel opgenomen. Daarbij zijn onder de kosteloos onderwezenen niet alleen diegenen gerekend, die als kinderen van bedeelden of van ouders, onvermogen om schoolgeld te betalen, daarvan zijn vrijgesteld, maar ook alle kinderen, die onderwezen werden in scholen, waar volstrekt geen schoolgeld werd betaald. De daarop voorkomende getallen hebben voorts betrekking zoowel op de avondschool als op de dagschool, en moeten dus vergeleken worden met het totaal getal der leerlingen, die hetzij alleen de dagschool, hetzij alleen de avondschool, hetzij beide bezochten.

GETAL DER KINDEREN, DIE KOSTELOOS ONDERWILS GENOTEN HEBBEN IN 1860.

PROVINCIE.	IN DE OPENBARE SCHOLEN.			IN DE GEBRUIKTE BIJ- ZONDERE SCHOLEN.			IN DE NIET-GEGRIBERDE BIJZONDERE SCHOLEN.			IN ALLE BIJZONDERE SCHOLEN TE ZAMEN.			IN DE OPENBARE EN BIJZONDERE SCHOLEN TE ZAMEN.		
	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
	In Januarij.			In Januarij.			In Januarij.			In Januarij.			In Januarij.		
Noordbrabant.	5 964	3 113	9 077	"	"	"	1 096	4 742	5 838	1 096	4 742	5 838	7 060	7 855	14 915
Gelderland.	7 886	5 663	13 549	149	98	247	1 156	1 449	2 605	1 305	1 547	2 852	9 191	7 210	16 401
Zuidholland.	14 328	11 377	25 705	60	71	131	3 860	3 841	7 701	3 930	3 912	7 842	18 243	15 289	33 532
Noordholland.	11 575	9 646	21 221	19	9	28	4 419	4 704	9 123	4 438	4 713	9 151	16 013	14 339	30 352
Zeeland.	3 621	2 807	6 428	38	21	59	1 46	1 83	3 29	1 84	204	388	3 805	3 011	6 816
Utrecht.	2 497	1 937	4 434	"	"	"	1 521	1 290	2 811	1 521	1 290	2 811	4 018	3 227	7 245
Friesland.	6 406	5 161	11 567	58	39	97	89	103	192	147	142	289	6 553	5 303	11 856
Overijssel.	6 906	5 676	12 582	33	25	58	365	444	809	398	469	867	7 304	6 145	13 449
Groningen.	4 482	3 802	8 284	65	55	120	230	197	427	295	252	547	4 777	4 054	8 831
Drenthe.	2 314	1 939	4 253	"	"	"	314	265	579	314	265	579	2 638	2 204	4 842
Limburg.	3 213	1 982	5 195	"	"	"	1 193	1 409	2 602	1 193	1 409	2 602	4 406	3 391	7 797
TOTAAL.	69 187	53 103	122 290	422	318	740	14 389	18 627	33 016	14 811	18 945	33 756	83 998	72 048	156 046

In July.

Noordbrabant.	4 167	2 284	6 451	"	"	"	1 004	4 190	5 194	1 004	4 190	5 194	5 171	6 474	11 645
Gelderland.	4 935	4 090	9 025	62	62	124	497	876	1 373	559	938	1 497	5 494	5 028	10 522
Zuidholland.	12 451	10 907	23 358	57	65	122	3 775	3 741	7 516	3 892	3 806	7 698	16 283	14 713	30 996
Noordholland.	11 375	9 905	21 280	19	9	28	4 386	4 542	8 928	4 405	4 551	8 956	15 780	14 456	30 236
Zeeland.	2 277	2 066	4 343	24	16	40	108	126	234	132	143	274	2 409	2 208	4 617
Utrecht.	2 211	1 847	4 058	"	"	"	1 532	1 383	2 905	1 532	1 383	2 905	3 733	3 230	6 963
Friesland.	5 442	4 536	9 978	59	43	102	83	91	174	132	134	276	5 584	4 670	10 254
Overijssel.	5 745	4 827	10 572	31	23	54	326	406	732	357	429	786	6 102	5 266	11 368
Groningen.	3 899	3 416	7 315	54	55	109	187	154	341	241	209	450	4 140	3 625	7 765
Drenthe.	1 950	1 693	3 643	"	"	"	276	214	490	276	214	490	2 226	1 907	4 133
Limburg.	2 418	1 448	3 866	"	"	"	1 136	1 341	2 477	1 136	1 341	2 477	3 554	2 789	6 343
TOTAAL.	56 870	47 019	103 889	306	273	579	13 300	17 064	30 364	13 606	17 337	30 943	70 476	64 356	134 832

Onder de in deze tabel voorkomende leerlingen zijn ook begrepen de weeskinderen in gestichten verpleegd, die in de scholen daartoe behorende kosteloos onderwijs ontvingen. Deze worden afzonderlijk vermeld in het volgende overzicht:

PROVINCIE.	Getal der scholen.	GETAL DER LEERLINGEN.					
		In Januarij.			In Julij.		
		Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Noordbrabant	3	41	50	91	41	47	88
Gelderland	5	75	100	175	76	100	176
Zuidholland	13	775	777	1 552	675	718	1 393
Noordholland	15	1 028	909	1 937	860	845	1 705
Zeeland	2	36	60	96	14	60	74
Utrecht	2	98	111	209	93	113	206
Friesland	2	36	53	89	44	52	96
Overijssel	2	16	35	51	16	35	51
Groningen	3	146	111	257	133	108	241
Drenthe	"	"	"	"	"	"	"
Limburg	3	74	62	136	69	60	129
TOTAAL	50	2 325	2 268	4 593	2 021	2 138	4 159

Vergelijkt men de tabel op bladz. 85 met eene dergelijke over 1859 in het vorig verslag, dan bevindt men, dat in de meeste provincien en ook gemiddeld in het geheele land het getal van hen, die kosteloos onderwijs ontvingen, is toegenomen. Voor Januarij 1860 wordt zulks aangewezen in het volgende overzicht.

PROVINCIE.	VERMEERDERING (1) VAN HET GETAL DER KOSTELOOS ONDERWEZENEN VAN JANUARIJ 1859 TOT JANUARIJ 1860.								
	Op de openbare scholen.			Op de bijzondere scholen.			Op alle lagere scholen te zamen.		
	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Noordbrabant	194	95	289	60	12	72	134	83	217
Gelderland	586	246	832	250	170	420	336	76	412
Zuidholland	1 637	1 090	2 727	157	197	354	1 480	893	2 373
Noordholland	2 050	731	2 781	13	323	336	2 037	1 054	3 091
Zeeland	357	491	848	45	37	82	402	528	930
Utrecht	123	39	162	173	98	271	296	59	355
Friesland	221	290	511	36	42	78	185	248	433
Overijssel	587	397	984	27	7	34	614	404	1 018
Groningen	488	337	825	"	46	46	488	291	779
Drenthe	866	668	1 534	2	32	34	864	636	1 500
Limburg	96	28	124	99	350	251	195	378	573
TOTAAL	1 687	3 024	4 711	76	208	284	1 611	2 816	4 427

(1) Het teeken — voor de cijfers duidt vermindering aan in plaats van vermeerdering.

Deze tabel wijst, zoo als reeds gezegd is, op vrij aanzienlijke vermeerdering, hoewel niet zoo aanzienlijk als in 1859, toen zij 11 603 bedroeg. Het grootst was de toename in Zuidholland, Drenthe, Overijssel en Zeeland, hetgeen, vooral voor zooveel de eerstgenoemde provincie aangaat, kan worden toegeschreven aan de invoering van kosteloos onderwijs in verscheidene openbare scholen in plattelandsgemeenten. Voor Drenthe, waar het onderwijs nergens kosteloos werd gegeven, behalve aan kinderen van bedeeiden en onvermogenen, kan zoodanige reden niet worden opgegeven, en moet dit dus, daar het getal der schoolgaande kinderen niet is toegenomen, wel aan eene ruimere toepassing van de beide laatste alinea's van art. 33 der wet worden toegeschreven.

Brengt men het geheel getal der schoolgaande kinderen in Januarij in verband met het getal van hen, die kosteloos onderwijs genoten, dan komt men tot de volgende uitkomst. In Januarij 1860 genoten in Noordbrabant 31 van de 100 schoolgaande kinderen kosteloos onderwijs, tegen 30 in het vorig jaar. In Gelderland klom het cijfer van 31 tot 33, in Zuidholland van 46 tot 48, in Utrecht van 40 tot 42, in Overijssel van 39 tot 43, in Drenthe van 22 tot 31, in Limburg van 31 tot 32: daarentegen verminderde het in Noordholland van 53 tot 50, in Zeeland van 36 tot 35, in Friesland van 34 tot 31 en in Groningen van 31 tot 26. Het gemiddeld cijfer voor het geheele land was 38,9 ten honderd tegen 37,4 in het vorige jaar.

Ook in Julij had er vermeerdering plaats; deze bedroeg, in vergelijking met Julij 1859, 5148 jongens en 3521 meisjes, te zamen 8669 kinderen. Zij was dus nog aanzienlijker dan die in Januarij, doch bepaalde zich, even als deze, tot de openbare scholen. De verhouding tot het geheel getal der schoolgaande kinderen was toegenomen van 36,7 tot 38,6 ten honderd, en was derhalve nagenoeg dezelfde als die in Januarij 1860. Hieruit blijkt, dat vooral de kosteloos onderwezenen zich minder dan vroeger aan schoolverzuim gedurende den zomer schuldig maakten.

De verhouding tusschen het getal der scholen, het onderwijzend personeel en het getal der leerlingen zijn uitvoerig opgegeven in het verslag over 1858. Daar deze cijfers in een zoo kort tijdsverloop geene meldenswaardige verandering kunnen ondergaan, en dit vooral niet het geval kon zijn, zoolang de nieuwe regeling niet overal volledig in werking was, wordt dienaangaande, even als in het vorig jaar, naar de voor 1858 opgegeven cijfers verwezen. Evenmin valt er aangaande het schoolverzuim iets anders mede te deelen, dan dat daarover van alle kanten door inspecteurs en schoolopzieners wordt geklaagd, zonder dat men voor alsnog op afloende middelen weet te wijzen, geschikt om daarin verbetering te brengen.

Ten slotte volgt hier nog eene opgave van het getal der leerlingen op de zondagscholen en herhalingscholen, waarbij tevens het getal der scholen en van het onderwijzend personeel is gevoegd.

PROVINCEN.	HERHALINGSSCHOLEN.				ZONDAGSCHOLEN.				TOTAAL.																						
	IN JANUARI.		IN JULIJ.		IN JANUARI.		IN JULIJ.		IN JANUARI.		IN JULIJ.																				
	Geal der scholen.	Mannelijk.	Vrouwelijk.	Totaal.	Geal der onderwijzers.	Mannelijk.	Vrouwelijk.	Totaal.	Geal der scholen.	Mannelijk.	Vrouwelijk.	Totaal.																			
													Kosteloos.	Mannelijk.	Vrouwelijk.	Totaal.	Kosteloos.	Mannelijk.	Vrouwelijk.	Totaal.											
Noordbrabant	6	8	284	10	294	254	87	8	95	95	37	108	1524	1769	3293	1356	1740	3096	49	114	1808	1779	3557	3547	1443	1748	3191	3191			
Gelderland	11	15	239	66	325	297	131	35	166	143	11	15	164	207	371	371	152	170	322	22	30	423	273	696	668	283	205	488	465		
Zuidholland	13	9	501	351	852	728	135	290	425	230	14	44	659	677	1330	1336	585	599	1184	1184	27	73	1601	1028	2188	2064	720	889	1609	1414	
Noordholland	14	18	405	270	675	627	19	45	64	64	17	21	668	342	1010	1010	574	234	808	808	31	33	1073	612	1635	1637	598	279	872	872	
Zeeland	5	7	90	102	192	192	32	84	116	116	6	15	128	133	261	250	92	69	161	141	11	22	218	235	453	442	124	153	277	257	
Utrecht	6	5	128	31	159	59	"	"	"	"	5	12	123	106	229	229	127	94	221	221	11	17	251	137	388	288	127	94	221	221	
Friesland	16	21	316	290	606	305	17	26	43	36	8	18	289	307	596	366	46	45	91	69	24	39	605	597	1202	671	63	71	134	105	
Overijssel	6	17	276	113	389	135	106	48	154	123	6	14	246	141	587	387	158	108	266	266	12	31	522	254	776	522	264	156	420	389	
Groningen	16	16	395	199	594	594	112	40	152	152	8	14	194	125	319	319	134	86	220	220	24	30	589	324	913	913	246	126	372	372	
Drenthe	2	2	35	27	62	62	"	"	"	"	1	2	70	49	110	110	40	30	70	70	3	4	105	67	172	172	40	30	70	70	
Limburg	6	13	155	154	309	136	148	149	297	129	1	1	60	"	60	60	54	"	54	54	7	14	215	154	369	196	202	149	351	183	
Totaal	(1)	101	151	2844	1613	4457	3389	787	723	1512	1088	114	262	4125	3847	9727	731	3318	3175	6493	6461	215	413	6969	5460	12429	11120	4105	3900	8005	7539

(1) Waaronder 5 onderwijzeressen.
(5) Waaronder 3 onderwijzeressen.

(1) Waaronder 3 onderwijzeressen.
(5) Waaronder 3 onderwijzeressen.

(2) Waaronder 72 onderwijzeressen.
(6) Waaronder 78 onderwijzeressen.

(0) Waaronder 78 onderwijzers.

(3) Waaronder 2 onderwijzeressen.
(7) Waaronder 83 onderwijzeressen.

(7) Waaronder 83 onderwijzersessen.

(4) Waaronder 1 onderwijzeres.

Journal of Interpersonal Violence 28(6)

Eene vergelijking van deze tabel met die op bladz. 87 van het vorig verslag voor het jaar 1859 duidt voor de herhalingscholen in Januarij eene vermindering aan van 682 mannelijke en 221 vrouwelijke, te zamen van 903 leerlingen, terwijl het getal der kosteloos onderwezenen 585 minder bedroeg; in Julij eene vermindering van 124 mannelijke en 36 vrouwelijke, in 't geheel van 160 leerlingen, terwijl 170 minder kosteloos onderwijs ontvingen. Voor de zondagscholen bedroeg de vermindering in Januarij 947 mannelijke en 878 vrouwelijke, te zamen 1825 leerlingen, in Julij 863 mannelijke en 773 vrouwelijke, te zamen 1636 leerlingen; in Januarij genoten op deze scholen 1890 en in Julij 1604 leerlingen minder kosteloos onderwijs. In 't geheel werd dus op beide soorten van scholen in Januarij eene vermindering waargenomen van 1629 mannelijke en 1099 vrouwelijke, te zamen 2728 leerlingen; in Julij eene vermindering van 987 mannelijke en 809 vrouwelijke, te zamen 1796 leerlingen. Het getal der kosteloos onderwezenen bedroeg in Januarij 2475 en in Julij 1774 minder dan het voorgaande jaar. De vermindering deed zich in alle provincien, doch het sterkst in Noordholland gevoelen.

§ 4. OMYANG EN TOESTAND VAN HET LAGER ONDERWIJS.

Hetgeen door de inspecteurs van het lager onderwijs in hunne verslagen over 1860 aan de Regering is medegedeeld, komt hoofdzakelijk op het volgende neêr.

Noordbrabant. In deze provincie was over 't algemeen weder eenige vooruitgang in den toestand van het lager onderwijs waar te nemen. In verscheidenen scholen, waar men zich vroeger tot lezen, schrijven en rekenen bepaalde, werd nu ook onderwijs in andere vakken, zoo als aardrijkskunde, geschiedenis, natuurkennis enz. gegeven; het was er echter nog ver van af, dat het onderwijs in die vakken overal even deugdelijk werd ingerigt en aanstonds goede vruchten beloofde. Het schoolverzuim in den zomer oefende nog een hoogst nadeeligen invloed uit; ook de fabrieken trokken, niet alleen in de gemeenten waar zij gevestigd waren, maar zelfs in naburige gemeenten; de kinderen te vroeg van de school; niet zelden zag men ouders hunne kinderen reeds op 8- tot 10jarigen leeftijd naar de werkplaatsen zenden, en de gelegenheid om nuttige kundigheden te verzamelen opofferen aan het geringe loon, dat de fabriekarbeid afwerpt. Het klassikaal onderwijs werd door de ouders niet genoeg op prijs gesteld, en hunne bekrompen denkbeelden maakten dikwerf den onderwijzer zijne taak moeilijk. De inspecteur maakt in zijn verslag melding van eene dorpschool, waar de helft der kinderen te huis gehouden werd, omdat de waarnemer, door eenen bekwamen onderwijzer opgeleid, wiens lessen hij zich wel had ten nutte gemaakt, niet telkens ieder leerling, zoo als het heette, „liet opzeggen.” In het 9de district was de toestand niet gunstig; het overgangstijdpêrk scheen daar nadeelig te werken; op sommige scholen ontbraken de noodige leerboeken en schrijfbehoeften; daarentegen was over het algemeen de meeste vooruitgang merkbaar in die gemeenten, waar de nieuwe regeling reeds geheel was ingevoerd. De inspecteur wijst voorts op het minder doelmatige, dat in vele bijzondere scholen voor meisjes te veel tijd aan het onderwijs in handwerken werd besteed, zoodat het overige onderwijs er onder leed.

Van het lezen werd meer werk gemaakt; nogtans liet het verstandig lezen op vele plaatsen nog te wenschen over. Ook in het schrijven was vooruitgang merkbaar, waartoe veel bijdroeg de wedstrijd, die in vele districten op het voorbeeld van het 3de district plaats vond. Deze was geen wedstrijd van de onderwijzers maar van de leerlingen, in dier voege, dat ieder openbaar onderwijzer werd uitgenoodigd aan den betrokken schoolopziener zes schrijfboeken van zes leerlingen beneden de twaalf jaren in te zenden; deze werden dan beredeneerd beoordeeld, en het verslag in eene algemeene vergadering der onderwijzers in ieder district uitgebragt. Op vele plaatsen waren de hulpmiddelen voor het schrijfonderwijs zeer onvoldoende, hetgeen grooteren vooruitgang in den weg stond; vooral was dit het geval in het 9de district, waar men veeleer achteruitgang bespeurde. Ook in het rekenonderwijs was men in dat district achterlijk; overigens was de toestand van dit onderwijs niet ongunstig en werd vooral het rekenen uit het hoofd meer op den voorgrond geplaatst. Voor het onderwijs in vormleer vond de leerwijze van STRATEMELJER of BOUMAN meer en meer ingang, en werd ook in vele scholen van wiskundige lichamen gebruik gemaakt. In het onderwijs in de moedertaal waren vele scholen nog achterlijk, daar het zich hoofdzakelijk bepaalde tot het verklaren van eenige taalregels. De meeste verbetering werd waargenomen bij de aardrijkskunde, waartoe het aanschaffen van goede kaarten veel toebragt; zowel de onderwijzers als de leerlingen legden over 't algemeen in dit vak eene

groote belangstelling aan den dag. Het geschiedkundig onderwijs bleef daarentegen vrij onbeduidend; dat in de kennis der natuur, hoewel in vele scholen nog veel te wenschen overlatende, ondervond in enkele een aanmerkelijken vooruitgang. Het zingen was vrij algemeen ingevoerd, maar het ontbrak menigen onderwijzer aan voldoende opleiding en kennis van dit vak, om het met vrucht te kunnen onderwijzen.

Op de openbare scholen werd het meer uitgebreid lager onderwijs in den regel des avonds gegeven; het schooltoezigt had bij de regeling op zoodanigen maatregel aangedrongen, hoofdzakelijk in het belang van het op de dagschool te geven gewoon lager onderwijs. Op de meeste scholen bepaalde zich het onderwijs in vreemde talen tot de fransche taal; over het algemeen was dit onderwijs, dat zich tot de eerste beginselen bepaalde, voldoende. Wiskunde werd slechts op weinige scholen behandeld; waar het gegeven werd, mogt het voldoende, in sommige scholen zelfs zeer goed genoemd worden. Het onderwijs in gymnastiek en in het teekenen had weinig te beduiden; landbouwkunde werd in geene lagere school in Noordbrabant onderwezen; van de handwerken voor meisjes daarentegen werd, vooral in vele bijzondere scholen, onder leiding van geestelijke zusters staande en uitloeiend voor meisjes bestemd, veel werk gemaakt, doch dikwijls, zoo als reeds hiervóór is opgemerkt, niet zonder nadeel voor het andere onderwijs.

Gelderland. In de beide voorgaande verslagen zijn uitvoerige mededeelingen aangaande den toestand van het onderwijs in de provincie Gelderland opgenomen, ontleend aan de verslagen van den inspecteur. Gemelde ambtenaar heeft gemeend in zijn verslag over 1860 grootendeels daarnaar te moeten verwijzen, daar er sedert weinig verandering is voorgekomen; de toestand mogt, zegt hij, vrij voldoende heeten, vooral wanneer men in aanmerking neemt, dat de voorschriften der nieuwe wet in de meeste gemeenten nog niet waren in werking gebragt.

Omtrent het onderwijs in de onderscheidene vakken valt dan ook niets bijzonders mede te deelen. Alleen wordt de opmerking gemaakt, dat in de kleinere scholen ten platten lande het onderwijs zich meestal niet verder uitstrekke dan tot het lezen, schrijven en rekenen. Hierin was weinig verbetering te wachten, zoolang de onderwijzers alles alleen moeten verrigten en het onregelmatig schoolgaan der leerlingen niet kan worden tegengestaan. Tot dusverre mogt men tevreden zijn, wanneer het onderwijs zich uitstrekke tot de allereerste beginselen der nederlandsche taal en de uitkomsten van het onderwijs in de drie eerstgenoemde vakken dragelijk waren. Waar alle vakken, onder *a — i* van art. 1 der wet vermeld, werden onderwezen, verloren de onderwijzers wel eens uit het oog, dat lezen, schrijven, rekenen en de moedertaal in de lagere school hoofdvakken zijn; dat daarin alle leerlingen, welken het niet aan den noodigen aanleg ontbreekt, bedrevenheid behooren te erlangen; eene bedrevenheid namelijk, die hen in staat stelt om goed te verstaan hetgeen zij lezen, eene goede duidelijke hand te schrijven, de theorie van het rekenen toe te passen op vraagstukken, die zich elk oogenblik in het maatschappelijk leven opdoen, en hunne moedertaal zoo te gebruiken, dat zij hunne gedachten geregeld en zuiver, zoowel mondeling als schriftelijk, weten uit te drukken. Wordt dit gedeelte van de moeilijke taak der onderwijzers goed vervuld, dan kan wel is waar aan het afzonderlijk onderwijs der overige vakken niet veel tijd besteed worden, maar de ontwikkeling der leerlingen zal er veel door gewonnen hebben en de kennis der andere vakken zal veel gemakkelijker en in korter tijd door hen worden opgenomen.

Zuidholland. Door den inspecteur van het lager onderwijs in deze provincie wordt de opmerking gemaakt, dat het onderwijs in het lezen in de laagste schoolklasse veelal te wenschen overlaat, hetgeen door hem daaraan wordt toegeschreven, dat dit in den regel aan zeer jeugdige kweekelingen wordt toevertrouwd. Naauw in verband met deze fout zijn, volgens gemelden ambtenaar, de verdeling en de afwisseling der werkzaamheden in de school, vooral voor de jongste leerlingen, welke naar veler gevoelen niet doelmatig is in te rigten, tenzij de schooltijden korter zijn of ten minste de inspanning van een uur worde afgewisseld door eene pooze ontspanning in de vrije lucht of buiten de schoolbanken. De inspecteur heeft daarom bij het ontwerpen van schoolreglementen de bepaling aanbevolen, welke dan ook in verscheidene verordeningen is opgenomen, dat de kinderen der laagste klasse de school een uur vroeger dan de andere verlaten, indien de onderwijzer dit noodig acht. Om geen inspanning te vorderen, waar men ze nog niet eischen mag, heeft hij steeds er op aangedrongen geene kinderen beneden den zesjarigen leeftijd op de school toe te laten; dit laatste vond echter bij vele gemeentebesturen bezwaar, omdat de ouders liefst zeer vroeg hunne kinderen goed bezorgd weten. De inspecteur is

voorts van meening, dat de bedenking, dat de kinderen over het algemeen reeds op of vóór den tienjarigen leeftijd de school verlaten, niet mag gelden, omdat in den regel daar, waar het onderwijs op zesjarigen leeftijd aanvangt, reeds bij het achtste jaar zal blijken, dat de leerling in kennis en ontwikkeling gelijkstaat met hen, die reeds een jaar vroeger in de school werden toegelaten. Ten einde zoo mogelijk eene betere verdeling der werkzaamheden te verkrijgen, heeft de inspecteur bij het einde van 1860 aan alle onderwijzers van openbare scholen in zijne provincie een ontwerp-rooster van werkzaamheden toegezonden met eene uitvoerige toelichtende nota. De sedert opgedane ondervinding heeft hem reeds geleerd, dat niet geheel vruchteloos op deze zaak de aandacht is gevestigd.

Op het schrijfonderwijs schenen de nieuwe schrijfvoorbeelden van CALLEWAERT en van THIEME een gunstigen invloed uit te oefenen. De vormleer werd meer volgens vaste beginselen beoefend; de noodige lichamen werden vrij algemeen aangetroffen; dikwijls echter ontbrak nog te veel de eenvoudige voorstelling der zaak. Het onderwijs in de nederlandsche taal heeft gewonnen door eene doelmatige toepassing der zinsontleding, voor welker verspreiding vooral de schoolopziener in het 2de district zich voortdurend veel moeite geeft. Door het aanschaffen van goede kaarten is het aardrijkskundig onderwijs in eenige scholen verbeterd; waar men zich enkel tot het opzeggen van van buitengeleerde lessen bepaalde, droeg dit onderwijs geringe vruchten. In de vaderlandsche geschiedenis werd bij de onderwijzers eenige vooruitgang bespeurd; de algemeene werd slechts op weinige scholen behandeld. Onderwijs in natuurkennis werd nog op vele scholen gemist. Langzamerhand ontwikkelde zich echter uit eene overvloedige geleerdheid en onbruikbare handboeken een meer juist begrip van de eenvoudigste leerstof, die voor de lagere school gevorderd wordt. Van het zingen werd over 't algemeen nog al werk gemaakt, doch meer in de gewone lagere scholen, dan in die voor meer uitgebreid lager onderwijs. Het onderwijs in de levende talen liet op vele scholen te wenschen over; op het platteland deed de zucht voor dat onderwijs veel kwaad, omdat of de avondschool voor dit onderwijs uitsluitend bestemd werd, of ook wel bij de benoeming van hoofd- en hulponderwijzers dikwijls meer werd acht gegeven op taalkennis, dan op geschiktheid voor het gewoon lager onderwijs; wiskunde werd meer dan vroeger beoefend, landbouwkunde nergens afzonderlijk onderwezen. Voor enkele openbare scholen is bij de nieuwe regeling het onderwijs in de gymnastiek verplichtend gemaakt. Te 's Gravenhage is eene nieuwe school voor gymnastiek door de gemeente opgericht, met een afzonderlijken onderwijzer; de leerlingen der openbare scholen genoten daar onderwijs. Teekenonderwijs werd wel hier en daar begeerd, maar men stuitte doorgaans op de moeilijkheid om geschikte onderwijzers te vinden. Handwerken voor meisjes werden in verschillende openbare scholen onderwezen; te Dordrecht is zelfs een nieuw lokaal voor dit onderwijs aangebouwd. Op de bijzondere scholen voor meisjes, vooral op de Roomsche-katholieke scholen door geestelijke zusters bestuurd, wordt van dit vak veel werk gemaakt.

Noordholland. De inspecteur van het lager onderwijs in deze provincie treedt dit jaar in geene uitvoerige beschouwingen aangaande den toestand van het onderwijs in elk vak in 't bijzonder. Hij deelt echter mede, dat over 't algemeen vooruitgang merkbaar is, ook met betrekking tot de zoogenaamde nieuwe vakken: vormleer en natuurkennis. De aard en strekking van dit onderwijs werden beter begrepen en de wijze van behandeling werd daardoor beter, althans op vele scholen, hoewel dit onderwijs op onderscheidene nog te wenschen overliet. Het onderrigt in de vakken van het meer uitgebreid lager onderwijs, vooral in de levende talen en wiskunde, was nog niet vormend en ontwikkelend genoeg, en droeg daardoor niet de vruchten die men er van verwachtte. Aan gymnastiek werd nog bijna niets gedaan. Over het algemeen heerschte nog te veel het denkbeeld, dat zonder uitdrukkelijk daartoe bestemde lokalen en toestellen dit onderwijs niet kan gegeven worden, en verloor men uit het oog, dat gymnastische oefeningen, ook zonder zoodanige hulpmiddelen, veel kunnen bijdragen tot bevordering en bewaring der gezondheid en tot ontwikkeling van kracht.

Dat over het algemeen de vruchten van het onderwijs niet in verband stonden met de bekwaamheid en geschiktheid der onderwijzers was, volgens den inspecteur, alleen toe te schrijven aan het te vroeg verlaten der school, ongeregeld schoolbezoek, gebrek aan de noodige hulp en aan het te dikwijls aannemen van nieuwe leerlingen. Pogingen door het schooltoezigt in het werk gesteld om in de schoolverordeningen de bepaling op te nemen, dat slechts op vaste tijden nieuwe leerlingen zouden kunnen worden aangenomen, zijn over het algemeen met geen gunstigen uitslag bekroond.

Zeeland. In deze provincie liet het lezen in vele scholen ten platten lande nog al te wenschen over, hetgeen de inspecteur vooral aan het ongeregeld schoolbezoek meent te moeten toeschrijven; in sommige scholen lezen zelfs de leerlingen der middelste klasse beter dan die der hoogste, hetgeen volgens de onderwijzers daardoor werd veroorzaakt, dat de laatstgenoemde leerlingen, door langdurig schoolverzuim in den zomer, merkbaar waren achteruitgegaan. De slechte uitspraak, die in sommige gedeelten dezer provincie heerscht, oefende ook op het lezen eenen nadeeligen invloed uit. Van het schrijven werd over 't algemeen veel werk gemaakt; het gebruik van stalen pennen scheen gunstig te werken. Op het rekenonderwijs, dat zich veelal bepaalde tot het laten uitwerken van sommen zonder eene degelijke ontwikkelende behandeling, waren nog veel aanmerkingen te maken; van het rekenraam werd, naar het oordeel van den inspecteur, nog te weinig gebruik gemaakt. In verscheidene scholen in de aanzienlijker gemeenten was dit onderwijs beter, op sommige zelfs zeer goed. Aan de vormleer werd nog weinig gedaan, hoewel ook hierin eenige vooruitgang zichtbaar was. Bij vele ouders bestond nog tegen dit vak een bepaald vooroordeel, dat niet gemakkelijk te overwinnen was. In den loop van 1860 werden echter een groot aantal scholen van mathematische lichamen voor dit onderwijs voorzien, hetgeen niet weinig tot eene degelijker behandeling bijdroeg. Ook van de nederlandsche taal werd meer werk gemaakt; volgens getuigenis van den schoolopziener werd dit vak in verscheidene scholen van het 5de schooldistrict zelfs met zekere voorliefde behandeld; ook in de andere districten waren, volgens mededeeling van den inspecteur, scholen, waar men zich met vrucht op dit leervak toelegde. Wat de aardrijkskunde aangaat, acht de inspecteur het wenschelijk, dat men zich meer in de eerste plaats met die van de provincie bezig houde; het was hem bij schoolbezoeken meermalen voorgekomen, dat de leerlingen zich beter op de kaart van Nederland of van Europa te huis gevoelden, dan op die van de provincie Zeeland. Hij verwachtte voor dit onderwijs eene aanmerkelijke verbetering van den vrijgevegen maatregel van het provinciaal bestuur, dat aan alle openbare scholen een exemplaar van eene nieuwe kaart der provincie had ten geschenke gegeven. Over het algemeen moest echter erkend worden, dat ook buitendien de hulpmiddelen voor het aardrijkskundig onderwijs in den laatsten tijd nog al verbetering hadden ondergaan. Het geschiedkundig onderwijs bepaalde zich in den regel tot de geschiedenis des vaderlands; het werd te weinig mondeling behandeld; ook oefende het gemis van een behoorlijk plan of methode een ongunstigen invloed uit. Kennis der natuur werd in de meeste scholen uit leesboekjes geput, waarvan door de onderwijzers niet altijd de noodige verklaring werd gegeven, niet zelden ook omdat het hun zelve aan de noodige kennis ontrak. Volgens bericht van den schoolopziener werd van dit leervak in het 4de district veel werk gemaakt. Het zingen liet, bij de weinige kennis van toonkunst bij de meeste onderwijzers, nog veel te wenschen over. Bij den onvoldoenden toestand van het onderwijs in verscheidene der bovengenoemde vakken moet men echter, zoo als de inspecteur berigt, niet uit het oog verliezen, dat de onderwijzers met groote zwaarigheden te kampen hebben, waaronder het ongeregeld schoolgaan vooral moet worden genoemd. Ook is het voor den onderwijzer, die gemiddeld een getal van 60 tot 70 leerlingen van verschillende leeftijd heeft te onderwijzen, welk getal des winters somtijds tot bij de 100 klimt, ondoenlijk, op eene doelmatige wijze alle negen vakken te behandelen, welke de wet van de openbare school vordert.

Het meer uitgebreid lager onderwijs bepaalde zich tot de beginselen der levende talen en der wiskunde en de vrouwelijke handwerken, terwijl op ééne school, namelijk de openbare school te Aardenburg, de landbouwkunde werd onderwezen. Het onderrigt in talen en wiskunde was over het algemeen vrij voldoende; in handwerken werd alleen onderwijs gegeven in scholen uitsluitend voor meisjes bestemd.

Utrecht. In den toestand van het lager onderwijs in deze provincie is, volgens de berigten van den inspecteur, langzaam verbetering waar te nemen. Het zal echter nog lang duren, alvorens alle in de wet voorschreven vakken behoorlijk worden onderwezen; al te veel durft men echter er niet op aandringen om aan de zoogenaamde bijvakken veel tijd te besteden, omdat de ondervinding leert, dat zulks slechts ten nadeele zou strekken van het onderwijs in de hoofdvakken: lezen, schrijven en rekenen, hetwelk veelal nog verbetering behoeft. Vele kinderen verlaten nog de school zonder goed te kunnen lezen en het gelezene goed te begrijpen; dit laatste moet niet zelden aan mindere geschiktheid der onderwijzers om met de kinderen over het gelezene te spreken worden toegeschreven. Schrijven werd slechts op enkele volkscholen volgens eene bepaalde methode onderwezen; over het algemeen nam de lust voor eene stelselmatige beoefening van dit vak, ondanks

de ijverige pogingen van enkelen, bij den onderwijzersstand niet toe. Het rekenen strekte zich op de eigenlijke volksscholen uit tot de vier hoofdregels, de tiendeelige en op eenige tot de gewone breuken, en het stelsel van maten en gewigten; er waren echter nog verscheidene waar deze grenzen niet werden bereikt, terwijl op andere de leer der evenredigheden en hare praktische toepassing werd behandeld, en ook in verscheidene goede scholen van het uit het hoofd rekenen nog al werk werd gemaakt. Het onderwijs in vormleer ging vooruit, vooral ten gevolge van het aanschaffen van de daarbij benoedigde voorwerpen. Het onderwijs in de nederlandsche taal liet nog te wenschen over en miste veelal de zoo noodige toepasselijkheid. Aardrijkskunde en geschiedenis werden op vele scholen zoo goed als niet, op andere slechts bij wijze van leesoefening behandeld. Nogtans verdient vermeld te worden, dat men op drie volksscholen in de provincie Utrecht zich bij het onderwijs in de natuurkundige aardrijkskunde van de kaarten van von Sydow bediende. De beoefening der vaderlandsche geschiedenis liet nog veel te wenschen over; niet zelden bepaalde de onderwijzer zich tot de grafelijke tijden, en vernamen de leerlingen nagenoeg niets van de geschiedenis der twee laatste eeuwen; ook werd, naar het gevoelen van den inspecteur, van dit onderwijs niet genoeg partij getrokken tot opwekking van vaderlandsliefde en ontwikkeling van nationaal gevoel. Het onderwijs in de natuurkunde liet ook nog veel te wenschen over; zoolang het zich bleef bepalen tot leeslessen in een of ander werkje over natuurskennis, kon, naar de meening van den inspecteur, het doel nimmer bereikt worden; zonder levendige mondelinge voordragt, ruime gelegenheid voor den leerling om opheldering te vragen en oplossing der moeilijkheden door den onderwijzer, zoo mogelijk door aanschouwelijke voorstelling, laat zich geen vruchtbaar onderwijs in natuurkennis denken. Bij enkele scholen, waar meer in die richting gehandeld werd, ondervond men dan ook daarvan de goede vruchten; de inspecteur vermeldt in de eerste plaats de tusschenschool der Hervormde diakonie te Utrecht. Het onderwijs in het zingen was op dezelfde hoogte; ook van dat in levende talen viel niets bijzonders te zeggen. Bij het wiskundig onderwijs bestond op vele scholen nog te veel de zucht om de jongelieden voor een of ander examen voor te bereiden, waardoor aan de degelijkheid van het onderwijs veel afbreuk werd gedaan. Landbouwkunde werd nergens onderwezen, gymnastiek slechts op enkele dag- en kostscholen voor jongens of voor meisjes beoefend; bij de openbare scholen te Utrecht en Amersfoort werd de invoering van gymnastisch onderwijs voorbereid. Teekenenonderwijs werd aan sommige openbare scholen in de gemeente Utrecht met vrucht volgens de beginselen van Dupuis gegeven. Handwerken voor meisjes werden slechts op weinige scholen onderwezen; de inspecteur achtte zoodanige uitbreiding wenschelijk; in de gemeenten Utrecht en Amersfoort zou dit vak in het onderwijs worden opgenomen.

Friesland. De inspecteur van het lager onderwijs in deze provincie deelt alleen mede, dat de verplichte leervakken in nagenoeg alle openbare scholen en in de meeste bijzondere werden onderwezen. Hoewel nog niet alle openbare onderwijzers in staat waren een voldoende onderwijs in natuurkennis en vormleer te geven, waarvan de meeste bijzondere onderwijzers zich geheel onthielden, en de eerstgenoemden ook nog te weinig werk maakten van het onderwijs in de moedertaal, de geschiedenis en de aardrijkskunde, was evenwel in dit opzicht in verscheidene scholen vooruitgang op te merken. Aan de omstandigheid, dat vele kinderen, vooral ten platten lande, de scholen te ongeregeld bezochten en te vroeg verlieten, was het grootendeels toe te schrijven dat het onderwijs zich daar hoofdzakelijk tot het lezen, schrijven, rekenen en zingen moest bepalen. Onderwijs in levende talen werd gegeven op 17 openbare en 10 bijzondere scholen, in wiskunde op 11 openbare en 5 bijzondere, in het teekenen op 4 openbare, in vrouwelijke handwerken op 5 openbare en 3 bijzondere. Landbouwkundig onderwijs werd nergens gegeven; aan een tweetal scholen waren inrigtingen voor gymnastisch onderwijs verbonden.

Overijssel. Voor deze provincie zouden grootendeels dezelfde opmerkingen aangaande den toestand van het onderwijs in de onderscheidene vakken kunnen worden medegedeeld, die in het vorig verslag zijn gemaakt; de inspecteur heeft zich daarom dit jaar van uitvoerige beschouwingen onthouden. Het onderwijs in geschiedenis, vormleer en natuurkennis ging het minst vooruit; ook in andere vakken liet de methode van onderwijs dikwijls veel te wenschen over. Lezen en rekenen waren nog te werktuigelijk, de zin van het gelezene werd niet genoeg verklaard; bij het rekenen stond het maken van sommen dikwijls nog boven het goed begrijpen van de bewerkingen. Aardrijkskunde wordt nog te veel als enkel geheugenwerk beschouwd; voor de moedertaal stond de

uitsluitende beoefening van verouderde taalkundige werken op zeer vele plaatsen aan een degelijk en vruchtdragend onderwijs in den weg. De inspecteur is van gevoelen, dat over 't algemeen eene afzonderlijke behandeling van de verschillende verplichte leervakken niet bevorderlijk is aan de degelijkheid van het onderwijs, en dat dit veel meer vruchten zou kunnen dragen, wanneer die beter in verband met elkander behandeld wierden. Het valt echter niet te ontkennen, dat er onder de onderwijzers, vooral onder de oudere, nog velen zijn, die tot zoodanige wijze van behandeling minder geschikt moeten worden geacht.

Groningen. De inspecteur van het lager onderwijs in deze provincie deelt mede, dat nagenoeg overal vooruitgang in den toestand van het lager onderwijs wordt waargenomen. Aangaande verschillende leervakken, waarover in het vorig verslag meer bijzonderheden zijn medegedeeld, viel dit jaar weinig te melden. Wat de nieuwe vakken, vormleer en natuurkennis, aangaat, deze waren over 't algemeen nog niet op die hoogte, waarop zij behooren. Nogtans werd ook in het onderwijs in vormleer vooruitgang waargenomen, vooral in het 2de district. Op het onderwijs in natuurkunde werkten zeer gunstig de lessen, die door den onderwijzer HORKAAR te Groningen maandelijks bij het vereenigd onderwijzersgezelschap van het 1ste, 2de, 3de en 5de district worden gegeven. Ook bij de leerlingen op vele scholen was de belangstelling in dit onderwijs zeer toegenomen, hetgeen alleen het gevolg kon zijn van de meer doelmatige wijze, waarop het behandeld werd. Op het onderwijs in het schrijven in het 2de district had een wedstrijd van kinderen der onderscheidene scholen met een paar stel schriften van de beide hoogste klassen eene gunstige uitwerking gehad. Het rekenen uit het hoofd werd meer en meer in toepassing gebracht; ook in het lezen was vooruitgang merkbaar.

Drenthe. In deze provincie mogt de toestand, in vergelijking met vroegere jaren, bevredigend genoemd worden; nagenoeg overal werd vooruitgang waargenomen in de hoofdvakken; met de andere, vroeger in 't geheel niet onderwezen, werd een begin gemaakt. In enkele scholen zijn de beginselen der natuurkennis eenvoudig en zonder vertoon in het onderwijs opgenomen; in vele zijn de vroeger gebruikte minder doelmatige leesboekjes vervangen door nieuwe, waarin over de verschijnselen en wetten der natuur op eene voor de jeugdige leerlingen begrijpelijke wijze gehandeld wordt. Hier en daar wordt ook de vormleer dienstbaar gemaakt aan het aanschouwelijk onderwijs in de breuken; tevens diende zij als spraakoefening, niet om te leeren opzeggen hetgeen van buiten was geleerd, maar om gerogeld te leeren zeggen, wat men ziet of zelf denkt. Wat voor het overige den toestand van het onderwijs in de, hier niet uitdrukkelijk vermelde vakken aangaat, zoo kan naar de beide voorgaande verslagen worden verwezen, dewijl in het daar medegedeelde sedert geene zoodanige veranderingen zijn gekomen dat eene afzonderlijke vermelding noodig wordt geoordeeld.

Limburg. De inspecteur van het lager onderwijs in Limburg noemt in zijn verslag den toestand van het onderwijs bevredigend; in de meest noodzakelijke vakken kan op vooruitgang worden gewezen; slechts in zeer enkele bleef men op dezelfde hoogte. Aan lezen, schrijven en rekenen werd over 't algemeen de grootste zorg besteed; de nederlandsche taal trachtte men gaandeweg meer planmatig te doen beoefenen, terwijl de noodzakelijkheid en wenschelijkheid van toenemende zorg voor dit vak zich juist in deze provincie, die zich door een bijzonder taaleigen onderscheidt, steeds doet gevoelen. De vormleer staat hiermede in een regtstreeksch verband, omdat bij eene doelmatige behandeling van dit vak de leerlingen steeds tot spreken aanleiding krijgen; worden deze spraakoefeningen goed en met gestrengheid geleid, dan kan dat onderwijs in twee opzigten nuttig zijn, zoo als de ondervinding reeds op enkele scholen heeft aangetoond. Het onderwijs in aardrijkskunde en geschiedenis stond over 't algemeen nog op lagen trap; hetzelfde geldt voor de kennis der natuur, waarin echter de onderwijzers zich meer trachten te bekwamen. Het zingen vond langzamerhand ingang in de scholen en maakte ook dit jaar vorderingen. Aangaande de vakken van het meer uitgebreid lager onderwijs valt alleen op te merken, dat het zich in den regel bepaalde tot de fransche, en op sommige scholen tot de hoogduitsche taal, terwijl in enkele scholen met vrucht onderwijs werd gegeven in teekenen en handwerken voor meisjes.

Eene vergelijking van de openbare scholen met de bijzondere is moeilijk, vooral in die provincien, zoo als Zeeland, Friesland en Drenthe, waar slechts weinig bijzondere scholen worden aangetroffen; doch ook in de andere gaat de vergelijking veelal niet op, vooreerst, omdat bij de bijzondere scholen menigmaal eene bepaalde godsdienstige rigting

op den voorgrond staat, die haren invloed op het onderwijs in verschillende vakken doet gevoelen, en ook omdat in bijzondere scholen het meer uitgebreid lager onderwijs in den regel meer dan aan openbare scholen hoofdzaak is. Onder de diakoniescholen en andere door vereenigingen opgerigte scholen in de grootere gemeenten zijn er, zoo als uit enkele in de voorgaande bladzijden medegedeelde bijzonderheden blijkt, verscheidene, die hoogen lof verdienen en allezins eene vergelijking met de openbare kunnen doorstaan. Minder ten gunste der bijzondere scholen valt de vergelijking uit tusschen de in eenige gemeenten aanwezige openbare scholen voor meer uitgebreid lager onderwijs en dergelijke bijzondere scholen, welke laatste in den regel door de onderwijzers zelven zijn opgerigt. Daar deze scholen doorgaans voor kinderen van meer gegoede ouders bestemd zijn, zoo wordt door verschillende inspecteurs de opmerking gemaakt, dat in vele aanzienlijke gemeenten de behoeftige en minvermogenende ingezetenen beter gelegenheid hebben om hunne kinderen in de openbare scholen een degelijk en ontwikkelend lager onderwijs te doen genieten, dan de meer gegoede klasse, aan welke doorgaans alleen bijzondere scholen ten dienste staan. In de zuidelijke provincien, vooral in Noordbrabant, zijn de meeste bijzondere scholen meisjesscholen, waar men, zoo als reeds is aangestipt, zich meer met handwerken dan met ontwikkeling van het verstand der leerlingen bezig houdt. Natuurkennis en vormleer worden op de meeste bijzondere scholen niet onderwezen, van zingen wordt op vele geen werk gemaakt. Nogtans heeft de invoering der wet van 1857 ook op de bijzondere scholen een gunstigen invloed uitgeoefend, daar de verbeterde rigting on de grootere omvang, aan het openbaar onderwijs gegeven, het den bijzonderen onderwijzers ten pligt maken om te zorgen, dat zij de concurrentie kunnen doorstaan. De grootere afhankelijkheid van vele bijzondere onderwijzers ten opzichte van de ouders maakt het hun dikwijls moeilijk de noodige verbeteringen in hunne scholen in te voeren, willen zij niet een gedeelte van hunne veelal onzekere inkomsten prijs geven. Daarentegen is het hulppersoneel op vele bijzondere scholen zeer voldoende, zoo als blijkt uit eene vergelijking der tabel op bladz. 59 met die op bladz. 70 en 71. De onderwijzers begrijpen, dat hun daaraan veel gelegen is, vooral wanneer het onderwijs zich ook over moderne talen en andere vakken van het meer uitgebreid lager onderwijs uitstrekt; velen hunner sparen dan ook geen kosten om bekwaame hulponderwijzers aan hunne inrigtingen te verbinden. De meerdere afhankelijkheid van het hulppersoneel ten opzichte van den hoofdonderwijzer eener bijzondere school schijnt zelfs in sommige opzichten gunstig te werken; de mogelijkheid van bij de minste verlaauwing in hunnen ijver ontslagen en door anderen vervangen te worden, hetgeen bij openbare scholen niet zoo ligt gebeuren zal, spoort hen aan om onophoudelijk hunne beste krachten aan de school, waaraan zij verbonden zijn, te wijden.

Vat men het over den toestand van het lager onderwijs in de onderscheidene provincien gezegd te zamen, dan kan het oordeel vrij gunstig zijn. Nagenoeg overal wordt op vooruitgang, in meerdere of mindere mate, gewezen. Dat dit slechts langzaam kan zijn, ligt in den aard der zaak. In een klein aantal jaren laat zich eene wet administratief invoeren; de drie jaren, in art. 70 der wet toegestaan, zijn, blijkens hetgeen hiervóór is medegedeeld, daartoe voldoende, of althans nagenoeg voldoende geweest; maar eene paedagogische vervorming vereischt meer tijd, vooral wanneer, zoo als in de laatste jaren vóór 1858 het geval is geweest, eene zekere gedruktheid en lusteloosheid ongunstigen invloed op den toestand van het onderwijs hebben uitgeoefend, en daarin stilstand, zoo al niet achteruitgang, veroorzaakt. De opleiding van onderwijzers liet vroeger te wenschen over; ook dit moest nadeelig op den toestand terugwerken. Alleen groote gebeurtenissen, zoo als de invoering eener nieuwe wet, konden verandering bewerken en beweging brengen, waar tot dusverre stilstand was geweest. En hoe gering nog de ondervinding moge zijn die men sedert 1858 heeft kunnen opdoen — eene ondervinding te kort om een stellig oordeel te kunnen uitspreken —, de berichten uit alle provincien stemmen daarin overeen, dat de gunstige werking der wet zich reeds krachtig heeft doen gevoelen. Bij de meeste onderwijzers is de lust in hunne werkzaamheden toegenomen, vooral ook ten gevolge van de belangstelling die van vele kanten werd getoond; de regeling van het lager onderwijs, door de wet eene taak der gemeente verklaard, is meer dan ooit eene publieke zaak geworden, waarover veel meer dan vroeger wordt gedacht en gesproken. Wel is waar zijn er onder de gemeenten verscheidene, die door hare bekrompenheid getoond hebben weinig belang in de haar opgedragen taak te stellen; maar vele gemeentebesturen waren er ook, die, hunne verantwoordelijkheid beseffende, juist daardoor geprikkeld werden om zich op eene waardige wijze daarvan te kwijten en alles wat het lager onderwijs betreft op degelijke wijze te regelen. Een bewijs hiervan

zal men zien in de aanzienlijk hoogere kosten, die reeds in 1860 aan het lager onderwijs door de gemeenten werden besteed, en die, zoo als mag ondersteld worden, in het volgende jaar, toen de vastgestelde regelingen overal moesten in werking treden, nog tot een veel hooger cijfer zullen geklommen zijn.

Wat de Regering aangaat, ook zij is niet in gebreke gebleven, waar het slechts kon, hare belangstelling te toonen. De in het vorig verslag vermelde en verder in dit verslag mede te deelen maatregelen, genomen om de opleiding van bekwaame onderwijzers bevorderlijk te zijn, mogen tot bewijs daarvan strekken. Middelen om rechtstreeks op het onderwijs te werken staan slechts zelden ter harer beschikking; waar daartoe gelegenheid was, is zij echter niet in gebreke gebleven die aan te wenden. Als zoodanig mag hier melding worden gemaakt van hetgeen door haar is gedaan ter bevordering van het elementair teekenonderwijs in de lagere scholen, ook in verband met het onderwijs in vormleer. Door de ijverige bemoeijingen van het hoofdbestuur der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen waren verzamelingen van modellen verkrijgbaar gesteld voor het elementair teekenonderwijs naar aanleiding der methode van DUPUIS; eene methode, wier beginselen door de inspecteurs in 1858 zoo doelmatig waren geacht, dat zij in hunne voorstellen tot vaststelling der programma's voor de acte-examens ook kennis dier methode als vereischte hadden gesteld om eene acte voor teekenonderwijs te kunnen verkrijgen. In verband hiermede had de Regering bij de normaallessen overal, waar daartoe slechts gelegenheid bestond, dit onderwijs onder de leervakken doen opnemen. Van de voor een uiterst matigen prijs voor de departementen van genoemde Maatschappij verkrijgbaar gestelde verzamelingen van modellen werd door het hoofdbestuur een stel aan den Minister van Binnenlandsche Zaken aangeboden, te gelijk met een exemplaar van de op last dier Maatschappij vervaardigde handleiding bij het teekenonderwijs in de volksschool. De Minister heeft gemeend zijne belangstelling in deze zaak en tevens zijn verlangen om aan de invoering van het teekenonderwijs in de volksschool bevorderlijk te zijn, niet beter te kunnen aan den dag leggen, dan door tot de verspreiding der bedoelde modellen in de volksschool mede te werken. Te dien einde heeft hij van het hoofdbestuur verzocht aan de Regering 25 stellen van die modellen over te doen; aan dit verzoek is met welwillendheid voldaan. Na raadpleging met de inspecteurs zijn de ontvangen stellen aan een gelijk getal gemeentebesturen aangeboden ten behoeve van het openbaar lager onderwijs. Wel zal deze maatregel op zich zelf weinig tot bevordering van het teekenonderwijs in de volksschool kunnen bijdragen, maar tot opwekking van de belangstelling bij gemeentebesturen en onderwijzers schijnt hij inderdaad te hebben bijgedragen; de honderd stellen, welke het hoofdbestuur der Maatschappij had laten vervaardigen, waren in een betrekkelijk zeer korten tijd alle geplaatst, en sedert heeft de particuliere nijverheid zich van deze zaak meester gemaakt.

Even als in het vorig jaar kan hier, naar aanleiding van het door de inspecteurs medegedeelde, de verklaring worden afgelegd, dat de toepassing van art. 23 der wet in 1860 tot geene moeilijkheden heeft aanleiding gegeven. Over het algemeen mag getuigd worden, dat de onderwijzers op de openbare scholen, ieder naar zijne kennis en vermogens, zich toelegden om hun onderwijs, onder het aanleeren van gepaste en nuttige kundigheden, dienstbaar te maken aan de ontwikkeling van de verstandelijke vermogens der leerlingen en aan hunne opleiding tot alle christelijke en maatschappelijke deugden. Wel is waar liet in verscheidene scholen, voornamelijk daar, waar minder kundige onderwijzers waren, de verstandelijke ontwikkeling der leerlingen nog te wenschen over, vermits men zich meer toelegde om hen werktuigelijk in het geheugen te doen opnemen hetgeen hun werd voorgeleerd, dan om de leerstof zoodanig voor te stellen en te bearbeiten, dat zij voor het jeugdig verstand in alle opzichten geschikt was en dus krachtig tot verstandelijke ontwikkeling kon bijdragen; maar ook in dit opzicht werd allengs vooruitgang waargenomen. Evenzoo was het gesteld met de opleiding tot christelijke en maatschappelijke deugden. Eene overdreven vrees om aanstoot te geven weêrhiel wel enkelen om den door de wet aangewezen weg met vastheid in te slaan, zoodat hun onderwijs zich meer bepaalde tot enkele mededeeling van kundigheden, zonder ook op het gemoed der leerlingen te werken; maar over het algemeen was de strekking van het onderwijs zoodanig, als de wetgever die heeft gewild. Nergens zijn dan ook klagen geuit, dat de onderwijzers iets leerden, deden of toelieten, wat strijdig was met den eerbied, verschuldigd aan de godsdienstige begrippen van andersdenkenden. Het schooltoezigt heeft, waar dit geen aanstoot geven kon, gemeend met eenige toegevendheid te mogen handelen. In verschillende openbare scholen in onderscheidene provincien, vooral in Gelderland en Groningen, waar alleen kinderen van Protestanten

de school bezochten, werd het bijbellezen toegelaten op bepaald verlangen van de meeste ouders, en zonder dat daartegen door anderen bedenkingen zijn ingebracht; in andere scholen, waar het aan sommigen aanstoot kon geven, geschiedde dit buiten de gewone schooluren, uitsluitend met die kinderen, wier ouders hiertoe hun verlangen hadden te kennen gegeven. Onderwijs in bijbelsche geschiedenis, op verscheidene scholen gegeven, gaf, voor zoover der Regering bekend is, nergens aanleiding tot klagen of bezwaren, evenmin als dat in de vaderlandsche geschiedenis, waar kinderen van verschillende gezindheden het bijwoonden.

Dat echter niet allen met de openbare school, zoo als zij volgens de bepalingen der wet moet worden, tevreden zouden zijn, was te verwachten, evenzeer als dat zij, die zich met die rigting niet konden vereenigen, de handen zouden ineen slaan om bijzondere scholen tot stand te brengen, waar aan het onderwijs de door hen noodig geachte rigting zoude gegeven worden. Onder de bijzondere scholen, van wier oprigting in § 1 melding is gemaakt, zijn er dan ook eenige, die moesten strekken om te voorzien in die door sommigen gevoelde behoefte. In het najaar van 1860 is eene vereeniging tot stand gekomen onder den naam van *Vereeniging voor Christelijk nationaal schoolonderwijs*, welke, blijkens haar reglement, uitgaat van de volgende hoofdgedachten:

a. De inrigting der openbare school voor Roomschegezinde en Protestant, voor Israëliet en Christen, gelijk de wet van den 13den Augustus 1857 ze voorschrijft, is voor de behoeften van eene Christelijke natie, en althans van den Protestantschen Christen, geheel onvoldoende. b. Zondagscholen en bijbelsche leerscholen, hoe wenschelijk ook, kunnen niet anders dan een tijdelijk en gebrekkig hulpmiddel zijn. c. Geen wezenlijk redmiddel dan in de bijzondere school, gelijk ze burgerlijk en godsdienstig onderwijs te zamen omvat. d. Verplichting van elke Christelijke, en dus ook van de Hervormde Kerk, om hierin te voorzien. e. Verplichting der gemeentelieden, in overleg, zooveel doenlijk, met herders en leeraars, om de taak over te nemen, waar de Kerk in haar reglementairen vorm werkeloos blijft. f. Oprigting van scholen, waarin, bij onbelemmerd en doeltreffend gebruik der Heilige Schrift en trouwe voorstelling der volkshistorie, het onderwijs in nuttige kundigheden aan Christelijke opvoeding wordt dienstbaar gemaakt. g. Verleenen van geldelijke tegemoetkoming, inzonderheid waar eigen belangstelling en veerkracht openbaar zijn. De vereeniging is te dien einde werkzaam tot ondersteuning van scholen, ter opleiding van onderwijzers en ter opwekking van gemeen overleg en samenwerking omtrent al wat verder tot de belangen der Christelijke school behoort. Nog is bepaald, dat de jaarlijksche ondersteuning, door de vereeniging te verleenen aan scholen, die voor eigen rekening der onderwijzers worden gehouden, in geen geval meer zal mogen bedragen dan $\frac{1}{3}$ van de jaarwedde van den hoofdonderwijzer; die jaarwedde wordt voor gemeenten ten platten lande met meer dan 2000 inwoners niet lager gesteld dan f 600, vrije woning en tuin; voor steden met meer dan 20 000 inwoners niet lager dan f 800 en vrije woning.

§ 5. KOSTEN VAN HET OPENBAAR LAGER ONDERWIJS IN HET ALGEMEEN.

Even als in de beide laatste verslagen is geschied, wordt ook in dit weder een overzicht gegeven van de kosten van het openbaar lager onderwijs en van de wijze, waarop die zijn bestreden. Die opgaven hebben weder in naauwkeurigheid en volledigheid gewonnen; alleen de inkomsten der onderwijzers, grootendeels berustende op hunne eigene opgaven, voor zooveel die namelijk uit schoolgelden, onmiddellijk van de ouders der leerlingen ontvangen, bestonden, konden niet met gelijke naauwkeurigheid worden opgegeven. Bij eenige onzekerheid dienaangaande scheen het verkieslijk, even als in dergelijke opgaven over de jaren 1858 en 1859, bij de mededeeling der cijfers de onderdeelen van guldens achterwege te laten of daarvoor geheelen te nemen.

In de eerste plaats volgt hier een overzicht van alle uitgaven, die in het jaar 1860 ten behoeve van het lager onderwijs zijn gedaan, met aanwijzing van de onderwerpen, waarvoor de uitgave plaats had.

KOSTEN

KOSTEN IN HET ALGEMEEN. ONDERWERPEN.													
	Noord- brabant	Gelder- land,	Zuid- holland.	Noord- holland.	Zeeland.	Utrecht.	Fries- land.	Over- ijssel.	Gro- ningen.	Drenthe.	Lim- burg.	TOTAAL.	
Inkomsten der onderwijzers	f174 619	f188 935	f366 960	f307 082	f121 852	f 68 742	f216 405	f110 974	f119 673	f 52 129	f 72 150	f 1 799 521	
Gewoon onderhoud van schoolgebouwen en onder- wijzerswoningen, vuur en licht	20 354	22 066	56 038	39 659	13 232	8 581	39 066	17 841	19 443	6 452	6 114	218 846	
Nieuwe schoollocaten of onderwijzerswoningen, of belangrijke herstellingen aan oude	12 087	76 078	329 468	83 785	18 682	17 812	33 717	37 038	67 835	3 486	29 447	706 525	
Vergoeding voor het gemis of de kosten van het verlof van onderwijzerswoningen of schoollocaten	785	6 009	12 712	12 411	4 304	2 123	2 801	3 721	917	481	1 243	47 507	
Schoolmeubelen en schoolbehoefden	6 276	14 636	29 482	22 583	11 878	5 493	13 161	17 713	11 073	5 290	6 160	143 745	
Plaatselfte schoolcommissien	313	1 198	3 275	2 345	671	412	2 071	906	1 153	129	107	12 586	
Pensioenen aan onderwijzers	5 319	6 674	12 498	8 184	1 320	2 380	10 003	4 416	987	2 614	2 307	56 702	
Subsidien aan bijzondere scholen	617	4 056	2 715	1 887	445	1 360	608	4 537	778	385	250	17 688	
Opleiding van onderwijzers	3 850	"	12 769	15 885	4 196	4 892	6 552	1 338	5 921	3 136	1 604	59 873	
Onderwijversgezelschappen	715	550	550	660	330	275	495	385	385	275	410	5 080	
Jaarwedden der inspecteurs	2 500	2 500	2 500	2 500	2 000	2 000	2 300	2 300	2 300	2 000	2 300	25 200	
Reis- en verblijfkosten der inspecteurs.	201	"	313	725	263	49	765	184	459	369	261	3 589	
Reis- en verblijfkosten der schoolopzieners	5 877	4 785	5 156	5 768	2 704	2 093	4 006	3 234	3 113	2 248	3 623	42 612	
Andere uitgaven, niet bepaaldelijk aangewezen. .	1 235	6 097	29 916	4 087	4 822	3 055	4 722	2 433	2 602	237	488	62 694	
TOTALEN	f234 248	f333 584	f864 352	f507 261	f186 699	f119 197	f339 702	f207 620	f236 699	f 79 231	f126 499	f 3 232 092	

Hierbij moet nog gevoegd worden f 1125 voor beuren aan onderwijzers, f 1089 als kosten van het tijdschrift; *Nieuwe Bijdragen* enz., en f 300 voor aankoop van modellen voor teekenonderwijs, te zamen 2 514

ALGEMEEN TOTAAL f 3 234 606

De in deze tabel vermelde uitgaven werden bestreden door het Rijk, de provincien, de gemeenten, uit de in sommige gemeenten voor het lager onderwijs bestemde bijzondere fondsen en de door de ouders betaalde schoolgelden, zoo als blijkt uit het volgende overzicht.

PROVINCIE.	Bijdragen van het Rijk.	Bijdragen van de provincien.	Bijdragen van de gemeenten.	Bijzondere fondsen.	School- gelden.	TOTAAL.
Noordbrabant . . .	f 65 152	»	f 76 958	f 250	f 91 888	f 234 248
Gelderland . . .	33 935	f 50	177 206	186	122 207	333 584
Zuidholland . . .	35 427	5 578	634 910	4 016	184 421	864 352
Noordholland . . .	54 254	14 818	290 550	14 224	133 415	507 261
Zeeland	14 998	4 293	95 382	1 630	67 396	183 699
Utrecht	12 976	4 070	61 350	672	40 129	119 197
Friesland	24 879	1 150	181 379	40 070	92 224	339 702
Overijssel	24 194	»	136 854	1 970	44 602	207 620
Groningen	28 000	700	151 733	1 649	54 617	236 699
Drenthe	20 256	557	40 358	1 000	17 060	79 231
Limburg	26 492	3 645	66 824	985	28 553	126 499
Totaal . . .	f 340 563	f 34 861	f 1 913 504	f 66 652	f 876 512	f 3 232 032

bij welke laatste som nog moeten gevoegd worden de hiervóór reeds vermelde f 1125 voor beurzen aan onderwijzeressen, f 1089 als kosten der *Nieuwe bijdragen* enz. en f 300 voor modellen voor teekenonderwijs, zoodat de bijdragen van het Rijk hebben bedragen een som van f 343 077 en de geheele uitgaven, even als op bladz. 98 is opgegeven f 3 234 606. Eigenlijk moet deze som, zoowel als die der uitgaven door het Rijk gedaan, nog verminderd worden met een bedrag van f 31 707, namelijk f 781 als batig slot der examengelden en f 30 926 voor de bijdragen der onderwijzers voor hun pensioen, krachtens art. 28 der wet. De uitgaven van het Rijk ten behoeve van het lager onderwijs hebben dus slechts bedragen eene som van f 311 370 en de totale onkosten van het openbaar lager onderwijs f 3 202 899.

De uitgaven, door het Rijk gedaan, zijn meer in het bijzonder opgegeven in het volgende overzicht.

BIJDRAGEN VAN HET RIJK. ONDERWERPEN.																				Lim- burg.	Drenthe.	Gronin- gen.	Over- ijssel.	Fries- land.	Utrecht.	Zeeland.	Noord- holland.	Zuid- holland.	Gelder- land.	Noord- brabant.	Totaal.
Jaarvelden van onderwijzers	f 48 370	f 22 042	f 8 824	f 9 982	f 5 358	f 2 269	f 6 247	f 11 922	f 15 764	f 6 669	f 10 008	f 147 355																			
Gratificatiën aan onderwijzers	1 250	825	375	600	224	"	150	1 404	"	"	420	5 248																			
Pensioenen aan onderwijzers	2 989	3 283	4 767	5 389	"	1 453	4 384	2 064	658	1 196	1 538	27 651																			
Bijdragen krachtens art. 36 der wet	"	"	3 953	14 818	93	1 235	"	"	"	"	2 565	22 664																			
Subsidie voor de school te Urk	"	"	"	150	"	"	"	"	"	"	150	150																			
Rijks- lagere scholen te Maastricht en Roermond	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	3 728	3 728																			
Kosten van het onderwijs in de gestichten te Ommermans en te Veenhuizen	"	"	"	"	"	"	"	763	"	4 513	"	5 276																			
Opleiding van onderwijzers	3 850	"	8 989	13 062	4 026	3 602	6 552	1 938	5 321	2 986	1 604	52 030																			
Onderwijzersgezelschappen	715	550	550	660	350	275	495	885	385	275	440	5 060																			
Jaarvelden der inspecteurs	2 500	2 500	2 500	2 500	2 000	2 000	2 300	2 300	2 300	2 000	2 300	25 200																			
Reis- en verblijfskosten der inspecteurs	201	"	313	725	263	49	765	184	459	369	261	3 589																			
Reis- en verblijfskosten der schoolopzieners.	5 877	4 785	5 156	5 768	2 704	2 093	4 006	3 234	3 113	2 248	3 628	42 612																			
TOTAAL	f 65 152	f 33 935	f 35 427	f 54 254	f 14 998	f 12 976	f 24 879	f 24 194	f 28 000	f 20 256	f 26 492	f 340 563																			

Hierbij moet nog gevoegd worden f 1125 voor beurzen aan onderwijzessen, f 1089 voor kosten der *Nieuwe Bijdragen* enz., en f 300 voor teekensmodellen, te zamen f 2514; daarentegen moet er worden afgetrokken f 781, het batig slot der examengelden, en f 30 926, de bijdragen der onderwijzers voor hun pensioen, te zamen f 31 707, dus af te trekken.

Blijft f 311 370

Hierbij moet nog gevoegd worden f 1195 voor beurzen aan onderwijzers, f 1089 voor kosten der *Nieuwe Bijdragen* enz., en f 300 voor tekenmodellen, te zamen f 2514; daaronder moet er worden afgetrokken f 781, het batig slot der examengeelden, en f 80 926, de bijdragen der onderwijzers voor hun pensioen, te zamen f 31 707, dus af te trekken.

Blijft

f 311 370

Bij de voorgaande tabel valt nog het volgende op te merken. De sommen, opgegeven als pensioenen aan onderwijzers, hebben eigenlijk bedragen eene som van f 41 474; daarvan is echter f 13 825 door de gemeenten aan het Rijk terugbetaald, krachtens het voorschrift van art. 29, volgens hetwelk een derde gedeelte van het bedrag van het pensioen door de gemeenten aan het Rijk wordt vergoed (1). De f 150 voor Urk waren, even als vroeger, bestemd tot aankoop van schoolbehoefte en hulpmiddelen voor het onderwijs in de school op dat eiland. Van de f 3728 voor de Rijks- lagere scholen in Limburg waren f 2000 bestemd voor jaarwedden aan onderwijzers, f 1500 een buitengewoon subsidie aan de school te Maastricht en f 228 de kosten van eenige noodzakelijke herstellingen aan de gebouwen; de overige kosten dier beide inrigtingen zijn uit de opbrengst der schoolgelden bestreden. De kosten van het onderwijs aan de Rijksgestichten te Ommerschans en te Veenhuizen, ten gezamenlijken bedrage van f 5276, waren besteed als volgt: aan jaarwedden en salarissen aan hoofdonderwijzers, hulponderwijzers en kweekelingen werd uitgegeven eene som van f 3798, voor schoolbehoefte f 651; voorts werd uit den voorraad der magazijnen verstrekt aan olie, zeep, brandstoffen, klein huisraad, enz. ter waarde van f 827. De kosten van het onderwijs te Ommerschans bedroegen in 1860 f 763, voor dat aan het 1ste gesticht te Veenhuizen f 1981, aan het 2de gesticht f 1500, aan het 3de gesticht f 1032, te zamen f 5276, zoo als hiervóór is opgegeven. De jaarwedden van elken der vier hoofdonderwijzers bedroegen f 400.

Aangaande de som van f 52 030, door het Rijk aan de opleiding van onderwijzers ten koste gelegd, zullen nadere opgaven worden gedaan in de paragraaf, waarin over dit onderwerp wordt gehandeld.

De uitgaven, door de provincien ten behoeve van het lager onderwijs gedaan, zijn vermeld in het volgende tabellarisch overzicht.

(1) De juiste getallen zijn f 41 474,38 voor het geheel bedrag der over 1860 uitbetaalde pensioenen, f 13 824,80 voor het door de gemeenten terugbetaalde, en derhalve f 27 649,58 voor hetgeen ten laste van het Rijk is gebleven; het verschil is alleen daardoor ontstaan, dat voor elke provincie afzonderlijk de onderdeelen van guldens in de tabellen zijn achterwege gelaten of voor geheele gerekend.

BLIJDAGEN DER PROVINCIEN. ONDERWERPEN.	Noord- brabant.	Gel- derland.	Zuid- holland.	Noord- holland.	Zeeland.	Utrecht.	Fries- land.	Over- ijssel.	Gro- ningen.	Drenthe.	Lim- burg.	TOTAAL.
Jaarwedden van onderwijzers	"	f 50	"	"	"	"	" f 600	"	"	" f 517	"	f 1157
Gratificatie aan onderwijzers	"	"	f 400	"	f 428	f 1330	250	"	f 100	"	f 1055	3563
Pensioenen aan onderwijzers.	"	"	725	"	"	"	"	"	"	40	"	765
Renteloos voorschot voor schoollocalen	"	"	"	"	3 000	"	"	"	"	"	"	3 000
Bijdragen krachtens art. 36 der wet	"	"	3 953 f	14 818	93	1 235	"	"	"	"	2 565	22 664
Subsidien aan bijzondere scholen	"	"	"	"	"	110	"	"	"	"	"	110
Opleiding van onderwijzers	"	"	500	"	"	900	"	"	600	"	"	2 000
Andere uitgaven, niet bepaaldelijk aangewezen	"	"	"	"	772	495	300	"	"	"	25	1 592
TOTAAL	"	f 50	f 5 578	f 14 818	f 4 293	f 4 070	f 1 150	"	f 700	f 557	f 3 645	f 34 861

Tot nadere toelichting dezer tabel diene het volgende. De sommen van f 725 en f 40, voor pensioenen aan onderwijzers in Zuidholland en Drenthe uit de provinciale kas besteed, waren reeds vóór het in werking treden der wet van 1857 toegekend. De som van f 22 664 (eigenlijk f 22 663,75) komt niet volkomen overeen met de opgaven van Gedeputeerde Staten, daar sommige dier uitgaven niet op de rekeningen der provincien over 1860 voorkomen, en daarentegen van andere melding wordt gemaakt, die reeds over 1859 toegekend, doch eerst in 1860 betaald zijn geworden. Men heeft echter gemeend hier die sommen te moeten vermelden, die inderdaad over laatstgenoemd jaar uitbetaald moesten zijn, zoodat het totaal overeenkomt met dat van de door het Rijk verleende subsidien, opgegeven in de tabel op bladz. 100. De som van f 500, door de provincie Zuidholland besteed voor de opleiding van onderwijzers, was een subsidie aan eene te Leiden bestaande oefenschool; van de f 900, door de provincie Utrecht met gelijk doel verleend, was f 600 bestemd voor de leerschool te Utrecht en f 300 voor die te Amersfoort; de f 600, door de provincie Groningen daarvoor uitgegeven, was het bedrag van het subsidie aan de departementale kweekschool te Groningen.

Van de som van f 773, door de provincie Zeeland besteed voor onderwerpen niet afzonderlijk vermeld, was het grootste gedeelte bestemd tot aanschaffing van mathematische ligehamen ten behoeve van het onderwijs in vormleer en andere hulpmiddelen voor het onderwijs in openbare scholen; aan eene kleine-kinderschool te Westkapelle werd eene toelage van f 50 verleend, terwijl eene som van f 52 werd besteed tot bevordering van het schoolgaan van kinderen van minvermogenenden in enkele gemeenten van het 2de school-district, waar de nieuwe regeling nog niet was ingevoerd. De f 495 in de provincie Utrecht werden gegeven ten behoeve van de gemeenten Bunnik, Jaarsveld, Linschoten, Loosdrecht, Mijdrecht, Renswoude, Westbroek en Woudenberg. In Friesland werd eene som van f 300 gegeven als subsidie voor het reservefonds van de weduwen- en wezenbeurs voor onderwijzers in die provincie. De som van f 25 in Limburg was een subsidie aan de gemeente Elsloo, tot volledige betaling van de jaarwedde des onderwijzers.

De uitgaven door de gemeenten ten behoeve van het lager onderwijs gedaan zijn opgegeven in de volgende tabel, waarvan het bovenste gedeelte de uitgaven aanwijst, terwijl in het onderste zijn opgegeven het bedrag van de opbrengst der schoolgelden, krachtens plaatselijke verordeningen door de gemeenten geheven, de subsidien krachtens art. 36 der wet door het Rijk en de provincie verleend, alsmede de opbrengst der bijzondere voor het lager onderwijs bestemde fondsen; terwijl voor Zeeland tevens is opgenomen het door de provincie verleende renteloos voorschot van f 3000, waarvan in de voorgaande tabel is melding gemaakt. In den ondersten regel der tabel wordt het verschil der uitgaven en der inkomsten opgegeven, zoodat daarin de kosten worden aangeduid, welke in werkelijkheid ten laste der gemeenten zijn gebleven.

Ten opzichte van deze tabel is nog het volgende op te merken. De som van f 28 286 voor pensioenen aan onderwijzers werd slechts gedeeltelijk, krachtens de voorschriften der wet van 1857, door de gemeenten betaald; dit gedeelte bedroeg f 13 827; terwijl nog f 14 459 werden uitbetaald krachtens verplichtingen, welke de gemeentebesturen vóór 1858 geheel vrijwillig op zich hadden genomen. De door den Koning sedert 1858 verleende en in 1860 van Rijksweg uitbetaalde pensioenen bedroegen, zoo als hiervóór reeds is opgegeven, eene som van f 41 474,33, waarvan het door de gemeenten terugbetaalde een derde gedeelte f 13 824,80 bedroeg; het verschil tusschen dit cijfer en het in de tabel begrepen van f 13 827 heeft zijne oorzaak in het verwaarloozen van onderdeelen van guldens of het nemen van geheelen in plaats van gedeelten. Nog zij hier opgemerkt, dat op de rekeningen van sommige gemeenten andere cijfers voorkomen dan die, waarop deze opgave berust, hetgeen daaraan moet worden toegeschreven, dat sommige reeds over 1859 loopende pensioenen eerst in 1860 zijn uitbetaald, en andere, in 1860 ingaande, eerst op de rekening van 1861 konden worden vermeld. In het tabelarisch overzicht zijn evenwel, even als in de beide vorige jaren, die sommen opgenomen, die inderdaad over 1860 moesten betaald zijn en over dat jaar door het Rijk van de gemeenten zijn ontvangen. Wat de aan bijzondere scholen verleende subsidien aangaat, zoo zal het wellicht de aandacht trekken, dat ook voor Limburg een subsidie van f 250 wordt vermeld, hoewel in § 1 wordt opgegeven, dat in die provincie geene gesubsidieerde bijzondere scholen aanwezig waren; de toelage van f 250 was eene ondersteuning, welke over 1860 aan eene school te Roermond is verleend; men heeft het echter onnoodig geacht de school daarom onder de gesubsidieerde te tellen, te minder, daar deze toelage, na de regeling van het onderwijs in die gemeente, niet weder is verleend.

Wat de vrij aanzienlijke som van f 61 102 aangaat, op de tabel vermeld als uitgaven, niet bepaaldelijk aangewezen, zoo zij dienaangaande opgemerkt, dat deze van zoo verschillende aard waren, dat het moeilijk en ook onnoodig scheen, die onder verschillende kategorien te brengen. Als voornaamste daarvan kunnen worden opgenoemd: aflossing en rentebetaling van leeningen, aangegaan tot het bouwen van schoollocalen; aflossing van renteloos voorschot, door de provincie verleend; schadeloosstelling aan onderwijzers voor personele belasting; kosten van het onderwijs aan minvermogenenden; tegemoetkoming aan andere gemeenten voor het onderwijs aan kinderen, niet in die gemeenten woonachtig; perceptiekosten der schoolgelden; assurantiepenningen van schoollocalen en onderwijzerswoningen; toelagen aan onderwijzersweduwen of aan ondersteuningsfondsen voor weduwen en weezen van onderwijzers; kosten van oproepingen in de nieuwsbladen en van vergelijkende examens; kosten van prijsuitdeelingen en prijsboeken; aankoop van het tijdschrift: *Nieuwe bijdragen enz.*; kosten van scholen voor gymnastiek of van teekenscholen; enz.

Voor zooverre de opbrengst aangaat der bijzondere voor het lager onderwijs bestemde fondsen, ten bedrage van f 66 652, zij het geoorloofd dit jaar te verwijzen naar de uitvoerige inlichtingen aangaande den aard dier inkomsten op bladz. 103 en 104 van het vorig verslag medegedeeld. Het grootste gedeelte van hetgeen daar is opgegeven, kan ook voor het jaar 1860 herhaald worden.

Vergelijkt men de kosten van het lager onderwijs in 1860 met die van het voorgaande jaar, dan blijkt het aanstonds, dat deze weder aanzienlijk zijn toegenomen. De uitgaven van het Rijk klommen van f 264 631 tot f 311 370 en vermeerderden dus met f 46 739. Die voor onderwijzersjaarwedden waren uit den aard der zaak nagenoeg dezelfde; aan gratificatie werd f 2288 meer betaald. Het aandeel van het Rijk in de pensioenen aan onderwijzers klonk van f 12 825 tot f 27 651, eene vermeandering dus van f 14 826; daarentegen werd in 1860 eene som van f 31 707 door de onderwijzers bijgedragen, zoodat voor dit onderwerp de ontvangsten de uitgaven overtroffen met eene som van f 4056. De bijdragen van het Rijk, krachtens art. 36 verleend, bedroegen f 22 664, tegen f 24 887 in 1859, dus f 2223 minder; de Rijks-lagere scholen in Limburg kostten f 1575 meer; voor het onderwijs in de gestichten te Ommerschans en te Veenhuizen, die in 1860 het eerst gedurende het geheele jaar ten laste van het Rijk kwamen, werd f 4143 meer betaald; voor opleiding van onderwijzers werd f 52 030 door het Rijk uitgegeven, tegen f 18 350 in 1859, dus f 33 680 meer; de kosten van het schooltoezigt als ook die der onderwijzersgezelschappen bedroegen in beide jaren nagenoeg hetzelfde.

Door de provincien werd in 1859 eene som van f 40 698 ten behoeve van het lager onderwijs uitgegeven, tegen f 34 861 in 1860; in het laatste jaar dus f 5837 minder. Vergelijkt men de verschillende onderwerpen, in de tabel op bladz. 102 vermeld, met die van het vorig jaar, dan bemerkt men, dat die vermindering grootendeels daaraan moet worden

toegeschreven, dat in 1860 niet meer, zoo als in 1859, subsidien voor schoollocalen op denzelfden voet als vóór de invoering der wet van 1857 werden gegeven, en dat de bijdragen, krachtens art. 36 door de provincien verleend, even als die van het Rijk ruim f 2000 minder bedroegen; de overige onderwerpen ondergingen weinig of geene verandering.

Aanzienlijke vermeerdering ondergingen de uitgaven der gemeenten ten behoeve van het lager onderwijs. De jaarveelden der onderwijzers klommen van f 880 215 tot f 1 074 343, dus met f 194 128; de kosten van onderhoud van schoollocalen en onderwijzerswoningen, alsmede van vuur en licht, klommen van f 231 832 tot f 246 141, dus met f 14 309; die van den aanbouw van nieuwe schoollocalen en onderwijzerswoningen of van belangrijke herstellingen aan bestaande bedroegen in 1859 f 397 890, in 1860 de aanzienlijke som van f 706 525, zoodat voor dit onderwerp op eene vermeerdering van f 308 625 valt te wijzen; van deze vermeerdering kwam de groote helft ten laste van de provincie Zuidholland; ook in Gelderland, Noordholland, Zeeland, Overijssel en Groningen werd hiervoor in 1860 aanzienlijk meer dan in 1859 uitgegeven. De kosten van vergoeding voor het gemis van vrije woning en het huren van schoollocalen of onderwijzerswoningen klommen van f 34 279 tot f 47 507 en vermeerderden dus met f 13 228; die van schoolmeubelen, schoolbehoeften en hulpmiddelen voor het onderwijs, welke in 1859 f 107 261 hadden bedragen, klommen in 1860 tot f 143 094 en bedroegen dus f 35 833 meer; de kosten der plaatselijke schoolcommissien bedroegen f 100 minder; voor pensioenen aan onderwijzers werd in 1860 door de gemeenten f 7758 meer uitgegeven; de subsidien aan bijzondere scholen klommen van f 7655 tot f 17 528 en bedroegen dus f 9873 meer; aan de opleiding van onderwijzers werd f 5843 en dus f 1898 meer dan in 1859 besteed; eindelijk wordt als uitgaven der gemeenten, niet bepaaldelijk aangewezen, eene som van f 61 102 vermeld, dus f 9200 meer dan in het vorige jaar. In het geheel hebben de uitgaven der gemeenten ten behoeve van het lager onderwijs in 1860 f 2 342 949 bedragen, tegen f 1 748 187 in 1859, zoodat op eene vermeerdering met f 594 762 valt te wijzen. Daarentegen heeft de opbrengst der schoolgelden, door de gemeente geheven, in 1860 f 314 465 bedragen, tegen f 221 211 in 1859, dus in 1860 f 93 254 meer; de opbrengst van bijzondere fondsen bedroeg in 1860 f 4778 minder; de bijdragen, krachtens art. 36 door het Rijk en de provincien verleend, f 4416 minder; bovendien wordt dit jaar ook een renteloos voorschot van de provincie Zeeland, ten bedrage van f 3000, als bate voor de gemeenten in rekening gebracht, zoodat de inkomsten der gemeenten f 87 030 meer hebben bedragen. Het zuiver bedrag van de uitgaven, welke ten laste der gemeenten kwamen, heeft derhalve in 1860 eene som van f 1 913 504 bedragen, tegen f 1 405 772 in 1859, dus in 1860 f 507 732 meer.

Vergelijkt men eindelijk de totale kosten van het openbaar lager onderwijs, die in 1859 eene som van f 2 661 045, in 1860 f 3 202 899 hebben bedragen, dan vindt men voor laatstgemeld jaar de aanzienlijke vermeerdering van f 541 854, dat is meer dan een vijfde gedeelte van de daaraan in 1859 bestede gelden; in vergelijking met 1858 hebben die kosten f 856 827 meer bedragen.

§ 6. SCHOOLGELDEN.

De vaststelling der verordeningen tot heffing van schoolgeld heeft in het jaar 1860 nagenoeg voor alle gemeenten plaats gehad; niet alleen voor die, waar de geheele regeling tot stand is gekomen, maar ook voor enkele, waar de regeling nog niet in haar geheel was vastgesteld. Eene vermelding van al die gemeenten schijnt, na hetgeen in § 1 over de regeling zelve is gezegd, overbodig te zijn; ook over het bedrag van het vastgestelde schoolgeld, dat uit den aard der zaak zeer uiteenlopende was, valt weinig bijzonders te melden. In een vrij aanzienlijk getal gemeenten is besloten het gewoon lager onderwijs op de dagschool, in sommige ook dat op de avondschool, kosteloos verkrijgbaar te stellen, zoo als blijkt uit het volgende overzicht. Daarbij zij echter opgemerkt, dat de Regering nergens tot het algemeen kosteloos onderwijs heeft aangespoord, doch evenmin daar, waar het door den gemeenteraad was aangenomen, heeft gemeend zwaarigheden in den weg te moeten leggen.

In Noordbrabant werd tot het geven van kosteloos onderwijs besloten in de gemeenten Almkerk, Andel, Asten, Beers, Berkel, Boekel, Bokhoven, Bladel, Boxmeer, Cuyk, Diessen, Emmikhoven, Erp, Escharen, Gassel, Giessen, 's Gravemoer, Haaren, Haps, Hedikhuizen, Helvoirt, Herpen, Huybergen, Huisseling, Liempde, Linden, Mill, Nistelrode, Oeffelt, Oudhensden, Putten, Rensel, Rijswijk, Sambeek, Schayk, Teteringen, Velp, Vierlingsbeek, Vlierden, Vlijmen, Wanrooy, Woensdrecht en Zeeland, te zamen

43, makende met de in de beide voorgaande verslagen vermelde 12 gemeenten 55, waar het gewoon lager onderwijs op de dagschool kosteloos werd gegeven. In de gemeenten Bladel, Boxmeer, 's Gravemoer en Vierlingsbeek werd voor het meer uitgebreid lager onderwijs schoolgeld geheven; in de andere bovengenoemde 39 gemeenten wordt dit onderwijs, waar het gegeven wordt, hetgeen echter slechts in weinige het geval is, kosteloos verleend. Het onderwijs in de avondschool wordt eveneens kosteloos verstrekt, met uitzondering van de gemeente Bladel.

In de provincie Gelderland werd in de gemeenten Aalten, Doornspijk, Epo, Kerkwijk en Zoelen noch voor het onderwijs op de dagschool, noch voor dat op de avondschool schoolgeld geheven; hetzelfde was het geval in de gemeente Haften, voor zooveel de scholen te Tuil en Hellowaangaat. In de gemeenten Gorssel, Lienden, Steenderen, Voorst, Wisch en Zelhem werd alleen schoolgeld geheven van kinderen uit andere gemeenten; hetzelfde gold voor de gemeenten Vorden en Warnsveld, alwaar echter ook door kinderen van ingezetenen voor het meer uitgebreid lager onderwijs werd betaald. De gemeenten Dinxperlo en Rossum besloten ook het onderwijs kosteloos te geven, doch zijn in het begin van 1861 tot het invoeren eener schoolgeldheffing overgegaan, weshalve deze gemeenten niet onder die, waar kosteloos onderwijs zoude worden gegeven, worden medegerekend. Telt men de bovengemelde gemeente Haften mede, dan bedroeg het getal der gemeenten van Gelderland, waar het onderwijs op de dagschool kosteloos zou gegeven worden, in 't geheel 17, de drie in het vorig verslag vermelde daaronder begrepen.

In Zuidholland werd besloten tot het geven van kosteloos onderwijs op de dagschool in de gemeenten Nieuw Beijerland, Hellevoetsluis, Koudekerk, Woubrugge en Zevenhoven. Het geheel getal der gemeenten in Zuidholland, waar kosteloos onderwijs werd verstrekt, bedroeg derhalve 65.

In Noordholland zoude het onderwijs op de dagschool kosteloos worden gegeven in de gemeenten Blaricum, Bovenkarspel, Broek op Langedijk, Heer Hugowaard, Ipendam, Katwoude, Oosthuizen, Schoorl, Spanbroek, Twisk, Urk, Westwoud, Winkel, Wijde-wormer, Wijk aan Zee en Duin, Noord- en Zuid-Schermer en Zwaag. Te Bovenkarspel was men voornemens ook de avondschool kosteloos toegankelijk te stellen. Met inbegrip van de 24 in de vorige verslagen vermelde gemeenten waren er derhalve in Noordholland 41, waar op de dagschool het gewoon lager onderwijs kosteloos zou worden verstrekt.

In Zeeland zou kosteloos onderwijs op de dagschool worden gegeven aan kinderen van ingezetenen in de gemeenten Axel, Boschkapelle, Clinge, Dreischor, Graauw, Haamstede, Hengeldijk, Montenis, Kortgene, Oostburg, Ossenis, Oudvossemeer, Philippino, Poorvliet, St. Kruis, Sluis, Tholen, Waterlandkerkje, Westdorpe, Wiasekerke en Zaamslag. In enkele van deze gemeenten was echter bepaald, dat deze vrijstelling zich alleen zoude uitstrekken tot kinderen van een bepaalden leeftijd, en dat zij, die daarbenoden of daarboven waren, voor het onderwijs zonden moeten betalen; in de meeste dezer gemeenten, als ook in sommige andere, waar voor de dagschool schoolgeld werd geheven, is het onderwijs op de avondschool kosteloos toegankelijk gesteld. Daar in de vorige verslagen reeds melding is gemaakt van 6 gemeenten in Zeeland, waar het onderwijs op de dagschool kosteloos zou worden gegeven, bedraagt het geheel aantal in de provincie 27.

In Utrecht zoude kosteloos onderwijs gegeven worden in de gemeenten Benschop, Leersum, Lienden, Maarssen, Maarsseveen, Polsbroek, Rhenen en Stoutenberg; in Benschop, Leersum, Maarssen en Maarsseveen zoude het onderwijs zoowel op de dag- als op de avondschool, in de andere gemeenten alleen dat op de dagschool kosteloos zijn. Met inbegrip van de 2 vroeger vermelde gemeenten waren er dus in de provincie Utrecht 10, waar dit laatste het geval zoude zijn.

In Friesland is besloten tot het geven van kosteloos onderwijs op dag- en avondschool in de gemeenten Achtkarspelen, Aengwirden, Ameland, Baarderadeel, Barradeel, het Bildt, Dantumadeel, Doniawerstal, Ferwerderadeel, Franekeradeel, Hemelumer Oldephaert en Noordwolde, Kollumerland en Nieuwkruisland, Menaldumadeel, Oostdongeradeel, Tietjerksteradeel, Weststellingwerf en Wijmbritseradeel. Ook in Hennaarderadeel, waar geen avondschool gehouden wordt, zou het gewoon lager onderwijs op de dagschool kosteloos verstrekt worden. Het onderwijs in de gemeenten Utingeradeel en Westdongeradeel zou kosteloos zijn alleen op de dagschool; in enkele van bovengemelde gemeenten werd ook schoolgeld gevorderd van kinderen uit andere gemeenten. Kosteloos onderwijs op de dagschool werd derhalve, met inbegrip van de 2 in vorige verslagen genoemde, gegeven in 22 gemeenten van Friesland.

In Overijssel werd, behalve in de 7 in vorige verslagen genoemde gemeenten, op de

dagschool kosteloos onderwijs gegeven te Ambt Almelo, Denekamp, Diepenveen, Hasselt, Ootmarssum en Zwartsluis. Het geheel getal dezer gemeenten bedroeg derhalve 13. Door Gedeputeerde Staten is gemeld, dat men voornemens was later ook nog in andere gemeenten het onderwijs kosteloos toegankelijk te stellen.

In de provincie Groningen is besloten het gewoon lager onderwijs op de dagschool kosteloos te geven te Aduard, Baslo, Bedum, Eenrum, Hoogezand, Kantens, Meeden, Oldekerk, Sappemeer, Uithuizermeeden, Winsum en Zuidbroek; behalve te Eenrum en te Sappemeer zou het ook op de avondschool kosteloos worden verstrekt. In deze provincie zoude dus in 't geheel in 16 gemeenten kosteloos onderwijs op de dagschool worden gegeven.

In Drenthe werd in alle gemeenten schoolgeld geheven, behalve, zoo als in het vorig verslag is vermeld, te Assen, waar echter voor het meer uitgebreid lager onderwijs en dat op de avondschool zoude betaald worden. De verordeningen betrekkelijk het heffen van schoolgeld, reeds in 1858 vastgesteld, zijn in 1860 alle herzien, daar het der Regering gebleken was, dat in nagenoeg alle eene bepaling voorkwam, welke voor eene tweeledige verklaring vatbaar bleek te zijn, en waarop men zich grondde om in zekeren zin eene schoolgeldpligtigheid in te voeren, daar ook zij, die hunne kinderen niet naar de openbare school zenden, tot betaling verplicht werden. Nadat hierover eene langdurige briefwisseling was gehouden tusschen den Minister van Binnenlandsche Zaken en Gedeputeerde Staten, hebben laatstgemelden eindelijk toegegeven, en zijn daarna de door de gemeentebesturen in den verlangden zin gewijzigde verordeningen door den Koning goedgekeurd.

In Limburg werd alleen kosteloos onderwijs ingevoerd in de gemeente Vludrop, dus, met inbegrip van de beide vroeger vermelde, slechts in 3 gemeenten.

Het was aan de inspecteurs over het algemeen nog onmogelijk om reeds een bepaald gevoelen mede te deelen aangaande den invloed, dien het kosteloos onderwijs op het schoolbezoek nitoevende in die gemeenten, waar het reeds in 1860 ingevoerd was. Voor zooveel daarover na een zoo kort tijdsverloop kon worden geoordeeld, scheen in de meeste gemeenten die invloed gunstig; vooral was dit het geval in Noordbrabant, Gelderland, Zuidholland, Zeeland en in verscheidene gemeenten van Overijssel en Groningen.

In het vorig verslag is reeds vermeld, dat bij het einde van 1859 in 123 gemeenten was besloten het gewoon lager onderwijs op de dagschool kosteloos te verstrekken; blijkens het voorgaande zijn daarbij in 1860 nog 147 gemeenten gekomen, zoodat bij het einde van dit jaar, toen de regeling nagenoeg in alle gemeenten was vastgesteld, voor 270 was besloten het onderwijs op de dagschool kosteloos te geven. Van de 123 gemeenten waren er, zoo als toen is gemeld, in 1859 106 waar geene bijzondere scholen aanwezig waren; in enkele dier gemeenten zijn in 1860 nog bijzondere scholen opgericht, namelijk te Heesch (Noordbrabant), te Hardinxveld (Zuidholland), waar ook vroeger reeds eene bijzondere school bestond, te Helder (Noordholland), waar er eveneens reeds vroeger bestonden, en te Grootegast (Groningen); van deze 123 gemeenten waren er dus in 1860 104 zonder bijzondere scholen. Een gelijk onderzoek voor de 147 overige heeft tot de volgende uitkomst geloid. In Noordbrabant waren in 5 dezer gemeenten bijzondere scholen, namelijk te Boxmeer, te Emmikhoven, te Huybergen, te Asten en te Cuyk; in de beide laatste gemeenten waren het meisjesscholen, door geestelijke zusters gehouden. In Gelderland waren er onder de gemeenten, waar in 1860 tot kosteloos onderwijs werd besloten, 4 met bijzondere scholen, namelijk Aalten, waar in datzelfde jaar eene jongensschool voor meer uitgebreid lager onderwijs werd opgericht; Epe, waar eene jongenskostschool bestond; Wisch met eene bijzondere school voor meer uitgebreid lager onderwijs; en Gorssel, in welke gemeente zich de school van Nederlandsch Mettray bevindt. In Zeeland bestond in de gemeente Zaamslag eene bijzondere school met ongeveer tachtig leerlingen. In Utrecht waren kostscholen aanwezig te Maarssen en te Rhenen, terwijl te Benschop eene gesubsidieerde bijzondere school in de buurtschap Polsbroekerdam werd opgericht. In Friesland waren bijzondere scholen te Heerenveen, gemeente Aengwirden, te Koudum, gemeente Hemelum Oldephaert en Noordwolde, alsmede te Veenklooster, gemeente Kollumerland en Nieuwkruisland. In Overijssel waren bijzondere scholen voor meer uitgebreid lager onderwijs te Hasselt en te Ootmarssum, en eene bijzondere school met ongeveer negentig leerlingen te Zwartsluis. In Groningen waren bijzondere scholen te Sappemeer, Bedum en Uithuizermeeden, alsmede eene Israëlitische school te Hoogezand. In het geheel waren er dus van de 270 gemeenten, waar tot kosteloos onderwijs op de dagschool besloten was, 228 waar geene gelegenheid tot bijzonder onderwijs bestond; in de 42 overige waren eene of meer bijzondere scholen

aanwezig, waaronder ééne die door de gemeente zelve werd gesubsidieerd, en verscheidene kostscholen en scholen voor meer uitgebreid lager onderwijs, uit den aard der zaak voor kinderen van den meer gegoeden stand bestemd.

Even als in de beide vorige jaren is het ook voor 1860 nog moeilijk de opbrengst der schoolgelden met naauwkeurigheid op te geven; niet voor dat gedeelte, wat door de gemeentebesturen werd geheven en in de gemeentekas gestort, maar voor de schoolgelden, die door de ouders onmiddellijk aan de onderwijzers werden betaald. Hieromtrent waren, hetzij door tusschenkomst van het schooltoezigt, hetzij door die van Gedeputeerde Staten en de gemeentebesturen, alleen opgaven van de onderwijzers zelve te verkrijgen, welke opgaven uit den aard der zaak niet die volledigheid en naauwkeurigheid hebben als die, welke op de door de gemeenten ontvangen schoolgelden betrekking hebben. De ontvangsten opgaven betrekkelijk het een en ander zijn opgenomen in het volgende overzicht.

PROVINCIE.	Bedrag van het schoolgeld door de gemeenten geheven.	Bedrag van het schoolgeld door de onderwijzers geheven.	Totaal bedrag der op de openbare scholen geheven schoolgelden.
Noordbrabant	f 1 759	f 90 129	f 91 888
Gelderland	28 007	94 200	122 207
Zuidholland	75 889	108 532	184 421
Noordholland	36 591	96 824	133 415
Zeeland	26 780	40 616	67 396
Utrecht	13 255	26 874	40 129
Friesland	24 485	67 739	92 224
Overijssel	34 745	9 857	44 602
Groningen	48 284	6 333	54 617
Drenthe	15 166	1 894	17 060
Limburg	9 504	19 049	28 553
TOTAAL	f 314 465	f 562 047	f 876 512

Het totale cijfer verschilt slechts f 2002 van dat van het vorig jaar; voor 1860 werden hogere cijfers voor het totale bedrag opgegeven voor de provincien Noordbrabant, Gelderland, Zuidholland, Noordholland en Friesland; lagere voor de overige provincien. Het schijnt evenwel gewaagd, daaruit voor alsnog eenige gevolgtrekkingen te maken. Eene vergelijking van de beide eerste kolommen van deze tabel met die van een dergelijk overzicht, op bladz. 108 van het vorig verslag gegeven, is in elk geval onmogelijk, daar in 1860 in meer gemeenten dan in 1859 schoolgeld door de gemeenten werd geheven; de opbrengst dezer schoolgelden in het geheele Rijk is dan ook met f 93 254 geklommen, terwijl door de onderwijzers zelve f 95 256 minder onmiddellijk van de ouders werd ontvangen.

§ 7. SUBSIDIEËN DOOR HET RIJK EN DE PROVINCIËN VERLEEND KRACHTENS
ART. 36 DER WET.

Even als in de beide voorgaande jaren, heeft in 1860 nog slechts eene beperkte toepassing van art. 36 der wet plaats gehad. De nieuwe regeling was nog slechts in een gering getal gemeenten in werking getreden, zoodat slechts in zeer enkele sprake kon zijn van het verleenen van eene tegemoetkoming in de gewone kosten van het lager onderwijs. Ook het getal van die, welke voor de buitengewone kosten van haar on-

derwijs, veroorzaakt door het bouwen van nieuwe schoollocalen of onderwijzerswoningen, een subsidie ontvingen, was slechts gering. Alle gemeenten, op welke in 1860 art. 36 is toegepast, zijn opgenomen in het volgende overzicht.

NAMEN DER GEMEENTEN.	Dagteekening van het Koninklijk besluit, waarbij het Rijkssubsidie is verleend.	Totaal bedrag der kosten.	Bedrag van hetgeen ten laste der gemeente is gebleven.	Bedrag van het subsidie van het Rijk.	Bedrag van het subsidie van de provincie.
<i>Zuidholland.</i>					
Nieuw-Beijerland . .	13 Aug. 1860, n°. 25.	f 1 732,25 ⁵	f 1 412,25 ⁵	f 160,00	f 160,00
Papekop	idem.	595,65 ⁵	295,65 ⁵	150,00	150,00
Schiebroek	idem.	712,69 ⁵	512,69 ⁵	100,00	100,00
Rhijnsburg	21 Maart 1860, n°. 41.	4 092,00	1 500,00	1 296,00	1 296,00
Dubbeldam	idem.	6 994,00	2 500,00	2 247,00	2 247,00
<i>Noordholland.</i>					
Egmond aan Zee . .	14 Jan 1860, n°. 64.	1 257,05 ⁵	397,05 ⁵	430,00	430,00
Vlieland	idem.	810,08	310,08	250,00	250,00
Spaarndam	idem.	870,07	235,07	317,50	317,50
Midwoud	30 April 1860, n°. 103.	4 462,00	2 000,00	1 231,00	1 231,00
Zandvoort	idem.	1 700,00	1 000,00	350,00	350,00
Haarlemmermeer . .	14 Sept. 1860, n°. 54.	5 269,75	1 245,75	2 012,00	2 012,00
Idem	12 Dec. 1860, n°. 56.	13 665,50	"	6 832,75	6 832,75
Buiksloot	idem.	3 290,00	1 100,00	1 095,00	1 095,00
Wormer	idem.	5 400,00	800,00	2 300,00	2 300,00
<i>Zeeland.</i>					
St. Anna ter Muiden .	14 Jan. 1860, n°. 64.	668,19	483,19	92,50	92,50
<i>Utrecht.</i>					
Lopik	30 Maart 1860, n°. 50.	3 570,00	1 100,00	1 235,00	1 235,00
<i>Limburg.</i>					
Heel en Panheel . .	24 Maart 1860, n°. 54.	550,00	300,00	125,00	125,00
Ubach over Worms .	idem.	545,00	345,00	100,00	100,00
Idem	24 Maart 1860, n°. 53.	4 863,58	3 863,58	500,00	500,00
				Transp. f 20 823,75	f 20 823,75

NAMEN DER GEMEENTEN.	Dagteekening van het Koninklijk besluit, waarbij het Rijkssubsidie is verleend.	Totaal bedrag der kosten.	Bedrag van hetgeen ten laste der gemeente is gebleven.	Bedrag van het subsidie van het Rijk.	Bedrag van het subsidie van de provincie.
			Per transp.	f 20 823,75	f 20 823,75
Hoensbroek	24 Maart 1860, n°. 54.	f 510,00	f 330,00	90,00	90,00
Nieuwstad	idem.	515,00	315,00	100,00	100,00
Nuth	idem.	720,00	620,00	50,00	50,00
Houthem	idem.	564,00	364,00	100,00	100,00
Bingelrade	idem.	820,00	420,00	200,00	200,00
Bunde	24 Maart 1860, n°. 53.	4 300,00	3 300,00	500,00	500,00
Noorbeek	idem.	5 079,29	4 779,29	150,00	150,00
Amstenrade	29 Dec. 1860, n°. 60	570,00	320,00	125,00	125,00
Bemelen	idem.	372,31	222,31	75,00	75,00
Haalen	idem.	404,00	284,00	60,00	60,00
Nunhem	idem.	126,00	46,00	40,00	40,00
Hulsberg	idem.	865,00	565,00	150,00	150,00
Mesch	idem.	470,00	220,20	125,00	125,00
St. Odilienberg	idem.	535,00	385,00	75,00	75,00
			Totaal.	f 22 663,75	f 22 663,75

Bij deze tabel valt nog het volgende op te merken. De subsidies, toegekend aan de gemeenten Rhijnsburg, Dubbeldam, Midwoud, Zandvoort, Buiksloot, Wormer, Lopik, het tweede subsidie aan Haarlemmermeer, het tweede subsidie aan Ubach over Worms, alsmede de subsidies aan Bunde en Noorbeek, waren tegemoetkomingen in de buitengewone kosten van het lager onderwijs, veroorzaakt door den aanbouw van schoollocalen; de som, in de derde kolom vermeld als totaal bedrag der kosten, wijst voor die gemeenten alleen het bedrag der buitengewone uitgaven aan.

De subsidies, toegekend aan de gemeenten Nieuw-Beijerland, Papekop, Schiebroek, Egmond aan Zee, Vlieland, Spaarndam, St. Anna ter Muiden en het eerste subsidie aan de gemeente Haarlemmermeer strekten tot tegemoetkoming in de gewone kosten van het lager onderwijs en zijn aanvankelijk en tot eene nader door den Koning te nemen beschikking verleend. De achter de namen der gemeenten in de derde kolom ingevulde sommen duiden het werkelijk bedrag aan van de kosten van het lager onderwijs in 1860. Wat eindelijk de gemeenten van Limburg aangaat, met uitzondering van Bunde en Noorbeek en het tweede subsidie aan Ubach over Worms, strekten de subsidies eveneens ter voorziening in de gewone kosten van het lager onderwijs, waarvan de raming in de 3de kolom is opgegeven; zij werden evenwel alleen voor het jaar 1860 verleend.

§ 8. INKOMSTEN DER ONDERWIJZERS.

Wanneer men alles wat in de voorgaande paragrafen en vooral in § 5 is vermeld als door het Rijk, de provincien, de gemeenten en de ouders besteed ter bezoldiging van de onderwijzers aan de openbare lagere scholen te samen vat, dan verkrijgt men de uitkomst, in het volgende tabellarisch overzicht zamengetrokken.

PROVINCIEËN.	VASTE OF VERANDERLIJKE JAARWEDDEN			GRATIFICATIËN		Jaar- wedden van onder- wijzers aan Rijks- lagere scholen.	Op- brengst der school- gelden.	TOTAAL.
	van het Rijk.	van de provincie.	van de gemeente.	van het Rijk.	van de provincie.			
Noordbrabant .	f 48 270	" f	34 970	f 1 250	"	"	f 90 129	f 174 619
Gelderland . .	22 042	f 50	71 818	825	"	"	94 200	188 935
Zuidholland . .	8 824	"	248 829	375	400	"	108 532	366 960
Noordholland .	9 982	"	199 676	600	"	"	96 824	307 082
Zeeland . . .	5 358	"	75 226	224	428	"	40 616	121 852
Utrecht . . .	2 269	"	38 269	"	1 330	"	26 874	68 742
Friesland . . .	6 247	600	141 419	150	250	"	67 739	216 405
Overijssel . . .	11 922	"	87 188	1 404	"	603	9 857	110 974
Groningen . .	15 764	"	97 476	"	100	"	6 333	119 673
Drenthe . . .	6 669	517	39 854	"	"	3 195	1 894	52 129
Limburg . . .	10 008	"	39 618	420	1 055	2 000	19 049	72 150
TOTAAL.	f 147 355	f 1 167	f 1 074 343	f 5 248	f 3 563	f 5 798	f 562 047	f 1 799 521

Vergelijkt men dit cijfer met het over 1859 opgegevene, dat f 1 698 051 bedroeg, dan vindt men eene vermeerdering met f 101 470. Vermeerdering had plaats in Noordbrabant met f 4198, in Gelderland met f 5052, in Zuidholland met f 69 870, in Noordholland met f 438, in Zeeland met f 6969, in Utrecht met f 921, in Overijssel met f 11 206, in Drenthe met f 7395, in Limburg met f 2510; daarentegen bedroeg de opgave voor 1860 minder dan die voor 1859 in de provincie Friesland f 4180 en Groningen f 2909. De toestand schijnt dus reeds in 1860 in de meeste provincien eenigzins gunstiger geworden te zijn, vooral in Zuidholland, Overijssel, Drenthe en Zeeland, althans voor zooveel zich uit de bovenstaande, welligt in sommige opzigten minder volledige opgaven, gevolgtrekkingen laten afleiden.

Daar in den loop van het jaar 1860 nog slechts in een betrekkelijk gering getal gemeenten de nieuwe regeling tot stand kwam en dus de meeste onderwijzers hunne inkomsten nog op den ouden voet genoten, zoo schijnt het minder eigenaardig reeds in dit verslag een overzicht te geven van den invloed, dien de nieuwe regeling op hunne inkomsten heeft gehad. In het volgend verslag zal een volledig overzicht gegeven worden van hetgeen in verband met de voorschriften der wet in dit opzicht is vastgesteld; alsdan zal tevens kunnen worden nagegaan in hoe verre daaruit voor de meesten hunner inderdaad de verwachte verbetering is voortgevloeid. Voor het oogenblik is derhalve hieromtrent niets bijzonders mede te deelen, daar hetgeen door de inspecteurs dienaangaande ter kennis van de Regering is gebracht, overeenkomt met het in de beide voorgaande verslagen medegedeelde. Alleen mag hier de algemeene opmerking worden gemaakt, dat de inspecteurs over het geheel hunne tevredenheid hebben aan den dag gelegd, al mogten er dan ook enkele gemeenten zijn, waar hoogere jaarwedden door hen wenschelijk werden geacht. Onder de onderwijzers waren er verscheidenen, die meenden, dat aan hunne aanspraken, bij art. 69 der wet gewaarborgd, niet op voldoende wijze was voldaan, en dien ten gevolge, nadat de raadsbesluiten ter vaststelling hunner jaarwedden door Gedeputeerde Staten waren goedgekeurd, in hooger beroep 's Konings beslissing hebben verzocht. Eene vermelding van al deze gevallen schijnt overbodig; het zij dus voldoende hier op

te merken, dat de eischen van sommigen gegrond zijn bevonden, en dat dien ten gevolge hunne jaarwedden door den Koning tot een hooger bedrag zijn vastgesteld geworden. Van zeer velen echter bleken die eischen overdreven of ongegrond, en zijn derhalve de besluiten van Gedeputeerde Staten, waarbij het bedrag der jaarwedden was goedgekeurd, gehandhaafd.

Wat de jaarwedden der hulponderwijzers aangaat, kan hier herhaald worden, dat het gebrek aan een voldoende personeel oorzaak was, dat men zich bijna nergens tot het bij de wet aangewezen minimum heeft kunnen bepalen, en daar, waar de hulponderwijzers jaarwedde op f 200 was gesteld, doorgaans die heeft moeten verhoogen, zoo men den hoofdonderwijzer niet van den noodigen bijstand in de school verstoken wilde laten.

Van de hoofdonderwijzers, die bij het einde van 1860 aan het hoofd van openbare scholen waren geplaatst, waren er 1617 die eene vrije woning als onderwijzer hadden, dus 70 meer dan in het vorig jaar. Het getal van hen die eene vergoeding van de gemeente ontvingen voor het gemis eener vrije woning, bedroeg 224, dus 38 meer dan in 1859; 309 hadden eene vrije woning in eene andere betrekking, die zij te gelijk met die van onderwijzer bekleedden, meestal eene kerkelijke; 340 hadden noch vrije woning, noch vergoeding voor het gemis daarvan. De volgende tabel geeft een overzicht voor de onderscheidene provincien.

PROVINCIE.	Vrije woning van de gemeente.	Vergoeding voor huishuur.	Vrije woning uit anderen hoofde.	Geen vrije woning, noch vergoeding voor huishuur.	TOTAAL.
Noordbrabant .	266	10	10	11	297
Gelderland . .	154	26	81	56	317
Zuidholland . .	259	13	4	8	284
Noordholland .	246	19	2	21	288
Zeeland . . .	83	43	"	16	142
Utrecht . . .	68	4	6	4	82
Friesland . . .	273	25	24	32	354
Overijssel . .	55	43	6	97	201
Groningen . .	59	6	149	2	216
Drenthe . . .	36	14	25	64	139
Limburg . . .	118	21	2	29	170
TOTAAL .	1617	224	309	340	2490

Omtrent den toestand der onderwijzerswoningen valt hier niets bijzonders mede te deelen. Hetgeen daarop betrekking heeft vindt meer eigenaardig zijne plaats in de paragraaf, waarin over den toestand der schoollocalen en de verbeteringen, die deze hebben ondergaan, wordt gehandeld.

Verscheidene onderwijzers hebben in 1860, met vergunning van Gedeputeerde Staten, te gelijk met de betrekking van onderwijzer andere bedieningen waargenomen. In Noordbrabant is alles in dit jaar op den ouden voet gebleven, daar de vergunning overal verleend was tot den 1sten Januarij 1861. Eenige verzoeken van onderwijzers om ook later daarmede voort te gaan zijn eerst na gemeld tijdstip door Gedeputeerde Staten in overweging genomen; van den uitslag daarvan zal in het volgend verslag melding worden gemaakt. In Gelderland is aan zes onderwijzers zoodanige vergunning verleend. Hetzelfde had plaats met veertien onderwijzers in Zuidholland, terwijl aan een zestal die vergunning werd geweigerd. Aan een hunner, die van die weigering bij den Koning in beroep was gekomen, is bij Koninklijk besluit van den 31sten Januarij 1860, n°. 49,

vergund om de betrekking van opzichter der burgerlijke begraafplaats, voorloopig gedurende drie jaren, waar te nemen. In Noordholland is de gevraagde vergunning verleend aan 18 onderwijzers, in Zeeland aan 6, in Utrecht aan 33, in Overijssel aan 10, in Drenthe aan 3 en in Limburg aan 51 onderwijzers. Uit Friesland wordt berigt, dat in die provincie in dit opzicht niets meldenswaardigs is voorgevallen; in Groningen is de vergunning aan verscheidene onderwijzers verleend; hun getal is echter niet opgegeven. In Drenthe hebben Gedeputeerde Staten op het verzoek van eenen onderwijzer, om tevens correspondent te mogen zijn van een weduwenfonds, zich onbevoegd verklaard eene beschikking te nemen, omdat zoodanig correspondentenschap hun geen ambt of bediening toescheen. Nadat de onderwijzer hiervan in beroep was gekomen, is door den Koning bepaald, dat die betrekking wel als eene bediening moest worden aangemerkt; Gedeputeerde Staten hebben toen de verlangde vergunning verleend.

Dat door onderwijzers handel of nering zou zijn gedreven of eenig beroep uitgeoefend, is niet gebleken, behalve in één geval in Drenthe. De hulponderwijzer, die zich aan deze overtreding der wet had schuldig gemaakt, is door den raad ontslagen. Van dit raadsbesluit is door den belanghebbende vernietiging verzocht, doch op zijn verzoek is door den Koning afwijzend beschikt.

Aangaande de inkomsten der bijzondere onderwijzers kunnen, om de redenen, opgegeven in het verslag over 1858, geene bijzonderheden worden medegedeeld. Aan enkelen zijn door de gemeente subsidies verleend; in welke gemeenten deze gevestigd waren, is reeds hiervoor in § 1 vermeld.

§ 9. PENSIOENEN, VERLEEND AAN EERVOOR ONTSLAGEN ONDERWIJZERS.

Overeenkomstig de bepalingen der wet is in den loop van het jaar 1860 aan 64 onderwijzers en 1 onderwijzeres pensioen verleend, bij onderscheidene Koninklijke besluiten, waarvan enkele eerst in 1861 genomen zijn. Van deze waren er 11 uit Noordbrabant, 8 uit Gelderland, 7 uit Zuidholland, 7 uit Noordholland, 5 uit Utrecht, 9 uit Friesland, 3 uit Overijssel, 1 uit Groningen, 6 uit Drenthe en 8 uit Limburg.

Even als in vroegere jaren was het bedrag der verleende pensioenen zeer verschillend. Aan één onderwijzer werd een pensioen verleend van minder dan f 100; aan 17 tusschen f 100 en f 200; aan 15 tusschen f 200 en f 300; aan 11 tusschen f 300 en f 400; aan 9 tusschen f 400 en f 500; aan 4 tusschen f 500 en f 600; aan 1 tusschen f 600 en f 700; aan 5 tusschen f 700 en f 800, en aan 2 tusschen f 900 en f 1000.

In de volgende tabel wordt een overzicht gegeven van het bedrag der door het Rijk over de dienst van 1860 nitbetaalde pensioenen; het door de gemeenten krachtens art. 29 der wet terugbetaalde een derde gedeelte van dat bedrag; het verschil tusschen deze beide, of hetgeen ten gevolge van het pensioneren van onderwijzers ten laste van het Rijk is gebleven; alsmede de opbrengst van de krachtens art. 28 der wet door de onderwijzers betaalde bijdragen voor pensioen.

PROVINCIE.	Bedrag der door het Rijk over 1860 uitbetaalde pensioenen.	Bedrag van het een derde gedeelte, door de gemeenten aan het Rijk terugbetaald.	Zuiver bedrag van hetgeen ten laste van het Rijk is gebleven.	Opbrengst van de bijdragen voor pensioen, van de onderwijzers ontvangen.
Noordbrabant	f 4 483,63	f 1 494,54	f 2 989,09	f 2 997,81
Gelderland	4 848,81	1 616,27	3 232,54	3 230,10
Zuidholland	7 150,58 ⁵	2 383,53	4 767,05 ⁵	6 274,84
Noordholland	8 083,62 ⁵	2 694,54 ⁵	5 389,08	5 298,56
Zeeland	"	"	"	2 155,06
Utrecht	2 179,66 ⁵	726,56	1 453,10 ⁵	1 170,51 ⁵
Friesland	6 545,65	2 181,88 ⁵	4 363,76 ⁵	4 532,95
Overijssel	3 095,50	1 031,83 ⁵	2 063,66 ⁵	1 910,88
Groningen	986,33 ⁵	328,77 ⁵	657,56	1 280,99 ⁵
Drenthe	1 794,08	598,02 ⁵	1 196,05 ⁵	872,48 ⁵
Limburg	2 306,50	768,83 ⁵	1 537,66 ⁵	1 202,37 ⁵
TOTAAL	f 41 474,38	f 13 824,80	f 27 649,58	f 30 926,07

Dat de cijfers in de voorlaatste kolom verschillen van de hiervoor op bladz. 100 opgegevene, is alleen daaraan toe te schrijven, dat aldaar de onderdeelen van guldens zijn weggelaten of voor geheele gerekend.

De ontragingen van het Rijk hebben dus, voor zoover de pensioenen betreft, in 1860 f 3277,49 meer bedragen dan de uitgaven. Hierbij valt nogtans op te merken, dat onder de som van f 4532,95 voor bijdragen van onderwijzers in Friesland is begrepen eene som van f 329,31 wegens dergelijke bijdragen voor 1858, en f 171,73 over het jaar 1859, waarvan de kwitantien te laat waren ingekomen om nog op de betrokken diensten te kunnen worden geboekt. Zoo als uit het volgend verslag zal blijken, moest ook nog onder de bijdragen van het jaar 1861 een vrij aanzienlijk bedrag worden opgenomen wegens te laat aangegeven bijdragen over 1858 en 1859.

In de tabel op bladz. 98 is opgegeven, dat het bedrag der aan onderwijzers verleende pensioenen in 't geheel f 56 702 heeft bedragen, hetgeen, zoo als reeds hiervóór is opgemerkt, daaraan is toe te schrijven, dat er, behalve de pensioenen krachtens de wet verleend, ook nog door de gemeenten of provincien zijn uitbetaald; die reeds vóór 1858 waren verleend. De volgende tabel geeft van het een en ander een volledig overzicht.

PROVINCIE.	Pensioenen uitbetaald door het Rijk na aftrek van het aandeel der gemeenten.	Pensioenen door de provincien verleend vóór 1858.	Pensioen door de gemeenten uitbetaald.			Algemeen totaal.
			Verleend over 1858.	Het $\frac{1}{3}$ der na 1858 verleende.	Totaal.	
Noordbrabant . . .	f 2 989	"	f 835	f 1 495	f 2 330	f 5 319
Gelderland . . .	3 233	"	1 825	1 616	3 441	6 674
Zuidholland . . .	4 767	f 725	4 622	2 334	7 006	12 498
Noordholland . . .	5 889	"	100	2 695	2 795	8 184
Zeeland	"	"	1 320	"	1 320	1 320
Utrecht	1 453	"	200	727	927	2 380
Friesland	4 364	"	3 457	2 182	5 639	10 003
Overijssel	2 064	"	1 320	1 032	2 352	4 416
Groningen	658	"	"	329	329	987
Drenthe	1 196	40	780	598	1 378	2 614
Limburg	1 538	"	"	769	769	2 307
TOTAAL	f 27 651	f 765	f 14 459	f 13 827	f 28 286	f 56 702

Bovendien verdient nog vermelding, dat in de meeste provincien fondsen bestonden voor weduwen en weezen van onderwijzers, waaraan ruim deel werd genomen, en waarvan sommige ondersteuning genoten uit de provinciale kas of uit gemeentekassen.

§ 10. SCHOOLLOCALEN, SCHOOLMEUBELN ENZ.

De schoollocalen in Noordbrabant waren over het algemeen in vrij voldoende staat, hoewel op het onderhoud nog al wat was af te dingen. Voór reinheid werd dit jaar beter gezorgd, en men vleide zich, dat daarin nog meer verbetering zoude komen, daar bijna overal in de verordeningen de bepaling was opgenomen, dat het witten en schoonmaken minstens eenmaal 'sjaars voor rekening der gemeente zal plants hebben. De luchtverversching en ventilatie lieten over het algemeen veel te wenschen over; in dit opzigt had men menigmaal met de meest bekrompen vooroordeelen te strijden. De verwarming was nagenoeg overal voldoende. In vier gemeenten werden nieuwe schoollocalen gesticht,

in vijf andere de bestaande aanmerkelijk verbeterd, terwijl in sommige plannen tot verbouwing in gereedheid waren gebracht. Over het algemeen was de toestand der bijzondere schoollocalen zeer gunstig, vooral van die, welke aan geestelijke vereenigingen behooren. De schoolmeubelen ondergingen geene noemenswaardige veranderingen. Daarentegen werd hier en daar verbetering gebracht in de hulpmiddelen van het onderwijs. Over het algemeen stonden in dit opzigt de openbare scholen ver bij de bijzondere achter.

In Gelderland zijn in den loop van 1860 zeven nieuwe openbare en vijf nieuwe bijzondere schoollocalen opgericht, de laatste nagenoeg alle voor kostscholen bestemd. Een aantal openbare en twee bijzondere schoollocalen ondergingen aanmerkelijke verbetering. In een twaalfstal gemeenten waren plannen gemaakt tot verbouwing der onvoldoend geachte localen. De inspecteur vermeldt de namen van een tiental gemeenten, waar de toestand der schoollocalen nog van dien aard was, dat verbetering dringend noodig werd geacht. Aangaande den toestand van de schoolmeubelen en de hulpmiddelen van het onderwijs in de provincie Gelderland zijn geene meldenswaardige bijzonderheden medegedeeld.

In Zuidholland werden een twaalfstal meestal uitmuntende openbare schoollocalen gesticht; bovendien waren er nog vijf in aanbouw, die eerst in 1861 zouden kunnen betrokken worden. Enkele ondergingen verbeteringen; in een twintigtal gemeenten waren plannen beraamd hetzij tot verbouwing, hetzij tot stichting van nieuwe localen. Over het algemeen was de toestand in deze provincie, vooral ook ten gevolge van de verbetering in de laatste jaren daarin gebracht, zeer voldoende. In een paar gemeenten werden nieuwe bijzondere scholen gebouwd. De toestand der schoolmeubelen en hulpmiddelen voor het onderwijs was over 't algemeen ook vrij voldoende; de inspecteur heeft in eene circulaire aan de gemeentebesturen eenige wenken over dit onderwerp medegedeeld; hij geeft in zijn verslag te kennen, dat nagenoeg overal op onbekrompen wijze in de schoolbehoefte werd voorzien, doch dat de schoolmeubelen op verscheidene plaatsen nog te wenschen overlieten.

Nog verdient gemeld te worden, dat ook Gedeputeerde Staten der provincie Zuidholland zich veel aan de bevordering van het bouwen van doelmatige schoollocalen hebben laten gelegen liggen. Reeds in het laatst van 1858 had de Commissaris des Konings den hoofdingenieur van den waterstaat in het 10de district, den heer J. A. BELJENCK, uitgenoodigd een concept te maken voor de regelen, die bij het stichten of vergrooten van schoollocalen behoorden te worden in acht genomen. Nadat dit, onder medewerking van den hoofdingenieur titulaire en de ingenieurs van den waterstaat in het 10de district, de heeren DOCTERS VAN LEEUWEN, J. F. AUGIER en P. CALAND, tot stand was gekomen, is door den inspecteur dienaangaande het gevoelen der schoolopzieners gevraagd. Bij resolutie van den 18den October 1859 hebben Gedeputeerde Staten de aldus vastgestelde regels zooveel noodig ter algemeene kennis gebracht, met aanbeveling, om bij verbouwing of stichting van schoollocalen zich zooveel mogelijk daaraan te houden. Deze wijze van behandeling heeft er niet weinig toe bijgedragen, dat in de provincie Zuidholland verscheidene zeer doelmatige schoollocalen zijn gebouwd.

Uit Noordholland wordt gemeld, dat in Amsterdam het getal der slechte scholen, zoowel openbare als bijzondere, nog zeer aanzienlijk was, doch dat het elders in de provincie meer en meer verminderde, en dat ook door medewerking van het schooltoezigt krachtig aan verbetering werd gearbeid. In den loop van 1860 zijn een drietal nieuwe schoollocalen gebouwd, terwijl eenige verbetering ondergingen. Te Amsterdam zijn twee bijzondere scholen afgekeurd. De onderwijzers hebben zich in beroep tot Gedeputeerde Staten gewend, die, na ingesteld onderzoek, aan den eenen onderwijzer hebben vergund om met een verminderd getal leerlingen voort te gaan, en aan den anderen, om tot 1° Mei 1860 in het afgekeurde lokaal onderwijs te blijven geven.

In Zeeland zijn in 1860 twee nieuwe schoollocalen gesticht, terwijl acht meer of min verbeterd of vergroot werden. In een vijftal gemeenten werd het bouwen van nieuwe localen voorbereid. De inspecteur deelt echter mede, dat er ook in verscheidene andere gemeenten nog waren, waarvoor verbetering hoogst wenschelijk scheen. De schoolmeubelen waren op de openbare scholen over 't algemeen in een vrij goeden staat; waar verbetering door het schooltoezigt noodig werd geacht, betoonden de gemeentebesturen in den regel zich genegen om die aan te brengen. Hetzelfde gold van de hulpmiddelen van het onderwijs.

Uit Utrecht wordt medegedeeld, dat de openbare schoollocalen in de gemeente van dien naam zeer weinig te wenschen overlieten; in eene andere gemeente is een nieuw lokaal gesticht; in enkele andere ondergingen zij verbetering of waren plannen tot verbouwing

aanhangig, die in eene echter achterwege bleven, ten gevolge van de weigering van een aanvraag subsidie. Onder de bijzondere schoollocalen kwamen nog eenige slechte voor; een dezer is door een geheel nieuw vervangen. Gedeputeerde Staten dezer provincie hebben, door middel van het provinciaal blad, dezelfde regelen aan de gemeentebesturen bekend gemaakt, die voor de provincie Zuidholland waren vastgesteld, hoewel de inspecteur in sommige opzichten wijziging voor de provincie Utrecht wenschelijk had geacht. Het was echter niet onwaarschijnlijk, dat aan zijn verlangen later nog gevolg zou worden gegeven.

In Friesland zijn vier nieuwe schoollocalen en onderwijzerswoningen gesticht en zes verbeterd of vergroot. In vier gemeenten werd de verbouwing voorbereid. De inspecteur vermeldt nog in zijn verslag, dat er in deze provincie verscheidene scholen waren, die vooral in die tijden van het jaar, dat het schoolbezoek het aanzienlijkst was, te klein waren voor het getal der schoolgaande kinderen; voor sommige bestond vooruitzicht op vergroting. De schoolmeubelen waren over het algemeen voldoende; de hulpmiddelen lieten hier en daar nog te wenschen over, vooral wat die voor het onderwijs in aardrijkskunde aanging. Ook waren de stellen der Nederlandsche maten en gewigten veelal niet volledig; in verscheidene scholen ontbraken zij geheel en al.

In Overijssel zijn twee nieuwe schoollocalen gebouwd, terwijl zes eene vergroting of verbetering ondergingen. Vele andere nog noodige verbeteringen zouden echter, zoo als de ondervinding leerde, slechts langzaam worden tot stand gebragt, hoewel het schooltoezigt niet in gebreke bleef de aandacht der gemeentebesturen daarop te vestigen. In den toestand der schoollocalen en hulpmiddelen voor het onderwijs was hier en daar verbetering gekomen.

In Groningen heeft de schoolopziener in het 3de district het noodig geacht de school te Warffum krachtens art. 4 der wet af te keuren; ook met andere zoude dit spoedig het geval moeten zijn. Zoowel in de hoofdplaats der provincie als in andere gemeenten werd de aanbouw van nieuwe localen voor de openbare scholen ijverig voortgezet. Er kwamen in 1860 zes nieuwe tot stand, terwijl verscheidene meer of min verbetering ondergingen. Ook werden er twee nieuwe localen voor bijzondere scholen gesticht. Wat de schoolmeubelen en hulpmiddelen van het onderwijs aangaat, is hier en daar wel eenige verbetering gekomen, hoofdzakelijk door aankoop van nieuwe kaarten en voorwerpen voor het onderwijs in de vormleer; in zeer vele gemeenten echter werd zulks uitgesteld tot het tijdstip, waarop de wet geheel zoude moeten in werking komen.

In Drenthe zijn in 1860 zes nieuwe schoollocalen gebouwd en betrokken. Bovendien waren er vier nieuwe in aanbouw. Over het algemeen worden de nieuwe localen door den inspecteur zeer voldoende geacht. Een vijftal schoolvertrekken zijn aanzienlijk verbeterd.

In Limburg werd, volgens het berigt van den inspecteur, bij de gemeentebesturen over het algemeen een stromen opgemerkt om de schoollocalen zooveel mogelijk te verbeteren. Zes nieuwe localen zijn in gebruik gesteld; een zevende zou spoedig voltooid zijn; in vier andere gemeenten zou weldra met het bouwen worden aangevangen, terwijl bovendien in vijftien gemeenten plannen aanhangig waren, waarover door den inspecteur reeds advies was uitgebragt.

Uit het voorgaande blijkt dat in het jaar 1860 bijzonder veel is gedaan tot verbetering der schoollocalen; een aanzienlijk getal nieuwe zijn verzeen, en verscheidene hebben hetzij vergroting, hetzij verbetering ondergaan, en dit zelfs zonder dat van Rijkswegen of door de provincie aanmerkelijke subsidien zijn verleend. Uit het in § 7 medegedeelde blijkt, dat hetgeen door het Rijk en de provincien krachtens art. 36 voor buitengewone kosten van het lager onderwijs is bijgedragen, niet meer dan ruim f 35 000 heeft beloopt. Nogtans werd, zoo als hiervóór is opgegeven, behalve de aanzienlijke som van f 218 846 voor het gewone onderhoud van schoolgebouwen en onderwijzerswoningen en vuur en licht in de scholen, niet minder dan f 706 525 uitgegeven voor nieuwe localen of belangrijke herstellingen aan bestaande, dat is ruim drie ton gouds meer dan in het vorig jaar. Voor schoolmeubelen en schoolbehoefte werd f 143 745 uitgegeven, dus f 35 872 meer dan in 1859. In het geheel werd voor materieel van het onderwijs, daaronder begrepen de vergoeding voor het gemis van eene onderwijzerswoning, in 1860 uitgegeven f 1 146 623, tegen f 777 664 in 1859 en f 591 623 in 1858. Het was te voorzien dat het bedrag in 1861, wanneer de kosten der hulpmiddelen van het onderwijs overal ten laste der gemeenten zouden komen, en waarschijnlijk weder een aanzienlijk getal schoollocalen zouden worden gesticht of verbeterd, niet minder dan in 1860 zoude bedragen.

Volgens de ontvangen berigten is in 1860, behalve van de in het vorig verslag gemelde schoollocalen, nog voor het godsdienstonderwijs gebruik gemaakt van 3 localen

in Gelderland, 8 in Zuidholland, 5 in Noordholland, 11 in Zeeland, 4 in Friesland, 9 in Overijssel, 11 in Groningen en 3 in Limburg. Daarentegen werd voor hetzelfde doel in 1860 geen gebruik gemaakt van 9 localen in Noordholland, 1 in Groningen en 16 in Limburg, die in 1859 daartoe wel gebruikt waren. Het getal der voor het godsdienstig onderwijs buiten de schooluren gebruikte openbare schoollocalen heeft derhalve in 1860 nagenoeg 300 bedragen.

§ 11. BENOEMING, SCHORSING OF ONTSLAG VAN OPENBARE ONDERWIJZERS.

Het getal der vacaturen als hoofdonderwijzer of hoofdonderwijzeres aan openbare scholen en daarop gevolgde verplichtende examens, is in het jaar 1860 zeer aanzienlijk geweest. Het bedroeg 11 in Noordbrabant, 25 in Gelderland, 33 in Zuidholland, 27 in Noordholland, 2 in Zeeland, 3 in Utrecht, 20 in Friesland, 15 in Overijssel, 14 in Groningen, 19 in Drenthe en 14 in Limburg, dus in het geheel 183. In het vorig jaar hadden er slechts 156 vergelijkende examens plaats gehad; de vermeerdering schijnt grootendeels daaraan te moeten worden toegeschreven, dat een vrij aanzienlijk getal onderwijzers, door hoogen leeftijd voor hunne betrekking minder geschikt geworden, op hun verzoek eervol zijn ontslagen en een pensioen krachtens de voorschriften der wet verkregen hebben.

Aangaande de benoeming, de schorsing of het ontslag van openbare onderwijzers valt voor de verschillende provincien het volgende mede te deelen.

In Noordbrabant hebben de vergelijkende examens nog geene bijzondere vruchten kunnen dragen, daar in den regel het getal sollicitanten slechts gering was, hoewel de meeste betrokken gemeentebesturen, raadsleden en alle voorname ingezetenen door bijwoning van het examen het bewijs leverden, dat zij in de keuze van eenen geschikten onderwijzer groot belang stelden. Eenmaal bedroeg het getal opgekomen kandidaten 9, twee maal 5, twee maal 4 en in de overige gevallen slechts 2; in twee gemeenten kwam er slechts één op. Behalve in één geval, werd steeds diegene door den raad benoemd, die de eerste op de voordragt was geplaatst. De geringe opkomst wordt door den inspecteur toegeschreven aan de omstandigheid, dat veelal de keuze van den raad reeds vooraf was bepaald, als ook aan gebrek aan hoofdonderwijzers en te laag gestelde jaarwedden. Gebrek aan personeel maakte het dikwijls moeilijk in de waarneming van vacante scholen te voorzien; te Veen was men genoodzaakt de tijdelijke waarneming aan een kweekeling op te dragen. Te Giessen heeft men daarvoor zelfs niemand kunnen bekomen, en was men verplicht de kinderen naar naburige gemeenten ter school te zenden. Te Nieuwkerk was hetzelfde het geval.

In Gelderland heeft zich bij 9 examens slechts één sollicitant opgedaan, zoodat die examens eigenlijk niet vergelijkend konden zijn. In 12 van de 16 overige gevallen werd de eerste van de voordragt door den raad benoemd. Overigens wordt uit deze provincie niets meldenswaardigs medegedeeld, behalve dat de tijdelijke waarnemer der vacante school te Gaanderen, wegens vergrijp tegen de zeden, omstreeks het midden van 1860 door den raad is ontslagen, en dat Gedeputeerde Staten, op voorstel van den inspecteur, aan dien persoon, krachtens het 7de lid van art. 22 der wet, de bevoegdheid tot het geven van onderwijs hebben ontnomen.

In Zuidholland was de opkomst van sollicitanten in den regel beter dan in de beide eerstgenoemde provincien; enkele malen kwamen er slechts 2, somtijds bedroeg het getal 25 tot 30. Onder de bovengemelde 33 vergelijkende examens waren er twee, beide te 's Gravenhage gehouden voor de vervulling eener nieuw op te rigten school voor meer uitgebreid lager onderwijs; in beide gevallen hebben burgemeester en wethouders, in overeenstemming met den schoolopziener, geene vrijheid gevonden om uit de geëxamineerden eene voordragt ter benoeming te doen. Dien ten gevolge is die school niet vervuld geworden, hetgeen door den inspecteur zeer wordt betreurd, daar er naar zijn gevoelen in de residentie bepaalde behoefte aan zoodanige school bestond en nog bestaat. Een hulponderwijzer te Hardinxveld is wegens aantasting der zeden ontslagen. Gedeputeerde Staten hebben hem de bevoegdheid tot het geven van onderwijs ontnomen. De hoofdonderwijzer derzelfde school, die, het feit kennende, geene voorzorgen had genomen en er geen melding van had gemaakt, is geschorst en later, op zijn verzoek, eervol ontslagen.

Uit Noordholland is aangaande de vergelijkende examens niets bijzonders medegedeeld. Twee malen is het gebeurd dat hoofdonderwijzers door den raad zijn geschorst, eenmaal voor drie maanden en de andere maal voor ééne maand; in het laatstgemelde geval

is op de schorsing geheele beterschap van den onderwijzer gevolgd, op wiens gedrag vroeger aanmerkingen waren gemaakt. Aan den ontslagen hoofdonderwijzer te Andijk is door Gedeputeerde Staten de bevoegdheid om onderwijs te geven ontnomen.

Bij een der beide in Zeeland gehouden vergelijkende examens, dat te Oostkapelle, waren 5 candidaten opgekomen. Naar het gevoelen van den schoolopziener waren bij geen hunner de kundigheden zoo, als men voor den hoofdonderwijzer in eene gemeente van dien aard mogt verlangen; de raad heeft echter zwaarigheid gemaakt om te voldoen aan zijn verlangen naar eene nieuwe oproeping met verhooging der jaarwedde; de schoolopziener heeft toen gemeend, in 't belang der zaak, tot het doen eener voordragt uit de vijf geëxamineerden te moeten medewerken.

Aangaande de vergelijkende examens in de overige provincien zijn door de inspecteurs goene meldenswaardige bijzonderheden medegedeeld, dan alleen dat het in sommige meermalen gebeurde, dat slechts een gering getal sollicitanten opkwam. De noordelijke provincien maakten in dit opzigt in den regel eene gunstige uitzondering. Meer dan elders scheen men daar overtuigd te zijn, dat de vergelijkende examens het eenig middel zijn om hen, die moeten benoemen, in staat te stellen, dat zij met eenige kennis oordeelen.

Van de vacante betrekkingen als hulponderwijzer zijn weder een groot aantal onvervuld gebleven bij gebrek aan een voldoende personeel. Ook was het dikwijls moeilijk het noodig getal kweekelingen te verkrijgen, en was men, zoo als hiervoor is medegedeeld, meermalen verplicht zich met onervaren en nog zeer jeugdige kweekelingen te behelpen.

§ 12. OPLEIDING VAN ONDERWIJZERS.

In het vorig verslag is medegedeeld, dat de Minister van Binnenlandsche Zaken in Maart 1860 zijne denkbeelden aangaande de regeling der Rijkskweekscholen voor onderwijzers had ter kennis gebracht van de benoemde directeuren dier inrigtingen, en dat deze waren uitgenoodigd om in April te 's Gravenhage te komen, ten einde deze zaak nader te bespreken. Deze bijeenkomst heeft plaats gehad; de directeuren hebben zich nagenoeg in alle opzigten met het gevoelen van den Minister kunnen vereenigen, zoodat de voorloopige plannen slechts in enkele ondergeschikte punten wijziging behoeften te ondergaan. De hoofdtrekken der dien ten gevolge vastgestelde regeling der kweekscholen worden thans hier medegedeeld.

De kweekscholen moeten worden dienstbaar gemaakt aan de opleiding van kweekelingen tot hulponderwijzers, en van hulponderwijzers tot hoofdonderwijzers; voor zooveel de opleiding van kweekelingen aangaat, schijnt het wenschelijk, dat er eenig verband zij tusschen de kweekscholen en de normaallessen, zoodat zij, die reeds eenigen tijd de lessen bij laatstgenoemde inrigtingen hebben bijgewoond, niet van de kweekscholen worden uitgesloten. Tot toelating op de kweekschool wordt vereischt, dat de leeftijd van 14 jaren bereikt zij, opdat de jongelieden, na den geheelen cursus, die een vierjarige zal zijn, te hebben doorloopen, den bij de wet gevorderden leeftijd om eene acte als hulponderwijzer te verkrijgen, hebben bereikt.

Een vierjarige cursus wordt noodig geacht, vooreerst omdat de ondervinding heeft geleerd dat de kennis der jongelieden, die zich voor de normaallessen aanmelden, nog zeer veel te wenschen overlaat, en voorts omdat, wanneer men den leeftijd, waarop jongelieden kunnen worden toegelaten, op 15 jaren stelt, hetgeen in geval van eenen driejarigen cursus noodig zoude wezen, het te vreezen zou zijn, dat slechts weinigen zich daartoe zouden aanmelden. Het getal der kweekelingen, die zich tot het examen ter verkrijging eener acte van bekwaamheid als hulponderwijzer toeleggen, is op 40 voor elke kweekschool gesteld.

Het voornemen van den Minister was de kweekscholen zoodanig in te rigten, dat de kweekelingen gedurende drie jaren in het gebouw zelf zonden wonen, doch in het vierde in geschikte kosthuizen in de gemeente worden gehuisvest, waar zij dan, hoewel vrij dan in het gebouw zelf, toch nog onder toezigt van den directeur zonden staan. Daar evenwel de directeuren als hun uitdrukkelijk gevoelen te kennen gaven, dat ook gedurende het vierde studiejaar de kweekelingen in het gebouw gehuisvest moesten blijven, is besloten in dit opzigt in het oorspronkelijke plan eene wijziging te maken en de kweekelingen van alle vier de studie jaren in één gebouw te doen inwonen.

Betaling eener vaste som voor iederen kweekeling aan de directeuren scheen den Minister minder doelmatig, daar men hen zooveel mogelijk buiten alle huishoudelijke en

financiële bemoeijingen wenschte te laten, ten einde zij zich meer uitsluitend aan het paedagogische zouden kunnen wijden. Daarom werd besloten den directeur een administrateur toe te voegen, die onder zijn toezigt met de zorg voor alle huishoudelijke zaken zoude belast zijn.

Men wenschte voorts, zoo als reeds is opgemerkt, de kweekscholen ook tot vormiöng van bekwame hoofdonderwijzers dienstbaar te maken; een tweejarige cursus scheen daartoe voldoende. De jongelieden welke, reeds in het bezit eener acte als hulponderwijzer zijnde, dien cursus wenschten te volgen, was men niet voornemens in het gebouw der kweekschool te huisvesten, maar aan een tiental bij elke kweekschool eene toelage van f 250 's jaars toe te kennen, ten einde daaruit de kosten van voeding en huisvesting in de gemeente te kunnen bestrijden. Omtrent den leeftijd van deze kweekelingen is geene vaste bepaling gemaakt, daar men begreep, dat sommigen liever de lessen der kweekschool zouden volgen terstond na de acte als hulponderwijzer verkregen te hebben, om daarna zich nog gedurende een drietal jaren praktisch te oefenen; terwijl daarentegen anderen waarschijnlijk liever eerst een drietal jaren aan de praktijk zouden wijden, om vervolgens gedurende de beide laatste jaren vóór het tijdstip, waarop zij het examen ter verkrijging eener acte als hoofdonderwijzer voor het eerst kunnen afleggen, den theoretischen cursus aan de kweekschool te volgen. Bovendien werd het wenschelijk geacht het onderwijs voor de aanstaande hoofdonderwijzers, zoo mogelijk, zoodanig in te rigten, dat ook zij, die in de gemeenten 's Hertogenbosch, Haarlem en Groningen zelve op openbare of bijzondere scholen werkzaam zijn, daarvan althans voor een gedeelte konden gebruik maken.

Ook voor eene geschikte gelegenheid tot praktische oefeningen der kweekelingen moest worden zorg gedragen. Oprigting eener leerschool in het gebouw der kweekschool zelve lag niet in de bedoeling der Regering, vooral omdat men het minder wenschelijk achtte, den directeur tevens te belasten met het onderwijs aan en de zorg voor eene gewone lagere school. Daarentegen werd het noodig geacht, dat de directeur op de regeling van het onderwijs aan die school een overwegenden invloed kon uitoefenen; dit zoude evenwel het geval niet kunnen zijn, wanneer men voor de praktischopleiding gebruik maakte van eene of meer openbare gemeentescholen, welke geheel onder den invloed van het gemeentebestuur zouden staan, en waar de directeur dus niets zou te zeggen hebben, ja waartoe hij zelfs den toegang niet zoude kunnen vorderen, behalve in het bijzonder geval dat hij tevens schoolopziener was. Ook het onderwijzend personeel aan de leerschool zoude zoodanig moeten gekozen worden als de directeur in 't belang van het onderwijs noodig achtte: was de school eene gemeenteschool, dan geschiedde de benoeming door den raad, en het ware dus niet onmogelijk, dat het werd zamengesteld uit personen door den directeur voor het bijzonder doel der school minder geschikt geoordeeld. Om deze reden is het meest doelmatig voorgekomen, dat de Regering met de gemeentebesturen van 's Hertogenbosch, Haarlem en Groningen in overleg trad, om in ieder dier gemeenten eene der lagere scholen, welke volgens de vastgestelde regeling daar moesten aanwezig zijn, en bij voorkeur eene zoogenaaide tusschenschool voor ongeveer 300 leerlingen, over te nemen en voor rekening van het Rijk aan te houden. Vooral scheen het wenschelijk daarvoor zoo mogelijk eene school te kiezen, die nog niet in werking was en eerst bij de volledige invoering van de voorschriften der wet zoude vervuld worden, omdat in dat geval de Regering zeker het onderwijzend personeel zoude kunnen aanstellen aan die school, die dan, zoolang zij als leerschool bij de kweekschool zoude gebruikt worden, als eene Rijksschool zoude te beschouwen zijn. Voor de gemeente zoude zoodanige overneming eener school eer voordeelig dan nadeelig zijn, daar zij in dat geval niets anders dan het lokaal zoude behoeven te leveren, dat nogtans haar eigendom bleef. De jaarwedden der onderwijzers, de kosten der schoolbehoeften en hulpmiddelen voor het onderwijs, alsmede die van vuur en licht en van het onderhoud der lokalen, zouden ten laste van het Rijk komen, dat daarentegen ook de schoolgelden zoude ontvangen. Wierd dit plan in werking gebragt, hetgeen door de directoren allezins aannemelijk werd geacht, dan zoude welligt van het onderwijzend personeel van die school nog kunnen worden gebruik gemaakt om aan de kweekelingen, aan andere scholen in de gemeente werkzaam, eene dergelijke opleiding te geven als in den regel bij de in andere plaatsen gevestigde normalessen geschiedt.

Het scheen minder doelmatig aan de kweekelingen van het eerste en tweede studiejaar reeds in de zoodanig ingerigte leerschool praktische opleiding te geven; men was van gevoelen, dat de opleiding voor dezen zich tot het theoretische behoorde te bepalen, doch dat aan de kweekelingen van het derde en vierde studiejaar ruime gelegenheid tot praktische oefening behoorde te worden gegeven. In hoe verre het doelmatig zoude kunnen zijn die van het laatste studiejaar ook nog gedurende eenigen tijd andere openbare of bij-

zondere scholen in de gemeenten te doen bezoeken, wanneer daartoe eene geschikte gelegenheid aanwezig was, meende men aan latere ondervinding te moeten overlaten.

Wat den omvang van het aan de kweekelingen te geven theoretisch onderwijs aangaat, deze was als 't ware van zelf aangewezen door de bij het Koninklijk besluit van den 5den April 1858, n°. 85, vastgestelde programma's voor de examens ter verkrijging eener acte als hulponderwijzer of als hoofdonderwijzer. Bovendien scheen het echter wenschelijk, ook enkele vakken van het meer uitgebreid lager onderwijs daarin op te nemen; vooral was dit het geval met het teekenen en de gymnastiek. Aan het onderwijs in zang en toonkunst achtte men het wenschelijk eenige meerdere uitbreiding te geven. Het onderwijs in wiskunde zoude zich op geschikte wijze aan dat in het rekenen kunnen aansluiten; vooral voor de hoofdonderwijzers scheen eenige kennis van dit vak noodzakelijk. Was daartoe gelegenheid, dan scheen het ook nuttig eenig onderwijs in landbouwkunde te geven, vooral met toepassing op de plantkunde. Wat de levende talen aangaat, zoo werd het meest doelmatig geacht, deze niet te zeer op den voorgrond te plaatsen, daar wellicht het gewoon lager onderwijs daaronder zoude lijden. Dat in de fransche taal zoude facultatief gesteld worden voor de kweekelingen der drie laatste studie jaren; hoogduitsche en engelsche taal zouden alleen onderwezen worden aan hen, die reeds eene acte als hulponderwijzer bezitten; dit onderwijs zou echter ook slechts facultatief zijn.

Wat het onderwijzend personeel aan de kweekscholen betreft, zoo scheen het wenschelijk daarvoor geen vasten regel te stellen, daar plaatselijke omstandigheden hierop van invloed konden zijn; alleen meende men als regel te moeten aannemen, dat bij elke kweekschool minstens twee vaste onderwijzers werden aangesteld, aan wie, te gelijk met den directeur, het onderwijs in de hoofdvakken zou worden opgedragen. Wierd gevolg gegeven aan het plan om de kweekelingen allen in het gebouw te huisvesten, dan zoude een dezer onderwijzers beurtelings met het toezigt op het onderwijs kunnen worden belast; het toezigt op de kweekelingen in de slaapzalen, bij maaltijden enz., zoude kunnen worden opgedragen aan de hulponderwijzers der leerschool, welke men te dien einde in het gebouw zelf wilde laten wonen.

Eindelijk werd het noodig geoordeeld, de kweekscholen te voorzien van alle voor een degelijk onderwijs noodige hulpmiddelen, vooral ook voor het onderwijs in natuurkennis en in het teekenen. Ook werd het aanleggen van bibliotheken van paedagogische en andere voor de kweekelingen geschikte boekwerken noodig geacht; voor Haarlem zoude men daarbij kunnen gebruik maken van hetgeen reeds bij de vroegere kweekschool aanwezig was; voor Groningen werd besloten tot overneming van de verzameling van boeken der departementale kweekschool, welke zou worden opgeheven zoodra de Rijkskweekschool in werking trad.

Nadat op deze wijze de regeling der kweekscholen in hoofdzaak was vastgesteld, is de Regering overgegaan tot het nemen der noodige maatregelen om haar ten uitvoer te leggen. In de eerste plaats moest gezorgd worden voor de noodige gebouwen; daarvoor waren, zoo als in het vorig verslag is medegedeeld, reeds onderhandelingen aangeknoopt met de gemeentebesturen van 's Hertogenbosch, Haarlem en Groningen. Aan de ambtenaren van den Waterstaat werd opgedragen voor de gebouwen de noodige plannen te maken, na met de betrokken directieuren over de inwendige inrigting in overleg te zijn getreden. Te Groningen werd nog een klein huis aangekocht, gelegen naast het door de gemeente ten behoeve der kweekschool afgestane erf; de kosten daarvan hebben f 2479 bedragen. Toen de opgemaakte plannen aan het Departement van Binnenlandsche Zaken waren ingezonden, bleek het evenwel, dat er groot verschil bestond, zoowel in de wijze van inrigting als in de kosten, waarop het bouwen was begroot. Het is daarom verkiezelijk voorgekomen, de vervaardiging der plannen voor de drie gebouwen aan één persoon op te dragen. De kens is gevallen op den bouwmeester der landsgebouwen in de Residentie, die, na met de drie directieuren eene bijeenkomst gehouden en in de drie betrokken gemeenten de beschikbare localiteit in oogenschouw genomen te hebben, tot het maken der plannen is overgegaan. Wat daarvan verder het gevolg is geweest zal, als behoorende tot het jaar 1861, in het volgend verslag worden medegedeeld.

De vroegere Rijkskweekschool te Haarlem is, zoo als reeds in het vorig verslag is medegedeeld, bij Koninklijk besluit van den 5den Februarij 1860, n°. 42, met den 1sten Julij 1860 opgeheven. Gedurende de eerste helft van het jaar is het onderwijs aan die inrigting nog op den ouden voet voortgezet. Het getal der kweekelingen bedroeg bij den aanvang van 1860 9; daarvan zijn er in het tweede kwartaal nog 3 vertrokken, na eene acte als hulponderwijzer verkregen te hebben, zoodat er bij de sluiting der kweekschool nog 6 aanwezig waren, die hunne studien nog niet hadden ten einde ge-

bragt; 5 hunner behoeften daartoe nog een jaar, de zesde slechts weinige maanden. Daar deze jongelieden nog niet aan de nieuwe Rijksskweekschool, welke waarschijnlijk eerst later in werking zou komen, konden geplaatst worden, en het niettemin billijk scheen hun gelegenheid te verschaffen om hunne studien zoover voort te zetten, dat zij eene acte als hulponderwijzer konden verkrijgen, is, na overleg met den afredenden tijdelijken directeur, den heer G. H. GEERLIGS, besloten, dat deze de verdere opleiding van gemelde zes jongelieden op zich zoude nemen. Te dien einde zijn bij Koninklijk besluit van den 25sten Junij 1860, n°. 39, de noodige gelden ter beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken gesteld, om aan die jongelieden even als vroeger toelagen te kunnen verleen, als ook aan den heer GEERLIGS en twee andere onderwijzers, aan wie het onderwijs in zang en in de fransche en engelsche taal zou worden opgedragen, de hun billijkerwijze toekomende belooningen te kunnen toekennen. Aan het een en ander is gedurende het tweede halfjaar van 1860 besteed de som van f 888; de kosten der kweekschool zelve gedurende het eerste halfjaar 1860 hebben f 3624 bedragen.

In het vorig verslag is mededeeling gedaan van het tot stand komen van normaallessen in onderscheidene provincien. Omtrent dit belangrijk onderwerp, waaraan ook in 1860 de Regering de meeste zorg heeft besteed, kan thans het volgende worden medegedeeld.

Aangaande de normaallessen te Eindhoven zijn zeer gunstige berigten ontvangen: 18 kweekelingen namen geregeld deel aan het onderwijs. In October hebben twee hunner een voldoende examen ter verkrijging eener acte als hulponderwijzer afgelegd. In het onderwijzend personeel is geene verandering gekomen. Ten behoeve van het onderwijs zijn uit de door den Koning beschikbaar gestelde gelden eene aardglobe, wandkaarten en toestellen voor het onderwijs in natuurkennis en vormleer aangekocht. De inspecteur heeft meermalen de lessen bezocht en tweemaal een examen bijgewoond, dat hem telkens de overtuiging gaf, dat en de methode van de onderwijzers en het gedrag en de ijver der leerlingen hoogen lof verdienden, en dat de jongelieden, welke van deze lessen gebruik maken, alle kans hebben om zich bij het afleggen van het examen als hulponderwijzer bijzonder te onderscheiden.

Aan het voornemen om te Breda normaallessen tot stand te brengen kon in 1860 nog geen gevolg gegeven worden, daar de regeling van het lager onderwijs bij het einde van dat jaar nog niet was ingevoerd en de inspecteur eerst de onderwijzers, die aan het hoofd der in den aanvang van 1861 te openen openbare scholen zouden worden geplaatst, eenigen tijd aan het werk wilde zien, alvorens te beoordeelen, of zij en hunne scholen voor de normaallessen geschikt mogten worden geacht.

Dezelfde redenen, welke in 1859 beletteden in Gelderland normaallessen in te rigten, zijn ook oorzaak geweest, dat in 1860 nog niets in die provincie tot stand kwam. De inspecteur vleide zich evenwel in 1861 de noodige voorstellen aan den Minister te kunnen doen.

In Zuidholland zijn gedurende het geheele jaar normaallessen verbonden geweest aan de openbare school te Gouda, terwijl gedurende het grootste gedeelte van het jaar de normaallessen in 's Gravenhage en Rotterdam in werking zijn geweest op den voet, nader in het vorig verslag omschreven. Den 2den Maart 1860 is te 's Gravenhage een vergelijkend examen gehouden van 29 jongelieden, die zich voor de 12 Rijkstoelagen van f 250 bij de normaallessen in die gemeente en te Rotterdam hadden aangemeld. Op de voordragt van den inspecteur zijn bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken van den 13den Maart 1860, n°. 120, 5de afd., de bedoelde toelagen, met ingang van den 1sten April 1860, toegekend aan 6 kweekelingen bij de lessen te 's Gravenhage en even zooveel te Rotterdam. Het onderwijs aan de kweekelingen te 's Gravenhage was opgedragen aan de heeren A. VAN BRINK, J. STRAUB, G. C. PONTIER, H. VAN DEN HEUVEL, R. VAN DER BRUYN, W. KONING, A. M. MALLÉE en P. H. DEWALD, allen hoofdonderwijzers aan openbare scholen; het teeken-onderwijs werd door den heer G. TETAR VAN ELVEN gegeven. Te Rotterdam is door den gemeenteraad tot directeur der vormschool tot opleiding van jeugdige onderwijzers en kweekelingen benoemd de heer P. K. GÖRLITZ, en tot leeren, behalve genoemden directeur, de heeren dr. A. DE JAGER, J. C. NEURDENBURG, F. H. GÖRLITZ, A. W. HEYBLOM, en voor het onderwijs in de beginselen der staathuishoudkunde mr. H. C. VERNIERS VAN DER LOEFF. De lessen te Rotterdam zijn geopend den 23sten Februarij 1860, die te 's Gravenhage den 14den April 1860. Het onderwijs aan beide inrigtingen is verder gedurende het jaar geregeld en, voor zooveel de korte tijd een oordeel toelaat, met zeer goede vruchten gegeven. Het getal der kweekelingen te 's Gravenhage bedroeg gemiddeld 40, allen van openbare scholen, behalve de zes Rijksskweekelingen; te Rotterdam namen ruim 50 aan het onderwijs deel. Nog

moet vermeld worden, dat de ondervinding in den loop van dit jaar heeft geleerd, dat de toelagen van f 250 'sjaars niet voldoende waren om den kweekelingen geschikte huisvesting en voeding te Rotterdam en te 's Gravenhage te verschaffen, en dat dien ten gevolge, bij Koninklijk besluit van den 8sten December 1860, n°. 52, die toelagen, te beginnen met 1 Januarij 1861, zijn verhoogd tot f 280 'sjaars.

Bij de normaallessen te Gouda is eenige uitbreiding gegeven aan het onderwijzend personeel, daar bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken van den 14den Januarij 1860, n°. 179, 5de afd., het onderwijs in het teekenen is opgedragen aan den heer A. J. VAN WJNGAERDT, en dat in de gymnastiek aan den heer P. J. JAGER, ieder onder genot eener jaarlijksche toelage van f 100. Laatstgemelde is echter in den loop van het jaar overleden; bij gebrek aan een geschikt persoon in de gemeente Gouda kon in de vacature niet worden voorzien. De berigten van den inspecteur omtrent het aan de kweekelingen gegeven onderwijs luiden zeer gunstig; den 23sten Mei heeft in zijne tegenwoordigheid een examen plaats gehad, dat in alle opzichten tot tevredenheid aanleiding gaf.

De normaallessen in Noordholland, verbonden aan openbare scholen te Amsterdam, Hoorn en Helder, zijn gedurende het jaar 1860 geregeld en met uitmuntende uitkomsten gegeven. De inspecteur heeft zich herhaaldelijk door bijwoning der lessen van hare deugdelijkheid overtuigd en koesterde de beste verwachtingen van de kunde der kweekelingen. Daar in 1859 niet alle beschikbare Rijkstoelagen voor kost en inwoning waren toegokend, heeft in het najaar van 1860 andermaal eene oproeping en den 8sten November een vergelijkend examen plaats gehad van de 11 jongelieden, die zich hadden aangemeld. Zij, die daarbij het best hadden voldaan, zijn, krachtens ministeriele beschikking van den 16den November 1860, n°. 158, 5de afd., onder genot van eene toelage van f 250 jaars, bij de normaallessen toegelaten; één hunner is geplaatst te Amsterdam, één te Hoorn en één te Helder, zoodat alle beschikbare plaatsen bezet waren. Dit was niet het geval met de plaatsen bij de normaallessen te Amsterdam, onder genot eener toelage van f 50, bestemd voor jongelieden uit die gemeente. Wel boden zich van tijd tot tijd daarvoor jongelieden aan, doch niet zelden moesten de meesten wegens onvoldoende voorbereidende kundigheden worden afgewezen. Het getal van dezen bedroeg te Amsterdam gemiddeld 14, te Hoorn 8 en te Helder 8.

In de provincie Zeeland zijn de normaallessen te Middelburg, alsmede de op kleinere schaal ingerigte oefenscholen te Zierikzee, Goes en Tholen, wier regeling in het laatst van 1859 had plaats gehad, met den aanvang van 1860 in werking gekomen. De 19 jongelieden, die zich voor de vijf Rijkstoelagen van f 225 'sjaars bij de normaallessen te Middelburg hadden aangemeld, hebben den 16den Januarij een vergelijkend examen afgelegd; zij, die daarbij het best hadden voldaan, zijn bij ministeriele beschikkingen van den 23sten Januarij en den 6den Februarij 1860, n°. 142 en 229, 5de afd., onder genot van zoodanige toelage tot gemelde lessen toegelaten. Bovendien zijn 6 jongelieden uit de gemeente Middelburg, onder genot van eene toelage van f 30, tot die lessen toegelaten, alsmede tot het theoretisch onderwijs 11 kweekelingen op andere scholen en 10 uit naburige gemeenten. Aan de oefenscholen te Zierikzee, Goes en Tholen werd het onderwijs twee maal 's weeks gedurende vier achtereenvolgende uren gegeven, te Zierikzee aan 11 kweekelingen, te Goes aan 10 en te Tholen aan 10 kweekelingen. Het onderwijs aan al deze inrigtingen is gedurende het geheele jaar geregeld gegeven; de onderwijzers hebben grooten ijver en belangstelling aan den dag gelegd, en de kweekelingen zich door hun gedrag, hunnen ijver en de vorderingen, waarvan de door den inspecteur bijgewoonde examens tot bewijs strekten, de aan hen bestede zorg waardig getoond. Aan het onderwijs te Middelburg is nog eenige uitbreiding gegeven door de gymnastiek onder de leervakken op te nemen; dit onderwijs werd voorloopig opgedragen aan den hulponderwijzer J. P. HOLLESTELLE.

Met de normaallessen te Utrecht, van wier regeling in het vorig verslag mededeeling werd gedaan, is eerst in 1860 aangevangen. Den 8sten Januarij heeft het vergelijkend examen plaats gehad van hen, die zich voor de Rijkstoelagen van f 250 hadden aangemeld; bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken van den 13den Januarij 1860, n°. 180, 5de afd., zijn aan vijf hunner zoodanige toelagen verleend. Voor de toelagen van f 50, aan jongelieden uit de gemeente Utrecht te verleenen, hebben zich slechts een zestal aangemeld; in den loop van het jaar is dit getal echter tot 9 aangegroeid. Behalve door deze 14 kweekelingen werd het theoretisch onderwijs aan de leerschool, eene instelling die reeds vroeger bestaan had, doch nu in verband met de normaallessen eenige wijzigingen had ondergaan, nog bijgewoond door 34 kweekelingen en 13 hulponderwijzers

uit de gemeente Utrecht, en des Zaterdag door 4 kweekelingen en eenige hulponderwijzers uit naburige gemeenten. Het onderwijs was volgens de berigten van den inspecteur zeer goed; alleen wenschte men daarin meer eenheid te brengen door een volgend jaar dat in de voornaamste vakken aan een speciaal daartoe aan te stellen onderwijzer op te dragen.

Aan het voornemen om te Amersfoort normaallessen tot stand te brengen kon in 1860 nog geen gevolg gegeven worden. De aldaar bestaande leerschool heeft evenwel eene toelage van f 350 van het Rijk genoten, in afwachting dat hare definitieve regeling in verband met die der normaallessen zoude plaats hebben. Het onderwijs, dat nu ook zich tot het teekenen uitstrekke, werd door 20 kweekelingen met ijver en belangstelling bijgewoond.

Bij de normaallessen te Leeuwarden werd in het begin van 1860 eene Rijkstoelage van f 250 vacant, daar een kweekeling wegens zijne slechte gezondheid zich verplicht zag van zijn voornemen om tot onderwijzer opgeleid te worden af te zien. Voor de vacante toelage hebben zich 16 jongelieden aangemeld, van welke na gehouden vergelijkend examen één bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken van den 27sten Januarij 1860, n°. 142, 5de afd., onder genot van zoodanige toelage tot de normaallessen is toegelaten. Bij het voorjaarsexamen heeft een kweekeling bij de normaallessen eene acte als hulponderwijzer verkregen; na vergelijkend examen van de 16 jongelieden, die zich bij den inspecteur hadden aangemeld, is bij ministeriele beschikking van den 27sten April 1860, n°. 167, 5de afd., een ander in zijne plaats bij die normaallessen geplaatst onder genot eener gelijke toelage. Bij de normaallessen te Sneek is aan den onderwijzer G. GEEL, die tot dusverre slechts eene toelage van f 50 's jaars genoot, eene toelage van f 100 toegekend. De berigten omtrent het onderwijs bij de normaallessen in Friesland luiden zeer gunstig; bij het einde van het jaar werden die te Leeuwarden gevolgd door 31, die te Sneek door 26 en die te Franeker door 18 kweekelingen, terwijl bovendien nog 5 hulponderwijzers en 12 aspirant-kweekelingen daarvan gebruik maakten.

In Overijssel zijn in 1860 normaallessen verbonden aan eene der openbare scholen te Deventer. Bij Koninklijk besluit van den 10den Februarij 1860, n°. 55, is eene som van f 2400 's jaars te dien einde ter beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken gesteld; daarvan waren f 700 bestemd voor toelagen aan onderwijzers, aan wie het onderwijs der kweekelingen zou worden opgedragen, f 1000 voor vijf toelagen van f 200 voor kost en inwoning te Deventer aan jongelieden uit de provincie Overijssel, terwijl de overige f 700 bestemd waren om aan 8 jongelieden uit die gemeente toelagen van f 30 en aan een zestal kweekelingen van naburige gemeenten gratificatie van f 25 te verleen; voorts aan eenen hulponderwijzer, die bij de praktische opleiding zou behulpzaam zijn, eene jaarlijksche toelage van f 50 toe te kennen; te voorzien in het onderwijs in zang en gymnastiek, waarvan de kosten op f 135 's jaars waren geraamd; en eindelijk tot aankoop van de noodige hulpmiddelen voor het onderwijs en dekking der verdere kosten der normaallessen, zoo als oproeping in de dagbladen, vergelijkende examens en dergelijke. Bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken van den 16den Februarij 1860, n°. 158, 5de afd., zijn toelagen verleend van f 250 aan den onderwijzer R. HUSEN, aan wiens school de normaallessen zouden verbonden worden, en die tevens, onder toezigt van den inspecteur en den schoolopziener in het 3de district, met het bestuur dier lessen zoude belast zijn; van f 150 aan den onderwijzer J. E. DUPAIN; van f 100 aan elk der onderwijzers W. TEN EXTEL jr. en H. DE VRIES, en van f 60 aan den toekenonderwijzer J. STRIENINK. Den 17den Maart heeft het vergelijkend examen plaats gehad van 13 jongelieden, die zich voor de Rijkstoelagen van f 200 hadden aangemeld en van 10 uit de gemeente Deventer, die voor de toelagen van f 30 wenschten in aanmerking te komen. Van laatstgenoemden zijn door den inspecteur 8 tot de lessen toegelaten; bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken van den 24sten Maart 1860, n°. 170, 5de afd., zijn de toelagen van f 200 toegekend aan de 5 jongelieden, die bij het examen het meest hadden voldaan. De lessen zijn den 7den April geopend; zij werden, behalve door de bovengenoemde kweekelingen, bijgewoond door 22 kweekelingen, op openbare en bijzondere scholen te Deventer werkzaam, en door 11 kweekelingen uit naburige gemeenten. De inspecteur, die meer malen het onderwijs heeft bijgewoond, heeft in zijn verslag over 1860 zeer gunstige berigten aangaande de werking der te Deventer tot stand gekomen inrigting medegedeeld.

Te Zwolle zijn nog geen normaallessen in werking gebragt, daar goene der aldaar aanwezige openbare scholen geschikt was om ze er aan te verbinden. In afwachting van de regeling daarvan is echter door de Regering gebruik gemaakt van een welwillend aanbod van het bestuur der *Overijsselsche Vereeniging tot ontwikkeling van provinciale scheelvaart*, om de aan de Vereeniging behorende localen en hulpmiddelen ten gebruikte af

te staan voor onderwijs in natuurfkennis aan onderwijzers en kweekelingen. Bij Koninklijk besluit van den 17den Januarij 1861, n°. 139, is aan den onderwijzer Z. W. VAN SCHREVEN, te Zwolle, dat onderwijs, onder genot eener jaarlijksche toelage van f 400, opgedragen. Hoewel hiermede derhalve eerst in 1861 een aanvang kon worden gemaakt, schijnt de vermelding in dit verslag noodig, omdat reeds in October 1860 het aanbod door de Vereniging was gedaan; noodzakelijk overleg met den inspecteur was oorzaak dat de zaak niet vóór het einde van het jaar is tot stand gekomen.

De normaallessen te Beerta waren, volgens de berigten van den inspecteur, zeer in bloei. Dagelijks ontvingen 10 kweekelingen onderwijs; bovendien werden de zaturdaglessen bijgewoond door 8 hulponderwijzers en 16 kweekelingen uit naburige gemeenten. De inspecteur en de schoolopziener hebben meermalen de lessen bijgewoond en hunne bijzondere tevredenheid aan den dag gelegd over de vorderingen der kweekelingen. Het onderwijzend personeel onderging geene verandering. Aan een kweekeling, wiens ouders te Beerta kwamen wonen, werd de hem vroeger verleende Rijkstoelage van f 200 voor kost en inwoning, waaraan hij nu geene behoefte meer had, ontnomen; bij ministeriele beschikking van den 13den Julij 1860, n°. 220, 5de afd., werd zij aan een anderen kweekeling toegekend.

De berigten aangaande de normaallessen te Assen luidden mede zeer gunstig. De inspecteur is voortgegaan zijne bijzondere aandacht aan deze inrigting te wijden; iedere week woonde hij lessen bij en werd er onder zijn toezigt een examen der kweekelingen gehouden. Eenigen hunner hebben reeds in 1860 eene acte van bekwaamheid als hulponderwijzer verkregen, en bij hun examen voldaan aan de goede verwachting, die men van hen koesterde; daaronder waren er drie, die in het genot waren eener toelage van f 200 voor kost en inwoning. De door hun vertrek opengevallen toelagen zijn bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken van den 27sten April 1860, n°. 168, 5de afd., aan drie andere jongelieden toegekend, die bij een vergelijkend examen, waartoe er 11 waren opgekomen, de meeste blijken van geschiktheid hadden aan den dag gelegd.

Aan het voornemen om ook te Meppel normaallessen tot stand te brengen, is in dit jaar gevolg gegeven, daar de vroeger bestaande school van den onderwijzer HUMMEL, aan wien reeds sedert verscheidene jaren de opleiding van kweekelingen van Rijksweg was toevertrouwd, door eene openbare is vervangen, aan wier hoofd die onderwijzer is geplaatst. Bij Koninklijk besluit van den 23sten Augustus 1860, n°. 53, is eene jaarlijksche som van f 2000 ten behoeve der normaallessen te Meppel ter beschikking van den Minister gesteld, waarvan f 700 bestemd voor toelagen aan onderwijzers, met het onderwijs der kweekelingen te belasten, f 800 voor toelagen van vier kweekelingen uit Drenthe en f 500 ter bestrijding der verdere kosten, waaronder 8 toelagen van f 30 aan kweekelingen uit de gemeente Meppel, en 4 gratificaties van f 25 aan kweekelingen uit naburige gemeenten. Bij beschikking van den Minister van den 29sten Augustus 1860, n°. 150, 5de afd., zijn toegekend toelagen van f 250 's jaars aan den hoofdonderwijzer W. HUMMEL, wien tevens het bestuur der normaallessen en de leiding van de praktische oefeningen der kweekelingen is opgedragen; voorts van f 125 aan den onderwijzer L. STEENBERGEN en den leeraar bij het gymnasium dr. H. DE JONGE, aan wie te gelijk met den hoofdonderwijzer HUMMEL het theoretisch onderwijs is opgedragen. Het vergelijkend examen der 15 jongelieden, die zich voor de Rijkstoelagen van f 200 hadden aangemeld, heeft den 24sten September 1860 plaats gehad; aan de vier, die het best hadden voldaan, zijn bij ministeriele beschikking van den 29sten September 1860, n°. 44, 5de afd., die toelagen toegekend. De acht toelagen van f 30 zijn door den inspecteur verleend aan even zoveel jongelieden uit Meppel. De lessen hebben met October 1860 een aanvang genomen.

Ook in Limburg zijn in 1860 normaallessen tot stand gekomen. Blijkens hetgeen in de verslagen van de laatste jaren is medegedeeld, werd te Maastricht door den heer TH. ROELAND, eerst hoofdonderwijzer der armenschool, later der Rijks lagere school, onderwijs gegeven aan eenige kweekelingen uit Limburg, die van Rijksweg toelagen ontvingen voor kost en inwoning in Maastricht. Deze lessen, welke uitstekende vruchten hadden gedragen, wenschte men nog meer met het voor de normaallessen aangenomen beginsel in verband te brengen. Daarom waren in 1859 geen nieuwe kweekelingen aangenomen; zoodra de twee toen nog aanwezige jongelieden hunne opleiding zouden hebben ten einde gebragt, wenschte men de zaak op de nieuwe meer uitgebreide schaal te regelen. Dit is geschied in het voorjaar van 1860; de vroegere lessen zijn gesloten, en door den Koning is, tot dekking der kosten dier lessen, waartoe de in het vorig jaar verleende toelage niet geheel toereikend was, een subsidie van f 121 verleend. De regeling der normaallessen heeft plaats gehad bij het Koninklijk besluit van den 18den April 1860, n°. 120; daarbij is

eene som van f 3300 ter beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken gesteld, namelijk f 800 tot bezoldiging der onderwijzers, met de opleiding te belasten, f 2000 voor tien beurzen van f 200 voor kost en inwoning, toe te kennen aan jongelieden uit Limburg, en f 500 ter bestrijding der verdere kosten, waaronder ook zijn gerekend zes toelagen van f 50 aan jongelieden uit de gemeente zelve. Bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken van den 20sten April 1860, n°. 154, 5de afd., is het bestuur der normaallessen en de praktische opleiding opgedragen aan den hoofdonderwijzer Th. ROELAND, onder genot eener toelage van f 400 's jaars; het overige theoretisch onderwijs is toevertrouwd aan den heer E. H. C. SCHAEFER, leeraar bij het athenaeum, onder genot eener toelage van f 200 's jaars, en aan den heer G. J. MASSET, hulponderwijzer bij de Rijks lagere school, aan wien eene toelage van f 125 's jaars is toegekend. Den 26sten en 27sten Junij 1860 heeft het vergelijkend examen plaats gehad van de 56 jongelieden, die zich voor de 10 Rijkstoelagen van f 200 hadden aangemeld. Door den Minister zijn, bij beschikking van den 24sten Augustus 1860, n°. 175, 5de afd., aan de tien, welke daarbij het best voldaan hadden, de toelagen toegekend. Aan vier jongelieden uit Maastricht zijn door den inspecteur toelagen van f 50 verleend. De lessen hebben voor deze laatsten reeds in Junij, voor de andere kweekelingen met September een aanvang genomen, en zijn gedurende het overige gedeelte van het jaar geregeld gegeven; volgens berichten van den inspecteur voldeden zij geheel aan de gunstige verwachting, die men er van had opgevat.

Uit hetgeen omtrent de normaallessen in de voorgaande bladzijden is medegedeeld, blijkt, dat er in 1860 reeds in alle provincien, met uitzondering van Gelderland, zijn tot stand gekomen, en wel in 't geheel in 20 gemeenten, de drie kleinere inrigtingen in Zeeland daaronder begrepen. Nog kan hierbij worden gevoegd, dat de inspecteurs eenparig waren in hun gunstig oordeel aangaande die inrigtingen, en dat ook de sedert opgedane ondervinding ten volle heeft aangetoond, dat zij uitmuntende vruchten dragen en de aldaar gevormde onderwijzers zich in den regel bijzonder gunstig onderscheiden bij de examens ter verkrijging van eene acte als hulponderwijzer.

In het vorig verslag is medegedeeld, dat ook de noodige voorbereidende maatregelen genomen waren om uitvoering te geven aan het voorschrift van het tweede lid van art. 12 der wet, dat de opleiding van onderwijzers aan de lagere scholen zooveel mogelijk door de Regering wordt bevorderd. In 1860 is daarmede een aanvang gemaakt in de provincien Noordbrabant, Zuidholland, Noordholland, Zeeland, Utrecht, Friesland, Groningen en Drenthe, nadat bij Koninklijke besluiten van den 30sten December 1859, n°. 59, en 6 September 1860, n°. 86, de daartoe noodige gelden ter beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken waren gesteld. Bij beschikkingen van genoemden Minister van den 8sten September 1860, n°. 152, en den 21sten Januarij 1861, n°. 189, 5de afd., zijn toelagen toegekend aan de volgende onderwijzers, aan wie de opleiding van kweekelingen aan hunne scholen van Regeringswege was opgedragen: in Noordbrabant, aan M. REIJERS te Tilburg, f 200; M. OORTMAN te Berchem, f 150; H. C. van den HEUVEL te Cuyk, f 100; H. M. JANSSEN te Beugen, f 100; W. KRUYPHOOF te Helmond f 150, en W. van der SLUYS te Besoijen, f 150; in Zuidholland, aan H. HEMKES Kz. te Voorburg, f 200; aan A. de VLETTER te 's Gravesande, K. HEMKES te Noordwijk-binnen, A. SEGERS te Oudshoorn, C. GROENEWEG te Charlois, E. C. EYDMAN te Oud-Beijerland, en A. van der SNOEK te Stad aan 't Haringvliet, ieder f 150; in Noordholland, waar het onderwijs slechts gedurende de laatste drie maanden van 1860 werd gegeven, aan T. KNUIVERS te Enkhuizen, f 50, aan A. van den EELAART te Noord-Scharwoude, J. SMELIK te Medemblik, J. DAALWIJK te Oudendijk, G. van SANDWIJK te Purmerende, J. P. KAT te Edam, L. BRUINS te Koog aan den Zaan en D. J. WEERINK te Wormerveer, ieder f 37,50; in Zeeland, aan H. J. van BRAAMBECK te Oostburg, f 100, J. REIJERS te IJzendijke, f 130, en H. van WIJNGAARDEN te Axel, f 150; in Utrecht, aan H. BREUNIKHOFF te Abcoude en J. L. BOLMAN te Maarssen, ieder f 150; in Friesland, aan R. T. de VRIES te Beneden-Knippe bij Heerenveen, en H. LEOPOLD te Buitenpost, ieder f 100; in Groningen, aan P. DIJKSTERHUIS te Grijskerke, f 150 en aan W. BRONNEKER ONNEKES te Ulrum, f 100; in Drenthe, waar de lessen alleen gedurende de laatste maanden van 1860 gegeven werden, aan E. BLAAUW te Zuidlaren en R. HOOGENKAMP te Diever, ieder f 25; en aan J. H. BAKING te Diever en H. SEVERWIEN te Coevorden, ieder f 20. Deze lessen werden in Noordbrabant bijgewoond door gemiddeld 42 kweekelingen, in Zuidholland door 44, in Noordholland door 48, in Zeeland door 26, in Utrecht door 12, in Friesland door 27, in Groningen door 10 en in Drenthe door ongeveer 20 kweekelingen. Behalve aan de bovengemelde onderwijzers is bij ministeriele beschikking van den 29sten October 1860,

n°. 266, 5de afdeeling, nog over gemeld jaar eene toelage van f 100 toegekend aan den onderwijzer H. BALSEM te 's Hertogenbosch, aan wien op voordragt van den inspecteur het onderwijs aan kweekelingen in die gemeente is opgedragen, in afwachting dat aldaar deze zaak nader zou kunnen worden geregeld in verband met de op te rigten Rijkskweek-school voor onderwijzers.

Volgens de van de inspecteurs ontvangen berigten hebben de door bovengenoemde onderwijzers aan kweekelingen gegeven lessen in 1860 reeds zeer goede vruchten opgeleverd, zoodat dan ook door den Minister bij den aanvang van 1861 magtiging is verleend om daarmede voort te gaan, en tevens uitzigt is gegeven, dat hun bij het einde van dat jaar weder toelagen zouden worden toegekend. In Gelderland, Overijssel en Limburg is in den loop van 1860 aan deze zaak nog geene uitvoering gegeven; niettemin is zij voorbereid, en hoopte men in het volgend jaar daartoe te kunnen overgaan.

Behalve de hiervóór vermelde van Rijkswege tot stand gebragte of ondersteunde gelegenheden tot opleiding van onderwijzers, bestonden er in sommige provincien nog andere instellingen, waarvan ook in dit verslag melding behoort te worden gemaakt. Door de inspecteurs is dienaangaande het volgende in hunne verslagen over 1860 medegedeeld.

In Noordbrabant hebben nog andere onderwijzers dan die, aan welke zulks van Regeeringswege was opgedragen, zich men de opleiding van kweekelingen bezig gehouden; onder hen verdienen bijzonder genoemd te worden SCHRAUWEN te Gilze, GENET te Breda, SCHETS te Oosterhout, BOTH te Vrijhoeve-Cappelle en EENDHOVEN te Heen.

Voor Gelderland verdient in de eerste plaats genoemd te worden de kweekschool, verbonden aan de bijzondere school op den Klokkenberg te Nijmegen. Het onderwijs werd daar, op denzelfden voet als in de vorige jaren, door den hoofdonderwijzer H. A. GEKRETSSEN met groote zorg en ijver gegeven; de in den regel gunstige uitslag der examens bewees de doeltuigheid van dat onderwijs. Gedurende het schooljaar van 1 Maart 1860 tot 1 Maart 1861 werden 20 kweekelingen aan de school opgeleid; een hunner verkreeg eene acte als hulponderwijzer, alsmede voor de fransche en de hoogduitsche talen en de wiskunde; een tweede eene acte als hulponderwijzer; een derde eene gelijke acte, alsmede eene voor de hoogduitsche taal. Andere bijzonderheden aangaande de provincie Gelderland worden niet medegedeeld; alleen meldt de inspecteur, dat onderscheidene onderwijzers en onderwijzeressen zich weder beijverd hebben om voor de opleiding van kweekelingen alles te doen, wat zij, bij beperktheid van hulpmiddelen, doen konden.

Voor Zuidholland verdient melding te worden gemaakt van de hoogste afdeeling der vormscholen voor de opleiding van hulponderwijzers tot hoofdonderwijzers te Rotterdam, welke niet in de nieuwe inrigting der normaallessen is opgenomen en door de gemeente wordt bekostigd; van deze lessen maakten ongeveer 30 hulponderwijzers gebruik. Bij de te Schiedam tot stand gekomen gemeentelijke inrigting was het geven van onderwijs opgedragen aan alle hoofdonderwijzers en een tweetal hulponderwijzers van de openbare scholen, en aan den leeraar in de wiskunde van de latijnsche school; bij het einde van 1860 woonden 20 kweekelingen dit onderwijs bij. Te Delft bestond eene dergelijke inrigting, onder de leiding van den schoolopziener geplaatst, en bij welke ongeveer 16 kweekelingen onderwijs ontvingen. De te Leiden bestaande kweekschool voor onderwijzers, in vroeger tijd opgericht door het departement der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, is in het laatst van 1860 te niet gegaan, na, zoo als uit vorige verslagen blijkt, reeds lang een kwijnend loven te hebben geleid.

Aangaande de oefenscholen te Amsterdam valt alleen te melden, dat het onderwijs er op zeer doelmatige wijze werd gegeven, en behalve door de kweekelingen der normaallessen, door een aanzienlijk aantal kweekelingen en hulponderwijzers uit de gemeente werd bijgewoond.

Omtrent de provincien Zeeland, Utrecht, Friesland, Overijssel, Drenthe en Limburg is door de inspecteurs niets bijzonders medegedeeld betreffende gelegenheden tot opleiding van kweekelingen, behalve hetgeen bijkens het hiervóór gemelde daarvoor van Rijkswege werd gedaan. Alleen wordt berigt, dat in de meeste provincien verscheidene onderwijzers zich geheel belangeloos bezig hielden met het geven van onderwijs aan de kweekelingen hunner school. Voor de provincie Groningen moet nog melding worden gemaakt van de departementale kweekschool te Groningen, welke dit jaar, even als vroeger, subsidien ontving van het Rijk en de provincie. Het getal der kweekelingen, welke werden opgeleid, bedroeg in 1860 23, van welke in den loop van het jaar 5 als hulponderwijzers zijn geplaatst en een als hoofdonderwijzer is benoemd. De berigten, aangaande deze inrigting van den inspecteur ontvangen, luiden gunstig.

Voor de opleiding van onderwijzeressen waren de plannen der Regering in 1860 nog

niet tot rijpheid gekomen; dit was hoofdzakelijk daaraan toe te schrijven, dat men voor de praktische opleiding gebruik wenschte te maken van goed ingerigte openbare scholen voor meisjes, van welke er echter nog bijkans geene tot stand waren gekomen; het scheen dus verkieslijk, te wachten tot dat de regeling overal zoude zijn in werking gekomen; alsdan zoude men waarschijnlijk beter kunnen nagaan, op welke wijze de voor dit onderwijs beschikbare gelden op de meest doelmatige wijze zouden kunnen worden besteed. Nieuwe beursen zijn niet verleend; de in 1858 of vroeger verleende zijn echter over 1860 nog uitbetaald, voor zoover de kweekelingen het examen ter verkrijging eener acte als hulponderwijzers nog niet hadden afgelegd. Twee genoten gedurende het eerste halfjaar 1860 eene heele beurs, en drie gedurende hetzelfde tijdvak eene halve; deze vijf hebben daarna het examen afgelegd, en is derhalve aan de betaling een einde gemaakt. Nog drie andere kweekelingen hebben gedurende het geheele jaar, ééne eene heele en twee eene halve beurs genoten. De hier vermelde kweekelingen genoten hare opleiding te 's Gravenhage, Leiden, Utrecht, IJsselstein, Wijk bij Daurstede of Haastrecht.

In afwachting van nader te nemen maatregelen, is bij Koninklijk besluit van den 1sten Julij 1860, n°. 97, over het tweede halfjaar 1860 een subsidie van f 100 verleend aan de te Rotterdam bestaande inrigting tot opleiding van onderwijzeressen onder de leiding van den onderwijzer P. MOLENBROEK en onder toezigt der plaatselijk schoolcommissie. Deze inrigting genoot vroeger ondersteuning van het te Rotterdam gevestigde onderwijzersgezelschap, door welks gewijzigde inrigting echter thans daaraan geen subsidie meer kon worden gegeven. De inspecteur deelt gunstige berichten mede aangaande het onderwijs, dat aan ongeveer 35 vrouwelijke kweekelingen werd gegeven.

Te Arnhem is in 1860 eene bijzondere kweekschool voor onderwijzeressen tot stand gekomen. Zij werd opgericht door de Arnhemsche afdeling van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen; tot dekking der kosten van oprigting en onderhoud dienden eene jaarlijksche som van f 600 van wege de genoemde afdeling, eene jaarlijksche toelage van f 200 verstrekt door het natuurkundig genootschap, en de schoolgelden der kweekelingen. Het doel der inrigting is jeugdige onderwijzeressen te vormen en aanvankelijk gevormde verder op te leiden; het onderwijs was opgedragen aan eenige te Arnhem gevestigde onderwijzers; dat in de handwerken voor meisjes werd door eene onderwijzeres gegeven. Wegens den korten tijd van haar bestaan, was het aan het schooltoezigt nog niet mogelijk over deze inrigting een oordeel te vellen; het liet zich echter voorzien, dat gebrek aan de noodige fondsen het grootste struikelblok zoude zijn; ook ontbrak het nog aan geschikte gelegenheid tot huisvesting van kweekelingen, die van elders kwamen.

Voor de onderwijzersgezelschappen heeft over 1860 dezelfde regeling gegolden als over 1859, waarvan in het vorig verslag melding is gemaakt. Het getal der gezelschappen in elke provincie, alsmede van de leden, waaruit zij waren zamengesteld, is in het volgende overzicht aangewezen.

PROVINCIE.	Aantal gezelschappen.	Aantal leden.
Noordbrabant	25	421
Gelderland	29	385
Zuidholland	35	610
Noordholland	34	404
Zeeland	20	207
Utrecht	8	98
Friesland	34	496
Overijssel	23	335
Groningen	25	370
Drenthe	9	160
Limburg	13	241
TOTAAL	255	3727

Van Rijkswege zijn, even als in het vorig jaar, ten behoeve dezer gezelschappen subsidien verleend, waarbij weder eene toelage van f 55 voor elk district als maatstaf is genomen. Deze gelden werden, blijkens de ontvangen rekeningen, besteed tot aankoop van boekwerken en andere leermiddelen. De berigten over hunne werkzaamheden luiden over 't algemeen gunstig; het meest hield men zich bezig met oefening in de moeilijker en minder bekende vakken van het lager onderwijs, zoo als vormleer, natuurkennis, wis- en natuurkundige aardrijkskunde en geschiedenis. In sommige provincien werden ook wedstrijden gehouden voor het schrijven; in andere werden door den inspecteur of door de schoolopzieners prijsvragen uitgeschreven over de inrigting eener school, van berekeneerde tafels van werkzaamheden en dergelijke onderwerpen. De in sommige provincien gehouden districtsvergaderingen droegen eveneens krachtig bij om de belangstelling nog meer op te wekken. De aan de onderwijzersgezelschappen bestede gelden kunnen dus geacht worden vruchten gedragen en veel tot ontwikkeling en beschaving der onderwijzers te hebben bijgebracht.

Ten slotte wordt hier nog een tabellarisch overzicht gegeven van alles wat, blijkens de ontvangen opgaven, door het Rijk, de provincien en de gemeenten ten behoeve van de opleiding van onderwijzers in 1860 is uitgegeven. De aantekeningen in de kolom *aantekeningen* wijzen aan, waartoe de opgegeven sommen zijn besteed, wanneer dit niet in het opschrift kon worden aangeduid. De uitgaven der gemeenten voor normaallessen zijn in den regel die van locaalhuur of van verwarming en verlichting der lokalen. Te Rotterdam, 's Gravenhage, Leiden, Delft, Amsterdam, Helder, Utrecht en Amersfoort werden bovendien door de gemeenten subsidien gegeven. Bij de totale som van f 52 030 der uitgaven, door het Rijk ten behoeve van de opleiding van onderwijzers gedaan, behoort nog gevoegd te worden de som van f 1125 voor beurzen aan onderwijzeressen; zoodat dit cijfer eigenlijk bedroeg f 53 155; het geheel cijfer der uitgaven te dien einde door het Rijk, de provincien en de gemeenten gedaan, bedroeg derhalve f 60 998. Rekent men de subsidien aan de onderwijzersgezelschappen als voor hetzelfde doel aangewend, dan hebben de uitgaven van het Rijk voor opleiding van onderwijzers in 1860 bedragen f 58 215; terwijl de totale som der uitgaven van het Rijk, de provincien en gemeenten alsdan is te stellen op f 66 058.

A A N M E R K I N G E N.

PROVINCIE.	UITGAVEN VAN HET RIJK VOOR DE OPLEIDING VAN ONDERWIJZERS.				Uitgaven der provincien voor opleiding van onder- wijzers.	Uitgaven der gemeenten voor opleiding van onder- wijzers.	Totaal der uitgaven van het Rijk, de provincien en de gemeenten.	Subsidien van het Rijk aan de onderwijs- zorgel- schappen.	
	Normaal- lessen.	Opleiding aan lagere scholen (art. 12, 2de lid).	Uitgaven van verschillen- den aard.	TOTAAL.					
Noordbrabant .	f 2 400	f 950	"	f 3 350	"	"	f 3 350	f 715	(1) Vomschool voor onderwijzers en te Rotterdam.
Gelderland . .	"	"	"	"	"	"	"	550	(2) Kweekschool te Leiden.
Zuidholland . .	7 639	1 250	f 100 (1)	8 989	f 500 (2)	f 3 280 (3)	12 769	550	(3) Rotterdam f 1500, 's Gravenhage f 200, Leiden f 200, Delft f 1380.
Noordholland .	8 897	313	4 512 (4)	13 662	"	1 923 (5)	15 585	660	(4) Kweekschool te Haarlem f 3624, opleiding der zes overgebleven kweekelingen f 888.
Zeeland . . .	3 646	380	"	4 026	"	170 (6)	4 196	330	(5) Amsterdam f 1482, Helder f 381, Hoorn f 60, Middelburg, Zierikzee, Goes en Tholen, locaalhuur.
Utrecht . . .	2 952	300	350 (7)	3 602	900 (8)	320 (9)	4 822	275	(6) Oefenschool te Amersfoort.
Friesland . . .	6 352	200	"	6 552	"	"	6 552	495	(7) Oefenschool te Utrecht f 600, te Amersfoort f 300.
Overijssel . .	1 988	"	"	1 988	"	"	1 938	385	(8) Oefenschool te Utrecht f 220, te Amersfoort f 100.
Groningen . .	1 932	250	3 079 (10)	5 321	600 (11)	"	5 921	385	(9) Aankoop van een huis f 2479, subsidie aan de departementale kweekschool f 600.
Drenthe . . .	2 896	90	"	2 986	"	150 (12)	3 136	275	(10) Subsidie aan de departementale kweekschool.
Limburg . . .	1 433	"	121 (13)	1 604	"	"	1 604	440	(11) Opleiding van kweekelingen te Maastricht, vóór de opening der normalessen.
TOTAAL	f 40 295	f 3 733	f 8 062	f 52 030	f 2 000	f 5 843	f 59 873	f 5 060	

§ 13. ACTEN VAN BEKWAAMHEID TOT HET GEVEN VAN LAGER ONDERWIJS.

Overeenkomstig het voorschrift der wet is in het jaar 1860 in elke provincie tweemaal gelegenheid gegeven tot het afleggen der examens ter verkrijging van acten van bekwaamheid voor het lager onderwijs. Het tijdstip, waarop die examens zouden aanvangen, is door den Minister van Binnenlandsche Zaken vastgesteld op den 11den April en den 10den October. De duur der examens was zeer verschillend; in sommige provincien liepen de werkzaamheden af in drie of vier dagen; in enkele duurden zij zelfs langer dan twee weken.

Het getal der acten, voor schoolonderwijs in 1860 afgegeven, bedroeg 588, van die voor huisonderwijs 141; bovendien werden op acten, zoowel voor school- als voor huisonderwijs, 654 aantekeningen geplaatst; hieronder zijn niet begrepen de acten krachtens art. 72 afgegeven, waarvan in § 15 opgave zal worden gedaan. Het getal der acten, alsmede van de examens, die door eenen ongunstigen uitslag werden gevolgd, is opgegeven in het volgend tabellarisch overzicht.

SOORT DER ACTEN VAN BEKWAAMHEID OF VAN DE AANTEEKENINGEN OP REEDS VERKREGEN ACTEN.		NOORD- BRABANT.		GELDER- LAND.		ZUID- HOLLAND.		NOORD- HOLLAND
		Toegelaten.	Afgewezen.	Toegelaten.	Afgewezen.	Toegelaten.	Afgewezen.	Toegelaten.
I.	Hoofdonderwijzers.	9	13	18	12	27	19	18
II.	Hoofdonderwijzeressen	1	1	7	"	2	4	6
III.	Hulponderwijzers	23	17	31	22	47	46	52
IV.	Hulponderwijzeressen.	18	19	16	2	34	10	36
V.	Huisonder- wijzers.	a. Een of meer vakken van het gewoon lager onderwijs						
		"	"	"	"	"	"	"
		b. Fransche taal						
		2	1	3	"	"	"	5
		c. Hoogduitsche taal						
		1	"	1	"	"	"	2
		d. Engelsche taal						
VI.	Huisonder- wijzeressen.	"	"	1	"	"	"	3
		e. Wiskunde						
		"	"	"	"	"	"	3
		f. Gymnastiek						
		"	"	1	"	"	"	"
		g. Teekenen						
		"	"	1	"	"	"	1
VII.	Aanteeko- ningen op reeds verkrege acten als onderwijzer.	a. Een of meer vakken van het gewoon lager onderwijs						
		3	1	2	"	"	"	1
		b. Fransche taal						
		4	3	4	1	"	"	5
		c. Hoogduitsche taal						
		"	"	2	"	"	"	"
		d. Engelsche taal						
VIII.	Aanteeko- ningen op reeds verkrege acten als onderwijze- res.	2	"	6	"	"	"	1
		e. Teekenen						
		"	"	"	"	"	"	"
		f. Handwerken voor meisjes						
		6	"	6	2	"	"	"
		a. Fransche taal						
		12	14	24	8	12	35	22
IX.	Aanteeko- ningen op reeds verkrege acten als onderwijze- res.	b. Hoogduitsche taal						
		5	2	10	8	15	9	8
		c. Engelsche taal						
		3	7	7	7	11	18	9
		d. Wiskunde						
		4	3	14	5	9	7	18
		e. Landbouwkunde						
X.	Aanteeko- ningen op reeds verkrege acten als onderwijze- res.	"	"	"	"	"	"	"
		f. Gymnastiek						
		"	"	"	"	4	"	8
		g. Teekenen						
		"	1	2	"	1	1	5
		a. Fransche taal						
		12	7	23	3	29	30	19
XI.	Aanteeko- ningen op reeds verkrege acten als onderwijze- res.	b. Hoogduitsche taal						
		2	3	14	1	5	"	10
		c. Engelsche taal						
		4	"	13	3	17	14	14
		d. Teekenen						
		"	"	"	"	1	"	"
		e. Handwerken voor meisjes						
XII.	Aanteeko- ningen op reeds verkrege acten als onderwijze- res.	3	2	20	3	24	"	30
		TOTAAL						
		114	94	226	77	238	193	276

ZEELAND.		UTRECHT.		FRIESLAND.		OVERIJSEL.		GRONINGEN.		DRENTHE.		LIMBURG.		TOTAAL.	
Toegelaten.	Afgewezen.	Toegelaten.	Afgewezen.	Toegelaten.	Afgewezen.	Toegelaten.	Afgewezen.	Toegelaten.	Afgewezen.	Toegelaten.	Afgewezen.	Toegelaten.	Afgewezen.	Toegelaten.	Afgewezen.
"	6	10	4	9	7	2	8	18	2	9	4	14	5	134	99
"	"	7	3	2	"	1	"	"	"	"	"	4	2	30	16
12	9	16	6	18	9	16	12	17	3	11	3	24	15	267	191
2	"	19	8	5	4	13	3	1	"	8	"	5	"	157	79
"	1	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	1
1	"	"	4	1	1	2	"	"	"	"	"	"	"	14	6
"	"	3	3	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	7	3
"	"	"	6	"	"	"	2	"	"	"	"	"	"	4	8
"	"	4	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	7	"
"	"	"	"	"	"	"	"	1	"	"	"	"	"	2	"
"	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	3	"
"	"	"	"	"	"	3	2	"	"	"	"	6	"	15	3
"	"	6	1	"	"	3	3	"	"	"	"	7	"	29	11
"	"	3	1	"	"	1	1	"	"	"	"	4	2	10	4
"	"	5	2	"	"	1	"	"	"	"	"	2	"	17	3
"	"	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	"
1	"	6	"	1	"	2	"	4	"	"	"	5	"	31	2
6	6	3	4	4	2	8	7	3	"	"	1	5	"	99	99
"	"	2	"	3	"	3	"	5	1	"	"	3	1	54	31
3	"	1	"	4	"	2	2	1	"	"	1	1	"	42	40
2	3	3	1	7	3	10	3	10	1	1	"	"	"	78	28
"	"	"	"	"	"	"	"	1	"	"	"	"	"	1	"
"	"	"	"	1	"	1	"	"	"	"	"	"	"	14	3
"	"	3	"	1	"	"	"	4	1	"	"	"	"	16	8
1	"	16	1	1	"	7	4	1	"	9	"	4	"	122	55
"	1	2	1	2	"	2	1	2	1	8	"	2	"	49	9
"	2	1	1	"	"	5	"	2	"	8	"	1	"	65	25
"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	"
3	"	5	"	9	"	6	"	2	"	10	"	1	"	113	5
31	28	118	46	68	26	88	48	72	9	64	9	88	25	1383	729

Vergelijkt men deze opgaven met die van het vorig jaar, dan komt men tot de volgende uitkomst. Acten voor schoolonderwijs werden er 46 meer afgegeven dan in 1859; het getal afwijzingen was echter met 64 toegenomen. Acten als hoofdonderwijzer werden er 35 meer afgegeven; voor deze was de verhouding tusschen de toegelatenen en de afgewezenen nagenoeg dezelfde; voor de hoofdonderwijzeressen, waarvan 2 minder werden toegelaten, was de uitslag iets ongunstiger. Voor de hulponderwijzers was ook de uitslag minder gunstig, daar ééne acte meer werd verleend, doch 19 personen meer werden afgewezen; eene acte als hulponderwijzeres werd verkregen door 12 personen meer dan in het vorig jaar; het getal afgewezenen bedroeg 27 meer. In 1859 waren van de 100 personen, die eene acte voor schoolonderwijs verlangden, 63 toegelaten; in 1860 bedroeg dit cijfer slechts 60 ten honderd. Voor huisonderwijs werden 5 acten meer afgegeven en 2 personen meer afgewezen. Het getal van hen, die aantekeningen op vroeger verkregen acten verlangden, bedroeg 957, dus 143 meer dan in 1859; het getal van hen, die een voldoende examen aflegden, klom met 106, dat der afgewezenen met 37. Hieruit blijkt dat de uitslag der examens in de vakken van het meer uitgebreid lager onderwijs, even als in het vorig jaar, veel gunstiger was dan die van de examens ter verkrijging der acten als hoofd- of hulponderwijzer of onderwijzeres. Het geheel getal der afgelegde examens bedroeg 2112, waarvan 1383 met goeden uitslag. De reden verschilde dus slechts zeer weinig van die in het vorig jaar, daar in 1859 bijna 67, in 1860 bijna 66 ten honderd werden toegelaten.

Wat de hoofdonderwijzeressen aangaat zoo zij hier nog opgemerkt, dat uit de daarvoor medegedeelde getallen geene gevolgtrekkingen mogen worden afgeleid, daar men in 1860 nog in een toestand van overgang verkeerde. Onder de vorige wet toch was er slechts ééne acte op achttienjarigen leeftijd verkrijgbaar, die na de invoering der nieuwe wet in de provincie als acte van hoofdonderwijzers geldt. De onderwijzeressen, die vóór 1858 den 18jarigen leeftijd bereikt hadden, waren doorgaans reeds in het bezit dier acte; dus konden zij, die zich tot nog toe aanmeldden, in den regel slechts eene acte van hulponderwijzeres verkrijgen, als te jong voor die van hoofdonderwijzeres, waarvoor de wet den leeftijd van 23 jaren vordert.

Vergelijkt men den uitslag in elke provincie afzonderlijk met dien in het vorig jaar verkregen, dan vindt men nagenoeg dezelfde verhouding als toen in Zuidholland en in Groningen; minder gunstig was die in Noordbrabant, Gelderland, Noordholland, Friesland, en Drenthe; gunstiger in Zeeland, Utrecht, Overijssel en Limburg. De volgorde der provincien, wanneer men acht geeft op den uitslag der examens, was de volgende. Het ongunstigst Zeeland, waar 47 ten honderd werden afgewezen, vervolgens Noordbrabant, Zuidholland, Noordholland, Overijssel, Utrecht, Friesland, Gelderland, Limburg, Drenthe, Groningen, in welke laatste provincie slechts 11 ten honderd werden afgewezen.

Bijzonderheden aangaande de examens vallen niet mede te deelen; alleen blijkt het uit de verslagen der inspecteurs zoowel als uit bovenstaande opgaven, dat langzamerhand meer gestrengheid bij de examens werd in acht genomen.

Onder de geëxamineerden zijn weder verscheidene vreemdelingen geweest, die van den Koning de vergunning gevraagd en verkregen hebben om hier te lande onderwijs te geven. Hun getal bedroeg 46, namelijk 16 onderwijzers en 30 onderwijzeressen; van de eerstgenoemden waren er 6 uit Zwitserland, 4 uit Pruissen, 2 uit Frankrijk, 2 uit Engeland, 1 uit Wurtemberg en 1 uit Hessen; van de 30 vrouwen waren er 8 uit Engeland, 6 uit Pruissen, 6 uit België, 5 uit Zwitserland, 2 uit Frankrijk, 1 uit Ierland, 1 uit Piemont en 1 uit Oldenburg.

De gelden, ontvangen voor de uitgereikte acten, zijn weder in een drietal provincien niet toereikend geweest ter bestrijding van de kosten der examens; in de andere is eene zekere som overgebleven, zoo als blijkt uit het volgend overzicht.

PROVINCIEËN.	Examens in April.		Examens in October.		TOTAAL.	
	Voordeelig saldo.	Nadeelig saldo.	Voordeelig saldo.	Nadeelig saldo.	Voordeelig saldo.	Nadeelig saldo.
Noordbrabant . . .	f 39,15	"	f 89,65 ⁵	"	f 128,77 ⁵	"
Gelderland . . .	187,57	"	106,42 ⁵	"	294,09 ⁵	"
Zuidholland . . .	"	f 133,55	"	f 27,82	"	f 161,37
Noordholland . . .	232,02 ⁵	"	43,87	"	275,39 ⁵	"
Zeeland . . .	"	48,30	"	58,74	"	107,04
Utrecht . . .	13,84 ⁵	"	37,10	"	50,94 ⁵	"
Friesland . . .	79,95	"	79,85	"	159,80	"
Overijssel . . .	"	104,59 ⁵	"	113,90	"	218,49 ⁵
Groningen . . .	155,58	"	0,38	"	155,96	"
Drenthe . . .	53,35	"	91,40	"	144,75	"
Limburg . . .	16,35	"	41,87	"	58,22	"
TOTAAL	f 777,92	f 286,44 ⁵	f 490,02	f 200,46	f 1267,94	f 486,90 ⁵

Het te kort komende is bij Koninklijk besluit van den 28sten December 1860, n°. 43, ten behoeve van de belanghebbenden betaalbaar gesteld. De examens hebben dus eene bate van ruim f 781 ten behoeve van 's Rijks kas opgebracht. Hierbij valt echter op te merken, dat onder de ontvangsten ook begrepen zijn de gelden, ontvangen voor acten, die werden uitgereikt krachtens art. 72 der wet.

In den loop van het jaar 1860 hebben weder eenige personen, die van het geven van onderwijs geen beroep maakten en zich zonder geldelijke belooning daartoe bereid verklaarden, den Koning de vergunning verzocht om zoodanig onderwijs te geven, zonder dat zij noodig zouden hebben de bij de wet gevorderde bewijzen van bekwaamheid en zedelijkheid te bezitten. Een verzoek uit eene gemeente van Noordbrabant is op het advies van het schooltoezigt afgewezen; daarentegen is de verlangde vergunning om onderwijs in de natuurleer te geven verleend aan drie personen te Arnhem.

§ 14. TOEZIGT OP HET LAGER ONDERWIJS.

In het personeel der inspecteurs zijn in den loop van 1860 geene veranderingen gekomen. Die in het personeel der schoolopzieners zijn de volgende geweest.

In Gelderland is bij Koninklijk besluit van den 20sten Maart 1860, n°. 48, een eervol ontslag verleend aan dr. A. BRANTS, schoolopziener in het vierde district, die wegens den ongunstigen toestand zijner gezondheid zulks had verzocht. In zijne plaats is bij hetzelfde besluit benoemd de heer L. A. F. H. baron VAN HEECKEREN, te Zutphen.

In Zuidholland is bij Koninklijk besluit van den 12den Februarij 1860, n°. 49, aan den heer A. C. OUDEMANS, op zijn verzoek, een eervol ontslag verleend als schoolopziener in het derde district. Bij besluit van den 21sten April 1860, n°. 60, is in zijne plaats benoemd dr. J. BOSSCHA, te Leiden. Deze heeft zich echter, na slechts gedurende korten tijd in betrekking te zijn geweest, wegens zijn vertrek naar elders, genoodzaakt gezien zijn eervol ontslag te verzoeken, hetwelk hem is verleend bij Koninklijk besluit van den 18den Julij 1860, n°. 69. Bij Koninklijk besluit van den 22sten Augustus 1860, n°. 42, is in zijne plaats benoemd dr. E. VAN DER VEN, leeraar bij het gymnasium te Leiden.

In Zeeland is, ten gevolge van het overlijden van dr. H. A. CALLENFELS, het vijfde schooldistrict vacant geworden; bij Koninklijk besluit van den 7den April 1860, n°. 60, is in zijne plaats benoemd de heer H. Q. JANSSEN, te St. Anna ter Muiden.

In Friesland is aan den heer mr. H. H. HUGUENIN, wegens zijn vertrek naar elders, bij Koninklijk besluit van den 19den Junij 1860, n°. 51, een eervol ontslag verleend als schoolopziener in het achtste district. Bij Koninklijk besluit van den 26sten September 1860, n°. 69, is in zijne plaats benoemd de heer jhr. mr. J. M. A. VAN PANHUY, te Raarwerd.

In Drenthe is aan den heer mr. F. B. CONINCK LIEFSTING, uit hoofde van zijn vertrek naar elders, bij Koninklijk besluit van den 28sten Mei 1860, n°. 58, een eervol ontslag verleend als schoolopziener in het eerste district; bij hetzelfde besluit is in zijne plaats benoemd de heer H. BOOM, te Assen.

In Limburg is bij Koninklijk besluit van den 4den Mei 1860, n°. 55, een eervol ontslag verleend aan den heer J. P. SENGERS, als schoolopziener in het achtste district, en in zijne plaats benoemd de heer mr. J. H. L. HAFFMANS, te Horst.

De kosten van het schooltoezigt zijn vermeld in de tabel op blad. 98. Aan jaarwedden der inspecteurs is betaald f 25 200; aan reis- en verblijfkosten f 3589. Deze laatste som is lager dan in 1859, toen zij f 4387 bedroeg. Het lager bedrag is daaraan toe te schrijven, dat de inspecteurs in 1860 zoo zeer overladen waren met administratieve bezigheden, in verband met de regeling van het lager onderwijs volgens de voorschriften der wet, dat hun voor schoolbezoek nog minder tijd dan in de beide vorige jaren overbleef. Dat aan den inspecteur van Gelderland geene vergoeding voor reis- en verblijfkosten werd uitbetaald is daaraan toe te schrijven, dat hij zijne reizen steeds heeft kunnen verbinden met andere, zoodat hij daarvoor geene uitgaven had te doen. De aan de schoolopzieners toegestane som als abonnement voor reis- en verblijfkosten heeft over 1860, even als over 1859, f 37 675 bedragen; de verhooging op den voet, als in het verslag over 1858 is medegedeeld, f 4937. De uitgaven der gemeenten ten behoeve der plaatselijke schoolcommissien hebben f 12 580 bedragen. De totale kosten van het schooltoezigt bedroegen derhalve in 1860 voor het Rijk f 71 401, voor de gemeenten f 12 580, in het geheel f 83 381, dus f 142 minder dan in 1859.

Aangaande de werkzaamheden der plaatselijke schoolcommissien kan ongeveer hetzelfde worden medegedeeld als in het vorig verslag. In de gemeenten, waar de taak der schoolcommissie krachtens art. 54 der wet aan burgemeester en wethouders was opgedragen, werd over 't algemeen nog weinig belangstelling aan den dag gelegd; de noodzakelijkheid evenwel om in 1860 tot de regeling over te gaan, dwong hen meer bepaaldelijk hunne aandacht op de onderwijszaken te vestigen, en had niet zelden ten gevolge, dat de belangen beter dan vroeger behartigd werden. De schoolcommissien in grotere gemeenten toonden over 't algemeen meer belangstelling en bragten in den regel veel bij tot bevordering van het onderwijs. In de meeste provincien werd ook eenige verbetering opgemerkt in de jaarverslagen door de schoolcommissien opgemaakt, hoewel het tijdstip, waarop zij behoorden te worden ingezonden, niet zelden aanmerkelijk werd overschreden.

De schoolopzieners hebben, blijkens de van de inspecteurs ontvangen berigten, grooten ijver aan den dag gelegd voor hunne, vooral in dit jaar, moeilijke taak. Door de gemeentebesturen, door Gedeputeerde Staten of door den inspecteur geraadpleegd over de ontworpen of vastgestelde regelingen, hebben zij steeds met de meeste bereidwilligheid daaraan voldaan. Vertraging in het opzenden hunner verslagen aan den inspecteur, die ook dit jaar weder plaats had, werd meestal veroorzaakt, doordat zij zelve de verslagen der schoolcommissien, die zij voor het statistisch gedeelte noodig hadden, te laat ontvingen.

Voor al op de inspecteurs heeft in 1860 eene moeilijke en veelomvattende taak gerust. Door Gedeputeerde Staten over de door de gemeentebesturen ontworpen regelingen van het lager onderwijs geraadpleegd, zagen zij zich genoodzaakt daaraan bijkans al hunnen tijd te geven, zoodat hun voor schoolbezoek en bemoeijingen van meer paedagogischen aard nagenoeg geen tijd overbleef, en ook hunne jaarverslagen aan den Minister onmogelijk op het bij de wet bepaalde tijdstip konden worden ingezonden. Dat echter de regeling volgens de voorschriften der nieuwe wet nagenoeg overal binnen den bij de wet voorgeschreven termijn is tot stand gekomen, mag, behalve aan den ijver, door de provinciale besturen aan den dag gelegd, grootendeels aan de buitengewone inspanning van de inspecteurs worden toegeschreven.

De jaarlijksche bijeenkomst, bij art. 59 der wet voorgeschreven, heeft in het voorjaar van 1860, onder leiding van den Minister van Binnenlandsche Zaken, plaats gehad en geduurd van den 2den tot den 15den Mei, nadat onder dagteekening van 28 Maart 1860 eenige punten tot hunne kennis waren gebragt, waarover in die bijeenkomst van godachten zou worden gewisseld. Even als in het vorige jaar, wordt hier weder een

overzicht gegeven van de voornaamste in die bijeenkomst behandelde zaken en de daarop gevolgde beslissingen van den Minister.

In de eerste plaats heeft de Minister aan de inspecteurs zijn voornemen medegedeeld, om de aandacht der gemeentebesturen nog nader te vestigen op eenige punten, die met de regeling van het onderwijs in verband stonden, en de inspecteurs uitgenoodigd, indien zij meenden, dat nog het een of ander ter kennis van de gemeentebesturen behoorde te worden gebragt, daarover van gedachten te wisselen en van den uitslag mededeeling te doen. Deze uitnoodiging heeft eene driedaagsche beraadslaging ten gevolge gehad. Daarbij zijn achtereenvolgens besproken: het getal scholen in de gemeente te vestigen; de leervakken, in het onderwijs op te nemen; de bijstand aan de hoofdonderwijzers te verleenen; de jaarwedden der onderwijzers; de schoolgelden en de schoolreglementen en instructien. De uitslag is medegedeeld aan den Minister, die daarvan zooveel noodig heeft gebruik gemaakt in zijne circulaire van den 16den Junij 1860, n°. 174, 5de afd.

Een tweede onderwerp was de regeling der schoolstatistiek. Als aanleiding daartoe werd genomen de vraag van den Minister, of de tijdstippen van Januarij en Julij, tot dusverre aangenomen voor de opgaven van het gemiddeld getal der schoolgaande kinderen, wel als de geschiktste te beschouwen waren. Eene door de Vergadering benoemde commissie heeft daarop het volgende advies uitgebragt:

„Wanneer de vraag gesteld wordt, of de tegenwoordige statistieke opgaven van de schoolgaande leerlingen zijn wat ze wezen moeten, dan is daarop bezwaarlijk anders dan ontkennend te antwoorden. Hoe toch zouden die opgaven juist kunnen zijn, zoolang de middengetallen der leerlingen enkel verkregen worden door tellingen in Januarij en Julij, de maanden, waarin of door het ongunstige weder en den slechten staat der wegen en dikwijls ook door de gelegenheid voor ijsvermaak, of door de drukte van den veldarbeid, vele kinderen van de school gehouden worden; de maanden, waarin bovendien op verscheiden plaatsen vacantien vallen, in welke geene telling kan geschieden.

„Dat voorts het omslagtige werk van 't invullen der statistieke tabellen door personen, die daarvoor veelal niet geschikt zijn, tot allerhande vergissingen en misstellingen aanleiding geeft, zal wel genoegzaam in alle provincien gebleken zijn.

„Dringend noodzakelijk acht het daarom uwe commissie, dat de statistiek der schoolgaande kinderen uit andere bouwstoffen zamengesteld en de bewerking der daartoe betrekkelijke tabellen aan andere handen toevertrouwd worde. Hiertoe zoude haars inziens noodig zijn:

„1. dat door den hoofdonderwijzer of de hoofdonderwijzeres van elke school voor lager onderwijs in 't laatst van Maart, Junij, September en December telkens wordt opgemaakt en bij het gemeentebestuur ingeleverd een nauwkeurige staat, houdende opgave (naar een daarvoor te verstrekken model) van de namen en den onderdom der in het afgelopen kwartaal onderwezen leerlingen, met een voor jongens en meisjes afzonderlijk doorlopend volgnummer, benevens aanwijzing, in daarvoor bestemde kolommen, wie alleen de dag- of alleen de avondschool of beide bezocht hebben, wie gratis onderwezen zijn en in dat geval al dan niet tot den behoeftigen, hetzij bedeelden of onbedeelden stand, te rekenen zijn; wie tot andere gemeenten behooren, en hetgeen verder voor de statistiek dienstig geacht wordt; het een en ander in eene recapitulatie aan het eind van den kwartaalstaat afzonderlijk te vermelden;

„2. dat de kwartaalstaten van de scholen in elke gemeente (van welke des noodig ook gebruik te maken is voor de invordering der schoolgelden) binnen een bepaalden tijd door burgemeester en wethouders bij Gedeputeerde Staten en door dezen bij het provinciaal statistisch bureau worden ingezonden, met uitnoodiging, om de gezamenlijke opgaven telken kwartale op een algemeenen staat over te brengen, waaruit, na afloop van elk jaar, kan blijken, niet slechts het totale cijfer der leerlingen, die daarin voor langeren of korteren tijd onderwijs hebben ontvangen, maar ook hun gemiddeld getal, verkregen door het vierde gedeelte van de som der gezamenlijke kwartalen te nemen, en voorts alles wat aan de kwartaalstaten der scholen te ontleenen en in bepaalde rubrieken met cijfers uit te drukken is.

„Vertrouwende, dat op deze wijze eene eenvoudige, deugdelijke en bruikbare statistiek van de schoolgaande leerlingen te verkrijgen is, geschikt zoowel voor de jaarlijksche verslagen der provinciale besturen, als voor die, welke schoolopzieners en inspecteurs, ingevolge artt. 65 en 67 der wet op het lager onderwijs, moeten opmaken en inzenden,

acht uwe Commissie het verder wenschelijk, dat aan laatstgenoemden een afschrift dier statistiek, en voor de geheele provincie en voor ieder district afzonderlijk, in het begin van elk jaar tijdig genoeg worde toegezonden, waardoor de tot hiertoo gebruikelijke tabellen, met uitzondering van tabel A en de eerste helft van tabel B, zouden kunnen vervallen.

» Bijaldien uwe Vergadering zich met de bovenstaande beschouwingen kan vereenigen, neemt de commissie eindelijk de vrijheid voor te stellen om dit rapport, door opnemning in de notulen, onder de aandacht der Regering te brengen. »

Naar aanleiding van dit advies, waarmede de Vergadering zich vereenigde, is aan het Departement van Binnenlandsche Zaken een nieuw plan voor de statistiek van het lager onderwijs uitgewerkt, waarbij in hoofdzaak van de door de inspecteurs aanbevolen beginselen is uitgegaan. Dit plan is door den Minister onderworpen aan de beoordeeling der Rijksc Commissie voor Statistiek, die deze aangelegenheid met de meeste zorg en belangstelling heeft overwogen en daarover een zeer belangrijk en uitgewerkt advies heeft uitgebragt. Daar dit advies echter eerst in 1861 ter kennis van den Minister is gebragt, zijn voor het jaar 1861 nog de vroegere voorschriften behouden, en kan dus eerst in een volgend verslag mededeeling geschieden van de maatregelen, naar aanleiding daarvan door den Minister genomen.

Bij gelegenheid van de behandeling van het besluit van den gemeenteraad van Castricum, hetwelk, zoo als in het vorig verslag is medegedeeld, werd vernietigd bij Koninklijk besluit van den 12den Januarij 1860 (*Staatsblad* n°. 4), waren door den Raad van State eenige aanmerkingen gemaakt over de gewoonte, die ook in gemelde gemeente was toegepast, om vooraf door den schoolopziener en door burgemeester en wethouders te doen bepalen, uit hoeveel kandidaten de voordragt van een hoofdonderwijzer zal bestaan. De Minister heeft hierover het volgende aan de inspecteurs geschreven:

» Hoezeer de wet hieromtrent geen uitdrukkelijk voorschrift inhoudt, meent toch de Raad van State zoodanige voorafgaande beslissing als minder regelmatig en minder rationeel te moeten beschouwen. Voor eene goede toepassing der wet, met betrekking tot de benoeming der onderwijzers na vergelijkend examen, mag het, naar inzien van den Raad, wenschelijk geacht worden, dat altijd eerst na afloop van het onderzoek naar de wetenschappelijke en paedagogische bekwaamheden der kandidaten worde bepaald, uit hoe veel personen de voordragt zal bestaan, omdat men na afloop daarvan eerst kan beoordeelen, niet alleen wie de meeste punten behaald heeft (die ook soms voor meerderen of voor allen gelijk of bijna gelijk kunnen zijn), maar ook wie de meeste geschiktheid tot de plaats van hoofdonderwijzer in verband tot den eigenaardigen toestand der school of anderszins bezit. Op die wijze zou men dan ook, naar de meening van den Raad, juist die moeilijkheden kunnen voorkomen, op grond waarvan het beginsel van vergelijkend examen vroeger door velen is afgekeurd. Op deze gronden zou de Raad van State meenen, dat het wenschelijk ware de gemeentebesturen uit te noodigen voortaan in bovenstaanden zin te werk te gaan.

» Naar ik meen is het gebruik om vooraf overeen te komen, uit hoe veel kandidaten de voordragt zal bestaan, vrij algemeen, en werd het in sommige gevallen met goeden uitslag toegepast. Het zou mij echter aangenaam wezen de zienswijze der inspecteurs over de opmerkingen en het voorstel van den Raad van State te leeren kennen. »

Eene door de Vergadering benoemde commissie heeft daarop het volgende rapport uitgebragt:

» De commissie, benoemd in de zitting van den 2den dezer maand, ter overweging van de kwestie, behandeld bij het tweede punt van den beschrijvingsbrief, heeft de eerdienaangaande het navolgende te rapporteren.

» Het is der commissie gebleken, dat de maatregel om, bij het vervullen van openstaande plaatsen van hoofdonderwijzer of hoofdonderwijzeres, het getal der op de voordragt te plaatsen kandidaten reeds vóór het vergelijkend examen te bepalen, in eenige provincien zeer nuttig heeft gewerkt, en dat die maatregel dikwijls strekken kan om te voorkomen, dat ongeschikte kandidaten, uit persoonlijke consideratie, bij de te doene keuze in aanmerking worden gebragt.

» Ofschoon nu de gemelde maatregel door den Raad van State als minder regelmatig en minder rationeel schijnt te worden beschouwd, waarvoor echter, naar het bescheiden oordeel der commissie, geene afdoende redenen zijn bijgebragt, zoo heeft de Raad toch erkend, dat de wet ten deze geen stellig voorschrift inhoudt, en dus toegestemd, dat zoodanige handeling niet in strijd met de wet kan worden geacht.

» De commissie gelooft dus, met het oog op het boven aangevoerde, dat het niet ge-

raden is om door eenig voorschrift van Regeringswege de bevoegdheid der gemeentebesturen in dezen te beperken, en dat het in het belang van het onderwijs wenselijk is, om aan het beleid van het schooltoezigt en in het bijzonder van de districtsschoolopzieners over te laten, om bij voorkomende gelegenheden de toepassing van den voorgeschreven maatregel, naar gelang van omstandigheden, aan te bevelen of te ontraden.

„Zij acht een bepaald voorschrift van wege de Regering in de onderwerpelijke zaak, in den geest van het advies van den Raad van State, nog te meer bedenkelijk, omdat reeds eene tegenovergestelde meening is uitgedrukt in de aanschrijving van den Minister van Binnenlandsche Zaken van den 20sten April 1859, n°. 155, 5de afl., waarvan ook aan de gemeentebesturen mededeeling is gedaan, en waarin onder andere voorkomt: „dat het in den aard der zaak gelegen is, dat het getal der candidaten reeds vóór het examen wordt vastgesteld”, en omdat eene herroeping van eenmaal door de Regering gegeven voorschriften of aangenomen beginselen, anders dan om overwegende redenen, althans naar het oordeel der commissie, in den regel niet wenschelijk schijnt.”

De Minister heeft zich, even als de Vergadering, met de conclusie van het rapport der commissie vereenigd, en mitsdien in dien zin een rapport aan den Koning uitgebracht, die zich insgelijks daarmede heeft vereenigd.

Omtrent de toelating van vreemdelingen is door den Minister het volgende aan de inspecteurs geschreven: „Een- en andermaal is reeds de vraag geopperd, hoe te handelen met vreemdelingen, die, kort na het voor- of najaarsexamen hier te lande aangekomen op uitnodiging van bestuurders van instituten en dergelijke inrigtingen, bij strikte toepassing der wet geen onderwijs zonden mogen geven vóór zij vijf of zes maanden later het vereischte examen met gunstig gevolg hadden afgelegd; een oponthoud, waaraan zich geen hunner zou willen onderwerpen, en dat ook voor het onderwijs op de school, waarbij zij zouden worden geplaatst, zeer nadeelig zou zijn. Wanneer die vraag aan de Regering werd onderworpen, was haar antwoord, dat het schooltoezigt er in scheen te kunnen berusten, dat zoodanig persoon voorloopig onderwijs gaf, mits slechts zorgende dat bij de eerste gelegenheid het examen werd afgelegd. Ik onderstel, dat in den regel overal in dien zin zal zijn te werk gegaan. Onlangs evenwel heeft een der inspecteurs andermaal op de moeilijkheden gewezen, welke uit de bepalingen der wet op dit punt voortvloeijen, en de mededeeling mijner zienswijze verzocht. Ik acht het alzoo raadzaam bij de inspecteurs te onderzoeken, hoe dusverre te dezen aanzien in de onderscheidene provincien is gehandeld en welke regel huns inziens daaromtrent voortaan door het schooltoezigt zou behooren te worden aangenomen. Mogt dat onderzoek er toe leiden om te handelen zoo als de Regering gemeend had te kunnen in overweging geven, dan ontstaat nog de vraag, of het noodig wezen zou te trachten eenige, en zoo ja welke, waarborgen te verkrijgen dat van zoodanig toegeven geen misbruik worde gemaakt.”

Na gehouden discussien en mededeeling van de wijze waarop ten deze in de verschillende provincien is gehandeld, heeft de ondervoorzitter ter beantwoording van de door de Regering gestelde kwestie, de navolgende vraag ter beslissing aan de Vergadering voorgesteld:

„Kan het schooltoezigt er in berusten, wanneer vreemdelingen, die na een der halfjaarlijksche examina, bedoeld bij art. 41 der wet van 13 Augustus 1857, hier te lande aangekomen, worden toegelaten tot het eerstvolgend examen onderwijs te geven, zonder eene acte van bekwaamheid, bedoeld bij de artt. 40, 44, 47 en 48 der wet?”

Bij stemming beantwoordden vijf leden deze vraag ontkennend en vijf toestemmend.

De eersten beweerden, dat de wet elke ook tijdelijke toelating van onbevoegden tot het onderwijs verbiedt en vreemdelingen geen voorregt kunnen inroepen boven ingezetenen.

De laatstgenoemden meenden, dat eene toelating voor enkele maanden uiterlijk het eenige middel zijn zou om te voorkomen, dat vreemdelingen geheel uitgesloten wierden van het geven van onderwijs hier te lande, hetgeen men in het belang van het onderwijs in sommige gevallen nadeelig zou achten. Om misbruiken te voorkomen, achtten zij het geraten, dat het schooltoezigt telkens van de aankomst van vreemdelingen terstond kennis bekam en de tijdelijke toelating niet werd geduld, tenzij de geboortacte en bewijzen van goed zedelijk gedrag aanstonds getoond en in behoorlijke orde werden bevonden.

De Minister heeft hierop onder dagteekening van den 23sten Junij 1860, n°. 251, 5de afl., het volgende geantwoord: „Na overweging der hier van beiden zijden medegedeelde beschouwingen, heb ik gemeend mij te moeten voegen bij hen, die de door den ondervoorzitter gestelde vraag toestemmend hebben beantwoord. Wel wordt dan aan vreemdelingen enigermate een voorregt boven ingezetenen gegeven, maar groot is dit voorregt niet. Bovendien geschiedt dit niet ter wille dier vreemdelingen, maar van het onderwijs hier te lande, hetwelk schade zou kunnen lijden zonder den bedoelden maatregel. Deze

overweging is, dunkt mij, afdoende. Onder de voorgestelde voorzorgmaatregelen, die mij gepast voorkomen, kan van de gunst geen misbruik worden gemaakt. Overigens zal het schooltoezigt behooren te zorgen, dat de bedoelde vreemdelingen zich telkens aan het eerstvolgend examen onderwerpen."

De in sommige gemeenten bestaande vereeniging van openbare scholen met bijzondere kostscholen heeft den Minister aanleiding gegeven om de volgende vraag tot de Vergadering te richten: » In vele, vooral plattelandsgemeenten, vindt men openbare onderwijzers, die tevens eene bijzondere school, veelal eene kostschool, onder hun bestuur hebben, waarvan de leerlingen, hetzij te gelijk met de overige kinderen der openbare school en in hetzelfde lokaal onderwezen worden, hetzij in een afzonderlijk gebouw, van hulponderwijzers, bepaald voor deze taak bestemd en door den hoofdonderwijzer benoemd en bezoldigd, onderricht ontvangen, terwijl in dit laatste geval de hoofdonderwijzer zich met het onderwijs zijner kostleerlingen alleen inlaat in den tijd, dien zijn openbaar onderwijs hem vrijlaat. De wet schijnt niet toe te laten, dat dezelfde persoon gelijktijdig aan het hoofd sta van twee scholen, eene openbare en eene bijzondere. Aan hetgeen te dezen opzichte dusverre plaats had, zal alzoo een einde behooren te worden gemaakt. Intusschen heeft de wetgever geenszins bedoeld de onderwijzers eenige schade te doen lijden; integendeel heeft hij, zooveel mogelijk, voor het behoud van verkregen rechten gewaakt. Het zou alzoo niet vrij van bedenking wezen, den eenvoudigsten weg in te slaan en aan de bedoelde onderwijzers de verplichting op te leggen tusschen de twee scholen te kiezen. Bovendien zou dergelijke keuze andere nadeelige gevolgen kunnen hebben. Niet onwaarschijnlijk is het, dat vele onderwijzers de voorkeur zouden geven aan het behoud der openbare school, welke behalve een geregeld inkomen, met vrije woning of vergoeding voor huishuur, het vooruitzicht op pensioen aanbiedt. Het laten varen der bijzondere school, welke veelal op zich zelve geen voldoende bestaan oplevert, zoodat zij niet ligt door een ander zal worden overgenomen, zou der gemeente eene vrij aanzienlijke schade berokkenen, daar het, blijkens de ondervinding, voor de gemeente geenszins onverschillig is, of zij de vele voordeelen, uit eene kostenrigting voortspruitende, zal missen.

» De vraag ontstaat alzoo, op welke wijze, met inachtneming overigens der voorschriften van de wet, in de aangewezen bezwaren zou kunnen worden voorzien. Welligt zou het doel bereikt worden, zoo de kostleerlingen, gelijk reeds op vele plaatsen het geval is, zich, even als de overige leerlingen uit de gemeente, naar het lokaal der openbare school begaven en daar, hetzij in een afgezonderd gedeelte, hetzij in een aan het schoollokaal grenzend en daarvan alleen door glazen deuren of op eene andere wijze gescheiden vertrek, onderricht ontvingen, deels van den hoofdonderwijzer, deels van zijne hulponderwijzers. Behalve het gewoon lager, zouden de kostleerlingen het meer uitgebreid onderwijs kunnen genieten. Het door hen te betalen schoolgeld zou, even als dat der overige leerlingen, op de gebruikelijke wijze ten voordeele der gemeentekas kunnen worden geïnd. Overigens zou het gemeentebestuur met den onderwijzer de noodige schikkingen kunnen maken, welke uit de vermeerdering van hulponderwijzend personeel en welligt uit de vergrooting van het schoollokaal zouden voortvloeijen. Tegen het wonen der kostleerlingen bij den onderwijzer en het voldoen aan hem der kosten van huisvesting, voeding enz. zou geene bedenking kunnen bestaan. Dit denkbeeld aan de overwegingen der inspecteurs onderwerpende, zal ik gaarne vernemen of naar hun oordeel andere en betere middelen zouden zijn toe te passen."

Door eene commissie uit de Vergadering is daarop het volgende rapport uitgebracht: » Het punt, waarop het hier vooral aankomt, schijnt ons gelegen te zijn in de volgende zinsnede van den aangehaalden brief: » De wet schijnt niet toe te laten, dat dezelfde persoon gelijktijdig aan het hoofd sta van twee scholen, eene openbare en eene bijzondere. » De commissie had zich gevleid, dat deze schijn tot wezenlijkheid zou gebragt kunnen worden met behulp van art. 24 der wet op het lager onderwijs; zij moet echter erkennen, dat eene nadere beschouwing haar in dit opzigt heeft te leere gesteld.

» Het geven van bijzonder onderwijs zou, wilde men art. 24 daarop toepassen, in de termen vallen der 2de alinea, daar het wel als *beroep*, niet als *ambt* of *bediening* gequalificeerd schijnt te kunnen worden.

» Het geven van bijzonder onderwijs door den openbaren onderwijzer kan dus niet beschouwd worden als afhankelijk van eene goedkeuring van Gedeputeerde Staten, maar zou met de andere bedrijven, in de 2de alinea van art. 24 genoemd, als volstrekt verboden aangemerkt moeten worden.

» Daartegenover staat de verklaring der Regering, afgelegd bij gelegenheid der behandeling van de wet op het lager onderwijs: » dat zij het woord *beroep* in dit artikel niet in dien

zin opvat, en dat daaronder alleen andere bedrijven zijn begrepen, afgescheiden van het geven van onderwijs."

Deze verklaring, van Regeringswege gegeven, op een tijdstip hetwelk er zoo veel gewicht aan gaf in de schaal der debatten van de wetgevende magt, moet ongetwijfeld als authentieke wetsuitlegging beschouwd worden, maar uwe commissie vermeent dat men te ver zou gaan, indien men zich nitsluitend aan de gesproken woorden wilde houden, met voorbijzien en miskenning van de bedoeling. Men mag aannemen, dat het de bedoeling der Regering was om den onderwijzer niets te ontzeggen, dat geacht kan worden binnen den kring van dat onderwijs te liggen, waartoe hij geroepen is, en hem ook vrijheid te geven om zijn onderwijs ook daarbuiten uit te strekken, waar hij niet daardoor afgetrokken wordt van de speciale hem opgedragen zorg.

"Te veronderstellen dat de Regering, die met deze interpretatie de belangen van onderwijzers en onderwijs wilde vereenigen, iets zoude hebben willen aannemen wat lijnrecht tegen de belangen der openbare school inloopt, is volstrekt onaanneemelijk.

"De commissie acht het dus niet alleen wenschelijk, maar ook noodzakelijk, om de strikte toepassing van de 2de alinea van art. 24 te vorderen en de bedoelde interpretatie van den Minister van Binnenlandsche Zaken als niet toepasselijk te beschouwen op die onderwijzers, die eene openbare leerinrigting met ééne of meer bijzondere op zoodanige wijze verbinden, dat het onderwijs daarbij te gelijker tijd, dat is in dezelfde uren, gegeven wordt."

De Minister heeft hierop het volgende geantwoord:

"Het is mij voorgekomen, dat de voorlichting der Vergadering wel iets te wenschen overlaat, althans geene voldoende oplossing aanbiedt der bezwaren, waarop ik hare aandacht had gevestigd. Het door mij in den beschrijvingsbrief aan het slot van dit punt aangegeven en aan de overweging der inspecteurs onderworpen denkbeeld schijnt buiten behandeling te zijn gebleven, en de commissie, met wier conclusie de Vergadering zich vereenigd heeft, schijnt het voldoende geacht te hebben de vraag te behandelen, of de uitlegging, door eenen vroegeren Minister van Binnenlandsche Zaken aan het woord beroep, in de 2de alinea van art. 24 der wet gegeven, al dan niet juist zij te achten, terwijl zij ten slotte als haar gevoelen heeft kenbaar gemaakt, dat het aan onderwijzers niet geoorloofd is eene openbare leerinrigting met ééne of meer bijzondere op zoodanige wijze te verbinden, dat het onderwijs daarbij te gelijker tijd, dat is, in dezelfde uren, gegeven wordt.

"Intusschen meen ik te moeten doen opmerken, dat omtrent dit laatste geen twijfel bij mij was gerezen. Zoodanige combinatie is, mijns inziens, niet alleen strijdig met de wet, die, zoo al niet uitdrukkelijk (daar dit overbodig scheen), dan toch, blijkens de benaming van *hoofdonderwijzer*, stilzwijgend verlangd heeft, dat aan het hoofd van elke school een hoofdonderwijzer zou staan, maar bovendien uit den aard der zaak onuitvoerbaar, daar dezelfde persoon onmogelijk te gelijker tijd aan het hoofd van twee scholen staan kan. Hetgeen door mij werd verlangd, was de zienswijze der Vergadering te vernemen omtrent de middelen, die zouden kunnen worden aangewend om de belangen der onder de vorige wet op onderscheiden plaatsen des lands aangestelde openbare onderwijzers, die tevens eene kostschool houden, met de eischen der nieuwe wet in overeenstemming te brengen. Ik bedoelde alzoo, blijkens den beschrijvingsbrief, een ander geval dan dat, waarop het antwoord der Vergadering slaat, en bepaaldelijk de vraag, of het thans eenen openbaren onderwijzer nog geoorloofd zou wezen, tevens eene kostschool te houden, indien het geven van onderwijs door hem zoodanig kon worden geregeld, dat daaruit geen nadeel voor het openbaar onderwijs ontstond, hetgeen, naar het scheen, mogelijk was op de door mij aangegeven of op eenige andere wijze.

"Naardien nu echter de Vergadering zich van de behandeling van dit punt onthouden heeft, zal het niet wel mogelijk wezen dienaangaande een algemeen beginsel aan te nemen, en acht ik het alzoo raadzaam, dat, telkens wanneer zoodanig geval zich voordoet, de zaak worde onderzocht en naar plaatselijke omstandigheden, die ligt tot verschillende uitkomsten zullen leiden, worde beslist."

Aangaande het al of niet geoorloofd van eene vereeniging eener school voor jongens met eene school voor meisjes, zonder dat aan het hoofd van elke een hoofdonderwijzer of eene hoofdonderwijzeres zij geplaatst, is door den Minister de volgende vraag aan het oordeel der Vergadering onderworpen: "In enkele gemeenten zijn er, of bestaat het voornemen op te rigten burgerscholen tegen verhoogd schoolgeld, toegankelijk en voor jongens en voor meisjes. De school wordt dan in twee afdeelingen gesplitst, waarvan het eene gedeelte, bijv. de bovenverdieping, uitsluitend voor meisjes, het andere gedeelte uitsluitend voor jongens toegankelijk zal zijn. De vraag is door een der inspecteurs geopperd, of dan iedere afdeeling een hoofdonderwijzer vereischt. Zijns inziens was daarop een bevestigend antwoord te geven, aangezien werkelijk op die wijze twee scholen bestaan.

Geldt het eene openbare, dan zou reeds bij benoeming de vraag te pas komen; bij bijzondere komt alleen de rang des onderwijzers in aanmerking, en daar zou het dan, naar de inspecteur vreesde, dikwijls gebeuren, dat bijv. de geheele afdeling van meisjes wierd overgelaten aan eene onderwijzeres met acte van hulponderwijzeres, of, gelijk bij had aange troffen, aan twee vrouwen zonder eenigen rang, die men beweerde dat uitsluitend onderwijs gaven in handwerken, terwijl het gewone schoolonderwijs zoogenaamd werd gegeven door den onderwijzer der jongens-afdeling, die trouwens aldaar reeds geheel alleen eene school van 70 knapen had te onderwijzen. Het collegie van Gedeputeerde Staten der betrokken provincie, ten deze geraadpleegd, is van oordeel, dat zoodanige inrigting geenszins met twee onderscheidene scholen gelijkstaat. Gaarne vernam ik ook het gevoelen van de inspecteurs."

Hierop is geantwoord, dat de Vergadering ook nu nog bleef bij haar gevoelen, ten deze ontwikkeld in de vorige bijeenkomst, en te vinden op blad. 14 der gedrukte notulen onder n°. 5.

De vraag toen gesteld luidde aldus:

"Indien meerderlei leerinrigtingen (bijv. eene fransche school, burgerschool voor gewoon lager onderwijs en dito armenschool) in eene bijzondere of openbare inrigting vereenigd zijn, kunnen zij dan als ééne school beschouwd worden, welke slechts één hoofdonderwijzer vordert?"

Waarop de Vergadering antwoordde: "Ja, indien dezelfde leerlingen de verschillende afdelingen doorloopen en deze laatste aldus het karakter van klassen verkrijgen; is dit niet het geval en zijn de afdelingen, wat de leerlingen betreft, op zich zelve staande leerinrigtingen, dan behooren zij als afzonderlijke scholen te worden aangemerkt, aan welker hoofd, behoudens de bepalingen van art. 20 en art. 51 der wet op het lager onderwijs, geene hulponderwijzers kunnen gesteld zijn."

Het hierop door den Minister gegeven antwoord luidde als volgt: "Uit het hier gegeven antwoord meen ik te moeten opmaken, dat mijne bedoeling niet juist is gevat. Ware toch het antwoord op mijne vraag te vinden geweest in de notulen der Inspecteursvergadering van 1859, waarnaar zij thans heeft verwezen, het zou onnoodig geweest zijn de Vergadering andermaal over dezelfde zaak te raadplegen. Verandering van inzichten toch was, vooral bij de geringe wijziging in het personeel der Vergadering, niet wel te verwachten. Toen echter gold het eene andere vraag, of namelijk, indien meerderlei inrigtingen, bij voorbeeld eene fransche school, burgerschool voor gewoon lager onderwijs en dito armenschool, in ééne bijzondere of openbare inrigting vereenigd zijn, zij dan als ééne school kunnen beschouwd worden, welke slechts één hoofdonderwijzer vordert. Op die vraag gaf de Vergadering een antwoord, waarmede mijn ambtsvoorganger zich vereenigde. Thans echter was door mij de vraag gesteld, of ééne burgerschool met twee afdelingen, waarvan eene voor jongens en eene voor meisjes, geacht moest worden voor iedere afdeling eenen hoofdonderwijzer te vereischen. Op deze vraag, van veel beperkter aard dan de andere, is het antwoord van het vorige jaar niet of althans slechts bij verre gevolgtrekking van toepassing."

"Bij ontstentenis alzoo van een afdoend antwoord der Inspecteursvergadering en bij de noodzakelijkheid om het nemen der van de Regering gevraagde beslissing niet langer uit te stellen, heb ik de zaak nader in overweging genomen. De slotsom daarvan is, dat de bedoelde vraag toestemmend zou zijn te beantwoorden. Hoofdzakelijk ben ik daartoe gekomen door de beschouwingen, vervat in den brief van Zijner Majesteits Commissaris in eene der provincien, waarvan aan de Vergadering mededeeling werd gedaan bij mijn schrijven van den 27sten April jl., n°. 161, 5de afl. In dien brief zijn de bezwaren, verbonden aan het als eene inrigting met éénen hoofdonderwijzer beschouwen van zoodanige school, zoo omstandig en juist uiteengezet, dat ik vooral om der gevolgen wille, het beginsel meen te moeten aannemen, dat wanneer eene klasse voor jongens en eene voor meisjes in hetzelfde gebouw aanwezig zijn, zij als twee afzonderlijke scholen zijn aan te merken, zoodat aan het hoofd van elke een hoofdonderwijzer of wat de meisjes-school betreft, eene hoofdonderwijzeres moet staan. In dien geest zal ik dan ook de mij onderworpen vraag beantwoorden en tevens aan Gedeputeerde Staten der overige provincien eene aanschrijving rigten."

In den beschrijvingsbrief was nog het volgende punt opgenomen: "Het hoofdbestuur der Nederlandsche Vereeniging tot afschaffing van sterken drank heeft onder dagteekening van den 7den December jl. aan mijnen ambtsvoorganger het navolgend schrijven gerigt:

"Ter algemeene vergadering der Nederlandsche Vereeniging tot afschaffing van sterken drank, den 6den Julij jl. te Leeuwarden gehouden, werd onder andere voorgesteld en is met algemeene stemmen besloten om eene circulaire te rigten aan alle hoofden

en onderwijzers van scholen en inrigtingen van lager onderwijs, ten einde hen op te wekken, om hunne leerlingen de nadeelige gevolgen te leeren kennen van den sterken drank, en die hoofden of onderwijzers alzoo te verzoeken hun onderwijs ook dienstbaar te doen zijn aan het afkeerig maken der jeugd van dezen volksdrank.

„Op de aanmerking echter van het hoofdbestuur, dat naar zijn oordeel de heeren Rijksinspecteurs, districtschoolopzieners, en de leden der plaatselijke schoolcommissien de personen zijn, die door hunne betrekking op den aard en de inrigting van het lager onderwijs invloed uitoefenen en wel met eenig gezag, heeft de Vergadering ons opgedragen om *vooraf* te beproeven, of niet, door tusschenkomst van de heeren provinciale inspecteurs van het lager onderwijs, zou kunnen worden bewerkt, dat in alle inrigtingen van openbaar onderwijs de jeugd op de gevaren van het drankgebruik nu en dan opzettelijk wierd gewezen, en dat de onderwijzers vooral door eigen voorbeeld de verbreiding van het begrip bevorderen, dat onthouding alleen het eigenaardige en zekere middel is om zich zelve, de huisgezinnen en de maatschappij de nadeelen te besparen, die de sterke drank als volksdrank onder allerlei vorm en opzigten dagelijks en overal, maar inzonderheid onder de groote volksklasse verwekt.

„Zal de uitroetjng van ingewortelde volksgewoonten langs den weg der overtuiging immer slagen, het zal altoos een werk zijn van jaren en geslachten; en zeker, zoo men zich daarvan ter beteugeling van het gebruik van sterke dranken als volksdrank eenig goed gevolg mag belooven, zal dit voornamelijk te wachten zijn van eenen verstandigen en gestadigen invloed op de jeugd. Op de leiders en verzorgers van het volgend geslacht ligt derhalve ook in dit opzigt, en wat leering en wat voorbeeld betreft, eene dure verplichting. Ongetwijfeld ontbreekt het ook onder den onderwijzersstand niet aan wakkere voorstanders der drankbestrijding. Wij echter mogen, al wil men ook zoo ver gaan van deze gunstige rigting bij de meerderheid te veronderstellen, ja als regel aan te nemen, wij mogen op goede gronden onze vrees niet terughouden, dat het aan menige uitzondering op den regel nog niet ontbreekt.

„In het bekende rapport der heeren WISTGENS, VAN BOSSE c. s. op het besluit der Tweede Kamer van 9 Mei 1857 aan de hoofden der departementen van algemeen bestuur medegedeeld, wordt ook bepaaldelijk het *lager onderwijs* erkend als een der meestbelovende middelen tot beteugeling van het bewuste kwaad.

„Uit dien hoofde wenden wij ons bij deze namens de Nederlandsche Vereeniging tot afschaffing van sterken drank met te meer vertrouwen tot Uwe Excellentie. Wij roepen haren invloed in, opdat ter aankweeking van een gezond volksbegrip omtrent de schadelijke gevolgen van het gebruik van sterken drank als volksdrank, het openbaar lager onderwijs alom moge worden dienstbaar gemaakt, en opdat er tot dat einde niet slechts aan het onderwijs alom eene bepaalde rigting worde gegeven, maar zoo mogelijk, ook hierop blijke prijs gesteld te worden, dat de onderwijzers de leering van de noodzakelijkheid en voordeelen der onthouding van sterken drank door eigen voorbeeld bekrachtigen. Een algemeen voorschrift in dien geest zou ons zeer wenschelijk toeschijnen, maar vooral een duurzaam acht geven op de handhaving van het beginsel en een eenparig streven daartoe van wege de heeren inspecteurs en schoolopzieners.

„Het geldt hier eene poging tot beteugeling van de kanker, die aan de stoffelijke en zedelijke welvaart onzes volks knaagt; eene poging gerigt op de verstandsontwikkeling van het opkomend geslacht. Zij beveelt zich velerzijds aan. Zij verdient, naar het ons voorkomt, de ernstige aandacht en behartiging van allen, die geroepen zijn om aan de beschaving des volks in hooger en lageren kring te arbeiden. Het hoogste gezag op dit gebied berust, na den Koning, bij Uwe Excellentie. Moge het vaderland het ook aan hare voorschriften verschuldigd zijn, zoo een volgend geslacht uit overtuiging onvatbaar wierd bevonden voor de verleidingen van den sterken drank.

„Grootelijks zouden wij ons verheugen indien wij, in antwoord op dit ons eerbiedig schrijven, mogten vernemen, dat de heeren inspecteurs van het lager onderwijs door Uwe Excellentie uitgenoodigd zijn om in den door ons bedoelden geest hunnen invloed te doen gelden.

„Wij hebben de eer met yare hoogachting te zijn.

„Van Uwe Excellentie

„de gehoorzame dienaren,

„het Hoofdbestuur van de Nederl. Vereeniging voornood,

„en namens hetzelfde,

„(get.) ABR. DE VRIES, Pres.

„(get.) D'ENGELBROEKER, Secr.

"Mijn ambtsvoorganger heeft daarop den 16den dier maand geantwoord, dat hij gaarne bereid was te overwegen, in hoe verre door medewerking van het schooltoezigt het loffelijk doel der Vereeniging zou kunnen worden bereikt; dat hij het evenwel wenschelijk achtte daarover vooraf met de inspecteurs in overleg te treden en van oordeel was, dat dit op de meest geschikte wijze zou kunnen geschieden wanneer zij alhier vergaderen; dat het alzoo zijn voornemen was hen over deze aangelegenheid te onderhouden bij hunne eerstvolgende bijeenkomst, en hij de eer zou hebben van den uitslag der overwegingen aan het hoofdbestuur mededeeling te doen. De inspecteurs gelieven alzoo ook over de voorstellen van gemeld hoofdbestuur van gedachten te wisselen en mij den uitslag te doen kennen."

Na beraadslaging heeft de Vergadering eenparig besloten aan den Minister mede te deelen: "dat zij, met veel belangstelling hobbende kennis genomen van het adres door het hoofdbestuur der Nederlandsche Vereeniging tot afschaffing van sterken drank, van oordeel is, dat wettelijke voorschriften of dwangmaatregelen, uitgaande van schoolbestuur of schooltoezigt, hier noch raadzaam noch uitvoerbaar zouden zijn; dat bijna zonder eenige uitzondering op het onderwijzend personeel in Nederland eene onverdiende blaam zou geworpen worden, indien men, al ware het zijdelings, aan de onderwijzers wenken gaf tot matigheid of onthouding; en dat waar de wet van 13 Augustus 1857 zelve in art. 23 den aard van het lager onderwijs omschrijft als dienstbaar aan de opleiding tot alle christelijke en maatschappelijke deugden, men met eenigen grond mag vertrouwen, dat en onderwijzers en schooltoezigt aan dat onderwijs zulk eene rigting zullen weten te geven, dat de jeugd niet slechts tot deze of gene, maar tot alle christelijke en maatschappelijke deugden worde opgeleid." In dien geest is door den Minister aan gemeld hoofdbestuur geantwoord.

Naaraanleiding van eene opmerking in de Tweede Kamer der Staten-Generaal gemaakt, is door den Minister de volgende vraag tot de Vergadering gerigt: "Bij gelegenheid der discussien over het Vde hoofdstuk der Staatsbegroting voor 1860 heeft een der leden van de Staten-Generaal aan den Minister van Binnenlandsche Zaken de vraag gerigt, of het niet raadzaam zou zijn openbaarheid te geven aan de overwegingen van de inspecteurs in hunne gewone jaarlijksche bijeenkomsten. Met genoegen had dat lid de publiciteit gezien, die gegeven wordt aan hetgeen men verhandelt in de zamenkomsten der Akademie van Wetenschappen en der Rijkscommissie voor Statistiek. Het was, geloofde hij, van niet minder, hij zou haast zeggen van veel grooter belang, met raadplegingen bekend te worden, aan de werking eener gewichtige wet zoo naauw verbonden."

"Mijn ambtsvoorganger heeft daarop geantwoord, dat hij dit in overweging wilde nemen; dat echter in die bijeenkomsten soms punten van teederen aard ter sprake worden gebragt, die niet geschikt zijn om algemeen bekend te worden gemaakt."

"Naar aanleiding van dit een en ander zou ik wenschen, dat de inspecteurs mij hunne zienswijze deden kennen over het openbaar maken van dat gedeelte hunner overwegingen, hetgeen daarvoor naar hun inzien vatbaar zou zijn. Dat de vergelijking met de Akademie van Wetenschappen en met de Rijkscommissie voor Statistiek niet geheel juist is, zal wel geen betoog behoeven. Het daar verhandelde geldt in den regel onderwerpen van wetenschappelijken aard of administratief belang. In de bijeenkomsten der inspecteurs daarentegen worden hoofdzakelijk punten behandeld, waarbij of het publiek geen belang heeft, of waarvan de openbaarheid slechts aanleiding zou geven tot nuttelooze opmerkingen of verkeerde beoordeelingen. Bovendien wordt reeds hetgeen openbaarheid kan en behoort te verkrijgen ter kennis gebragt van de belanghebbenden, hetzij door den Minister, voor zooveel de gewestelijke en gemeentebesturen dit moeten weten, hetzij door de inspecteurs, wat de schoolopzieners en plaatselijke schoolcommissien betreft. Wat hier echter van zij, de zaak verdient een nader opzettelijk onderzoek."

Na discussie is besloten aan den Minister mede te deelen: "dat de Vergadering van oordeel is, dat eene algeheele openbaarheid van het bij haar verhandelde, noch raadzaam noch noodig schijnt. Vooral nu in de eerste bijeenkomsten natuurlijk zoo vele bijzondere punten, de eerste regeling volgens de nieuwe wet betreffende, ter sprake komen en vele speciale onderwerpen of vraagpunten van meer teederen aard zijn behandeld, die bovendien alleen van voorbijgaand belang zijn te achten, terwijl ook vele adviezen door de Vergadering kunnen zijn uitgebragt, die tot geen uitvoering komen en ook daarom voor openbaarheid minder geschikt zijn. Welligt zullen, indien later de Vergadering meer geroepen wordt tot en zich meer bezig kan houden met algemeene paedagogische belangen, de adviezen op dit gebied, gelijk reeds in het vorige jaar geschiedde, en in zooverre dan ook de handelingen der Vergadering, meer geschikt zijn om ter openbare kennis te worden gebragt."

"Inmiddels mag de Vergadering niet ontveinzen, dat zij ook nu reeds gaarne meer

openbaarheid zag gegeven aan adviezen, algemeene zaken van onderwijs betreffende, door de Vergadering gegeven en waarmede de Regering zich vereenigt, hetzij dit geschiedt door mededeeling aan de besturen, hetzij op eenige andere wijze."

In antwoord op deze laatste opmerking heeft de Minister aan de inspecteurs te kennen gegeven, dat, voor zoover hem bekend was, de Regering tot dusverre openbaarheid had gegeven aan alle adviezen van de Inspecteursvergadering, algemeene zaken van onderwijs betreffende, ingeval zij zich daarmede vereenigde en ze voor openbaarheid vatbaar achtte, en dat het zijn voornemen was op den ingeslagen weg voort te gaan.

Behalve over deze onderwerpen zijn nog discussiën gevoerd over de bevoegdheid van gemeentebesturen om onderwijzers van de eene school eener gemeente, zonder vergelijkend examen, naar eene andere over te plaatsen; over de bevoegdheid, verbonden aan acten voor huisonderwijs afgegeven; over de middelen, die door de inspecteurs of door de Regering zouden kunnen worden aangewend ter bevordering van het geregeld schoolgaan; over het minder doelmatige eener aanwijzing van den toestand van het onderwijs door de woorden *goed*, *matig* en *slecht*; over de inrigting der schoollocalen, enz. Daar echter de hierover uitbragte adviezen of van minder belang te achten zijn, of niet van dien aard waren, dat zij tot bepaalde maatregelen van Regeringswege of zelfs tot eene mededeeling van het gevoelen van den Minister moesten leiden, schijnt het onnoodig dienaangaande in meer bijzonderheden te treden.

Nog kan hier vermeld worden dat de inspecteurs, na omtrent de door hen behandelde punten het gevoelen der Regering vernomen te hebben, daarvan, zooveel noodig, hebben mededeeling gedaan aan de schoolopzieners, die zij te dien einde, elk in zijne provincie, hadden bijeengeroepen. Van die gelegenheid, alsmede van andere door hen belegde bijeenkomsten, hebben zij tevens gebruik gemaakt om met de schoolopzieners nog andere zaken, die op het onderwijs betrekking hadden, uitvoerig te bespreken.

§ 15. VERDER VOORTGEZET ONDERWIJS IN LEVENDE TALEN, WIS- EN NATUURKUNDE.

Zoolang de regeling niet overal was ingevoerd, bleef het moeilijk, bepaald aan te wijzen, welke scholen moesten geacht worden scholen voor meer uitgebreid lager onderwijs te zijn, en op welke het in art. 72 der wet bedoelde verder voortgezet onderwijs in wis- en natuurkunde en levende talen werd gegeven. Bij de regeling zelve werd deze zaak in de meeste gemeenten voor de openbare scholen uitgemaakt, hoewel ook daarna nog in vele twijfel bleef bestaan, daar op sommige scholen, schoon ingerigt volgens de voorschriften der wet, het onderwijs zich nog zoo ver scheen uit te strekken, dat het, althans gedeeltelijk, eerder als middelbaar dan als lager onderwijs was aan te merken. Bij de bijzondere scholen is zulks in nog veel ruimer mate het geval. Eerst dan wanneer de wet op het middelbaar onderwijs in werking zal zijn, zal het mogelijk wezen met meer zekerheid de grens tusschen lagere en middelbare scholen aan te wijzen. In afwachting daarvan bepaalt zich dit verslag tot eene mededeeling van de tabellarische overzichten, opgemaakt naar de door de inspecteurs ingezonden tabellen. Het eerste bevat die scholen, waar behalve lager onderwijs ook verder voortgezet onderwijs werd gegeven; deze scholen zijn dus begrepen in het overzicht der lagere scholen, in § 1 gegeven, terwijl de onderwijzers en de leerlingen mede zijn vermeld in de tabellen op bladz. 70, 71 en 75—79. De tweede tabel bevat die scholen, waar volgens de opgaven van de inspecteurs alleen het zoogenaamd verder voortgezet onderwijs gegeven werd.

PROVINCIE.	OPENBARE SCHOLEN VOOR LAGER EN VOOR VERDER VOORTGEZET ONDERWIJS ENZ.										BESONDERE SCHOLEN VOOR LAGER EN VOOR VERDER VOORTGEZET ONDERWIJS ENZ.										TOTAAL.									
	Gemiddeld getal der leerlingen.										Gemiddeld getal der leerlingen.										Gemiddeld getal der leerlingen.									
	Getal der onderwijzers.										Getal der onderwijzers.										Getal der onderwijzers.									
	Getal der scholen.										Getal der scholen.										Getal der scholen.									
	In Januarij.										In Januarij.										In Januarij.									
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	In Januarij.			In Julij.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.					
	Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.			Mannelijk.			Vrouwelijk.			Total.														

PROVINCIES.	OPENBARE SCHOLEN, UITSLUITEND VOOR VERDER VOORTGEZET ONDERWIJS ENZ.				BIZONDERE SCHOLEN, UITSLUITEND VOOR VERDER VOORTGEZET ONDERWIJS ENZ.				TOTAAL.			
	Gemiddeld getal der leerlingen.				Gemiddeld getal der leerlingen.				Gemiddeld getal der leerlingen.			
	Getal der scholen.	Getal der onderwijzers.	Getal der onderwijzeressen.	Total.	Getal der scholen.	Getal der onderwijzers.	Getal der onderwijzeressen.	Total.	In Januarij.	Vrouweljk.	Total.	In Juli.
	Manneijk.	Vrouweljk.	Total.	In Januarij.	Manneijk.	Vrouweljk.	Total.	In Januarij.	Manneijk.	Vrouweljk.	Total.	In Juli.
Noordbrabant	"	"	"	1	2	"	9	9	9	"	9	5
Gelderland	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Zuidholland	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Noordholland	"	"	"	2	14	"	115	115	115	"	115	101
Zeeland	"	"	"	2	3	"	48	48	48	"	48	"
Utrecht	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Friesland	1	3	"	31	37	"	37	37	31	37	37	37
Overijssel	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Groningen	1	1	"	44	50	35	219	47	266	44	186	13
Drenthe	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Limburg	1	6	"	87	87	"	"	"	87	"	87	87
TOTAAL	3	10	"	162	6	168	154	5	159	17	80	1
									438	248	44	292
									53	606	402	49
									1	538	402	451

Eene vergelijking dezer opgaven met die van het vorig jaar schijnt minder raadzaam bij de onzekerheid, welke blijkbaar nog bij het schooltoezigt omtrent deze klassificatie bestond. Het getal der in de eerste tabel vermelde bijzondere scholen is aanzienlijk lager, vooral voor de provincien Zuidholland, Noordholland, Utrecht en Groningen; men schijnt dus verscheidene scholen in die provincien, vroeger als ook voor middelbaar onderwijs aangemerkt, in 1860 als uitsluitend voor lager onderwijs bestemd te hebben beschouwd. De tweede tabel verschilt alleen voor de provincie Groningen merkbaar van die voor 1859; daaruit schijnt te moeten worden afgeleid, dat in 1860 verscheidene scholen, tot dusverre als ook voor lager onderwijs bestemd beschouwd, door het schooltoezigt als uitsluitend middelbare scholen zijn opgegeven. In afwachting der aanstaande regeling van het middelbaar onderwijs, is het minder doelmatig voorgekomen, aangaande de klassificatie dezer scholen nadere voorschriften te geven, die welligt door de nieuwe wet geheel of gedeeltelijk wijziging zouden moeten ondergaan.

Nog valt op te merken, dat onder de in de tabellen vermelde bijzondere scholen er eenige waren, die van de gemeente een subsidie ontvingen. Van de op de eerste tabel vermelde waren er 5, namelijk ééne in elke der provincien Noordbrabant, Gelderland, Zuidholland, Utrecht en Friesland, die in dit geval verkeerden; van die, welke op de tweede tabel genoemd worden, 6, namelijk ééne in Zeeland en vijf in de provincie Groningen.

De pogingen, om door tusschenkomst van de inspecteurs en schoolopzieners naauwkeuriger opgaven van de scholen voor de arbeidende klasse of zoogenaamde lagere industriëscholen te verkrijgen, hebben nog niet tot een voldoende nitslag geleid. Ook voor deze inrigtingen schijnt het om de bovengemelde reden doelmatiger, de definitieve regeling van het middelbaar onderwijs af te wachten.

Het getal der acten van bekwaamheid, krachtens het 2de lid van art. 72 verleend voor het verder voortgezet onderwijs in levende talen en in wis- en natuurkunde, is vermeld in het volgende overzicht.

PROVINCIE.	ONDERWIJZERS.										ONDERWIJZERESSEN.				TOTAAL.	
	Fransche taal.		Hoogduitsche taal.		Engelsche taal.		Wiskunde.		Natuurkunde.		Fransche taal.		Hoogduitsche taal.		Engelsche taal.	
	Toeg.	Afg.	Toeg.	Afg.	Toeg.	Afg.	Toeg.	Afg.	Toeg.	Afg.	Toeg.	Afg.	Toeg.	Afg.	Toeg.	Afg.
Noordbrabant	"	"	"	"	"	"	"	"	1	"	"	"	"	"	1	"
Gelderland	"	"	"	"	2	"	1	"	1	"	3	"	"	1	8	"
Zuidholland	3	"	1	"	1	1	2	1	"	1	1	2	"	"	8	4
Noordholland	3	"	"	"	1	"	"	"	1	"	"	"	"	"	5	"
Zeeland	1	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	"
Utrecht	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	1	"	1	"
Friesland	"	"	1	"	"	"	"	"	"	"	1	"	"	"	2	"
Overijssel	"	"	1	"	"	"	"	"	1	2	"	"	"	"	2	2
Groningen	1	"	2	"	3	"	2	"	5	"	"	"	"	"	13	"
Drenthe	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
Limburg	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"	"
TOTAAL	8	"	5	"	7	"	5	1	9	3	5	2	1	1	41	6

Het getal der examens was dus minder aanzienlijk dan in het vorig jaar, toen het 86 bedroeg, waarvan 72 met goeden uitslag.

ONDERWIJS IN DE GEVANGENISSEN.

In het vorig verslag is medegedeeld, dat de in 1860 opgetreden Minister van Justitie, zich met de. zienswijze van zijnen voorganger aangaande de toepasselijkheid der wet, regelende het lager onderwijs op de scholen in de gevangenissen niet kunnende vereenigen, gemeend heeft, na gehouden overleg met den Minister van Binnenlandsche Zaken, andere voorschriften dienaangaande te moeten geven. Het is om die reden, dat van het onderwijs in de gevangenissen nu niet meer, zoo als toen, als van een onderdeel van het lager onderwijs, wordt melding gemaakt, maar dat dit gedeelte thans als een afzonderlijk hoofd daarin voorkomt.

De gronden, op welke de Minister van Justitie gemeend heeft het gevoelen van zijnen ambtsvoorganger niet te moeten omhelzen, zijn uiteengezet in de volgende circulaire van den Minister van Binnenlandsche Zaken, onder dagteekening van 25 Maart 1861, n°. 94, 5de afl., aan de inspecteurs van het lager onderwijs gerigt.

„Onder dagteekening van den 10den Januarij 1861, n°. 130, 4de afl., gaf mijn ambtgenoot mij te kennen, dat hij hetgeen tot dusverre aangaande het toezigt op het onderwijs in de gevangenissen van regeringswege was verordend, nauwkeurig had onderzocht en in ernstige overweging genomen, en dat de uitslag hiervan was geweest, dat hij met de rigting, aan deze zaak van den aanvang af gegeven, zich volstrekt niet kon vereenigen. Het stond bij hem onbetwistbaar vast, dat de wet op het lager onderwijs van den 13den Augustus 1857 (*Staatsblad* n°. 103) niets te maken heeft met onderwijs in de gevangenissen. De geheele wet, van het eerste tot het laatste artikel, leverde zijns inziens het bewijs op, dat het onderwijs in de gevangenissen van een geheel anderen aard is, dan dat het door die wet zou kunnen beheerscht worden. Dat het onderwijs in de gevangenissen behoorlijk geregeld moest zijn, was onbetwistbaar; maar het was toch zeker reeds geregeld vóór de invoering der nieuwe wet op het lager onderwijs en toen onafhankelijk van de wet van 1806. Het werd toen beschouwd door zijn bijzonderen aard buiten het bereik der wet te vallen. Zeer ten onregte was men dan ook aan dat onderwijs een ander karakter gaan geven na de invoering der wet van 1857, en nog minder juist was het inslaan van dien weg, bij de overtuiging, die men had kunnen hebben, dat die wet naar letter en geest op dat onderwijs niet kan worden toegepast. De gevangenissen zijn geene huizen van opvoeding en onderwijs, maar van opsluiting en tuchtiging, onderworpen aan bijzondere voorschriften. Het onderwijs, dat aldaar gegeven wordt, is, even als de arbeid der gevangenen, een maatregel van orde, tucht en zedelijke verbetering, al strekt het tevens tot bevordering zooveel mogelijk van die mate van beschaving, die wellicht nog bij het ontslag der gevangenen van verder kwaad zal kunnen weêrhouden. Een ander karakter, een ander doel heeft het onderwijs in de gevangenissen niet. Het onderwijs in de cel gegeven als huisonderwijs, en dat in de gemeenschappelijke gevangenissen als schoolonderwijs te beschouwen, achtte mijn ambtgenoot onaanneemelijk. De bepalingen der wet op het lager onderwijs omtrent de aanstelling en het radikaal der onderwijzers beschouwde hij als goed en noodig, maar niet als gevolgen der wet. Afgescheiden daarvan, zijn voorwaarden van bekwaamheid en zedelijkheid noodig, waaraan de onderwijzers moeten voldoen, en die voorwaarden konden aan de wet ontleend worden. Daarentegen moest, naar zijne stellige overtuiging, onderwerping van het onderwijs in de gevangenissen aan het toezigt van inspecteurs, schoolopzieners en schoolcommissien ophouden. *Verplichtend* was dat toezigt niet, want de wet is op het onderwijs in de gevangenissen (naar inzien van mijn ambtgenoot) niet toepasselijk, en zeer zeker niet het hier in aanmerking komende art. 63. Het tweërlei toezigt — het eene uitgeoefend door den Minister van Justitie, zijne inspecteurs en de commissien van administratie; het andere door den Minister van Binnenlandsche Zaken, diens inspecteurs, schoolopzieners en plaatselijke schoolcommissien — kan niet goed zamengaan. En vroeg men, aan wiens toezigt, in het belang van een rigtig beheer van het gevangeniswezen, het onderwijs in de gevangenissen moest zijn toevertrouwd, het kwam mijnen ambtgenoot onbetwistbaar voor, dat het moest zijn de Minister van Justitie, die dat toezigt uitoefent. Dat het bijwonen van het onderwijs door inspecteurs enz. kon plaats hebben *zonder* bezwaar op te leveren, kon mijn ambtgenoot wel begripen, maar, zou die tegenwoordigheid iets beteekenen, zou zij het middel zijn om toezigt, en dus ook *invloed* uit te oefenen, dan zou daardoor het karakter van

het onderwijs in de gevangenissen ligt kunnen ontaarden, eenheid en handhaving van orde en tucht kunnen worden verzwakt, en in de gevangenis geheel ten onrechte de *school*, met hare aan eene gevangenis geheel vreemd moetende blijven eigenaardigheden en vereischten, worden overgeplant. Na bovenstaande beschouwingen meende mijn ambtgenoot naauwelijks te behoeven op te merken, dat hij bezwaar moest maken toe te stemmen in de voldoening aan den wensch der inspecteurs, en dat hij voornemens was de reeds vastgestelde regels voor het onderwijs in de gevangenissen de vereischte wijziging te doen ondergaan. Van dit voornemen zou hij evenwel de uitvoering opschorten, tot dat hij de mededeeling van mijn gevoelen ten deze zou hebben ontvangen.

» Onder dagteekening van den 22sten Februarij jl., n°. 141, 5de afd., gaf ik mijnen ambtgenoot te kennen, dat de geschiedenis der wet van den 13den Augustus 1857, mijns inziens, duidelijk deed zien, dat de wetgever het onderwijs in de gevangenissen, althans gedeeltelijk, wat het toezigt betreft, aan de voorschriften dier wet ondergeschikt beschouwde; dat de Tweede Kamer der Staten-Generaal later bij meer dan ééne gelegenheid getoond had de zaak uit dat oogpunt te beschouwen en het onderwijs in de gevangenissen had verklaard te zijn *lager onderwijs*, hetwelk in *geenerlei opzigt* aan de heerschappij van gemelde wet onttrokken behoorde te zijn, en dat de Regering, daarmede instemmende, voorschriften in dien zin had gegeven. Dat het alzoo niet zonder bezwaar scheen thans dienaangaande een ander gevoelen aan te nemen. Dat ik overigens, de zaak geheel op zich zelf beschouwd, in veel opzigten met de opmerkingen van mijnen ambtgenoot zou kunnen instemmen. Dat het echter bedenkelijk scheen, om — zoo al de overige gevangenissen geacht konden worden buiten de toepassing der wet te liggen — de inrigtingen te Rotterdam en te Montfoort, en vooral die te Alkmaar, aan de wet te onttrekken. Daar toch wordt bepaaldelijk lager onderwijs gegeven aan een aantal kinderen, waarvan de meesten beneden de 16 jaren. Dat het moeilijk scheen de wet gedeeltelijk wel, gedeeltelijk niet op het onderwijs in de gevangenissen toepasselijk te verklaren. Dat ik alzoo, alvorens nieuwe voorschriften te geven aan het schooltoezigt onder mijn beheer, nader de zienswijze van mijn ambtgenoot omtrent mijne opmerkingen wenschte te vernemen.

» Daaraan voldoende, gaf mijn ambtgenoot mij dd. 12 Maart jl., n°. 121, 4de afd., te kennen, dat hij bij zijne zienswijze meende te moeten blijven. Dat de geschiedenis der wet van den 13den Augustus 1857 naar zijn gevoelen grond gaf om aan te nemen, dat het onderwijs in de gevangenissen buiten hare toepassing lag. Dat, welke ook de zienswijze van de Tweede Kamer mogt zijn geweest bij de bedoelde gelegenheden, daarin voor hem geene aanleiding bestond om tegen zijne overtuiging te handelen, en dat hij ook van oordeel was niet gebonden te zijn door hetgeen zijn ambtsvoorganger had verordend. Dat de inrigtingen te Rotterdam, Montfoort en Alkmaar, uit het door hem aangenomen standpunt, geheel gelijk stonden met de gewone gevangenissen, omdat zijne bezwaren tegen eene *verpligte* toelating van het schooltoezigt gegrond waren op beschouwingen, vreemd aan de vraag, of het onderwijs aan kinderen, dan wel aan volwassenen werd gegeven. Dat hij overigens volkomen bereid was de *provinciale inspecteurs*, wanneer zij dit verlangden, kennis te doen nemen van den gang en den staat van het onderwijs in de gevangenissen en hen in die gestichten toe te laten, indien zij zich vooraf daartoe bij de besturen der gevangenissen zouden hebben aangemeld en zich met deze omtrent den tijd van het bezoek zouden hebben verstaan. Dat hij zelfs zoodanig bezoek op prijs zou stellen, even als de mededeeling van de opmerkingen en wenken, waartoe het bij de inspecteurs mogt aanleiding geven, gelijk hij zijnerzijds steeds bereid zou zijn tot de mededeeling van al de inlichtingen omtrent het onderwijs in de gevangenissen, die ik, tot welk einde ook, zou wenschen te ontvangen.

» Ten gevolge van dit een en ander heeft mijn ambtgenoot mij alsnu, bij schrijven van den 19den dezer, n°. 106, 4de afd., een afdruk doen toekomen zijner circulaire van dien dag aan de heeren Commissarissen des Konings in de provincien omtrent de noodig geachte wijziging in de vroeger vastgestelde regels voor het onderwijs in de gevangenissen.

» Van die circulaire worden u hiernaevens de noodige afdrucken toegezonden, met verzoek daarvan een exemplaar voor u zelven te behouden en er een van te doen toekomen aan elk der schoolopzieners en plaatselijke schoolcommissien in de districten en gemeenten in uwe provincie, waar gevangenissen, huizen van verzekering of huizen van arrest gevestigd zijn.

» Door die circulaire moet nu, uit den aard der zaak, geacht worden, voor zooveel noodig, gewijzigd te zijn de aanschrijving van mijnen ambtsvoorganger, dd. 16 December 1859, n°. 134, 5de afd."

Mededeeling van de gemelde circulaire, door den Minister van Justitie aan de Commis-

sarissen des Konings gerigt, schijnt overbodig, daar hetgeen daarin voorkomt reeds in hoofdzaak in de medegedeelde circulaire van den Minister van Binnenlandsche Zaken is opgenomen.

Het onderwijs is gedurende het jaar 1860 gegeven in dezelfde 9 strafgevangenissen en 13 burgerlijke en militaire huizen van verzekering, als in 1859; het werd ook gegeven in dezelfde huizen van arrest, met uitzondering van dat te Roermond, doch bovendien in die te Tiel en te Dordrecht, zoodat thans in 17 dezer huizen onderwijs werd gegeven.

Het getal der gevangenen, die in 1860 onderwijs hebben genoten of om eene of andere reden daarvan zijn vrijgesteld geworden, was als volgt:

	NIET TOEGELATEN		Tot het onderwijs toegelaten.	TOTAAL.
	wegens ziekte of ouderdom.	als zijnde genoegzaam onderwezen		
In de strafgevangenissen	495	1149	1191	2 835
In de huizen van verzekering	3284	4064	1373	8 721
In de huizen van arrest	2678	1743	1122	5 543
Totaal	6457	6956	3686	17 099

Uit deze cijfers blijkt, dat er van de 100 gevangenen 38 waren, die wegens ziekte of gevorderden leeftijd niet tot het onderwijs konden worden toegelaten, 41 die bij hunne komst genoegzaam onderwezen waren, en 21 die van het onderwijs hebben gebruik gemaakt.

Uit eene vergelijking met het vorig jaar volgt, dat het geheel getal der gevangenen 834 meer bedroeg dan in 1859, en dat de onderlinge verhouding van hen, die van het onderwijs waren vrijgesteld, en hen, die er van gebruik maakten, weder met één ten honderd ten voordeele van laatstgenoemden is toegenomen.

Het getal van hen, die in de strafgevangenissen onderrigt ontvingen, bedroeg 42 ten honderd, dus 4 minder dan in 1859. Voor de huizen van verzekering bedroeg dit getal nagenoeg 16 ten honderd, dus weder één meer dan het vorig jaar; voor de huizen van arrest 20, dus 6 ten honderd meer.

Van hen, die onderwijs ontvingen, waren 1193 jonger dan 20 jaren, 1568 tusschen 20 en 30 jaren, 658 tusschen 30 en 40 jaren, en 267 ouder dan 40 jaren. Van deze 3686 waren er 1829, die bij hun ontslag of bij het einde van het jaar goed konden lezen en schrijven, 1254 die dit slechts gebrekkig konden, en 603 bij welke het onderwijs geene vruchten had gedragen. Van de 100 waren er dus 50 die goed, 34 die gebrekkig, en 16 die in 't geheel niet konden lezen en schrijven; de uitkomsten waren dus weder merkbaar gunstiger dan die van het vorig jaar, toen deze cijfers 43, 43 en 14 bedroegen, vooral wat hen aangaat, bij wie het onderwijs voldoende vruchten had gedragen. Bij de strafgevangenissen was de verhouding tusschen hen, die goed konden lezen en schrijven, en hen, die het niet of slechts gebrekkig gedurende hun verblijf in de gevangenis geleerd hadden, als 10 tot 7, voor de huizen van verzekering als 10 tot 14 en voor de huizen van arrest als 10 tot 10.

Het getal der onderwijzers bedroeg 41, dus 2 minder dan in 1859. Zij waren echter thans voor het eerst allen door het Rijk bezoldigd. Zij werden nog bijgestaan door 21 gevangenen als adjuvanten. In de strafgevangenissen waren 12 onderwijzers en 19 adjuvanten, in de huizen van verzekering 13 onderwijzers en 1 adjuvant, in de huizen van arrest 16 onderwijzers en 1 adjuvant.

Van de bibliotheken, welke bij de meeste gevangenissen aanwezig zijn, werd ook dit jaar weder ijverig gebruik gemaakt, daar het getal der lezers 6172 bedroeg.

GESTICHTEN VOOR DOOFSTOMMEN EN BLINDEN.

Het Instituut voor Doofstommen te Groningen telde in het schooljaar 1860/61 133 kweekelingen, namelijk 72 jongens en 61 meisjes tusschen 8 en 22 jaren; slechts 10 waren ouder dan 17 jaren. Van deze waren er 4 uit Noordbrabant, 21 uit Gelderland, 16 uit Zuidholland, 22 uit Noordholland, 4 uit Zeeland, 1 uit Utrecht, 13 uit Friesland, 13 uit Overijssel, 25 uit Groningen, 4 uit Drenthe, 3 uit Limburg en 1 van buiten'slands. Door 105 werd het onderwijs kosteloos bijgewoond; slechts 6 betaalden f 100 of meer. Gedurende het schooljaar zijn 18 nieuwe kweekelingen in het instituut opgenomen, van welke 1 uit Noordbrabant, 3 uit Gelderland, 1 uit Zuidholland, 2 uit Noordholland, 2 uit Utrecht, 2 uit Friesland, 2 uit Overijssel, 1 uit Groningen, 2 uit Drenthe en 2 uit Limburg. Twee van hen hadden reeds vóór hunne opneming gedurende eenige maanden het onderwijs bijgewoond. Bovendien is nog een bijna zevenjarig meisje, te Groningen woonachtig, als dagleerling tot het onderwijs toegelaten. Voor 22 kweekelingen, die den gewonen cursus doorloopen hadden, scheen een langer verblijf aan het instituut tot voltooijing hunner opleiding nuttig; hun is derhalve aangeboden nog een jaar aldaar te blijven. Voor 19 is dit aanbod aangenomen; de betrekkingen der 3 overigen hebben echter, om verschillende omstandigheden, het verkieslijk geoordeeld, hen bij het einde van het schooljaar voor goed te huis te ontvangen. Met inbegrip van deze laatste zouden bij het einde van het jaar 11 kweekelingen ontslagen worden, van welke 1 uit Noordbrabant, 5 uit Zuidholland, 1 uit Noordholland, 1 uit Friesland, 1 uit Overijssel en 2 uit Groningen. Allen waren, hoewel niet in gelijke mate, geschikt om in de maatschappij te verkeeren.

In het onderwijzend personeel is eenige verandering gekomen door het vertrek van twee der onderwijzers en door het overlijden van den verdienstelijken onderwijzer S. J. HOFKAMP.

Het ambachtsonderwijs werd geregeld gegeven; van de 133 kweekelingen leerden 14 het kleermaken, 10 het schoenmaken, 20 het schrijvenwerken, 8 het kuipen, 5 het letterzetten, 1 het verven, 2 het koperslaan, 46 het naaijen en borduren en 15 het breijen, terwijl de 12 overigen nog geen handwerk leerden.

Het getal der kweekelingen bij het Instituut voor Doofstommen te St. Michiels-gestel bedroeg bij den aanvang van 1860/61, namelijk 52 jongens en 35 meisjes. In den loop van het jaar zijn ontslagen 4 jongens en 2 meisjes, en is één jongen overleden; daarentegen zijn 12 nieuwe kweekelingen opgenomen, te weten: 4 jongens en 8 meisjes, zoodat het instituut bij het einde van 1860 in 't geheel 92 kweekelingen telde, waarvan 51 van het mannelijke en 41 van het vrouwelijke geslacht. Van deze waren er 30 uit Noordbrabant, 13 uit Gelderland, 5 uit Zuidholland, 14 uit Noordholland, 5 uit Zeeland, 5 uit Utrecht, 5 uit Overijssel en 15 uit Limburg. De ontslagen kweekelingen waren allen in meerdere of mindere mate geschikt om in de maatschappij te verkeeren.

De vorderingen der kweekelingen gaven redenen tot tevredenheid. Ook het ambachtsonderwijs werd wederom met veel vrucht gegeven.

Aan de Inrigting voor het doofstommen-onderwijs te Rotterdam waren bij het einde van den cursus 1860/61, behalve de nieuw toegelatenen, 57 leerlingen, dus 5 minder dan het vorig jaar. Deze vermindering was veroorzaakt, doordat 2 leerlingen zijn ontslagen, 1 wegens voortdurende ongesteldheid na de vacantie niet is teruggekeerd, en 2 zijn overleden. Toegelaten zijn 13 nieuwe leerlingen, zoodat de school bij het sluiten van den cursus er 70 telde, namelijk 30 jongens en 40 meisjes. Daarvan waren er 1 uit Noordbrabant, 3 uit Gelderland, 41 uit Zuidholland, 14 uit Noordholland, 1 uit Zeeland, 1 uit Utrecht, 3 uit Friesland, 1 uit Overijssel, 1 uit Drenthe, 1 uit Java, 2 uit Brussel en 1 uit Londen. De vermeerdering van het getal der leerlingen heeft uitbreiding van het onderwijzend personeel noodig gemaakt; van de 70 kweekelingen genoten 47 het onderwijs kosteloos, terwijl voor 33 van deze 47 bovendien nog eene tegemoetkoming in de verpleging uit de kas der inrigting werd betaald; de uitgaven waren dientengevolge weder aanzienlijk gestegen. Nogtans was besloten tot eene vernieuwing en doelmatiger inrigting der schoollocalen; met dit werk, dat nog in den loop van het jaar werd aanbesteed, zonde spoedig een aanvang worden gemaakt.

Het getal der doofstommen, die aan de gemelde drie inrigtingen in het schooljaar 1860/61 onderwijs genoten hebben, bedroeg 154 jongens en 136 meisjes, te zamen 290, dus 1 meer dan in het vorig jaar.

Aan het Instituut voor Blinden te Amsterdam werd gedurende het schooljaar 1860/61 onderwijs gegeven aan 58 kweekelingen, namelijk 35 jongens en 22 meisjes, wier onderdom liep van 6 tot 20 jaren. Bij het einde van het vorig schooljaar werden, na vol-

bragten leertijd, ontslagen 5 kweekelingen, namelijk 2 jongens en 3 meisjes; 1 jongen en 1 meisje werden door hunne ouders teruggehouden. In den loop van het jaar werden opgenomen 7 kweekelingen, namelijk 6 jongens en 1 meisje; verwijderd 2 jongens wegens onvatbaarheid en ongeschiktheid; 2 jongens en 1 meisje wegens ziekte; 2 jongens zijn overleden en 1 jongen en 2 meisjes werden bij het einde van den cursus ontslagen. In het onderwijs is geene verandering gemaakt; het onderwijzend personeel kweekt zich op loffelijke wijze van zijne pligten.

Het gesticht voor volwassen blinden telde 14 mannen en 25 vrouwen; gedurende het jaar, waarover dit verslag loopt, werden opgenomen 1 man en een vrouw; 2 vrouwen werden ontslagen en 2 door den dood weggenomen. Men mogt zich in een ruim debiet van de aan dit gesticht vervaardigde voorwerpen verheugen.

BEWAARSCHOLEN.

Het getal der bewaarscholen, van het op die inrigtingen werkzame personeel en van de leerlingen omstreeks het einde van 1860 is aangewezen op de volgende tabel.

Vergelijkt men deze opgaven met die in het vorig verslag, dan bevindt men, dat het getal der openbare bewaarscholen is toegenomen met 8. Er waren er 4 meer in Zuid-holland, 5 meer in Friesland en 1 meer in Groningen, doch 2 minder in Gelderland. Het onderwijzend personeel groeide aan van 238 tot 264, het getal der leerlingen met 852, namelijk met 493 jongens en 359 meisjes. Het getal der bijzondere bewaarscholen groeide aan van 385 tot 420 en vermeerderde dus met 35; daarbij is echter op te merken, dat 27 scholen in Gelderland, ten vorigen jare onder de kleine-kinderscholen vermeld, thans onder de bewaarscholen gerekend worden; het onderwijzend personeel op de bijzondere bewaarscholen bedroeg 1023, dus 187 meer dan in het vorig jaar; het getal der leerlingen was juist even groot; dat der jongens bedroeg 381 meer, dat der meisjes juist evenveel minder. Het getal der kleine-kinder- of maitressenscholen verminderde van 297 tot 235, dus met 62; het onderwijzend personeel bedroeg 313, dus 61 minder; het getal der leerlingen verminderde van 7709 tot 6593, dus met 1116, namelijk 400 jongens en 716 meisjes. Voegt men alle inrigtingen bijeen, dan komt men tot een totaal van 723 scholen, alwaar onderwijs werd gegeven door 15 onderwijzers, 760 onderwijzeressen en 825 helpsters, in 't geheel door 1600 personen; zij werden bezocht door 23 989 jongens en 25 528 meisjes, te zamen door 49 517 kinderen. Het getal der inrigtingen was dus verminderd met 19, welke vermindering geheel ten laste van de maitressenschooltjes komt; het onderwijzend personeel was daarentegen toegenomen met 162; het getal der leerlingen bedroeg 264 minder, te weten 474 jongens meer en 738 meisjes minder.

Elke openbare bewaarschool telde gemiddeld nagenoeg 4 onderwijzeressen en 139 leerlingen, dus 36 leerlingen op elke onderwijzeres; elke bijzondere bewaarschool tusschen 2 en 3 onderwijzeressen en 80 leerlingen, dus op elke onderwijzeres nagenoeg 33 leerlingen; elke kleine-kinderschool ruim ééne onderwijzeres en 28 kinderen. In het algemeen telde elke inrigting gemiddeld ruim 2 onderwijzeressen en 68 leerlingen, of 31 leerlingen op elke onderwijzeres.

Aangaande het onderwijs, dat op deze scholen gegeven werd, valt weinig bijzonders mede te deelen. De kleine-kinderscholen waren in den regel ondoelmatig en onbeduidend; onder de openbare en bijzondere bewaarscholen waren er echter verscheidene, die met lof verdienen genoemd te worden.

Ten slotte wordt hier nog een overzicht gegeven van alle gemeenten in het Rijk, waar volgens de ontvangen berigten op het bovengemeld tijdstip ééne of meer bewaarscholen of kleine-kinderscholen aanwezig waren. De gemeenten, waar zich ééne of meer openbare inrigtingen bevonden, zijn met cursieve letters gedrukt; daarbij valt echter op te merken, dat in de meeste der aldus vermelde gemeenten, behalve de openbare, ook bijzondere bewaarscholen aanwezig waren.

Noordbrabant; 40 gemeenten met bewaarscholen, namelijk: 's Hertogenbosch, Bergen-opzoom, Berlicum, Boxmeer, Boxtel, Breda, Cuyk, Drunen, Eindhoven, Engelen, Etten en Leur, Geertruidenberg, Geldrop, Ginneken, Grave, *Helmond*, Heusden, Lith, Loon op zand, Made, Moergestel, Nieuwkuik, Oirschot, Oosterhout, Oss, Oudheusden, Princenhage, Ravestein, Rozendaal, Standaardbuiten, Steenberg, *Tilburg*, Veghel, Vlijmen, Vught, Waalwijk, Woensel, Wouw, Zevenbergen en Zundert; 8 gemeenten, met kleine-kinderscholen, namelijk: Budel, Etten en Leur, Geldrop, Halsteren, Oisterwijk, Oudenbosch, Rosendaal en Zevenbergen.

Gelderland; 31 gemeenten met bewaarscholen, namelijk: *Arnhem*, Aalten, Apeldoorn, Barneveld, Culemburg, Doesburg, Dootinchem, Driel, Druten, Elst, Gent, Groenlo, Groesbeek, Harderwijk, Lochem, Millingen, Nijmegen, Renkum, Rheden, Scherpenzeel, Tiel, Ubbergen, Wageningen, Wamel, Warnsveld, *Wehl*, Wisch, Wijchen, Zaltbommel, Zevenaar en Zutphen.

Zuidholland; 36 gemeenten met bewaarscholen, namelijk: 's Gravenhage, Alphen, Boskoop, Brielle, *Delftshaven*, Delft, *Dordrecht*, *Gorinchem*, *Gouda*, 's Gravesande, *Hardinxveld*, Hillegersberg, Hillegom, *Katwijk*, *Kralingen*, *Leerdam*, *Leiden*, Loosduinen, *Maassluis*, *Monster*, Noordwijk, Oegstgeest, *Oud-Beijerland*, Oudewater, *Overschie*, Rotterdam, Rijswijk, Schiedam, Vlaardingen, Voorburg, Waddinxveen, Wassenaar, Wateringen, Woerden, IJsselmonde en Zwammerdam; 11 gemeenten met kleine-kinderscholen, namelijk: Aarlanderveen, Brielle, Delft, Dordrecht, Gorinchem, Hillegersberg, Maassluis, Ridderkerk, Rotterdam, Schiedam, en Vlaardingen.

Noordholland; 17 gemeenten met bewaarscholen, namelijk: Amsterdam, Haarlem, Alkmaar, Bunnbroek, Edam, Enkhuizen, Heemstede, Hilversum, Hoorn, Medemblik, Monnikendam, Sloten, Velzen, Weesp, Zaandam, *Zaandijk* en Zandvoort; 5 gemeenten met kleine kinderscholen, namelijk: Amsterdam, Egmond aan zee, Hoorn, Schagen en Zaandam.

Zeeland; 11 gemeenten met bewaarscholen, namelijk: *Middelburg*, Aardenberg, Goes, Hulst, Kattendijke, Sluis, Tholen, Vlissingen, West-kapelle, Wissekerke en Zierikzee; 5 gemeenten met kleine kinderscholen, namelijk: Middelburg, Sluis, Tholen, Vlissingen en Zierikzee.

Utrecht; 17 gemeenten met bewaarscholen, namelijk: *Utrecht*, Amersfoort, Baarn, de Bilt, Breukelen-Nijenrode, Bruckelen-St. Pieters, Driebergen, Maarssen, Maarsseveen, Montfoort, Renswoude, Rijsenburg, Veenendaal, Vreeswijk, Wijk bij Duurstede, Zeist en Zuylen.

Friesland; 17 gemeenten met bewaarscholen, namelijk: *Leeuwarden*, 't *Bildt*, Bolsward, Dokkum, *Franeke*, Harlingen, Haskerland, Idaarderadeel, Leeuwarderadeel, *Lemsterland*, *Opsterland*, Kollumerland, *Schoterland*, *Sneek*, *Westdongeradeel*, *Wonseradeel* en Workum.

Overijssel; 12 gemeenten met bewaarscholen, namelijk: *Zwolle*, Almelo, Dalfsen, *Denekamp*, *Deventer*, *Enschede*, *Genemuiden*, *Kampen*, Oldenzaal, Ootmarssum, Raalte en Vollenhove.

Gorningen; 4 gemeenten met bewaarscholen, namelijk: *Groningen*, Hoogezand, *Oude-Pekela* en Sappemeer.

Drenthe; 2 gemeenten met bewaarscholen, namelijk: Meppel en Hoogeveen; 1 gemeente met kleine-kinderscholen; namelijk: Meppel.

Limburg; 9 gemeenten met bewaarscholen, namelijk: Maastricht, Heerlen, Mook, Roermond, Sittard, Vaels, Venlo, Venray en Weert; 4 gemeenten met kleine-kinderscholen, namelijk: Maastricht, Gronsveld, Heer en Heerlen.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

THORBECKE.

1870

1871

1872

1873

1874

1875

1876

1877

1878

1879

1880

1881

1882

1883

1884

1885

1886

1887

1888

1889

1890

OVERZIGT

VAN DE

COLLEGIEN,

gedurende het jaar 1860—1861 bij de onderscheidene faculteiten der hoogeschole te
Leiden, Utrecht en Groningen gegeven.

FACULTEITEN.	HOOGESCHOOL TE LEIDEN.		
	NAAM VAN HET COLLEGIE.	NAAM van den HOOGLEERAAR.	Getal toehoorders.
Godgeleerdheid.	a. Natuurlijke godgeleerdheid en dogmatick,	J. H. Scholten,	59
	b. Inleiding tot de boeken van het N. V.,	"	59
	c. Uitlegkunde van het N. V.,	J. J. Prins,	60
	d. Geschiedenis der Christelijke kerk,	L. W. E. Rauwenhoff,	62
	e. Geschiedenis van Israël en van de Israëlitische godsdiens,	A. Kuenen,	59
	f. Christelijke zedekunde,	"	67
	g. Praktische godgeleerdheid,	J. J. Prins,	53
Rechtsgeleerdheid.	a. Encyclopedie van het regt,	J. de Wal,	36
	b. Instituten,	J. E. Goudsmit,	60
	c. Pandecten,	"	47
	d. Geschiedenis van het Romeinsche regt,	J. de Wal,	53
	e. Natuurregt,	H. Cock,	37
	f. Burgerlijk regt,	R. van Boneval Faure,	56
	g. Burgerlijke regtsvordering,	"	25
	h. Handelsregt,	J. de Wal,	41
	i. Strafrecht,	H. Cock,	43
	k. Strafvordering,	"	9
	l. Staatsregt,	"	35
	m. Volkenregt,	"	38
	n. Statistiek des Vaderlands,	S. Vissering,	37
	o. Staatshuishoudkunde,	"	41
	p. Staatkundige geschiedenis van Europa,	"	37
Geneeskunde.	a. Ontleedkunde,	H. J. Halbertsma,	24
	b. Mikroskopische ontleedkunde,	J. Boogaard (prosector)	6
	c. Pathologische ontleedkunde,	"	28
	d. Weefselleer,	"	5
	e. Natuurkunde van den mensch,	H. J. Halbertsma,	24
	f. Algemeene ziekteleer,	C. Pruys van der Hoeven,	6
	g. Algemeene geneesleer,	G. C. B. Suringar,	8
	h. Bijzondere geneesleer,	"	13
	i. Geschiedenis der geneeskunde,	C. Pruys van der Hoeven,	6
	k. Natuurlijke geschiedenis der geneesmiddelen,	G. C. B. Suringar,	8
	l. Geneesmiddelleer,	"	13
	m. Praktijk,	"	24
	n. Geregte geneeskunde,	F. W. Krieger,	25
	o. Theoretische heilkunde,	"	25
	p. Praktische heilkunde,	"	25
	q. Oogheelkunde,	"	25
	r. Verbandleer,	"	25
	s. Theoretische verloskunde,	A. E. Simon Thomas,	23
	t. Verloskundige operatieleer,	"	23
	u. Ziekten van het vrouwelijk geslacht,	"	23
	v. Geneeskundige, heilkundige en verloskun- dige kliniek,		

FACULTEITEN.	HOOGESCHOOL TE LEIDEN.		
	NAAM VAN HET COLLEGIE.	NAAM van den HOOGLEERAAR.	Tal toehoorders.
Wis- en natuurkundige wetenschappen.	a. Beginselen der wiskunde,	G. J. Verdam,	63
	b. Algebra,	F. Kaiser,	21
	c. Stereometrie en bolvormige driehoeksmeting,	G. J. Verdam,	22
	d. Analytische meetkunde,	"	1
	e. Beschrijvende meetkunde,	"	1
	f. Differentiaal- en integraalrekening,	"	2
	g. Analytische mechanica,	"	3
	h. Bijzondere hoofdstukken der mechanica,	"	1
	i. Populaire sterrekunde,	F. Kaiser,	4
	k. Sterrekunde voor meer gevorderden,	"	8
	l. Praktische sterrekunde,	"	8
	m. Proefondervindelijke natuurkunde,	P. L. Rijke,	30
	n. Leer der warmte,	"	24
	o. Wiskundige natuurkunde,	"	6
	p. Anorganische scheikunde,	A. H. v. d. Boon Mesch,	25
	q. Organische scheikunde,	"	25
	r. Toegepaste scheikunde,	"	
	s. Pharmacie,	"	23
	t. Zoölogie en vergelijkende ontleedkunde,	J. van der Hoeven,	25
	u. Mineralogie en geologie,	"	6
Bespiegелende wijsbegeerte en letteren.	v. Anthropologie,	"	15
	w. Kruidkunde,	W. T. R. Suringar,	23
	x. Bijzondere kruidkunde,	"	23
	y. Landhuishoudkunde,	A. H. v. d. Boon Mesch,	
	a. Latijnsche taal- en letterkunde (Horatius, Cicero),	J. G. Hulleman,	136
	b. Latijnsche taal- en letterkunde (Tacitus),	"	7
	c. Latijnsche taal- en letterkunde (Juvenalis),	"	8
	d. Ars metrica,	C. G. Cobet,	8
	e. Romeinsche oudheden,	"	73
	f. Grieksche taal- en letterkunde (Herodotus, Demosthenes, Plato),	"	123
	g. Grieksche taal- en letterkunde (Aristophanes, Sophocles),	"	8
	h. Grieksche oudheden,	J. G. Hulleman,	13
	i. Palaeographie bij de Grieken,	C. G. Cobet,	8
	k. Hebreeuwsche taalkunde,	F. W. J. Juynboll,	40
	l. Uitleggende van het O. V.,	A. Rutgers,	57
	m. Cursorisch college over het O. V.,	"	36
	n. Hebreeuwsche oudheden,	"	37
	o. Semitische dialecten,	F. W. J. Juynboll,	33
	p. Arabische taalkunde,	"	7
	q. Sanskrit,	A. Rutgers,	2
	r. Nederlandsche taal- en letterkunde,	M. de Vries,	111
	s. Middelnederlandsche letterkunde,	"	41
	t. Angelsaksische taal,	"	4
	u. Gothische taal,	"	6
	v. Algemeene geschiedenis,	R. P. A. Dozy,	74
	w. Bijzondere stukken der algemeene geschiedenis,	"	9
	x. Vaderlandsche geschiedenis,	R. Fruin,	61
	y. Geschiedenis der onlusten in de Nederlanden op het laatst der 18de eeuw,	"	12
	z. Paedagogiek,	C. G. Cobet,	8
	aa. Logica,	J. H. Stufken,	79
	bb. Metaphysica en geschiedenis der wijsbegeerte,	"	12

FACULTEITEN.	HOOGESCHOOL TE UTRECHT.		
	NAAM VAN HET COLLEGIE.	NAAM van den HOOGLEERAAR.	Getal toehoorders.
Godgeleerdheid.	a. Natuurlijke godgeleerdheid,	J. J. Doedes,	44
	b. Inleiding tot de schriften van het N. V.,	B. ter Haar,	87
	c. Kritiek van de boeken van het N. V.,	J. J. Doedes,	63
	d. Uitlegkunde van het N. V.,	"	86
	e. Kerkgeschiedenis,	B. ter Haar,	57
	f. Dogmatiek,	H. E. Vinke,	79
	g. Bijbelsche godgeleerdheid,	"	60
	h. Christelijke zedekunde,	B. ter Haar,	54
	i. Praktische godgeleerdheid,	H. E. Vinke,	78
Rechtsgeleerdheid.	a. Encyclopedie van het regt,	B. J. Lintelo de Geer,	30
	b. Instituten,	"	31
	c. Pandecten,	"	26
	d. Geschiedenis van het Romeinsche regt,	"	31
	e. Natuurregt,	G. W. Vreede,	30
	f. Burgerlijk regt,	J. A. Fruin,	24
	g. Burgerlijke regtsvordering,	"	24
	h. Handelsregt en zoeregt,	"	24
	i. Strafregt,	G. W. Vreede,	26
	k. Strafvordering,	"	25
	l. Nederlandsch staatsregt,	"	25
	m. Volkenregt,	"	25
	n. Statistiek,	O. van Rees,	11
	o. Staatshuishoudkunde,	"	15
Geneeskunde.	a. Ontleedkunde,	J. L. C. Schroeder van der Kolk,	13
	b. Natuurkunde van den mensch,	"	12
	" " " "	F. C. Donders,	13
	c. Algemeene ziekteleer,	"	12
	d. Algemeene geneesleer,	G. J. Loncq,	11
	e. Bijzondere ziekteleer,	"	14
	f. Geneesmiddelleer,	"	11
	g. Praktijk,	"	14
	h. Wijze van behandeling van krankzinnigen,	J. L. C. Schroeder van der Kolk,	2
	i. Theoretische heekkunde,	L. C. van Goudoever,	16
	k. Praktische heekkunde,	"	16
	l. Oogheelkunde,	F. C. Donders,	19
	m. Ophthalmoskopie,	"	19
	n. Theoretische verloskunde,	L. C. van Goudoever,	16
	o. Praktische verloskunde,	"	16
	p. Geneeskundige, heekkundige en verloskun- dige kliniek,		

FACULTEITEN.	HOOGESCHOOL TE UTRECHT.		
	NAAM VAN HET COLLEGIE.	NAAM van den HOOGLEERAAR.	Getal toehoorders.
Wis- en natuurkundige wetenschappen.	a. Beginselen der wiskunde, b. Stereometrie en bolvormige driehoekmeting, c. Methode van onderwijs in de wiskunde, d. Hoogere algebra, e. Analytische meetkunde, f. Analytische mechanica, g. Populaire sterrekunde, h. Theoretische sterrekunde, i. Praktische sterrekunde, k. Proefondervindelijke natuurkunde, l. Wiskundige natuurkunde, m. Meteorologie, n. Anorganische scheikunde, o. Organische scheikunde, p. Zoölogie en vergelijkende ontleedkunde, q. Kruidkunde, r. Geologie en mineralogie, s. Landhuishoudkunde,	M. Hoek, C. H. D. Buys Ballot, " " " R. van Rees, M. Hoek, " " R. van Rees, " C. H. D. Buys Ballot, G. J. Mulder, " P. Harting, F. A. W. Miquel, " "	46 21 8 3 3 2 6 3 3 41 2 3 30 30 18 30 5 7
	a. Latijnsche taal en letterkunde (Cicero, Horatius), b. Romeinsche oudheden, c. Grieksche taal en letterkunde. (Homerus, Lysias), d. Grieksche oudheden, e. Hebreeuwsche taalkunde, f. Uitlegkunde van het O. V., g. Hebreeuwsche oudheden, h. Arabische taalkunde, i. Arabisch en Syrisch voor meer gevorderden, k. Nederlandsche taal en letterkunde, l. Algemeene geschiedenis, m. Vaderlandsche geschiedenis, n. Paedagogiek, o. Logica, p. Metaphysica, q. Geschiedenis der wijsbegeerte,	S. Karsten, J. A. C. Rovers, S. Karsten, " H. C. Millies, " " " " W. G. Brill, J. A. C. Rovers, W. G. Brill, S. Karsten, C. W. Opzoomer, " S. Karsten,	106 61 117 20 58 81 56 35 2 76 108 27 13 97 36 10

FACULTEITEN.	HOOGESCHOOL TE GRONINGEN.		
	NAAM VAN HET COLLEGIE.	NAAM van den HOOGLEERAAR.	Getal toehoorders.
Godgeleerdheid.	<i>a.</i> Natuurlijke godgeleerdheid, <i>b.</i> Encyclopedie der godgeleerdheid, <i>c.</i> Uitlegkunde van het N. V., <i>d.</i> Exegese van den brief aan de Hebreërs, <i>e.</i> Hermeneutiek van het O. V., <i>f.</i> Kerkgeschiedenis, <i>g.</i> Geschiedenis der boeken van het N. V., <i>h.</i> Patristiek, <i>i.</i> Dogmatiek, <i>k.</i> Bijbelsche godgeleerdheid, <i>l.</i> Toestand der theologie in Nederland, <i>m.</i> Christelijke zedekunde, <i>n.</i> Praktische godgeleerdheid,	P. Hofstede de Groot, " " W. Muurling, P. Hofstede de Groot, L. G. Pareau, P. Hofstede de Groot, E. J. Diest Lorgion, " " L. G. Pareau, P. Hofstede de Groot, " " L. G. Pareau, W. Muurling.	21 19 32 6 27 22 20 5 22 23 9 23 26
Rechtsgeleerdheid.	<i>a.</i> Encyclopedie van het regt, <i>b.</i> Instituten, <i>c.</i> Pandecten, <i>d.</i> Geschiedenis van het Romeinsche regt, <i>e.</i> Natuurregt, <i>f.</i> Burgerlijk regt, <i>g.</i> Burgerlijke regtsvordering, <i>h.</i> Handelsregt, <i>i.</i> Strafrecht, <i>k.</i> Volkenregt, <i>l.</i> Staatsregt, <i>m.</i> Staatshuishoudkunde,	J. H. Philipse, " " " " " " B. J. Gratama, G. Diephuis, " " " " B. J. Gratama, B. D. H. Tellegen, " " O. van Rees.	12 13 12 12 25 21 21 18 24 11 11 11
Geneeskunde.	<i>a.</i> Ontleedkunde, <i>b.</i> Ziektekundige ontleedkunde, <i>c.</i> Weefselleer, <i>d.</i> Algemeene natuurkunde van den mensch, <i>e.</i> Bijzondere natuurkunde van den mensch, <i>f.</i> Algemeene ziekteleer, <i>g.</i> Bijzondere ziekteleer, <i>h.</i> Ziekteleer der zenuwen, <i>i.</i> Geneesmiddelleer, <i>k.</i> Praktijk, <i>l.</i> Geregte geneeskunde, <i>m.</i> Staatsgeneeskunde en voedingsleer, <i>n.</i> Heelkunde, <i>o.</i> Oogheelkunde, <i>p.</i> Theoretische verloskunde, <i>q.</i> Praktische verloskunde, <i>r.</i> Geneeskundige, heelkundige en verloskundige kliniek,	J. H. Jansen, F. Z. Ermerins, " " I. van Deen, " " F. Z. Ermerins, J. Baart de la Faille, I. van Deen, " " J. Baart de la Faille, " " I. van Deen, J. H. Jansen, " " J. Baart de la Faille, " " " "	8 9 8 8 8 8 11 9 8 13 15 9 9 10 15 15

FACULTEITEN.	HOOGESCHOOL TE GRONINGEN.		
	NAAM VAN HET COLLEGIE.	NAAM van den HOOGLEERAAR.	Getal toehoorders.
Wiss- en natuurkundige wetenschappen.	a. Beginselen der wiskunde,	J. W. Ermerins,	37
	b. Stereometrie en bolvormige driehoeksmeting,	W. A. Enschedé,	24
	c. Analytische meetkunde,	"	10
	d. Differentiaal- en integraalrekening,	"	1
	e. Populaire sterrekunde,	"	6
	f. Proefondervindelijke natuurkunde,	J. W. Ermerins,	24
	g. Anorganische scheikunde,	P. J. van Kerkhoff,	24
	h. Organische scheikunde,	"	12
	i. Technische scheikunde,	"	23
	k. Pharmacie,	"	13
	l. Zoölogie,	C. Mulder,	23
	m. Vergelijkende ontleedkunde,	"	16
	n. Kruidkunde,	H. C. van Hall,	26
	o. Toegepaste kruidkunde,	"	24
	p. Landhuisboudkunde,	"	
Bespiegelande wijsgeerte en letteren.	a. Latijnsche taal en letterkunde (Cicero, Horatius),	C. M. Francken,	49
	b. Latijnsche taal en letterkunde (Cicero),	"	9
	c. Romeinsche oudheden,	W. Hecker,	18
	d. Grieksche taal en letterkunde (Hesiodus, Plato),	C. M. Francken,	49
	e. Grieksche taal en letterkunde (Aristophanes),	"	9
	f. Grieksche oudheden.	W. Hecker,	1
	g. Hebreeuwsche taalkunde,	J. J. P. Valetton,	21
	h. Uitleggkunde van het O. V.,	"	20
	i. Hebreeuwsche oudheden,	"	21
	k. Arabische en syrische taalkunde,	"	5
	l. Nederlandsche taal en letterkunde,	W. J. A. Jonckbloet,	36
	m. Uiterlijke welsprekendheid,	"	81
	n. Lessen over Shakspeare,	"	6
	o. Algemeene geschiedenis,	W. Hecker,	34
	p. Vaderlandsche geschiedenis,	W. J. A. Jonckbloet,	18
	q. Logica,	F. C. de Greuve,	49
	r. Metaphysica,	"	10

INHOUD.

	Bladz.
Inleiding	1
Hoogescholen te Leiden, Utrecht en Groningen.	
§ 1. Collegien van curatoren	1
§ 2. Personeel der hoogleeraren	1
§ 3. Beschouwingen over het onderwijs	2
a. Faculteit der godgeleerdheid	2
b. Faculteit der regtsgeleerdheid	3
c. Faculteit der geneeskunde	4
d. Faculteit der wis- en natuurkundige wetenschappen	5
e. Faculteit der wijsbegeerte en letteren	5
§ 4. Studenten	6
§ 5. Hulpmiddelen van het onderwijs	9
Athenaeum te Amsterdam	13
Athenaeum te Deventer	14
Latijnsche scholen en gymnasien.	
§ 1. Algemeen overzigt	14
§ 2. Latijnsche scholen	18
§ 3. Voorloopig erkende gymnasien	20
§ 4. Definitief erkende gymnasien	20
Koninklijke Akademie te Delft	23
Onderwijs bij de land- en zeemagt.	
§ 1. Scholen bij de corpsen	25
§ 2. Instructiebataillon	28
§ 3. Wetenschappelijke cursus bij de corpsen	32

§ 4.	Koninklijke Militaire Akademie.	
a.	Personeel der inrigting.	34
b.	Inrigting en regeling van het onderwijs.	35
c.	Vakken en verdeling van het onderwijs.	36
d.	Uitkomsten van het studiejaar.	38
e.	Algemeene uitkomsten van de opleiding aan de Koninklijke Militaire Akademie.	39
f.	Overzicht der aspiranten-examens.	42
g.	Hulpmiddelen voor het onderwijs.	42
h.	Toegevoegd onderwijs.	42
§ 5.	Koninklijk Instituut voor de Marine te Willemsoord.	
a.	Personeel van het instituut.	43
b.	Onderwijs.	43
§ 6.	Opleiding van bootsmansleerlingen aan boord van het wachtschip te Vlissingen.	44
§ 7.	Opleiding van stuurmansleerlingen en jongens aan boord van het wachtschip te Amsterdam.	
a.	Stuurmansleerlingen.	45
b.	Jongens.	46
§ 8.	Opleiding van machinist-leerlingen aan boord van het wachtschip te Hellevoetsluis.	46
§ 9.	Rijkskweekschool voor militaire geneeskundigen te Utrecht.	
a.	Personeel.	47
b.	Onderwijs.	47
c.	Kweekelingen.	47
d.	Hulpmiddelen voor het onderwijs.	49
e.	Examens en toegevoegd onderwijs.	50
f.	Algemeen overzicht.	50
§ 10.	Opleiding van militaire apothekers voor het leger in Oost-Indie.	51
	Klinische scholen.	51
	's Rijks kweekschool voor vroedvrouwen.	55
	's Rijks Veeartsenijschool.	55
	Landhuishoudkundige school te Groningen.	57
	Inrigting voor onderwijs in koophandel en nijverheid te Amsterdam.	57

	Bladz.
Scholen voor de zeevaart	58
Lager onderwijs.	
§ 1. Getal en soort der scholen	59
§ 2. Onderwijzend personeel	68
§ 3. Getal der leerlingen	74
§ 4. Omvang en toestand van het lager onderwijs	89
§ 5. Kosten van het openbaar onderwijs in 't algemeen	97
§ 6. Schoolgelden	106
§ 7. Subsidien door het Rijk en de provincien verleend krachtens art 36 der wet	109
§ 8. Inkomsten der onderwijzers	111
§ 9. Pensioenen verleend aan ontslagen onderwijzers	114
§ 10. Schoollocalen, schoolmeubelen, enz.	115
§ 11. Benoeming, schorsing en ontslag van onderwijzers	118
§ 12. Opleiding van onderwijzers	119
§ 13. Acten van bekwaamheid tot het geven van lager onderwijs	131
§ 14. Toezigt op het lager onderwijs	135
§ 15. Verder voortgezet onderwijs in levende talen, wis- en natuurkunde	145
Onderwijs in de gevangnissen	150
Gestichten voor doofstommen en blinden	153
Bewaarscholen	154

BIJLAGE.

Tabel der collegien, gedurende het jaar 1860/1861 aan de drie hoogeschoolen gehouden.

